

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

№1 (150)/ 2025

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2025

Astana, 2025

Бас редакторы: Сактаганова И.С.

з.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Муратова А.Ж.**, PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Жауапты хатшы **Касымжанова А.А.**, PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Техникалық хатшы **Искакова Ж.Т.**, PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

- Томас Хоффман** құқық докторы, Таллин техникалық университетінің профессоры, Таллин, Эстония
- Фридерик Цоль** құқық докторы, Оснабрюк университетінің профессоры, Германия
- Лисица В.Н.** РҒА Мемлекет және құқық институтының бас ғылыми қызметкері, Мәскеу
- Василевич Г.А.** з.ғ.д., профессор Беларусь мемлекеттік университетінің конституциялық құқық кафедрасының меңгерушісі
- Николас Хайоз** Фрибургск университетінің профессоры, Швейцария
- Онгарбаев Е.А.** з.ғ.д., профессор, ҚР Конституциялық соттың судьясы, Астана, Қазақстан
- Онланбекова Г.М.** Алматы қ. мамандандырылған экономикалық соттың судьясы, Алматы, Қазақстан
- Нургалиева Е.Н.** з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
- Нукушева А.А.** з.ғ.к., профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
- Нургалиев Б.М.** з.ғ.д., профессор, Bolashaq Academy, Қарағанды, Қазақстан
- Акимжанов Т.К.** з.ғ.д., профессор, Тұран университетінің ФЗИ директоры, Алматы, Қазақстан
- Мороз С.П.** з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан
- Карагусов Ф.С** з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан
- Галиакбарова Г.Г.** философия докторы (PhD), доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
- Туюкбаева Н.С.** философия докторы (PhD), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан
- Мұқалдиева Г.Б.** з.ғ.к., қауымдастырылған професор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
- Мукашева А.А.** заң ғылымдарының докторы, құқық және мемлекеттік басқару мектебі, «Нархоз университеті» КЕАҚ, Алматы, Қазақстан
- Балгимбекова Г.У.** з.ғ.к., философия докторы (PhD), Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
- Бирманова А.И.** философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 218 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі: 31-294). **E-mail:** vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Мерзімділігі: жылына 4 рет

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.

Candidate of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Muratova A.Zh.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Responsible Editor **Kassymzhanova A.A.**, *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Technical Secretary **Iskakova Zh.T.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

- Thomas Hoffmann** Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
- Fryderyk Zoll** Doctor of Law, Professor at Osnabrück University, Germany
- Lisitsa V.N.** leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow
- Vasilevich G.A.** Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of the Belarusian State University
- Nicolas Hayoz** Professor at the University of Fribourg, Switzerland
- Ongarbayev Ye.A.** Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
- Onlanbekova G.M.** judge of the specialized Economic Court of Almaty, Kazakhstan
- Nurgaliyeva Ye.N.** Doctor of Law, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Nukusheva A.A.** Candidate of Law, Professor of the Department of Civil and Labor Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
- Nurgaliyev B.M.** Doctor of Law, professor, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
- Akimzhanov T.K.** Doctor of Law, professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
- Moroz S.P.** Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan
- Karagusov F.S.** Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan
- Galiakbarova G.G.** Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Tuyakbayeva N.S.** Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Mukaldiyeva G.B.** Candidate of Law, Associate Professor, Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Mukasheva A.A.** Doctor of Law, School of Law and Public Administration, NJSC «NARXOZ» University", Almaty, Kazakhstan
- Balgimbekova G.U.** Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
- Birmanova A.I.** Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial address: 2, Satpayev str.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7 (7172) 709 500, (in. 31-294), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Periodicity: 4 times a year

Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan

Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from 19.02.2021

Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Tel.: +7 (7172) 709 500 (in.31-294)

Главный редактор: Сактаганова И.С.

к.ю.н, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора

Муратова А.Ж., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Ответственный секретарь

Касымжанова А. А., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Технический секретарь

Искакова Ж.Т., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

- Томас Хоффман** доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
- Фридерик Цоль** доктор права, профессор университета Оснабрюк, Германия
- Лисица В.Н.** ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, г. Москва
- Василевич Г.А.** д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой конституционного права Белорусского государственного университета
- Николас Хайоз** профессор Фрибургского университета, Швейцария
- Онгарбаев Е.А.** д.ю.н., профессор, судья Конституционного Суда РК, Астана, Казахстан
- Онланбекова Г.М.** судья специализированного экономического суда г. Алматы, Казахстан
- Нургалиева Е.Н.** д.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
- Нукушева А.А.** кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Казахстан
- Нургалиев Б.М.** д.ю.н. профессор, Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
- Акимжанов Т.К.** д.ю.н., профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
- Мороз С.П.** д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
- Карагусов Ф.С** д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
- Галиакбарова Г.Г.** доктор философии (PhD), доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
- Туякбаева Н.С.** доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
- Мұқалдиева Г.Б.** кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
- Мукашева А.А.** доктор юридических наук, школы права и государственного управления, НАО «Университет Нархоз», Алматы, Казахстан
- Балгимбекова Г.У.** кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
- Бирманова А.И.** доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 218

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Тел.: +7 (7172) 709 500, (вн. 31-294), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Периодичность: 4 раза в год

Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

тел.: +7 (7172) 709 500 (вн.: 31-294)

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО

BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW SERIES

№1 (150)/2025

МАЗМҰНЫ

Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық

Айтеке К.А., Кошкинбаева А.С., Тлеулесова Б.Т.

Қазақстан Республикасы Конституциясында әлеуметтік мемлекет орнықтырудың нормалары және олардың жүзеге асыру жолдары..... 11

Сапарбекова Е.Қ., Сманова А.Б.

Орталық азияның құқықтық жүйесі және азаматтық қоғам: басқарудың, әлеуметтік қайта құрулардың және реформалардың салдары..... 27

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс. Еңбек құқығы

Нұржан С., Тебаев Д.Б.

«Жол қозғалысы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына көлік құралдарының жекелеген түрлерінің қозғалысын ұйымдастыруды енгізу мәселелері..... 37

Ильясова И.С., Сәткей Т.Б., Жексембаева Н.Е.

Жаһандық жағдайында цифрлық кәсіпкерлікті қорғаудың құқықтық аспектілері..... 49

Тұрысбек А.Б., Исаева А.Ж., Абубакирова Г.М.

Қазақстандағы туризмді дамытудың ұлттық және халықаралық өлшемдегі құқықтық негіздері..... 61

Ахметова С.Б., Касымжанова А.А., Ибраева А.С.

Жасанды интеллект технологияларының заманауи дамуы және Қазақстанда профайлинг және таргеттелген онлайн-жарнаманы құқықтық реттеудің мәселелері..... 77

Ли Fang, Амиров Н.К., Адилгазы С.

Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасындағы жер қойнауын пайдаланушылардың жауапкершілігін құқықтық реттеу..... 98

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы

Омарова Э.Б., Галиакбарова Г.Г., Абдилов К.С.

Қазақстандағы медицина қызметкерлерімен еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің кейбір мәселелері..... 110

Нұрғалиева Е.Н., Макрушин А.О., Сатыбалдиева М.Т.

ЭЫДҰ-ға мүше жекелеген елдердегі типтік емес еңбек қатынастарын реттеудің кейбір мәселелері туралы..... 122

Айтказин Е.М., Кайшатаева А.К., Муратханова М.Б. Қазақстанда медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің енгізілуі: заңнамалық негізін қалыптастыру сұрақтары.....	136
---	-----

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология

Абдукаримова З.Т., Турғынбек Г.Р., Рзабай А.И. Болгария Республикасы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас қатысу институтының ерекшеліктері: салыстырмалы талдау.....	159
---	-----

Таубаев Б.Р., Сериев Б.А., Исахов Б.С. Цифрлық дәуірдегі құмар ойындар және интернеттегі құмар ойындардағы қылмыстардың криминологиялық мәселелері.....	176
--	-----

Ордаева А.Ж., Шекербекова М.С., Абутаева С.Б. Сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама негіздері мен тетіктері.....	191
---	-----

Халықаралық құқық, Еуропалық құқық

Ибраев А.С., Мукашева А.А., Ыбырай Н.Ө. Жануарлар құқығын қорғаудағы халықаралық тәжірибе.....	207
--	-----

Сайрамбаева Ж.Т., Цзю Джан Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің цифрлық экономиканы дамыту саласындағы деректер қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастықтың құқықтық аспектілері.....	219
---	-----

Greggi M. Еуропалық Тобин салық моделі: (мүмкін) салықтың Еуропалық қаржы нарығына және ЕО-ға кірмейтін инвесторларға әсері.....	228
---	-----

CONTENT

Constitutional law. Administrative law

<i>Aiteke K.A., Koshkinbayeva A.S., Tleulessova B.T.</i> Norms of social state establishment and ways of their implementation in the Constitution of the Republic of Kazakhstan.....	11
<i>Saparbekova E.K., Smanova A.B.</i> Central Asian legal system and civil society: implications of governance, social transformation, and reform.....	27

Civil law. Civil process.

<i>Nurzhan S., Tebayev D.B.</i> Issues of implementation of the organization of movement of certain types of vehicles in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Road traffic».....	37
<i>Ilyassova I.S., Satkey T.B., Zhexembayeva N.E.</i> Legal aspects of protecting digital entrepreneurship in the context of globalization.....	49
<i>Turysbek A.B., Issayeva A.Zh., Abubakirova G.M.</i> Legal foundations for the development of tourism in Kazakhstan in national and international dimensions.....	61
<i>Akhmetova S.B., Kassymzhanova A.A., Ibrayeva A.S.</i> Modern development of artificial intelligence technologies and problems of legal regulation of profiling and targeted advertising in Kazakhstan.....	77
<i>Li Fang, Amirov N.K., Adilgazy S.,</i> Legal regulation of subsoil users responsibility in the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan.....	98

Labor law, Social Security Law

<i>Omarova E.B., Galiakbarova G.G., Abdilov K.S.</i> Some issues of legal regulation of labor relations with medical workers in Kazakhstan.....	110
<i>Nurgaliyeva Y.N., Makrushin A.O., Satybaldiyeva M.T.</i> On some issues of regulation of atypical labour relations in individual OECD member countries.....	122
<i>Aytkazin Y.M., Kaishatayeva A.K., Muratkhanova M.B.</i> Introduction of the system of professional liability insurance for medical workers in Kazakhstan: issues of formation of the legislative framework.....	136

Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology

<i>Abdukarimova Z.T., Turgynbek G.R., Rzabay A.I.</i> Features of the institution of complicity in criminal legislation of the Republic of Bulgaria and the Republic of Kazakhstan: comparative analysis.....	159
<i>Taubayev B.R., Seriev B.A., Issakhov B.S.</i> Gambling in the digital era and criminological challenges of crimes in online gambling.....	176

Ordaeva A.J., Shekerbekova M.S., Abutaeva S.B. Fundamentals and mechanisms of national legislation on the prevention of stalking violation of personal space.....	191
--	-----

International law, European law

Ibrayev A.S., Mukasheva A.A., Ybyray N.O. International experience in animal rights protection.....	207
---	-----

Sairambaeva Zh. T., Ju Zhang Legal Aspects of Data Security Cooperation in the Development of Digital Economy of the Shanghai Cooperation Organization Member States.....	219
--	-----

Greggi M. A Euro Model for the Tobin Tax? The (Possible) Impact of the Tax on the European Financial Market (and on the Non-EU Investors).....	228
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Конституционное право. Административное право

Айтеке К.А., Кошкинбаева А.С., Тлеулесова Б.Т.

Нормы установления социального государства в Конституции Республики Казахстан и пути их осуществления..... 11

Сапарбекова Е.К., Сманова А.Б.

Правовая система и гражданское общество Центральной Азии: последствия государственного управления, социальных преобразований и реформ..... 27

Гражданское право. Гражданский процесс.

Нуржан С., Тебаев Д.Б.

Вопросы внедрения организации движения отдельных видов транспортных средств в Закон Республики Казахстан «О дорожном движении»..... 37

Ильясова И.С., Сэткей Т.Б., Жексембаева Н.Е.

Правовые аспекты защиты цифрового предпринимательства в условиях глобализации..... 49

Турсыбек А.Б., Исаева А.Ж., Абубакирова Г.М.

Правовые основы развития туризма в Казахстане в национальном и международном измерении..... 61

Ахметова С.Б., Касымжанова А.А., Ибраева А.С.

Современное развитие технологий искусственного интеллекта и проблемы правового регулирования профилирования и таргетированной рекламы в Казахстане..... 77

Ли Фанг, Амиров Н.К., Адилгазы С.

Правовое регулирование ответственности недропользователей в Китайской Народной Республике и Республике Казахстан..... 98

Трудовое право, Право социального обеспечения

Омарова Э.Б., Галиакбарова Г.Г., Абдилов К.С.

Некоторые вопросы правового регулирования трудовых отношений с медицинскими работниками в Казахстане..... 110

Нурғалиева Е.Н., Макрушин А.О., Сатыбалдиева М.Т.

О некоторых вопросах регулирования нетипичных трудовых отношений в отдельных странах-членах ОЭСР..... 122

Айтказин Е.М., Кайшатаева А.К., Муратханова М.Б.

Внедрение системы страхования профессиональной ответственности медицинских работников в Казахстане: вопросы формирования законодательной основы..... 136

Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика. Криминология

Абдукаримова З.Т., Тургынбек Г.Р., Рзабай А.И.

Особенности института соучастия по уголовному законодательству Республики Болгария и Республики Казахстан: сравнительный анализ..... 159

Таубаев Б.Р., Сериев Б.А., Исахов Б.С.

Азартные игры в цифровую эпоху и криминологические вызовы преступлений
в сфере онлайн-гемблинга..... 176

Ордаева А.Ж., Шекербекова М.С., Абутаева С.Б.

Основы и механизмы национального законодательства по предотвращению
сталкинг (преследований) и нарушения личного пространства..... 191

Международное право, Европейское право

Ибраев А.С., Мукашева А.А., Ыбырай Н.Ө.

Международный опыт в области защиты прав животных..... 207

Сайрамбаева Ж.Т., Цзю Джан

Правовые аспекты сотрудничества в области безопасности данных в развитии
цифровой экономики государств-членов Шанхайской организации сотрудничества..... 219

Грегги М.

Европейская модель налога Тобина: (возможное) влияние налога на европейский
финансовый рынок и инвесторов из стран, не входящих в ЕС..... 228



**Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық / Constitutional law.
Administrative law / Конституционное право. Административное право**

ХҒТАР 10.15.23

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-11-26>

Ғылыми мақала

Қазақстан Республикасы Конституциясында әлеуметтік мемлекет орнықтырудың нормалары және олардың жүзеге асыру жолдары

К.А. Айтеке¹, А.С. Кошкинбаева*², Б.Т. Тлеулесова³

¹Alikhan Bokeikhan University

²Туран Университеті

³Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

(e-mail: ¹kamshat.aiteke@gmail.com, ²ankin2008@bk.ru, ³tleulesova1983@mail.ru)

Аңдатпа: Зерттеу Қазақстан Республикасының Конституциясы мен әлеуметтік саланы реттейтін заңнама ережелерін, әлеуметтік мемлекеттің модельдерін, мәселенің өзектілігін растайтын әлеуметтік мемлекетті түсінудің бірнеше тәсілдеріне талдау негізінде жүргізді. Мақаланың басты мақсаты Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекет орнықтырудың ерекшеліктерін, құқықтық мәнін теориялық тұрғыдан зерттеп, ұлттық заңнама мен тәжірибені жетілдіру бойынша ұсыныстар келтіру болып табылады. Мақалада конституциялық құқыққа ғылыми көзқарастардың заманауи дамуы көрсетілген. Бұл сондай-ақ әлеуметтік ұлттық заңнамалардың конституциялық құқық арасындағы өзара іс-қимыл нәтижесінде ұлттық қоғамдар ішінде де, одан тыс жерлерде де конституциялық қалыптасудың жаңа модельдерінің пайда болуымен байланыстылығын ашып көрсетеді. Белгілі бір елдің Конституциясындағы әлеуметтік мемлекет қағидатының көрінісі осындай мемлекеттің мақсаттары мен міндеттерін анықтауда ғана емес, оған тиісті өкілеттіктер мен құзыреттер беруде де көрінеді. Мақаланың негізгі бөлігінде әлеуметтік мемлекет ұғымы, ерекшеліктері мен құқықтық мәні әмбебап және салыстырмалы құқықтық талдаудың ғылыми әдістерін қолдану арқылы қарастырады, заң әдебиеттеріндегі теориялық тұжырымдарға талдау жасайды. Мақаланың қортындысында авторлар әлеуметтік мемлекеттің өзіне тән негізгі белгілер мен ерекшеліктерді анықтап, өздерінің әлеуметтік мемлекет орнықтырудың құқықтық мәнін және оны жүзеге асыру туралы ұсыныстарын береді.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының Конституциясы, әлеуметтік мемлекет, әлеуметтік әріптестік, әлеуметтік мемлекеттілік, проактивті формат, конституционализм, әлеуметтік саясат, отбасының цифрлық картасы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы (бұдан әрі – ҚР) әлеуметтік мемлекет ретінде айқындалатын Конституцияның құқықтық нормаларына сүйене отырып, мүмкіншілігіне қарай дамып келеді. Әлеуметтік мемлекет ретінде толық қалыптасты деп айтуға әлі ерте. Құқықтық теорияда әлеуметтік мемлекеттің мәнін түсіндірудің әртүрлі тәсілдері бар. Жалпы алғанда, мұндай мемлекет өз азаматтарының қолайлы өмір сүруіне жағдай жасап, жеке тұлғаның еркін дамуы арқылы әлеуметтік теңсіздікті азайтуға міндеттенеді. Сонымен қатар, әділдік принциптерін жүзеге асыру, әр азаматтың әл-ауқатын қамтамасыз ету және оны қорғау мемлекеттің басты міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады.

Әлеуметтік мемлекет ұғымына тоқталатын болсақ, ол қазіргі заманғы дамушы мемлекеттің ерекше моделі ретінде қарастырылады. Бұл модель қоғамның әлеуметтік, экономикалық және өзге де салаларын реттеуге, әлеуметтік әділеттілік пен ынтымақтастық қағидаттарын нығайтуға бағытталған мемлекеттік белсенді саясат арқылы азаматтардың жоғары деңгейде әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуді көздейді. Әлеуметтік мемлекет өз қызметінде әлеуметтік дамудың негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізуді басты мақсат ретінде айқындай отырып, мемлекеттік институттар мен қоғам арасындағы өзара іс-қимылды оңтайландыруға ықпал етеді.

Әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы мен эволюциясын бірнеше деңгейде қарастыруға болады. Біріншіден, ол ғылыми тұжырымдама ретінде пайда болып, теориялық негіздері мен негізгі идеялары жетілдірілді. Екіншіден, дамушы мемлекеттердің конституциялық жүйесінде әлеуметтік мемлекеттің қағидаттары заңнамалық түрде бекітілді. Үшіншіден, бұл тұжырымдама нақты тәжірибеде іске асырылып, мемлекеттік институттардың қоғам мен әлеуметтік топтардың өзекті мәселелерін шешудегі рөлі арқылы көрініс тапты.

Алайда, биліктің қоғамның әлеуметтік саласына қатысты белгілі бір деңгейдегі жауапкершілігін айқындайтын бұл көзқарас оның шекараларының қаншалықты кеңейетінін нақты анықтамайды. Осыған байланысты, әлеуметтік осал топтарға қолдау көрсету мен кедейлік жағдайларын еңсеруге бағытталған шаралардың ара-жігін белгілеу қажеттілігі туындауы мүмкін.

Әдебиеттерде көрсетілгендей, әлеуметтік мемлекеттің эволюциясы оның әрбір азаматтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған кешенді саясат ретінде қалыптасуымен сипатталады. Бұл тұжырымдама бастапқыда халықтың белгілі бір топтарына ең төменгі әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз етуден басталып, уақыт өте келе әр адамның өмір сүру деңгейін көтеруге және оның жеке мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал ететін қолайлы жағдайларды қалыптастыруға ұмтылатын жүйеге айналады. Яғни, әлеуметтік мемлекет тек қана жасы, денсаулық жағдайы немесе өзге де себептерге байланысты қиындықтарға тап болған азаматтарға атаулы көмек көрсетумен шектелмей, сонымен қатар әрбір жеке тұлғаның әлеуетін дамытуға бағытталған саясатты іске асыру арқылы ғана өз мақсатына жете алады.

ҚР Конституциясының 1-бабының 1-тармағына сәйкес «біздің мемлекет өзін демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік» деп бекітеді [1]. Әлеуметтік

мемлекет қағидаты оның нормативтік мазмұнының негізгі құрамдас бөлігі ретінде қарастырылып, тікелей Конституцияда белгіленген ең төменгі әлеуметтік стандарттар мен оларды қамтамасыз ету кепілдіктерін қамтитын жалпы конституциялық-құқықтық идея ретінде тұжырымдалған.

Сонымен қатар, Қазақстан өз дамуын әлемдегі ең озық 30 елдің қатарына кіру мақсатына бағыттап, бұл міндетті жүзеге асыру үшін әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың басым бағыттарын айқындайтын стратегиялық жоспарлар мен мемлекеттік бағдарламаларды 2050 жылға дейінгі даму тұжырымдамасы негізінде қабылдады.

Дамудың жоғары деңгейіне қол жеткізудің бірден-бір кепілі жаңғырту, демек жаһандық бәсекеге қабілеттілік шарттарына сай болуы тиіс.

Қазақстанда әлеуметтік саясаты құруға негіз болатын жаңа Әлеуметтік кодекс қабылданды, 2023 жылғы 1 шілдеден күшіне енді.

Қазақстан «цифрлы» экономиканы дамыту және мемлекеттік органдарды ақпараттандыру, әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына жету үшін мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді автоматтандыру аясын кеңейтуді қалыптастырды. Отбасының цифрлық картасы – мемлекеттік әлеуметтік саясаттың ұзақ мерзімді міндеттері мен бағыттарын жүзеге асырудың тиімді механизмі ретінде айқындалған құрал болып табылады. Ол отбасылардың дербес дерекқорын қалыптастыра отырып, қажетті әлеуметтік көмекті анықтауға ықпал етеді және әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі заң ғылымында әлеуметтік мемлекет мәнін түсінудегі қиындықтар кейбір анықтамалар мен ұғымдардың ескі тұжырымдар мен идеяларға негізделуі, кейде қайталануы салдарынан туындап отыр. Оларда Конституциялық қағиданың қазіргі жағдайы мен даму үрдістері, сондай-ақ Қазақстанның әлемдік жаһандану процесі ескерілмеген.

Әдіснама

Ғылыми зерттеу барысында теориялық нақты зерттеу мәселері бойынша ғылыми дереккөздерді, заң әдебиеттерін және нормативтік құқықтық актілерді кешенді зерттеу үшін қолданылды, осы зерттеудің проблемалық мәселесін анықтауға мүмкіндік беретін формальды-логикалық әдістерді пайдаланбаған жағдайда елеулі ғылыми түсініктер ала алмайды. Зерттеудің толықтығы үшін шетелдік арнайы заң әдебиеттерін және шетелдік нормативтік құқықтық актілерге аналитикалық талдау, салыстырмалы әдістерді қолданды. Ғылыми зерттеу мақсаты-Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік мемлекет ұғымын беру, әлеуметтік мемлекеттің негізгі белгілері мен ерекшеліктерін көрсету, Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген әлеуметтік мемлекет орнықтырудың нормаларын жан- жақты талдау.

Нәтижелер мен талқылау

Әлемнің барлық дамыған мемлекеттері қазіргі кезеңде белгілі бір деңгейде әлеуметтік сипатқа ие. Мұндай мемлекеттің тиімді қызмет етуі әлеуметтік-экономикалық бағыттың ұтымды жүргізілуіне байланысты. Әлеуметтік мемлекеттің мәні экономикалық саясаттағы мемлекеттік реттеудің түрлі тетіктерін қолдануда, ұлттық табыстың нақты өсіміне қол жеткізуде және азаматтардың тұрмыс деңгейін жақсартуға бағытталған жеке бастамаларын қолдауда көрініс табады.

Әлеуметтік процесте ҚР Конституциясында көзделген азаматтарымыздың әлеуметтік құқықтарын іске асыруға бағытталған мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының негізгі қызметтері мен іс-шараларының жиынтығы болып табылатын әлеуметтік саясат үлкен рөл атқарады. Осы бағыттардың әрқайсысы заңнамалық немесе өзге де нормативтік-құқықтық актілер негізінде белгіленген мемлекеттік әлеуметтік стандарттар мен нормативтер жүйесіне негізделуге тиіс. Ол әлеуметтік қатынастардың көптеген мәселелерін қамтиды.

Әлеуметтік мемлекеттің тиімділігі мен функционалдығы нормативтік құқықтық жүйеге негізделген, сондықтан қазіргі жағдайда тек Қазақстанда ғана емес, басқа елдерде де қоғамның әлеуметтік негізін құрайтын халықтың әлеуметтік топтары арасындағы белгілі бір тепе-теңдікті қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастарды конституциялық-құқықтық реттеуге ерекше мән беріледі.

Қоғамның даму мақсаттары мен оның әлеуметтік институттарының қызметіне қатысты негізгі саяси күштер арасында келісімге қол жеткізу саяси жүйенің тұрақтылығы үшін маңызды шарт болып табылады. Бұл жағдайда демократиялық басқару жағдайында билеуші партиялар, үкімет құрылымдары мен жоғары мемлекеттік лауазымды тұлғалар мемлекеттің әлеуметтік саясатының үздіксіздігін сақтауға ықпал ете алады.

Сонымен қатар, мемлекет әлеуметтік саладағы басты фактор болып қала отырып, әлеуметтік саясат мәселелерінде үйлестіруші қызметін атқарады, өзінің бірқатар өкілеттіктерін азаматтық қоғам институттарына береді. Тиісінше, әлеуметтік мемлекет мемлекеттің, орта таптың және азаматтық қоғам институттарының үлесі артып келе жатқан бизнес-қоғамдастықтың әлеуметтік әріптестігі мен әлеуметтік жауапкершілігін нығайтуды қамтамасыз етуге арналған.

Әлеуметтік мемлекеттің құқықтық саясаты мәселесін қарастырудың өзектілігі қазіргі кезде құқықтық сана және қоғам өміріндегі құқықтың рөлі артып келеді, бұл қоғамның өмірін ұйымдастыру мен реттеудегі мемлекеттің рөліне әсер ете алмайды.

Әлеуметтік мемлекет ең алдымен, елдің демократиялық дамуымен, сондай-ақ осы мемлекетте белгіленген құқықтық нормалардың сақталуымен тығыз байланысты ең жоғары құндылық ретінде адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтарын танумен сипатталады.

Әлеуметтік мемлекет өзін демократиялық мемлекет деп атайды, оның құқықтық саясаты халықтың лайықты өмірінің қажетті шарты ретінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нақты жүзеге асыруға бағытталған халықтың жоғары өмір сүру деңгейіне жетудің құралы.

Әлеуметтік мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі мәні тиісінше, жеке адамдардың әл-ауқатының жақсаруына қол жеткізуге мүмкіндік беретін қатынастарға қатысушылардың барлық құқықтарының теңдігі және әділдігін қамтамасыз ету болып табылады.

Ұлттың әл-ауқатының өсуін қамтамасыз ету және экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында Адам денсаулығын нығайту арқылы адами капиталды дамыту білімді экономикаға жылдам әрі тиімді жағдай жасауға бағытталуы тиіс.

Бұл күндері Мемлекет өзгеретін жағдайларға тиімді бейімделе алатын және қолайсыз оқиғалар мен тенденцияларға тез жауап бере алатын жағдайда ғана әлеуметтік міндеттерді орындай алады.

Әлеуметтік мемлекеттің құқықтық саясатының тиімділігіне оның барлық органдарының қызметі бағыттарының бірлігі жағдайында ғана қол жеткізуге болады.

Әлеуметтік мемлекеттің әлеуметтік саласын дамытудың түпкі мақсаты әлеуметтік әділеттілік қағидатын бекіту, ол осы тұрғыда, біріншіден, әрбір адам үшін оның қабілеттері мен біліктілігіне сәйкес еңбекке, оның сапасы мен санына қарай еңбекке ақы төлеуге, өзін-өзі қамтамасыз ету және өзінің әл-ауқатын арттыру мүмкіндігіне кепілдіктерді білдіретін болады; екіншіден, тәрбие, білім беру және әлеуметтік қолдау жүйесі арқылы қоғамның барлық мүшелеріне бірдей бастапқы мүмкіндіктер жасау, азаматтардың әлеуметтік тең құқығына көшу; үшіншіден, мемлекеттік және қоғамдық институттар өз бетінше жұмыс істеуге және өмір сүру деңгейін сақтауға мүмкіндігі жоқ әлсіз топтар мен жекелеген азаматтар үшін қолайлы өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету.

Е.В. Аристовтың өз зерттеуінде сот практикасын талдай отырып, оның әлеуметтік мемлекеттің проблематикасына әсері туралы мынадай қорытынды жасады: әлеуметтік құқықтар мен бостандықтардың белгілі бір түрін Конституциялық деңгейге дейін көтеру және Конституцияда оның кепілдігі туралы хабарлау, сондай-ақ нақты Мемлекеттік органдардың көмегімен іске асыру мүмкіндігін жүзеге асыру [2].

Е.Е. Тачевтың пікірінше саясаттың ашықтығын бір жағынан, саяси бостандыққа шектеулерді алып тастау және демократиясын бекіту Халықаралық құқықтың заманауи талаптары мен стандарттарына және ең жақсы Конституциялық модельдерге сәйкес келеді. Екінші жағынан, экономикалық дағдарыс пен нарықтық экономикаға көшу қиындықтарына байланысты бұрынғы коммунистік елдердегі мемлекеттің әлеуметтік функциялары Батыс демократиялары әлдеқайда озық сатысында тұр. Мемлекет экономикалық салаға қарқынды түрде араласуы керек, дегенмен азаматтық қоғамды тұтынудан және ескі режимдегі экономиканы тікелей басқарудан мүлдем өзгеше болуы тиіс [3].

Ғ.Сапарғалиевтың пікірінше, Конституция прогрессивті, демократиялық ол мемлекеттік органдардың барлық жүйесінің ақылға сай, саналы және батыл әрекетінің нәтижесінде әлеуметтік мемлекет құруды жүзеге асыруға болатын саяси құқықтық талпынысын білдіреді [4].

Демократияға көшудің бұрын-соңды болмаған сипатына байланысты дамып келе жатқан демократиядағы конституционализм мемлекеттің классикалық принциптері мен функцияларынан бірқатар күтпеген ауытқуларды көрсетеді.

Көріп отырғаныңыздай, ҚР әлеуметтік саясаты Батыс Еуропа елдеріне тән әлеуметтік саясаттың негізгі қағидаты ретінде, әлеуметтік саясаттың атаулылығымен және патернализмімен салыстырғанда тиімдірек құбылыс ретінде әмбебаптылыққа барған сайын еніп келеді.

«Әлеуметтік саясаттың әмбебаптығы оның адамның өзін өзі дамытуға жан жақты тең құқықтарды қамтамасыз етуге бағытталғанын білдіреді: әлеуметтік қызмет бүкіл халыққа біркелкі бөлінеді, кез-келген адам күтпеген жағдайда мемлекеттік қолдауға сене алады соның ішінде әлеуметтік саясат міндеттерін толыққанды шешуге және салықтарды адал төлеу үшін өзінің әлеуметтік жауапкершілігін түсінеді» [5].

Т.И. Ау пайымдауынша, әлеуметтік мемлекеттің негізгі мазмұны – қоғамдағы әртүрлі топтар арасындағы және олардың ішіндегі қарама-қайшы мүдделерді үйлестіре отырып, барлық азаматтардың әл-ауқатын және өмір сүру деңгейін жақсартуға жағдай жасауға бағытталған. Әлеуметтік мемлекет ұғымын, ең алдымен, оның әлеуметтік қызметімен байланыстырып, оны мемлекеттің, бизнес құрылымдарының және азаматтық қоғамның әлеуметтік серіктестігі мен жауапкершілігі негізінде өз азаматтарының әлеуметтік қауіпсіздігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін құрылым ретінде қарастыруға болады.

Сонымен қатар Т.И. Ау зерттеуінде «Әлеуметтік мемлекет» және «әлеуметтік мемлекеттілік» ұғымдары бірдей емес объектінің сапалық жағдайымен байланысты және объект ретінде танылады. Сондай-ақ, әлеуметтік мемлекеттілікті мемлекет те, қоғам да, азаматтар да әлеуметтік тұрақтылық пен әл-ауқатты сақтау мақсатында әлеуметтік серіктестік жағдайында өзара әрекеттесетін ұйымдастырушылық-құқықтық механизм ретінде ұсынуға болады» авторлық ұғымдар берді [6].

Әлеуметтік-еңбек қатынастары қазіргі қоғамдағы еңбек қызметін ұйымдастыру мен реттеудің сан алуан формаларын қамти отырып, мемлекеттің әлеуметтік-саяси және экономикалық жүйесінің құрамдас элементі ретінде ғана емес, сонымен қатар оның құрылымдық ерекшеліктерін және халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін айқындайтын маңызды фактор ретінде де көрініс табады.

М.Х. Хасеновтың ұстанымына сәйкес, әлеуметтік даму жеке адамдардың өзара әрекеттесуінің мазмұнын, формалары мен әдістерін үнемі жетілдіруді, сондай-ақ олардың өзін-өзі ұйымдастыру қабілетін қалыптастыруды қамтиды [7].

Қазақстан үшін қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттесуінің серіктестік түрін қалыптастыру үшін азаматтардың өзін-өзі ұйымдастырудың жаңа жолдарын іздеу ерекше маңызды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік әріптестік бұл мәселені шешуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік серіктестік – бұл шетелдік әлеуметтік-экономикалық жүйелердің ұзақ мерзімді эволюциялық дамуының нәтижесі, институционалды тұрақты қоғамның өнімі. Оның эволюциясы қазіргі азаматтық қоғамды институционализациялаумен, қоғамдық келісімге қол жеткізудің экономикалық, саяси, әлеуметтік құралдарын жасаумен тығыз байланысты болып табылады.

Мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігі қазіргі конституционализмнің жалпыға бірдей танылған іргелі қағидаттарының бірі болып табылады.

Мемлекет саясатының «әлеуметтік өлшемі» қазіргі заманғы қоғамдық пікірталастардың, сараптамалық талдаудың, стратегияларын жобалаудың және ақпараттық кеңестікке қол жеткізу мүмкіндіктеріне негізделеді.

Ғылыми зерттеулерде, соның ішінде ресейлік және шетелдік құқықтық ой тарихында «конституционализм моделі» ұғымы, әдетте, үш негізгі өлшемде қарастырылады: ұлттық деңгейде, аймақтық деңгейде (мұнда құқықтық жүйелердің конституциялық құқықтың эволюциясына ықпалы ескеріледі) және институционалдық деңгейде, мұнда конституционализм моделі қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды реттейтін күрделі институционалдық құрылым ретінде сипатталады.

А.Н. Писаревдың ойынша, Әлеуметтік мемлекет институтының айрықша маңыздылығы қоғамдық даму ресурстарын оңтайландыру және әр адамның қолайлы өмір сүру жағдайларына құқығын қорғау жөніндегі прагматикалық міндеттермен, сондай-ақ «әділеттілік», «теңдік», «ынтымақтастық» аксиологиялық әмбебаптарымен, социал-демократиялық, социал-консервативті және социал-либералды бағыттағы әртүрлі идеологиялармен, жалпыадамзаттық гуманитарлық құндылықтармен анықталады [8].

Бірақ бұл жүйелік функцияларды жүзеге асыру қазіргі әл-ауқаты конъюнктурасы әлеуметтік мемлекетті конституциялық құқықтың негізгі институттарының біріне айналдырады.

Қазақстан Республикасында қазіргі кезеңдегі әлеуметтік мемлекеттіліктің дамуы аясында еңбек қатынастары саласында әлеуметтік әріптестік жүйесін құру ерекше маңызға ие. Бұл жүйе қызметкерлер, жұмыс берушілер (олардың өкілдері) мен мемлекет арасындағы өзара байланыстарды құқықтық тұрғыдан реттеуге және олардың қалыптасу шарттарын анықтауға бағытталған. Әлеуметтік әріптестік қатынастарына қатысушылардың мүдделерін үйлестіру мен тепе-теңдікті сақтауды қамтамасыз етудің негізгі тетіктері дәл осы жүйе арқылы жүзеге асады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде дәстүрлі құндылықтар қайта қаралып, қоғамдық қатынастар үнемі жаңарып отырады. Осыған байланысты қоғам өмірі мемлекеттік механизмдердің тиімділігін арттыруға бағытталған жаңа қағидаттар негізінде құрылуы қажет. Елдің әлеуметтік, экономикалық, саяси және қоғамдық салаларындағы түбегейлі өзгерістер мемлекеттік органдардың қызметінің құрылымына, мазмұнына және сипатына айтарлықтай ықпал етіп, оларды қайта қарау қажеттілігін туындатты.

Мысалы, қазіргі ақпараттық және технологиялық прогрестің қарқынды даму жағдайында Қазақстан экономикасын технологиялық тұрғыдан жаңғыртудың басты бағыттарының бірі – әлеуметтік-еңбек саласын цифрландыру болып табылады. Бұл үдерістің негізгі мақсаты – әкімшілік рәсімдерді жеңілдету, азаматтардың әлеуметтік көмек пен қолдауға қол жеткізу мүмкіндіктерін барынша ашық әрі қолжетімді ету, сондай-ақ үлкен деректерге негізделген зияткерлік талдау мен болжамдау жүйесін дамыту арқылы басқарушылық шешімдерді қабылдау үдерістерін жетілдіру.

Қорытындылай келе, қазіргі кезеңде біздің мемлекетіміздің алдында қоғамды әртүрлі әлеуметтік патологиялардан әлеуметтік саяси қорғау тетігінің ажырамас элементі болатын мемлекеттік басқару жүйесін құрудың маңызды міндеті тұрғанын атап өткен жөн.

Әлеуметтік мемлекет құру кезіндегі Қазақстанның негізгі мақсаты барынша ықтимал әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу, кедейлікпен күрес және қоғамның аз қамтылған топтарын нақты қолдау болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында Азаматтардың табысын арттыру үшін 2024 жылдың 1 қаңтарынан бастап ең төменгі жалақы мөлшерін 85 мың теңгеге көтеруге, азаматтардың әл-ауқатын арттыруға, оның ішінде демографиялық өсім артып, білімге сұраныс артты, білім беру капиталын қалыптастыру үшін «Ұлттық қор-балаларға» жобасын жүзеге асыру, еңбек нарығына платформалық жұмыспен қамту мәселелеріне назар аударды [9].

Айта кету керек, 2022 жылы ҚР Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу мемлекеттік биліктің барлық деңгейлеріндегі органдар мен лауазымды тұлғалар бұл барлық ұлттық жобалар мен даму жоспарларын іске асырудың конституциялық кепілдіктерін қамтамасыз ету, азаматтардың әлеуметтік құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемелерін неғұрлым нақты құқықтық реттеу қажеттілігіне байланысты болды.

Зерттелетін проблематиканың өзектілігі мемлекеттің әлеуметтік функциясының жария – құқықтық мәнін түсінуде және әлеуметтік мемлекеттің прагматикаларынан көшуде болған елеулі өзгерістерге де байланысты демократияның ұжымдық тұжырымдамасына сәйкес жұмыссыздық бойынша жәрдемақыларды, зейнетақыларды, субсидияларды төлеу арқылы материалдық ресурстарды тең бөлу, соған сәйкес мемлекет жұмыс істейтін азаматтар үшін әлеуметтік саладағы өз әлеуетін, саяси бостандықтарын іске асыру, лайықты өмір сүру жағдайларын жасау және т.б. үшін тиісті жағдайларды, мүмкіндіктерді, ынталандыруларды қамтамасыз етуді көздейді.

Конституцияда талданатын нормалар заңнамада мемлекеттің қосымша әлеуметтік міндеттемелерін бекітуді көздемейді, сондықтан оларды қамтамасыз етудің құқықтық механизмі өзгеріссіз қала береді.

ҚР Конституцияның 28-бабының 1-тармағында Қазақстан Республикасының азаматы жасына келген, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде оған ең төменгі жалақы мен зейнетақының мөлшерінде әлеуметтік қамсыздандырылуына кепілдік беріледі делінген [1].

Қазіргі таңда елімізде Конституциялық міндеттемелерін орындай отырып, халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің жаңашылдықтардың бірі мемлекеттік әлеуметтік саясаттың жаңа үлгісін енгізу арқылы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер көрсету кезінде цифрлық құрал кеңейтілді, проактивті форматқа өту әлеуметтік-экономикалық құқықтарды жүзеге асырудың қосымша кепілдіктерін қамтамасыз етуге негізделді.

Жаңа Әлеуметтік Кодекс келесі мақсаттарға бағытталған:

- азаматтардың әл-ауқатын арттыру;
- әлеуметтік тәуекелдердің алдын алу;
- балалары бар отбасыларды әлеуметтік қолдау;
- халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу;
- табысы кедейлік шегінен төмен мүгедектігі бар адамдарды атаулы әлеуметтік қорғау;

– отбасының сандық картасы және т.б.

Мысал ретінде, бала күтімі бойынша мемлекеттік жәрдемақы мен әлеуметтік төлемдерді беру мерзімі бұрынғы бір жылдан ұлғайып, бір жарым жылды құрады. Бұл төлемдер жұмыс істемейтін аналар үшін республикалық бюджет есебінен, ал еңбек қызметін жүзеге асыратын аналар үшін Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорының қаражаты есебінен жүзеге асырылады.

2023 жылдан бастап келіп түскен ұсыныстарды ескере отырып, кепілдендірілген әлеуметтік пакетті монетизациялау туралы шешім қабылданды. Монетизация атаулы әлеуметтік көмек алатын әрбір балаға ай сайын 1,5 АЕК мөлшерінде қосымша ақшалай төлем түрінде жүзеге асырылады [10].

Сонымен қатар, мемлекеттің әлеуметтік қолдау жүйесінде отбасының сандық картасы маңызды рөл атқарады және оның тиімділігі бірнеше аспектілермен ерекшеленеді. Біріншіден, ол азаматтардың мемлекеттік көмекке тең дәрежеде қолжетімділігін қамтамасыз етіп, мемлекеттің нақты кімге, қашан және қандай қолдау қажет екенін айқындауына, сондай-ақ әлеуметтік әлеуметтік тәуекелдердің алдын алу шараларын әзірлеуіне мүмкіндік береді. Екіншіден, бұл сандық карта отбасы мүшелеріне олардың әлеуметтік мәртебесі мен әл-ауқат деңгейіне сәйкес қандай мемлекеттік жәрдемақы мен жеңілдіктерге құқығы бар екенін хабарлайтын электрондық ақпараттық құрал қызметін атқарады. Үшіншіден, мемлекеттік қолдау проактивті форматта ұсынылып, әлеуметтік төлемдер мен көмектер ақпараттық жүйеде тіркелген деректер негізінде автоматты түрде тағайындалады.

ҚР Конституцияның 24-бабының 2-тармағының нормасы әркімнің жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғалуға конституциялық құқығын айқындап берді.

2024 жылғы қаңтардың соңындағы деректерге сәйкес, Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің жұмыспен қамту органдарында ресми түрде 264,5 мың азамат жұмыссыз ретінде есепке алынған. Бұл көрсеткіш елдегі жұмыс күшінің жалпы санының 2,8%-ын құрайды. Сонымен қатар, жұмыспен қамтылмаған, бірақ белсенді түрде жұмыс іздемеген немесе еңбек қызметіне кірісуге дайын болмаған адамдар саны 28,1 мыңға жеткен [11]. Осыған байланысты ұлттық біліктілік жүйесін қайта жүктеу және жұмыс берушілер және жұмыскерлер үшін де дағдыларды үздіксіз арттыру үшін ынталандыру жүйесін құру көзделеді. «Кәсіптілік біліктілік» ұғымына «кәсіп бойынша еңбек функцияларын орындау үшін талап етілетін құзыреттерді меңгеруді сипаттайтын кәсіптік даярлық дәрежесі» түсінік беріледі. Ол біліктілік алған және еңбек немесе кәсіпкерлік қызметпен айналысқысы келетін өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар және жалдамалы жұмысшылар қозғалыс еркіндігін толыққанды іске асыруды қамтамасыз етеді [12].

Жаңа қабылданған Әлеуметтік Кодекс халықты жұмыспен қамту орталықтарын трансформациялауға көзделген мынадай түрде жүзеге асырылатын болады:

– жұмыс істеп тұрған жұмыспен қамту орталықтарының қызметтері электрондық еңбек биржасы порталы арқылы цифрлық форматта көрсетілетін болады;

– жұмыспен қамту орталықтары 207 мансаптық орталыққа айналады, олар қалалар мен аудандарда фронт-офистер ролін атқарады және жұмыс іздеушілер мен жұмыс берушілерге қызмет көрсету сапасына назар аударады.

Мансап орталықтарының негізгі міндеттері: жұмыссыздарды тіркеу, оларға жұмыс іздеуде және мансапты жобалауда көмек көрсету, жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларын ұсыну, халықты өңірлік еңбек нарығының жай-күйі туралы хабардар ету.

Әлеуметтік қызмет көрсету жүйесінің трансформациясы аясында стационарлық жағдайда тәулік бойы тұрақты немесе уақытша негізде арнайы әлеуметтік қызметтерді мемлекеттік және жеке меншік ұйымдардан төмендегі санаттағы азаматтар алады:

1) психоневрологиялық ауытқулары бар, үш жастан он сегіз жасқа дейінгі мүмкіндігі шектеулі балалар;

2) тірек-қимыл аппараты бұзылған, үш жастан он сегіз жасқа дейінгі мүмкіндігі шектеулі балалар;

3) психоневрологиялық аурулары бар, он сегіз жастан асқан мүмкіндігі шектеулі азаматтар;

4) бірінші және екінші топтағы мүмкіндігі шектеулі тұлғалар;

5) егде жасына байланысты өзіне-өзі қызмет көрсету қабілетінен айырылған адамдар [13].

Әлеуметтік қызмет көрсетуге мұқтаж азаматтарға арнайы тауарлар мен қызметтерді, сондай-ақ қызмет көрсету ұйымдары мен әлеуметтік қызметкерлерді еркін таңдау құқығы берілмек. Осыған байланысты, 2025 жылдың 1 қаңтарына дейін әлеуметтік қызметкерлердің тізілімі әзірленіп, онда олардың біліктілігі, көрсететін қызмет түрлері мен сапасы, сондай-ақ жұмыс нәтижелері туралы мәліметтер қамтылатын болады. Бұл тізілім қызмет алушыларға бәсекелестік ортада өз қажеттіліктеріне сай әлеуметтік қызметкерлерді таңдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді [14].

Әлеуметтік жұмыс қоғамдағы өзге әлеуметтік институттармен – отбасы, сот жүйесі, денсаулық сақтау, білім беру және еңбек саласымен өзара тығыз байланыста болып, олардың қызметімен бірлесе отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік өмірге толыққанды араласуы үшін қажетті жағдайларды қалыптастыруға ықпал етеді. Оның айрықша ерекшелігі – адамға өз ішкі әлеуетін анықтауға, оны тиімді пайдалануға, жеке мәселелерін шешуге және қоғамның толыққанды мүшесі ретінде өзін сезінуге жәрдемдесуімен қатар, мемлекеттік, ерікті қоғамдық ұйымдардың және ұжымдық көмектің мүмкіндіктерін тиімді қолдануға жағдай жасауында.

Қазақстанда әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу проблемаларын зерттеу жалпы әлеуметтік функцияны жүзеге асырудың және азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын қамтамасыз етудің негізгі жүктемесін орындайтын субъектілердің қызметі ұйымдастырушылық негізі (ұйымдастырушылық құрамдас бөлігі) біздің ойымызша, негізгі буын болып табылады және әлеуметтік қызметті жүзеге асыруға қатысатын мемлекет органдарының жиынтығы болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы тек мемлекет пен оның органдарының ғана емес, сонымен бірге қоғамның нақты тұлға негізделуінде. Алайда әлеуметтік саланы мемлекет идеясына қарсы қоймаймыз. Қоғамның өзін-өзі реттейтін жүйе ретіндегі мүмкіндіктері өте үлкен, бірақ шексіз емес екенін есте ұстаған жөн. Мемлекеттің қатысуынсыз, оның функцияларынсыз көптеген әлеуметтік қайшылықтар шешілмей қалады.

Мемлекет әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру, сондай-ақ жеке тұлғаның әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен бостандықтарын бекіту және қорғау үдерісінде негізгі рөл атқаратыны сөзсіз. Осы тұрғыдан алғанда, мемлекеттік органдардың әлеуметтік мемлекеттің қағидаттарын жүзеге асырудағы қызметі, олардың құзыреті мен мемлекеттік басқару жүйесіндегі орны мәселелері ерекше маңызға ие болып отыр.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесі қорытындыларды жасауға болады:

Әл-ауқат мемлекетінің принципі көп деңгейлі конституционализм мен конституциялық плюрализм контекстінде жаһандану және еуропалық интеграция жағдайында Конституциялық демократияның басқа негізгі принциптеріне сәйкес әрқашан талдануы тиіс. «Әлеуметтік мемлекет» ұғымы, ең алдымен, халықтың әлсіз топтарын – зейнеткерлерді, мүгедектерді, көп балалы отбасыларды және басқа да әлеуметтік осал санаттарды қорғау қажеттілігін білдіреді. Дегенмен, азаматтарды әлеуметтік қолдау шаралары елдің экономикалық дамуы жоғары деңгейде болған жағдайда ғана тиімді жүзеге асырыла алады. Осы тұрғыдан алғанда, халықтың көзқарасы мен құндылықтарын өзгертпейінше, әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру мүмкін емес. Сонымен қатар, мемлекеттік реформаларды іске асыру жүйелі түрде, кезең-кезеңімен және келісілген басқару тетіктері арқылы жүзеге асырылуы қажет.

Айта кету керек, әлеуметтік мемлекеттің мәні тек мемлекеттік органдардың азаматтар алдындағы әлеуметтік міндеттемелерін орындауына негізделмеуі тиіс. Бұл мәселе әлдеқайда кең ауқымды қамтиды, себебі әлеуметтік мақсаттарға қол жеткізуде жауапкершілік тек мемлекетке ғана емес, сонымен қатар әрбір азаматқа да жүктеледі.

Әрине, мемлекеттің азаматтар алдындағы әлеуметтік міндеттемелерін орындауы әлеуметтік мемлекет құру жолындағы басты факторлардың бірі болып табылады. Соңғы жылдары осы мәселелер мемлекеттік саясатты қалыптастыру барысында ерекше назарға алынып, зерттеу нәтижелерінде олардың талдамалық бағасы берілген.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы мемлекеті әлеуметтік деп аталатынын атап өткім келеді, өйткені ол өзінің әлеуметтік саясатында халықты әлеуметтік қорғау үшін ұлттық байлықты қайта бөлу тетіктерін жүзеге асырады, бұл саясатқа қатысты ел дамуының осы кезеңінде кең қоғамдық өзара түсінік қалыптасқан.

Қазақстанда әлеуметтік мемлекет идеясы Конституциялық принципке негізделеді, бірақ әлеуметтік мемлекет бар екенің көрсетпейді оны құруға деген ұмтылысты көрсетеді.

Біздің ойымызша, әсіресе егер біз мемлекеттің әлеуметтік саясатын, оның ішінде заңнамалық реттеу арқылы әзірлеу туралы айтатын болсақ, сондай-ақ осындай маңызды тақырыптағы ғылыми қоғамдастық өкілдерінің пікірін ескеру өте маңызды және әлеуметтік мемлекет келесі белгілері мен ерекшеліктерін сипаттау қажет сияқты:

– Әлеуметтік мемлекетті үш негізгі қырынан қарастыру қажет. Біріншіден, бұл ұғым тұжырымдамалық деңгейде идея ретінде қарастырылып, түрлі ғылыми теориялар аясында дамытылуы тиіс. Екіншіден, ол құқықтық тұрғыда Қазақстан

Республикасының Конституциясы мен басқа да нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген конституциялық қағидат ретінде сипатталады. Үшіншіден, әлеуметтік мемлекеттің мәні практикалық аспектіде көрініс тауып, мемлекеттік институттардың әлеуметтік саланың өзекті мәселелерін шешудегі нақты қызметі арқылы айқындалады;

– Әлеуметтік саясаттың негізінде әлеуметтік әділеттілік принципі жатыр. Әділдік қағидатын жүзеге асыру әлеуметтік мемлекеттің басты міндеті болып табылады. Мемлекетте жүргізіліп жатқан саясат азаматтарға ұлттық байлықты біркелкі бөлінбеуі салдарынан қақтығыстар туындамайтындай, халықтың белгілі бір әлеуметтік, этникалық топтарының құқықтық, әлеуметтік және мәдени оқшаулануы болмайтындай дәрежеде өтемақы қамтамасыз етуге арналған.

Әлеуметтік мемлекеттің тағы бір белгісі – әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономика және азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен бостандықтарын тиімді іске асыру. Әлеуметтік нарықтық экономика бағытталған, бұл жұмыс істей алмайтындар (зейнеткерлер, жұмыссыздар және т.б.) үшін мемлекеттік қамтамасыз етумен ұштастыра отырып, еркін нарыққа негізделетін экономикалық жүйе. Бір жағынан кәсіпкерлік қызмет бостандығын және екінші жағынан әлеуметтік саясатты біріктіретін әлеуметтік-экономикалық модель нарық пен әлеуметтік мемлекет арасындағы адал бәсекелестік жүйесін белгілейді.

Авторлардың қосқан үлесі.

Айтеке К.А. аннотация, кіріспе, әдістеме, қорытынды, нәтиже және талқылау бөлімдерін дайындады. **Кошкинбаева А.С.**, хат-хабар авторы, түйінді сөздер, нәтиже және талқылау бөлімдерін әзірледі. **Тлеулесова Б.Т.** әдебиеттер тізімін, транслитерацияны және авторлар туралы деректерді қамтамасыз етті.

Әдебиеттер тізімі

1 Adilet.zan.kz (1995). Қазақстан Республикасының Конституциясы. Сілтеме арқылы қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берген күні: 29.02. 2024).

2 Аристов, Е.В. (2015). «Социальное государство в конституционном праве: к вопросу о дискуссии относительно понятия», Вестник Пермского университета, 3(29), стр. 8-14.

3 Танчев, Е.Е. (2014). «Социальное государство в современном конституционализме», Право и государство, 3(64), стр. 36-41.

4 Сапарғалиев, Ғ. (2013) Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Алматы: Жеті Жарғы.

5 Мами, К.А. (2021) Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс. Алматы.

6 Ау, Т.И. (2014) Проблемы социальной государственности в Республике Казахстан: в контексте сравнения с опытом Российской Федерации: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва.

7 Хасенов, М.Х. (2016) Правовой механизм социального партнерства в сфере труда: проблемы теории и практики: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD). Астана.

8 Писарев, А.Н. (2023) Актуальные проблемы конституционного права Российской Федерации: монография. Москва: Российский государственный университет правосудия.

9 Akorda.kz (2023) Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Сілтеме арқылы қолжетімді: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adi-letti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333> (өтініш берген күні: 29.02.2024).

10 Adilet.zan.kz (2023) Бала туғанда берілетін жәрдемақыны, бала күтіміне байланысты жәрдемақыны, көпбалалы отбасыларға берілетін жәрдемақыны, наградталған анаға берілетін жәрдемақыны тағайындау және төлеуді жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 24 мамырдағы № 169 бұйрығы. Сілтеме арқылы қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032571> (өтініш берген күні: 29.02.2024).

11 Stat.gov.kz (2024) Еңбек нарығындағы жағдай. Ұлттық статистика бюросы. Сілтеме арқылы қолжетімді: https://stat.gov.kz/news/e-bek-nary-ynda-y-zdddha-day/?sphrase_id=354862 (өтініш берген күні: 29.02.2024).

12 Adilet.zan.kz (2023) Кәсіптік біліктілік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 4 шілдедегі № 14-VIII ҚРЗ. Сілтеме арқылы қолжетімді : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000014> (өтініш берген күні: 09.03.24).

13 Adilet.zan.kz (2023) Қазақстан Республикасының Әлеуметтік Кодексі 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII. Сілтеме арқылы қолжетімді : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224> (өтініш берген күні: 09.03.24).

14 Adilet.zan.kz (2023) Халықты әлеуметтік қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары – Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2023 жылғы 29 маусымдағы № 263 бұйрығы. Сілтеме арқылы қолжетімді : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V230003294> (өтініш берген күні: 09.03.24).

К.А. Айтеке¹, А.С. Кошкинбаева^{*2}, Б.Т. Тлеулесова³

¹Alikhan Bokeikhan University

²Университет Туран

³Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова

(e-mail: ¹kamshat.aiteke@gmail.com, ²ankin2008@bk.ru, ³tleulesova1983@mail.ru)

Нормы установления социального государства в Конституции Республики Казахстан и пути их осуществления

Аннотация: Исследование проведено на основе анализа положений Конституции Республики Казахстан и законодательства, регулирующего социальную сферу, моделей социального государства, а также различных подходов к его пониманию, подтверждающих актуальность данной проблемы. Основная цель статьи заключается в теоретическом изучении особенностей

становления социального государства в Республике Казахстан, его правовой сущности, а также в выработке предложений по совершенствованию национального законодательства и практики его применения. В статье отражено современное развитие научных подходов в области конституционного права. Кроме того, раскрывается взаимосвязь между социальным национальным законодательством и конституционным правом, что находит выражение в появлении новых моделей конституционного становления как внутри национальных обществ, так и за их пределами. Закрепление принципа социального государства в Конституции конкретной страны проявляется не только в определении целей и задач такого государства, но и в наделении его соответствующими полномочиями и компетенциями. В основной части статьи рассматриваются понятие, особенности и правовая сущность социального государства с применением научных методов универсального и сравнительно-правового анализа, а также проводится исследование теоретических концепций, представленных в правовой литературе. В заключении авторы определяют ключевые признаки и особенности социального государства, а также предлагают свои рекомендации по правовым аспектам его становления и реализации.

Ключевые слова: Конституция Республики Казахстан, социальное государство, социальное партнерство, социальная государственность, проактивный формат, конституционализм, социальная политика, цифровая карта семьи.

К.А. Aiteke¹, A.S. Koshkinbayeva*², B.T. Tleulesova³

¹*Alikhan Bokeikhan University*

²*Turan University*

³*Regional University named after K. Zhubanov*

(e-mail: ¹kamshat.aiteke@gmail.com, ²ankin2008@bk.ru, ³tleulesova1983@mail.ru)

Norms of social state establishment and ways of their implementation in the Constitution of the Republic of Kazakhstan

Abstract: The study is based on an analysis of the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and legislation regulating the social sphere, models of the welfare state, as well as various approaches to its understanding, which confirm the relevance of this issue. The main objective of the article is to theoretically examine the features of the establishment of a welfare state in the Republic of Kazakhstan, its legal essence, and to develop proposals for improving national legislation and its practical implementation. The article reflects the modern development of scientific approaches in the field of constitutional law. Furthermore, it explores the interaction between social national legislation and constitutional law, which is manifested in the emergence of new models of constitutional development both within national societies and beyond. The principle of the welfare state enshrined in a country's Constitution is reflected not only in defining the goals and objectives of such a state but also in granting it the necessary powers and competencies. The main part of the article examines the concept, features, and legal essence of the welfare state using scientific methods of universal and comparative legal analysis, as well as analyzing theoretical concepts presented in legal literature. In conclusion, the authors identify the key characteristics and distinctive features of the welfare state and provide their recommendations on the legal aspects of its establishment and implementation.

Keywords: Constitution of the Republic of Kazakhstan, social state, social partnership, social statehood, proactive format, constitutionalism, social policy, digital map of the family.

References

- 1 Adilet.zan.kz (1995). Қазақстан Республикасының Конституциясы. Сілтеме арқылы қолжетімді : https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (otinish bergен kuni: 29.02.2024).
- 2 Aristov, E.V. (2015). «Social'noe gosudarstvo v konstitucionnom prave: k voprosu o diskussii otnositel'no ponjatija», Vestnik Permskogo universiteta, 3(29), str. 8-14.
- 3 Tanchev, E.E. (2014). «Social'noe gosudarstvo v sovremennom konstitucionalizme», Pravo i gosudarstvo, 3(64), str. 36-41.
- 4 Sapargaliev, G. (2013) Qazaqstan Respublikasynyn Konstitucijalyq quqygy. Almaty: Zheti Zhargy.
- 5 Mami, K.A. (2021) Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan. Akademicheskij kurs. Almaty.
- 6 Au, T.I. (2014) Problemy social'noj gosudarstvennosti v Respublike Kazahstan: v kontekste sravnenija s opytom Rossijskoj Federacii: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandida juridicheskix nauk. Moskva.
- 7 Hasenov, M.H. (2016) Pravovoj mehanizm social'nogo partnerstva v sfere truda: problemy teorii i praktiki: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofii (PhD). Astana.
- 8 Pisarev, A.N. (2023) Aktual'nye problemy konstitucionnogo prava Rossijskoj Federacii: monografija. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj universitet pravosudija.
- 9 Akorda.kz (2023) Qazaqstan Respublikasynyn Prezidenti Qasym-Zhomart Toqaevtyн «Adiletti Qazaqstannyn jekonomikalyq bagdary» atty Qazaqstan halqyna Zholdauy. Silteme arqyly qolzhetimdi :<https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333> (otinish bergен kuni: 29.02.2024).
- 10 Adilet.zan.kz (2023) Bala tuganda beriletin zhardemaqyny bala kutimine baylanysty zhardemaqyny kopbalaly otbasylarga beriletin zhardemaqyny nagradtalğan anaga beriletin zhardemaqyny tagayyndau zhane toleudi zhuzege asyru qagidalaryн bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Enbek zhane halyqty aleumettik qorgau ministrinin 2023 zhylygy 24 mamyrdaygy 169 buyrygy. Silteme arqyly qolzhetimdi : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032571> (otinish bergен kuni: 29.02.2024).
- 11 Stat.gov.kz (2024) Enbek narigyndaghy zhaghдай Ultyq statistika byurosy. Silteme arqyly qolzhetimdi: https://stat.gov.kz/news/e-bek-nary-ynda-y-zdddha-day/?sphrase_id=354862 (otinish bergен kuni: 29.02.2024).
- 12 Adilet.zan.kz (2023) Kasiptik biliktilik turaly Qazaqstan Respublikasynyn Zangy 2023 zhylygy 4 shildedegi № 14-VIII QRZ. Silteme arqyly qolzhetimdi : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000014> (otinish bergен kuni: 09.03.2024).
- 13 Adilet.zan.kz (2023) Qazaqstan Respublikasynyn Aleumettik Kodeksi 2023 zhylygy 20 saurdegi № 224-VII. Silteme arqyly qolzhetimdi <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224> (otinish bergен kuni: 09.03.2024).
- 14 Adilet.zan.kz (2023) Xalyqty aleumettik qorgau salasinda arnau ly aleumettik qyzmetter korsetu standarttaryн bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Prem'er-Ministrinin orynbasary – Enbek zhane xalyqty aleumettik qorgau ministrinin 2023 zhylygy 29 mausymdaygy № 263 buyrygy. Silteme arqyly qolzhetimdi : <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V230003294> (otinish bergен kuni: 09.03.2024).

Авторлар туралы мәлімет:

Айтеке К.А. – Қазақстандық құқықты дамытудың заманауи үрдістері білім беру бағдарламасының докторанты, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел көшесі, 11, 071400, Семей, Қазақстан

Кошкинбаева А.С. – хат-хабар авторы, PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Туран Университеті, Сәтбаева көшесі, 16а, Қазақстан Республикасы, 50013, Алматы, Қазақстан

Тлеулесова Б.Т. – PhD докторы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (АӨУ), А.Молдағұлова даңғылы, 34, 030000, Ақтөбе, Қазақстан

Айтеке К.А. – докторант образовательной программы «Современные тенденции развития казахстанского права», Alikhan Bokeikhan University, ул. Мангилик ел, 11, 071400, Семей, Казахстан

Кошкинбаева А.С. – автор для корреспонденции, доктор PhD, ассоциированный профессор, Университет Туран, ул. Сатпаева, 16а, 50013, Алматы, Казахстан

Тлеулесова Б.Т. – доктор PhD, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова (АРУ), пр. А.Молдагуловой, 34, 030000, Актөбе, Казахстан

Aiteke K. – doctoral student of the educational program "Modern trends in the development of Kazakh law", Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik el str., 071400, Semey, Kazakhstan

Koshkinbayeva A. – corresponding author, PhD, Associate Professor, Turan University, 16a Satpayev St., 50013, Almaty, Kazakhstan

Tleulessova B. – PhD, Regional University named after K. Zhubanov (ARU), 34 A.Moldagulova Ave., 030000, Aktobe, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.07.57
Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-27-36>

Central Asian legal system and civil society: implications of governance, social transformation, and reform

E.K. Saparbekova¹ , A.B. Smanova^{2*} 

¹Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

²al-Farabi Kazakh National University

(e-mail: ¹eks761127@gmail.com, ²akmaralbahtyar@gmail.com)

Abstract: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan are Central Asian nations that went through a crucial period of social, political, and legal change following the fall of the Soviet Union. Due to the legacy of Soviet legal systems and initiatives to fortify the legal system and foster civil society, many nations have encountered difficulties. Being an organization apart from the government, civil society has been instrumental in advancing accountability, openness, and public knowledge. Despite reform efforts, the legal system is still vulnerable to political interference and corruption. This article explores the relationship between civil society and the judicial system in Central Asia. It looks at how these components promote social justice, democracy, and the rule of law. The results indicate that although obstacles like governmental restrictions, judicial independencies, and strict regulation of non-governmental organizations still impede the advancement of this relationship, chances like global collaboration and legislative reform can open the door to change. This study uses a descriptive-analytical methodology to analyze the intricate connections between the legal system and civil society and to provide recommendations for enhancing their engagement. The study concludes that Central Asia can achieve sustainable development and rule of law by finding a balance between governmental supervision and assistance and bolstering independent, rule-of-law institutions.

Keywords: legal transformation, corruption, civil society, legal system.

Introduction

Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, and Tajikistan are among the nations that became independent after the former Soviet Union fell apart. Soviet rule had kept these nations isolated from the rest of the world, particularly from Western nations, for decades. For most Western countries, these states were transitional countries, that is, from state centralization to a free economy, in the focus of their attention. In order for the new political societies of Central Asia to become familiar with civil society, the role of some organizations cannot be denied. Such as the INTRAC organization. Before comprehensively addressing the research topic, it is necessary to define some concepts such as: civil society and legal system. A community service organization (CSO) is a collection of individuals that does business in the community in a manner different from that of the government.

Civil society generally refers to organizations, associations, and groups operating independently of the state and pursuing public interests and needs. This concept has been explored in detail in classical works such as Tocqueville and Habermas [1]. Regarding the legal system, it can also be said that the legal system or "Rechtsstaat" means a state based on the rule of law, in which clear laws and an independent judiciary guarantee the rights and freedoms of citizens. This concept has been discussed in the works of philosophers such as Immanuel Kant and Montesquieu. In addition, the characteristics of civil society are that civil society organizations are financially and functionally independent of state institutions and also include different organizations with diverse goals and missions. Another is the ability to respond quickly to social changes and the needs of society, and finally, civil society acts as a monitor and controller of state activities [2].

Civil society and the legal system are in a dynamic, two-way interaction, each influencing the other—non-governmental organizations and the media help to promote transparency by exposing corruption and abuse of power. Many civil society organizations educate citizens about their rights and raise public awareness. By giving the underprivileged access to legal services, civil society enhances access to justice. Social justice, openness, and democratic governance can all be advanced through the relationship between the legal system and civil society. While both face challenges such as legal constraints and financial barriers, opportunities such as new technologies and international cooperation can play an important role in strengthening this interaction [3]. Striking a balance between support and control can help to ensure sustainable development and the rule of law.

With a long and complicated history, Central Asia has always been in the forefront of global affairs. With its wealth of natural resources, particularly oil and gas, the region—which consists of Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan—plays a significant role in maintaining the world's geopolitical balance. Social changes, political reforms, and autonomous legal systems were among the opportunities and problems Central Asia faced following the fall of the Soviet Union in 1991. Rapid urbanization, growing economic strength, and the region's shift from a state-owned to a market economy are notable characteristics. Politically, Central Asia, under the supervision of autocratic or semi-autocratic governments, has made limited efforts for reform. Due to violations, restrictions on civil and legal freedoms, and weak judicial institutions,

they are the main solution to the rule of law and democratic development [4]. In the meantime, civil society, one of the key pillars of contemporary governance, is crucial in encouraging active engagement, accountability, openness, and keeping an eye on how well governments perform. There are also several difficulties facing the Central Asian judicial system. Creating independent judicial institutions, drafting new legislation, and guaranteeing that laws are applied fairly are a few of the difficulties that demand constant focus and work. By offering training, financial and technical support, and facilitating communication between civil society and legal authorities, non-governmental organizations like INTRAC have strengthened the system in this area. The purpose of this article, "Civil Society and the Legal System of Central Asia: The Intersection of Social Transformations, Reforms, and Governance," is to offer a thorough and critical analysis of the function and influence of the legal system and civil society on political reforms and social changes in Asia. An accurate picture of this region's current state and possibilities for the future can be obtained through systematic studies that look at the opportunities and challenges ahead and offer solutions for enhancing collaboration and bolstering the rule of law.

Research Methodology

An analytical-descriptive research methodology was employed in this investigation. This method allowed me to describe the current state of civil society and legal systems in Central Asia accurately and objectively and then, using logical analysis, examine their relationships, impacts, and consequences.

Literature review

Many studies have examined the role of civil society and legal systems in Central Asia. Charles E. Ziegler (2015), in his book "Authoritarianism and Civil Society in Central Asia," acknowledges that authoritarian states' limited and controlled interactions with civil society have strengthened state power. Sabine Freizer (2005) also examined the fragmented and weak state of civil society in Tajikistan and Uzbekistan in her research and emphasized the limited role of these societies in reforms. The gap in these studies lies in the lack of practical solutions to strengthen the independence of civil society and benefit from international cooperation.

In the area of legal systems, Aziz Rasulov (2014) examined the impact of globalization on the legal systems of the region and pointed out the challenges arising from the conflict between customary law and the Soviet legacy with global standards. Also, Viktor Golovko (2010) shows that legal reforms in Central Asia are often carried out under international pressure and do not bring about real changes.

Christian Schuck and Adrian Vasilache (2021) have examined the limited engagement of civil society with legal systems in the context of security and have shown that these limitations lead to political tensions. In addition, a report by the UCA Institute for Public Policy (2019) has identified restrictive government policies as an obstacle to the development of civil society. Previous studies have focused on the challenges of the interaction between civil society, the legal system, and governance but have been less focused on providing practical solutions,

comparative studies, and examining the role of international actors. The present study aims to fill these gaps by analyzing these interactions in more depth in Central Asia and offering suggestions for strengthening civil society.

Findings/Discussion

Civil society generally refers to the space between the state and the individual through which independent institutions and non-governmental organizations can act to represent citizens' social, cultural, and economic interests. By promoting democratic values, representing a range of interests, and encouraging voluntary involvement, these institutions are essential to political and social progress. But there are nuances and difficulties with the idea of civil society in Central Asia, which are connected to the history, politics, and culture of the area [5].

Like elsewhere, civil society in Central Asia includes non-governmental organizations, community groups, labor unions, professional associations, and human rights groups. Key characteristics of civil society in the region include independence from the state, voluntary participation, and representation of citizens' interests. However, authoritarian political structures and the legacy of the former Soviet Union have prevented civil society in the region from fully playing its role [6].

In Central Asia, civil society activities are often limited to frameworks defined by governments, and many independent organizations are subject to intense surveillance. Particularly in countries such as Turkmenistan and Tajikistan, civil society faces severe legal and political restrictions that limit the ability to operate freely [7].

Civil society in Central Asia has historically been shaped by three key periods:

1. Pre-Soviet period: Tribes, extended families, and religious organizations were among the traditional organizations that served as the foundation for many social systems during this time. As a type of conventional civil society, these organizations served as a go-between for the people and the government;

2. Soviet period: Throughout the Soviet Union, all social institutions were under state control, and their autonomy was destroyed. There was no separate civil society, and social organisations were primarily instruments for promoting communist doctrine. This period significantly influenced the political culture and social structure of Central Asian nations;

3. Post-independence period: The fall of the Soviet Union in the early 1990s created a chance for the region's civil society to flourish again. Nonetheless, the new administrations strictly regulated civil society activities, frequently modeled after Soviet totalitarian systems. The activities of NGOs were particularly restricted in nations like Turkmenistan and Uzbekistan.

The current state of civil society in Central Asia varies from country to country:

– Kyrgyzstan: Compared to other Central Asian nations, this one has more room for civic engagement. Several NGOs are working in the environmental, social development, and human rights fields. However, issues like economic pressures and political unpredictability still exist;

– Kazakhstan: Although civil society is active in Kazakhstan, it is closely monitored. The government has passed laws that restrict NGOs. Nonetheless, several segments of civil society have exerted influence in fields like education and the environment;

- Uzbekistan: Although some modest reforms have been in recent years to increase civic space, civil society is still subject to legal and political constraints;
- Tajikistan and Turkmenistan: Civil society can hardly function in these nations. Stringent regulations and government control have successfully limited civic space, and international organizations are subject to numerous limitations as well [8].

Civil society in Central Asia faces challenges such as a lack of financial resources, political pressure, and government oversight. However, efforts are underway to strengthen these institutions through international cooperation and support for local organizations.

The legal systems of the Central Asian countries, including Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, reflect the complexities inherited from the Soviet era while attempting to reform and adapt to new post-independence conditions. After the collapse of the Soviet Union in 1991, these countries faced a major challenge: rebuilding legal systems that could respond to the new era's specific political, social, and economic needs. During the Soviet era, these countries' legal systems were designed on socialist principles emphasizing state control over all social and economic life aspects. Laws and regulations of this era were mainly designed to support the state and strengthen its control over society, with a lesser role given to individual rights. Courts also functioned more as executive instruments of the state and lacked independence. With these countries' independence, the need arose to develop new laws and redefine the role of judicial institutions. They aimed to establish new legal frameworks that would uphold the rule of law, defend the rights of citizens, and offer a foundation for economic growth. However, because of the strong influence of Soviet political and judicial systems, these reforms encountered numerous obstacles. These effects are still visible in many aspects of the legal systems of these countries, especially in the way laws are implemented, judicial independence, and the transparency of legal processes. In many of these countries, the law is still influenced by centralized and authoritarian approaches inherited from the Soviet era. Despite their seeming independence, the government frequently influences judicial institutions in real life. As a result, issues like corruption, a lack of transparency, and public mistrust of the legal system continue to exist, and legal changes are moving slowly. However, there are initiatives to update legal frameworks and bring them into compliance with global norms. These initiatives include enhancing legal systems' accountability and openness, fortifying judicial institutions, and updating the criminal, civil, and business codes. While some nations, including Kyrgyzstan and Kazakhstan, have made considerable strides in this direction, Tajikistan and Turkmenistan continue to confront significant obstacles in pursuing these objectives. All things considered, Central Asian legal systems are undergoing a difficult period of change where the influence of international modernization demands, national reforms, and the Soviet heritage combine. Both significant obstacles and chances to develop legal frameworks that may address the needs of their people and government are presented by this circumstance.

These nations functioned under a socialist legal system during the Soviet era, which prioritized community rights more than individual rights and stressed state control over resources. Courts lacked judicial independence and were used as tools to carry out official goals. The courts were reorganized, new laws were passed, and initiatives to uphold the rule of law were among the post-independence reforms. However, challenges such as corruption, political influence over

the legal system, and the lack of full judicial independence continue to hinder the full progress of these reforms [9].

Kazakhstan and Uzbekistan have attempted to retain some elements of the Soviet system while introducing reforms to attract foreign investment and economic development. These reforms have included the adoption of new commercial and civil laws. In contrast, Tajikistan and Turkmenistan have moved forward with legal reforms at a slower pace and continue to face problems such as weak judicial institutions and human rights restrictions. Kyrgyzstan, despite relative progress, continues to struggle with political instability and corruption [10].

In general, the legal systems of Central Asian countries are transitioning from socialist structures to modern legal models. However, this transition is accompanied by numerous challenges and requires strengthening the rule of law, judicial independence, and compliance with international standards [11].

The interaction between civil society and the legal system is a key axis of democratic development and the rule of law. Civil society is essential to enhancing the legal system as a collection of grassroots institutions, groups, and non-governmental organizations. By offering supervision and input, these organizations improve the efficacy and accountability of laws. However, by ensuring fundamental rights and freedoms, the legal system gives civil society a platform to function freely.

The rule of law and transparency have improved as a result of this interaction on a global scale. Civil society contributes to lowering corruption and boosting public trust by participating in legislative and reform processes. However, the legal system promotes the growth and viability of civil society organizations through open and equitable legal frameworks.

The particular conditions in Central Asia have an impact on this relationship. The nations in the region made an effort to create autonomous legal systems following the fall of the Soviet Union in 1991. However, civil society's growth and its ability to effectively engage with the legal system were hampered by the legacy of Soviet authoritarian systems and strict state control. Restrictive regulations and severe control over civil society are observed in Tajikistan and Turkmenistan. For instance, NGOs need to get a lot of permissions, which are frequently refused for political reasons. This has limited the space for civil society to operate freely and weakened its connection with the legal system.

In contrast, Kyrgyzstan is an example of a country that has created a more open space for interaction between civil society and the legal system. NGOs in this country play an active role in monitoring legal reforms and promoting human rights. However, corruption and political instability remain major obstacles even in this country [11]. Overall, the interaction between civil society and the legal system in Central Asia continues to face challenges such as political constraints, lack of judicial independence, and state control over NGOs. Nonetheless, initiatives are being made to improve this relationship through foreign assistance and legislative reforms, which can help the region's democratic growth and the rule of law.

Conclusion

Central Asian nations now face various opportunities and difficulties due to the social and political changes that followed the fall of the Soviet Union. In their quest to restore their legal

systems and advance civil society, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan – all recently independent nations – have set out on a difficult and demanding path. Throughout this process, the relationship between the legal system and civil society has been crucial to the growth of democracy, openness, and the rule of law. Civil society, an organization apart from the government, has been crucial in encouraging openness, increasing public knowledge, and monitoring how well the government is performing. Nongovernmental organizations in the region have contributed to strengthening social justice by striving to educate citizens about their rights and provide legal services to the disadvantaged. However, political constraints, restrictive laws, and a lack of financial resources have prevented civil society from playing its full role. In contrast, these countries' legal systems, inherited from the Soviet era, are slowly transitioning to more modern models. Legal reforms have included revising civil and commercial laws, strengthening judicial institutions, and striving for judicial independence. But these reforms have often been hampered by corruption and political influence, and progress has been slow. While facing many challenges, interaction between civil society and the legal system can act as an engine for development. Examples such as Kyrgyzstan show that providing a more open space for civic activity and strengthening interaction with legal institutions can improve transparency and governance accountability. On the other hand, due to tight state control and legal constraints, countries such as Turkmenistan and Tajikistan are still far from harnessing the potential of civil society for legal reform. The future of civil society-legal interaction in Central Asia depends on legal reforms, strengthening judicial institutions, and reducing state restrictions. International support and the use of new technologies can help accelerate this process. Striking a balance between supporting civil society activities and exercising appropriate legal control can ensure sustainable development, the rule of law, and democracy in the region.

The contribution of the authors:

A. Smanova, as the corresponding author, was responsible for formulating the research framework, structuring the study design, and analyzing the obtained findings, prepared the introduction and methodology of the article, translated the references.

E. Saparbekova contributed by developing the core content of the paper, conducting a comprehensive literature review, and synthesizing previous research on the subject, abstract, and information about the authors, and assisted in finalizing the conclusion of the research.

References

1. Habermas, J. (1991) *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: The MIT Press.
2. Putnam, R.D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster, New York. <http://dx.doi.org/10.1145/358916.361990> (accessed: 04.01.2025)
3. United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). (1992). *Education and knowledge: Basic pillars of changing production patterns with social equity*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/45617833.pdf>
4. OECD. (2020). *Assessing Judicial Independence in Central Asia*. OECD Publishing.

5. Ziegler, Charles E. (2016) 'Great Powers, Civil Society and Authoritarian Diffusion in Central Asia', *Central Asian Survey*, 35, no. 4, pp 549–569. doi: <https://doi.org/10.1080/02634937.2016.1228608> (accessed: 04.01.2025)
6. Freizer, S. (2005). "Central Asian Fragmented Civil Society: Communal and Neoliberal Forms in Tajikistan and Uzbekistan." Springer, pp. 75-80.
7. Rasulov, A. (2014). "Central Asia and the Globalisation of the Contemporary Legal Consciousness." *Law and Critique*, pp. 163-167.
8. Ziegler, C. E. (2015). "Authoritarianism and Civil Society in Central Asia." Springer, pp. 12–15
9. Schuck, C., & Vasilache, A. (2021). "Civil Society and Patterns of Security in Central Asia." Brill, pp. 109-112.
10. Artman, V. (2022, July 18). The Soviet Legacy in Central Asian Politics and Society. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. Retrieved 4 Dec. 2024, from <https://oxfordre.com/asianhistory/view/10.1093/acrefore/9780190277727.001.0001/acrefore-9780190277727-e-313>.(accessed: 04.01.2025)
11. Observatory for the Protection of Human Rights Defenders. (2024, April 10). Kyrgyzstan: Civil society under threat as President Japarov signs repressive "foreign representatives" law. Observatory for the Protection of Human Rights Defenders. Retrieved from <https://www.omct.org/en/resources/statements/kyrgyzstan-civil-society-under-threat-as-president-japarov-signs-repressive-foreign-representatives-law> (accessed: 04.01.2025)

Е.Қ. Сапарбекова¹, А.Б. Сманова²

¹Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

(e-mail: ¹eks761127@gmail.com, ²akmaralbahtyar@gmail.com)

Орталық азияның құқықтық жүйесі және азаматтық қоғам: басқарудың, әлеуметтік қайта құрулардың және реформалардың салдары

Андатпа: Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстан-Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін әлеуметтік, саяси және құқықтық өзгерістердің шешуші кезеңін бастан өткерген Орталық Азия елдері. Кеңестік құқықтық жүйелердің мұрасы мен құқықтық жүйені нығайту және азаматтық қоғамды тәрбиелеу жөніндегі бастамалардың арқасында көптеген халықтар қиындықтарға тап болды. Азаматтық қоғам үкіметтен бөлек ұйым бола отырып, есеп беруді, ашықтықты және қоғамдық білімді ілгерілетуде маңызды рөл атқарды. Реформалардың күш-жігеріне қарамастан, құқықтық жүйе әлі де саяси араласу мен сыбайлас жемқорлыққа осал. Бұл мақалада орталық Азиядағы азаматтық қоғам мен сот жүйесінің өзара байланысы қарастырылған. Бұл компоненттердің әлеуметтік әділеттілікке, демократияға және заңның үстемдігіне қалай ықпал ететіні қарастырылады. Нәтижелер үкіметтік шектеулер, сот билігінің тәуелсіздігі және үкіметтік емес ұйымдарды қатаң реттеу сияқты кедергілер әлі де осы қатынастардың дамуына кедергі келтірсе де, жаһандық ынтымақтастық және заңнамалық реформа сияқты мүмкіндіктер өзгерістерге жол ашуы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл зерттеу

құқықтық жүйе мен азаматтық қоғам арасындағы күрделі байланыстарды талдау және олардың өзара әрекеттесуін кеңейту бойынша ұсыныстар беру үшін сипаттамалық-аналитикалық әдістемені пайдаланады. Зерттеу нәтижесінде орталық Азия мемлекеттік қадағалау мен көмек көрсету арасындағы тепе-теңдікті табу және тәуелсіз құқықтық институттарды нығайту арқылы тұрақты даму мен заңның үстемдігіне қол жеткізе алады деген қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: құқықтық трансформация, сыбайлас жемқорлық, азаматтық қоғам, құқықтық жүйе.

Е.К. Сапарбекова¹, А.Б. Сманова²

¹Министерство образования и науки Республики Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(e-mail: ¹eks761127@gmail.com, ²akmaralbahtyar@gmail.com)

Правовая система и гражданское общество Центральной Азии: последствия государственного управления, социальных преобразований и реформ

Аннотация: Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан – это страны Центральной Азии, которые пережили решающий период социальных, политических и правовых изменений после распада Советского Союза. Из-за наследия советских правовых систем и инициатив по укреплению правовой системы и развитию гражданского общества многие страны столкнулись с трудностями. Являясь организацией, независимой от правительства, гражданское общество играет важную роль в повышении подотчетности, открытости и информированности общественности. Несмотря на усилия по реформированию, правовая система по-прежнему уязвима для политического вмешательства и коррупции. В этой статье исследуются взаимоотношения между гражданским обществом и судебной системой в Центральной Азии. В ней рассматривается, как эти компоненты способствуют социальной справедливости, демократии и верховенству закона. Результаты показывают, что, хотя такие препятствия, как правительственные ограничения, независимость судебной системы и строгое регулирование деятельности неправительственных организаций, по-прежнему препятствуют развитию этих отношений, такие возможности, как глобальное сотрудничество и законодательная реформа, могут открыть путь к переменам. В этом исследовании используется описательно-аналитическая методология для анализа сложных связей между правовой системой и гражданским обществом и выработки рекомендаций по повышению их вовлеченности. В исследовании делается вывод о том, что Центральная Азия может достичь устойчивого развития и верховенства закона, найдя баланс между государственным надзором и помощью и укрепив независимые институты верховенства закона.

Ключевые слова: правовая трансформация, коррупция, гражданское общество, правовая система.

Information about authors:

Saparbekova E. – Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Mangilik El Avenue, 8. House of Ministries, 11, 010000, Astana, Kazakhstan

Smanova A. – Corresponding author, Candidate of Law, Senior Lecturer, Kazakh National University named after al-Farabi, Al-Farabi Avenue, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Сапарбекова Э.К. – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Мәңгілік ел даңғылы, 8,. Министрліктер үйі, 11, 010000, Астана, Қазақстан

Сманова А.Б. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Сапарбекова Э.К. – Министерство образования и науки Республики Казахстан, проспект Мәңгілік Ел, 8,. Дом Министерств, 11, 010000, Астана, Казахстан

Сманова А.Б. – Автор-корреспондент, кандидат юридических наук, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



**Азаматтық құқық. Азаматтық процесс. Еңбек құқығы /
Civil law. Civil process. Labor law / Гражданское право.
Гражданский процесс. Трудовое право**

XFTAP 10.15.35
Ғылыми мақала

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-37-48>

**«Жол қозғалысы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына
көлік құралдарының жекелеген түрлерінің қозғалысын
ұйымдастыруды енгізу мәселелері**

С. Нұржан¹ , Д.Б. Тебаев² 

¹«Парламентаризм институты» ШЖҚ РМК

²«Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК

(e-mail: ¹nuri_saulen@mail.ru, ²tebdidar@gmail.com)

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасында мопедтердің қозғалысын реттеу және жол қауіпсіздігін арттыру мақсатында енгізілген заңнамалық өзгерістер талданады. Мопедтердің танымалдылығының артуы жол-көлік оқиғаларының күрт өсуіне әкеліп, бұл мәселені шұғыл шешуді талап етті. ҚР Парламенті Мәжілісі «Жол жүрісі туралы» ҚР Заңына мопедтерді толыққанды көлік құралдарына теңестіруді, олардың мемлекеттік тіркеуін, мопед жүргізушілеріне қойылатын талаптарды күшейтуді және жол қауіпсіздігін цифрландыруды көздейтін түзетулер енгізді. Бұл өзгерістер мопедтерді толыққанды көлік құралдары ретінде қарастыруды, жүргізушілердің жауапкершілігін күшейтуді және цифрлық бақылау жүйелерін енгізуді қамтиды. Мақалада заңнамалық түзетулердің негізгі аспектілері, олардың мақсаттары мен күтілетін нәтижелері қарастырылады. Сонымен қатар, Заңның міндеттері мен мақсаттарына, автомобиль жолдарында көліктердің жылдамдығын және жылдамдықты арттыру салдарында болған жол-көлік оқиғаларын азайту мақсатында орташа жылдамдық ұғымын енгізуге қатысты ұсыныстар беріліп отыр.

Шетелдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстанда мопедтерді басқаруды реттеудің тиімді тәсілдері ұсынылады. Жалпы, бұл заңнамалық өзгерістер мопедтердің қозғалысын тексеру және жол қозғалысына қатысушылардың қауіпсіздігін арттыруға арналған жоғары маңызды қадам реттесімен танылды.

Түйін сөздер: мопедтер, жол қозғалысы, жол қауіпсіздігі, заңнамалық өзгерістер, мемлекеттік тіркеу, мопед жүргізушілері, жол-көлік оқиғалары, жүргізуге оқыту шебері.

Кіріспе

Қазіргі уақытта көлік құралдарының әртүрлі түрлерінің қозғалысын ұйымдастыру және жолдардағы қауіпсіздікті арттыру мәселелері, әсіресе мопедтер сияқты шағын көлік құралдарының танымалдылығының артуы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мопедтердің әмбебаптығы мен ұтқырлығы көптеген адамдар үшін, әсіресе қалалық жерлерде ыңғайлы көлік құралына айналды. Алайда, жолдардағы мопедтердің көбеюі жол қозғалысының барлық қатысушылары үшін апат пен қауіптің артуымен бірге жүреді.

Қазақстанның Ішкі істер министрлігі соңғы бірнеше жылда мопедтердің қатысуымен жол-көлік оқиғалары (ЖКО) санының айтарлықтай өсуі туралы көрсеткен статистикалық деректері алаңдатарлық үрдістерді көрсетеді. 2023 жылы мопедтердің қатысуымен 750 жол-көлік оқиғалары тіркеліп, 39 адам қаза тауып, 730 адам жарақат алған [1]. 2022 жылғы көрсеткіш бойынша мопедтердің қатысуымен 352 апат болған, 10 адам қаза тапқан және 390 адам жараланған [2]. Осылайша, ЖКО санының да, зардап шеккендер санының да айқын өсуі шұғыл араласуды қажет ететін өсіп келе жатқан проблеманы көрсетеді.

Осы сын-қатерлерге жауап ретінде ҚР Парламенті Мәжілісі депутаттарының бастамасымен «Жол жүрісі туралы» ҚР Заңына және «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» ҚР кодексіне түзетулер енгізілді. Бұл өзгерістердің басты мақсаты жол жүрісін ұйымдастыру мәселелері туралы заңнаманы жетілдіру, мопедті толыққанды көлік құралдарына теңестіру болып табылады және заң жобасымен мынандай толықтырулар енгізіліп отыр: қозғалтқыш көлемі 50 текше сантиметрден кем мопедтерді мемлекеттік тіркеу, мопед жүргізушісіне қойылатын талаптарды белгілеу, жол қауіпсіздігін цифрландыру, рұқсат етілген жылдамдықты әлдеқайда асырып жүретін адамдардың жауапкершілігін күшейту, мопед жүргізушісінің механикалық көлік құралдары жүргізушісімен теңестіру.

Мақала жол қозғалысы туралы заңнамаға енгізілген өзгерістерге талдау жүргізуге, олардың мопедтердің қозғалысын бақылауға әсерін бағалауға және Қазақстанда жол қозғалысын цифрландыру перспективаларын анықтауға бағытталған. Түзетулердің негізгі аспектілерін, олардың мақсаттары мен күтілетін нәтижелерін, сондай-ақ ықтимал сын-қатерлер мен оларды іске асыру перспективаларын қарастыру арқылы жол қауіпсіздігін жақсарту және жол қозғалысының барлық қатысушылары үшін тәуекелдерді азайту бойынша ұсыныстар әзірлеуге бағытталады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасындағы жол қозғалысын реттейтін заңнамалық база, «Жол жүрісі туралы», Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің 2022 және 2023 жылдардағы мопедтердің қатысуымен болған жол-көлік оқиғалары туралы статистикалық мәліметтері, шет елдердегі мопедтердің қозғалысын реттейтін заңдар мен ережелер пайдаланылды. Зерттеу барысында

аналитикалық әдіс, салыстырмалы әдіс, модельдеу және болжау әдісі, сондай-ақ сапалық талдау әдістері қолданылды, бұл заңнамалық өзгерістердің практикалық тиімділігін бағалау және олардың ықтимал салдарын болжау үшін қажетті деректер мен ақпараттарды жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

2009 жылы Қазақстан БҰҰ-ның жол жүрісі туралы Конвенциясын ратификациялады. Біздің құқық жүйесіне сәйкес халықаралық конвенциялар ұлттық заңнамадан басым. Осы Конвенцияның нормаларын сақтау мақсатында, егер біз мопедті механикалық көлік құралы деп танитын болсақ, автоматты түрде жүргізу құқығының жекелеген санатының қажеттілігі туындайды.

Қазақстанда мопедтердің қозғалысын реттейтін жаңа ережелерді енгізу контекстінде көлік құралдарының осы санаты үшін жол қозғалысын реттеуде елеулі өзгерісті білдіреді. Бұл заң жобасының негізгі мақсаты мопедтердің қозғалысын реттеу және оларды толыққанды көлік құралдарына теңестіру болып табылады. Өзгерістерге сәйкес, мопедтер толыққанды көлік құралдарына айналады, бұл олардың иелері мен жүргізушілерін белгіленген талаптар мен ережелерге сәйкес келуге міндеттейді. Атап айтқанда, мопед жүргізушілері өздерінің көлік құралдарын міндетті тіркеуден өтуі, «А1» санатындағы жүргізуші куәлігін алуы, жыл сайынғы техникалық байқаудан өтуі және азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыруды ресімдеуі тиіс.

Алайда, мопедтерді тіркеу және жүргізуші куәлігін алу кезінде ұйымдастырушылық қиындықтарды болдырмау үшін жаңа заңнама талаптары заңға қол қойылғаннан кейін алты айдан кейін күшіне енеді. Бұл Қазақстанға әкелінген мопедтерді «заңдастыруға» және жүргізушілерге қажетті құжаттарды алуға уақыт береді.

Айта кету керек, заңнамадағы бұл өзгеріс мопед жүргізушілерінің жол жүрісі ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілігін күшейтуді көздейді. Мопед жүргізушілері басқа көлік құралдарының жүргізушілері сияқты жауапкершілікке тартылады. Бұл бағдаршамның тыйым салу сигналына жол жүру айыппұлдарын және мас күйінде мопедті басқаруды қамтиды.

Шетелдік тәжірибеге тоқталсақ, Азияда ең танымал көлік құралы – мопед. Таиландта, Вьетнамда, Үндістанда, Индонезияда, Қытайда мопедті басқару үшін «А» санатындағы жүргізуші куәлігін алу қажет (мотоциклді басқару құқығы).

Нидерландыда мопедті басқару үшін 16 жастан асқан және «АМ» санатындағы жүргізуші куәлігі, яғни жеке санат болуы керек. Егер жүргізуші автокөлік немесе мотоцикл құқығына ие болса, мопедті қосымша санатты ашпай-ақ қолда бар куәлік бойынша басқара алады [3].

Испанияда мопедті (көлемі 50 см³ - ке дейінгі екі және үш доңғалақты көлік және максималды жылдамдығы 45 км/сағ) Басқару Үшін АМ санатындағы жүргізуші куәлігі қажет, оны 15 жастан бастап алуға болады, бірақ 18 жасқа дейін жолаушыларды тасымалдауға тыйым салынады [4].

Ресейде «М» санатындағы жүргізуші куәлігі қажет (50 текше сантиметрге дейін мопедтер мен скутерлерді басқаруға арналған арнайы санат) [5].

2018 жылдың 19 қарашасында Оңтүстік Каролинада мопедтер мен скутерлерді реттеуге бағытталған заң қабылданды. Осы уақытқа дейін Оңтүстік Каролинада бұл көліктерді жолдарда пайдалануды реттеу стандарттары болған жоқ. Бұл мопед жүргізушілерінен көлік құралын тіркеуді және осылайша жол ережелерін сақтауды талап етті, бұл ретте қауіпсіздік қызметінің қызметкерлеріне жол қозғалысы ережелерін сақтауды қамтамасыз етуге және жүргізушілерді жол жүрісі ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілікке тартуға рұқсат етілді. Заң қабылданғаннан кейін мопедтердегі ЖКО деңгейінің айтарлықтай төмендеуі байқалған [6].

Мичиган штаты заңында барлық мотоцикл жүргізушілерінде мотоциклді сақтандыру болуы керек делінген. Алайда, сақтандыру мопед жүргізушілері үшін міндетті талап емес. Штаттағы барлық мопедтерді, егер олар тек жеке меншікте жұмыс істемесе, тіркеуді талап етеді. Сонымен қатар, жарамды жүргізуші куәлігі болуы керек. Егер болмаса және кем дегенде 15 жаста болса, мопед лицензиясына өтініш беруге болады. Мопед лицензиясын алу үшін көздің жақсы көруіне және жол қозғалысы емтиханын тапсыру керек [7].

Мопедтерді басқару ережелерінің халықаралық тәжірибесін салыстыру олардың жол қозғалысындағы қауіпсіздік деңгейіне тікелей әсер ететінін көрсетеді. Азия елдерінде мопедтер мотоциклдермен теңестірілсе, Еуропа мен Ресейде арнайы АМ немесе М санатты куәліктер енгізілген, ал АҚШ-та жол қауіпсіздігін арттыру үшін реттеуді күшейту ЖКО санын азайтқан. Оңтүстік Каролинада мопед жүргізушілерін тіркеу, сақтандыру және жол ережелерін сақтау міндеттелгеннен кейін апаттардың төмендеуі қатаң реттеудің тиімділігін дәлелдейді. Қазақстан үшін де бұл маңызды тәжірибе, себебі мопедтер санының артуы олардың заңнамалық реттелуін талап етеді. Жүргізуші куәлігіне қойылатын талаптарды нақтылау, сақтандыру жүйесін енгізу және мопедтерді тіркеу жол қауіпсіздігін арттырып, жүргізушілердің жауапкершілігін күшейтуге ықпал етеді. Сонымен қатар, мопед жүргізушілеріне арналған арнайы жол қозғалысы курстарын енгізу және шлем тағу секілді қауіпсіздік шараларын қатаң бақылау қажет. Қазақстан халықаралық тәжірибені ескере отырып, мопедтерге қатысты заңнаманы жетілдіріп, жол-көлік оқиғаларын азайтуға бағытталған кешенді шаралар жүргізуді тоқтатпау керек.

Жоғарыда айтылғандарды ескере келе, «Жол жүрісі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына (бұдан әрі – Заң) енгізіліп отырған өзгерістер мен толықтыруларға қатысты ұсыныстарға тоқталсақ.

Біріншіден, тұжырымдамалық ұсыныстар.

«Құқықтық актілер туралы» ҚР Заңының 24-бабының 1-тармағына сәйкес заңдарда тиісті саланы (аяны) реттеудің негізгі мақсаттары, міндеттері, қағидағтары, құзыреттері мен өкілеттіктері белгіленеді.

Заңда мақсаттар мен міндеттер жазылмаған. Осыған байланысты Заңның мақсаттары мен міндеттерін белгілейтін нормаларды қарастыруды ұсынамыз.

Заңның 2-1-бабымен толықтырылып, оны мынадай редакцияда жазылу ұсынылады: «2-1-бап. Жол қозғалысы туралы заңнаманың мақсаты мен міндеттері

Жол қозғалысы туралы заңнаманың мақсаты жол қозғалысының барлық қатысушыларының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, көлік инфрақұрылымын реттеу және жақсарту, апаттылықты азайту және азаматтар мен көлік құралдарының қозғалысы үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады.

Жол қозғалысы туралы заңнаманың міндеттері:

- 1. Жол қозғалысына қатысушылар үшін тәртіп ережелері мен нормаларын белгілеу.*
- 2. Жол инфрақұрылымын тиімді пайдалануды және жол қозғалысының барлық қатысушыларының қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында жол қозғалысын және көлік құралдарының тұрағын реттеу.*
- 3. Жүргізушілердің құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ көлік құралдарына қойылатын талаптарды және тіркеуді анықтау.*
- 4. Жол инфрақұрылымын дамыту мен жетілдіруді қамтамасыз ету.*
- 5. Көлік проблемаларын және қоршаған ортаның ластануын азайту мақсатында қоғамдық көлікті және қозғалыстың баламалы түрлерін дамытуға жәрдемдесу.*
- 6. Жол қозғалысы саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа қолдау көрсету.».*

Екіншіден, Заң жобасымен 1-баптың 25) тармақшасына білім беру процесі кезінде жүргізуге оқыту шебері жүргізушіге теңестірілумен толықтырлған. Яғни, жолдарда көлік жүргізуді үйрететін нұсқаушы (инструктор) жүргізушіге теңестіріледі және белгілі бір құқықтарға, міндеттерге және жауапкершіліктерге ие. Нұсқаушы көлік жүргізуді үйренушіге тиісті дайындығын қамтамасыз етуге және сабақ барысында қауіпсіз жағдай жасауға міндетті. Сонымен қатар, оған жолдағы жағдайды бақылау және қауіп туындаған жағдайда араласу құқығы берілген. Алайда, арнайы жабдықталған көлікте нұсқаушының басшылығымен жүргізуді оқыту кезінде болған жол-көлік оқиғасы (ЖКО) жағдайында жауапкершілік әдетте нақты жағдайдың мән-жайлары мен нұсқаушының іс-әрекеттерін ескере отырып қаралады. Егер жүргізуші-нұсқаушыда қосымша тежегіш педальдар сияқты қосымша басқару элементтері болмаса, апат кезіндегі жауапкершілікті анықтау оқиғаның нақты жағдайларына байланысты болады және өзара жауапкершілікке әкелуі мүмкін.

ҚР Жоғарғы Сотының 2011 жылғы 29 маусымдағы «Жол қозғалысы және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы» Нормативтік қаулысының 2-тармағы қылмыстық құқық бұзушылық жасалған уақытта 16 жасқа толған, механикалық көлік құралын жүргізген және жол қозғалысы немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуға жол берген адам қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі болып танылатыны түсіндірілген. Бұл ретте жүргізуші куәлігінің, сол сияқты білімінің және оны пайдалану дағдысының болуы немесе болмауы қылмыстық жауапкершіліктен босатпайтынын көрсеткен [8].

Мұндай түсіндіру іс-әрекеттің жасалу фактісіне және көлік құралын басқарған адамның жасына, оның біліктілігіне немесе тәжірибесіне қарамастан, жол қозғалысы немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілік қағидатын бекітеді.

Заңының қолданыстағы редакциясында (1-баптың 25-тармақшасы) «жүргізуші – көлік құралын басқаратын адам...» [9] деп көздейді. Бұл анықтамадан адамның жүргізуші ретінде танылуының жалғыз негізі оның көлік құралын басқару фактісі болып табылады. Түсіндірме сөздікте «басқару» ұғымының келесі анықтамасы берілген: «кез-келген құралдарды, құрылғыларды және т.б. қолдана отырып, бір нәрсенің барысын, қозғалысын, жұмысын бағыттаңыз, реттеңіз» [10].

«Жол жүрісі қағидаларын, көлік құралдарын пайдалануға рұқсат беру жөніндегі негізгі ережелерді, көлігі арнайы жарық және дыбыс сигналдарымен жабдықталуға және арнайы түсті-графикалық схемалар бойынша боялуға тиіс жедел және арнайы қызметтер тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2023 жылғы 30 маусымдағы № 534 бұйрығының 6-тармағына сәйкес «Жүргізуге оқыту үшін пайдаланылатын және оқу ұйымына тиесілі механикалық көлік құралы қосымша ажыратуыш жетегі және тежеуіш педальдарымен, «Оқу көлік құралы» таным белгісімен жабдықталуы тиіс, ...» деп көрсетілген [11]. Егер көлік құралы оқу шеберіне оқушымен бірге көлік құралын басқаруға мүмкіндік беретін осындай жабдықтармен жабдықталған болса, онда білім беру процесі кезінде ол көлік құралын басқаратын адам ретінде жүргізушіге теңестірілмей, жүргізуші ретінде танылуы керек. Егер осы қағиданы бұза отырып, оқу көлігі мұндай жабдықтармен жабдықталмаса, онда оқыту шеберін жүргізуші деп тануға және жүргізушіге теңестіруге болмайды, өйткені бұл жағдайда оның көлік құралын басқаруға немесе басқаруға қатысуға мүмкіндігі жоқ. Білім беру процесі кезінде оқушыға ауызша нұсқауларды айту көлік құралын басқару ретінде танылмайды. Демек, көлік құралын ешқандай жолмен басқармайтын адам мұндай құралды басқаратын адамдармен теңестіріле алмайды. ЖКО, қылмыстық жауапкершілік жағдайында жүргізуші-оқушымен қатар техникалық ақаулары бар көлік құралын пайдалануға шығаруға жол берген лауазымды тұлға жауапкершілікке тартылады (ҚР ҚК 348-бабы).

Осыған байланысты, жауапкершілікті анықтаудағы мүмкін қиындықтарға және құқықтық нормаларда айқындықтың болмауына байланысты нұсқаушыларды жүргізушілерге теңестіретін ұстанымды алып тастауды ұсынамыз.

Үшіншіден, Заң жобасымен «көлік құралының қозғалысының орташа жылдамдығы» ұғымы енгізіледі, ол «көлік құралы жүріп өткен республикалық маңызы бар жалпыға ортақ пайдаланылатын жолдар учаскесінің ұзындығын осы қашықтық өткен уақыт аралығына бөлу жолымен айқындалатын жылдамдық» (Заңның 1-бабының 57-тармақшасы) деп түсініледі. Алайда, бұл жаңа ұғым заңда қолданылмайды және тек жүргізушілердің жалпы міндеттері, соның ішінде максималды жылдамдықтан аспау міндеті бар. Осы міндеттерді бұзуды (орындамауды) тіркеудің қандай да бір тетіктері немесе заңдағы бұзушылықтар үшін жауапкершілік реттелмейді.

Осыған байланысты «орташа жылдамдық» және оны белгілеу және бекіту тәртібі туралы нормаларды Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске көшіру ұсынылады.

Сонымен қатар, «көлік құралының орташа жылдамдығы» ұғымы оны практикалық іске асыруда бірқатар мәселелер мен проблемаларды тудыруы мүмкін.

Біріншіден, мұндай норманы енгізу белгісіздік пен ықтимал сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін тудырады, өйткені аялдамалар мен басқа факторлар орташа жылдамдықты есептеу дәлдігіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, бұл тәсіл кептелістер, апаттар, ауа-райы жағдайлары және қозғалыс жылдамдығына әсер етуі мүмкін басқа факторлар сияқты жолдағы әртүрлі жағдайлардың ерекшеліктерін ескермейді.

Екіншіден, тиісті инфрақұрылымы бар аркаларда әрбір 50 км сайын арнайы бақылау-өлшеу аспаптарын орнату айтарлықтай шығындарды болжайды және реттеушілік бақылауды талдау рәсімін жүргізуді талап етеді, бұл экономикалық тұрғыдан тиімсіз болуы мүмкін.

Автожолдардың барлық санаттарында орташа жылдамдықтан асып кетуге жалпы тыйым салуды реттеудің нақты әдістерінің болмауы да осы шараның тиімділігіне күмән туғызады. Атап айтқанда, жол қозғалысының нақты жағдайларына негізделген жылдамдықты басқарудың икемді және бейімделгіш тәсілдерін қолдануды қарастыру қажет.

Жоғарыда аталған проблемалар мен белгісіздіктерге байланысты көлік құралының орташа жылдамдығын анықтау қосымша талқылау мен нақтылауды, сондай-ақ оның практикалық іске асырылуы мен ықтимал салдарын тереңірек талдауды қажет етеді.

Қорытындылай келе, төмендегіні ұсынамыз:

– шығындар мен күтілетін нәтижелер арасындағы оңтайлы арақатынасты анықтау үшін жылдамдықты бақылаудың жаңа технологиялары мен әдістерін енгізудің экономикалық орындылығына мұқият талдау жүргізу.

– пилоттық жобаларды, олардың нәтижелерін талдауды және автожолдардың бүкіл желісіне біртіндеп кеңейтуді қамтитын орташа жылдамдықты бақылауды енгізудің кезеңдік жоспарын әзірлеу. Бұл тәсіл тәуекелдерді азайтуға және нақты деректер мен шолулар негізінде шараларды түзетуге мүмкіндік береді.

Төртіншіден, Заңның 55-бабына жаңа 4) тармақшасы жолаушыларға мотоцикл немесе мопедтің жүріп келе жатқан кезінде аяқ тіреуіштеріне немесе орындыққа тұруға тыйым салады. Ұсынылып отырған редакция анық емес және түсініспеушіліктер тудыруы мүмкін, өйткені бұл орындыққа тұру мүмкіндігін білдіреді, бұлай тұру мүмкін емес. Сонымен қатар, ол жолаушылар жасай алатын барлық ықтимал қауіпті әрекеттерді толық сипаттамайды.

Жолаушының назарын қозғалыс кезінде тұрақты жағдайдан алшақтататын кез келген әрекетке тыйым салынатынын нақтылау қажет. Мысалы, бұл аяқ тіректерінде, орындықта, сондай-ақ бензин бағында немесе мотоциклдің немесе мопедтің кез келген басқа бөлігінде тұруды қамтуы мүмкін. Осылайша, ұсынылған тұжырымдама тиімсіз болуы мүмкін және нақтылауды қажет етеді.

Осыған байланысты бұл түзетуді келесі редакцияда көрсету ұсынылады: «мотоцикл немесе мопедтің жүріп келе жатқан кезінде тұруға тиым салынады».

Қорытынды

Қазақстан Республикасында мопедтердің қозғалысын реттеу және жол қауіпсіздігін арттыру мақсатында заңнамаға енгізілген түзетулер маңызды қадам болып табылады. ЖКО санының айтарлықтай өсуі мопедтерді толыққанды көлік құралдары ретінде тану қажеттілігін көрсетті. Осы мақсатта ҚР Парламенті Мәжілісі «Жол жүрісі туралы» және «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» заңдарға бірқатар өзгерістер енгізді.

Бұл өзгерістер мопедтерді мемлекеттік тіркеу, мопед жүргізушілеріне қойылатын талаптарды күшейту, жол қауіпсіздігін цифрландыру, жылдамдықты арттырған жүргізушілердің жауапкершілігін күшейту және мопед жүргізушілерін механикалық көлік құралдары жүргізушілерімен теңестіруді қамтиды. Мұндай шаралар жол қозғалысын реттеу және мопедтерді пайдаланушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қабылданды.

Алайда, заңнамадағы өзгерістердің практикалық іске асырылуы мен ықтимал салдарын тереңірек талдау қажеттілігі туындайды. Ұсыныстардың ішінде мопедтерді тіркеу және жүргізуші куәлігін алу талаптарының енгізілуі, көлік құралдарының орташа жылдамдығын бақылау, сондай-ақ мопед жүргізушілерінің жауапкершілігін күшейту мәселелері қарастырылды.

Сонымен қатар, шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстанда мопедтерді басқаруды реттеудің тиімді жолдарын іздестіру қажет. Мұндай шаралар жол қозғалысы қауіпсіздігін жақсартуға және барлық қатысушылар үшін тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді.

Заңнамадағы өзгерістерді енгізу барысында құқықтық нормаларды нақтылау және реттеу тетіктерін жетілдіру қажет. Жүргізушілердің құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ көлік құралдарына қойылатын талаптарды айқындай отырып, жол қозғалысы ережелерін сақтау маңызды.

Жалпы алғанда, ұсынылған түзетулер мопедтер қозғалысын реттеу және жол қауіпсіздігін арттыру бағытында маңызды қадам болып табылады. Оларды тиімді іске асыру үшін мүдделі тараптармен бірлесіп, заңнамалық өзгерістердің әсерін бағалау және оларды жетілдіру жұмыстары жүргізілуі тиіс. Бұл Қазақстанда жол қозғалысының барлық қатысушылары үшін қауіпсіз және тиімді көлік инфрақұрылымын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Авторлардың қосқан үлесі.

Ғылыми мақаланы жазуда авторлардың үлесі ортақ. Авторлар қолжазбаның жариялануға ұсынылған соңғы нұсқасын ортақ талқылаудан өткізді, онымен келіседі.

Мақаланы жазу барысында авторлардың қосқан үлестері келесідей нақтыланады:

Сәулен Н. – жұмыс нәтижелерін талдау және ұсыныстарды әзірлеу, жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекіту. Мәліметтердің дұрыстығына немесе мақаланың барлық бөліктерінің тұтастығына қатысты атқарылған жұмыстарды қоса алғанда жұмыстың барлық аспектілері үшін жауапты.

Тебаев Д.Б. – жұмыс нәтижелерін жинау және талдау. Жұмыстың тұжырымдамасы мен дизайнын құрастырудағы үлесі. Мәтін жазу мен оның мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарай. Қажет мәліметтерді жинау және талдау.

Әдебиеттер тізімі

1. Tengrinews. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakstanda-mopedterge-katyystyi-kansha-jol-apaty-i-boldyi-358988/ (өтініш берген күні: 19.06.2024).
2. «Azattyq Rýhy». Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://azattyq-ruhy.kz/incidents/59749-almaty-oblysynda-k-meletke-tolmagan-bala-mopedpen-apatka-ushyady> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
3. Нидерландыдағы жүргізуші куәлігі. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-kk.ru.84714d7d-67a8710e-f8f18ad7-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Driving_licence_in_the_Netherlands (өтініш берген күні: 09.01.2025).
4. Испания для мотоциклистов: какие категории существуют и что они разрешают. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://ayuta.es/moto-carne/> (өтініш берген күні: 09.01.2025).
5. Правила дорожного движения для скутеров в 2025 году. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://pddmaster.ru/pdd/dlya-skutero.html> (өтініш берген күні: 09.01.2025).
6. John Sharpe, Yianni Bakaes, Chase Gauthier, Richard Bidwell, Deborah M. Hurley, Kevin Murr. The role of public policy in reducing moped and scooter injuries in South Carolina // *Injury*/2024 Apr;55(4):111411. doi: 10.1016/j.injury.2024.111411. / Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38359714/> (өтініш берген күні: 09.01.2025).
7. Michigan Laws for Mopeds, ORVs and Motorcycles. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://www.valuepenguin.com/michigan-laws-moped-orv-motorcycle-insurance#moped> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
8. Жол қозғалысы және көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2011 жылғы 29 маусымдағы № 3 Нормативтік қаулысы. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P110000003S> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
9. «Жол жүрісі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 194-V ҚРЗ. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
10. «Толковый словарь русского языка» под редакцией Д.Н. Ушакова (1935-1940). Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://kartaslov.ru/значение-слова/управлять> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
11. Жол жүрісі қағидаларын, Көлік құралдарын пайдалануға рұқсат беру жөніндегі негізгі ережелерді, көлігі арнайы жарық және дыбыс сигналдарымен жабдықталуға және арнайы түсті-графикалық схемалар бойынша боялуға тиіс жедел және арнайы қызметтер тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2023 жылғы 30 маусымдағы № 534 бұйрығы. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300033003> (өтініш берген күні: 19.06.2024).

С. Нуржан¹, Д.Б. Тебаев²

¹РГП на ПХВ «Институт парламентаризма»

²РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

Министерства юстиции Республики Казахстан

(e-mail: ¹nuri_saulen@mail.ru, ²tebdidar@gmail.com)

Вопросы внедрения организации движения отдельных видов транспортных средств в Закон Республики Казахстан «О дорожном движении»

Аннотация: В статье анализируются изменения в законодательстве Республики Казахстан, направленные на регулирование движения мопедов и повышение безопасности дорожного движения. Рост популярности мопедов привел к резкому увеличению количества дорожно-транспортных происшествий, что потребовало срочного решения данной проблемы. Мажилис Парламента РК внес поправки в Закон РК «О дорожном движении», которые приравнивают мопеды к полноценным транспортным средствам, вводят их государственную регистрацию, ужесточают требования к водителям мопедов и предусматривают цифровизацию безопасности дорожного движения. Эти изменения включают признание мопедов полноценными транспортными средствами, ужесточение ответственности водителей и внедрение цифровых систем контроля. В статье рассматриваются основные аспекты законодательных поправок, их цели и ожидаемые результаты. Также предлагаются меры по введению понятия средней скорости с целью снижения количества дорожно-транспортных происшествий, вызванных превышением скорости на автомобильных дорогах. С учетом зарубежного опыта предлагаются эффективные методы регулирования управления мопедами в Казахстане. В целом, данные законодательные изменения являются важным шагом на пути к улучшению контроля за движением мопедов и повышению безопасности всех участников дорожного движения.

Ключевые слова: мопеды, дорожное движение, безопасность дорожного движения, изменения в законодательстве, государственная регистрация, водители мопедов, дорожно-транспортные происшествия, инструктор по вождению.

S. Nurzhan¹, D. Tebayev²

¹Institute of Parliamentarism

²Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

(e-mail: ¹nuri_saulen@mail.ru, ²tebdidar@gmail.com)

Issues of implementation of the organization of movement of certain types of vehicles in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Road traffic»

Abstract: This article analyzes the legislative changes in the Republic of Kazakhstan aimed at regulating moped traffic and enhancing road safety. The increasing popularity of mopeds has led to a sharp rise in road traffic accidents, necessitating urgent solutions. The Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan introduced amendments to the Law «On the road traffic», equating mopeds with

full-fledged vehicles, mandating their state registration, tightening requirements for moped drivers, and digitizing road safety measures. These changes include recognizing mopeds as full-fledged vehicles, increasing driver accountability, and implementing digital control systems. The article discusses the main aspects of these legislative amendments, their objectives, and expected outcomes. Additionally, recommendations are provided for introducing the concept of average speed to reduce road traffic accidents caused by speeding on highways. Drawing on international experience, effective methods for regulating moped management in Kazakhstan are proposed. Overall, these legislative changes are a significant step towards improving moped traffic control and enhancing the safety of all road users.

Keywords: mopeds, road traffic, road safety, legislative changes, state registration, moped drivers, road traffic accidents, driving instructor.

References

1. Tengrinews. Silteme arқыly қолжетімді: https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakstanda-moredterge-katuistui-kansha-jol-aratui-boldui-358988/ (өтініш берген күні: 19.06.2024).
2. «Azattuq Rýhu». Silteme arқыly қол жетімді: <https://azattuq-ruhu.kz/insidents/59749-almatu-oblusunda-k-meletke-tolmagan-bala-moredren-aratka-ushuradu> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
3. Niderlandydaғы zhyrgizushi kuәligi. Silteme arқыly қол жетімді: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-kk.ru.84714d7d-67a8710e-f8f18ad7-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Driving_licence_in_the_Netherlands (өтініш берген күні: 09.01.2025).
4. Ispaniya dlya motociklistov kakie kategorii sushhestvuyut i chto oni razreshayut. Silteme arқыly қол жетімді: <https://ayuta.es/moto-carne/> (өтініш берген күні: 09.01.2025).
5. Pravila dorozhnogo dvizheniya dlya skuterov v 2025 gody. Silteme arқыly қол жетімді: <https://pddmaster.ru/pdd/dlya-skuterov.html> (өтініш берген күні: 09.01.2025).
6. John Sharre, Uianni Bakaes, Shase Gauthier, Rishard Bidwell, Deborah M. Hurleu, Kevin Murr. The role of rublis rolisu in redusing mored and ssooter injuries in South Sarolina // Injury/2024 Apr;55(4):111411. doi: 10.1016/j.injury.2024.111411. Silteme arқыly қол жетімді: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38359714/> (өтініш берген күні: 09.01.2025).
7. Mishigan Laws for Moreds, ORVs and Motorsusles. Silteme arқыly қол жетімді: <https://www.valuepenguin.com/michigan-laws-moped-orv-motorcycle-insurance#moped> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
8. Zhol qozғalysy zhәне kәlik құралдарын pajdalanu erezhelelerin bұzuға bajlanysty қуlmystық құқық бұзушылықтар туралы ister bojynsha қуlmystық заңnamаны қoldanu tәzhiribesi туралы Қазақстан Respublikasy Zhoғарғы Sotynың 2011 zhylyғы 29 mausymdaғы № 3 Normativtik қаулысы. / Silteme arқыly қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/doss/R110000003S> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
9. «Zhol zhүrisi turaly» Қазақстан Respublikasynың Заңу 2014 zhylyғы 17 säuirdegi № 194-V ҚРЗ. Silteme arқыly қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/doss/Z1400000194> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
10. «Tolkovyy slovar' russkogo jazyka» pod redakciej D. N. Ushakova (1935-1940). Silteme arқыly қол жетімді: <https://kartaslov.ru/znachenie-slova/upravljat> (өтініш берген күні: 19.06.2024).
11. Zhol zhүrisi қағidalaryn, Kәlik құралдарын pajdalanuға rұқsat beru zhөnindegi negizgi erezhelelди, kәligi arnajy zharyқ zhәне dybys signaldarymen zhabdyқталuға zhәне arnajy tүsti-grafikalық shemalar

bojynsha bojaluға tiis zhedel zhөne arnajy qyzmetter tizbesin bekitu turaly Қазақстан Respublikasy Ishki ister ministriniң 2023 zhylғы 30 mausymdaғы № 534 bұjryғы. Silteme арқылы қол zhetimdi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300033003> (өtinish bergen kыni: 19.06.2024).

Авторлар туралы мәліметтер:

Саулен Н. – хат-хабар авторы, PhD докторы, Аграрлық мәселелер, экология және табиғатты қорғау заңнама орталығының бас маманы, Парламентаризм институты, Мәңгілік Ел даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан

Тебаев Д.Б. – PhD докторы, конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Жеңіс даңғылы, 15а, 010000, Астана, Қазақстан

Саулен Н. – автор для корреспонденции, доктор PhD, главный специалист Центра по аграрным вопросам, экологии и природоохранного законодательства, Институт парламентаризма, проспект Мангилик Ел, 8, 010000, Астана, Казахстан

Тебаев Д.Б. – доктор PhD, ведущий научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, проспект Женис, 15а, 010000, Астана, Казахстан

Saulen N. – corresponding author, PhD, chief Specialist of the Center for agrarian issues, ecology and environmental legislation, Institute of Parliamentarism, Mangilik El ave., 8, 010000, Astana, Kazakhstan

Tebayev D. – PhD, leading Researcher at the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Zhenis av., 15a, 010000, Astana, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



ҒТАР 10.27.21

Ғылыми мақала

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-49-60>

Жаһандық жағдайында цифрлық кәсіпкерлікті қорғаудың құқықтық аспектілері

И.С. Ильясова¹, Т.Б. Сәткей¹, Н.Е. Жексембаева¹

¹ Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

(e-mail: ¹iliasowais@mail.ru, ²tsatkey82@mail.ru, ³narkes.83@mail.ru)

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстанның экономикалық дамуының өзекті мәселесіне, яғни жеке кәсіпкерлікте цифрлық бизнесті ұйымдастыруға арналған. Жалпы ұйымдастырушылық-құқықтық нысанды - жеке кәсіпкерлікті талдау нәтижелері ұсынылған. Бизнесті ұйымдастыру формасын таңдауға әсер ететін негізгі факторлар көрсетілген. Қазақстанда экономиканы цифрландыру тұрғысынан жеке кәсіпкерліктің ерекшеліктері мен перспективалары айқын жеткізілген. Сонымен қатар, арнайы платформа арқылы жеке кәсіпкерлікті дамыту барысында еліміздің нормативтік базасымен заңды түрде жүзеге асырылуы қарастырылмаған. Бұл орайда дәстүрлі құқықтық әдісті қолдана отырып, қолданыстағы ережелердің міндеттілігі және тараптар арасындағы шарттық келіссөздер шеңберінде қаншалықты шешімін табатынын анықтайды. Осы мақаланы зерттеу барысында экономиканың барлық саласын реттейтін арнайы заңнаманың жоқтығы айқындалды. Оның орнына арнайы қалыптасқан күрделі ережелердің желісі цифрлық кәсіпкерлерге мүмкіндіктермен бірге шектеулерді де береді. Осы тақырыптың өзекті болуының бір белгісі еліміздің қазіргі таңдағы жоспарлы жаңа инновациялық даму мен жеделдетілген технологиялық жаңартуды талап ететін әлемдегі дамыған 50 елдің қатарына кіру міндеті қойылғанынан білуге болады [1].

Соңғы жылдары цифрлы кәсіпкерлік тез өсуде, бұл әсіресе технология мен интернеттің қарқынды дамуынан, жаңа бизнес-модельдердің пайда болуына, бәсекелестіктің артуына және инновацияның мүмкіндіктеріне әкелді. Алайда, бұл өсім саясаткерлер мен заңгерлер алдына жаңа міндеттер туғызды, олар цифрлық кәсіпкерлік құқықтық базасы мен этикалық жағдайы өзекті және тиімді болып қалуын қамтамасыз етуі керек болды.

Бұл мақаланың мақсаты еліміздегі цифрлы кәсіпкерліктің даму перспективаларын анықтау болып табылады, сондай-ақ цифрлық құқықтарды қорғауға және цифрлық келісімшарттардың орындалуына қатысты бірқатар мәселелерді қамтиды.

Түйін сөздер: заң, кәсіпкерлік, кәсіпкерлік құқық, цифрлық кәсіпкерлік, нормативтік-құқықтық акт, бизнес, құқық.

Кіріспе

Бүгінгі таңда инфрақұрылым қарқынды дамудың әсерінен кәсіпкерліктің әрекет ету жолын үлкен өзгеріске алып келуде. Оның себебі жаһандық желіде ірі платформаларды қалыптастыру барысында инфрақұрылымды дамытудағы көптеген тәсілдерді салыстырмалы талдауға негізделген құқықтық реттеуге байланысты болды. Бұл кәсіпкерлік қатынастарды реттеуде қолданылатын мүмкіндіктерді іске асыруда құқықтық қорғауды құрудың арқасында мүмкін болады.

Цифрлық трансформация цифрлық экономикаға әкелді, ал цифрлық экономиканың дамуы жаңа құқықтық мәселелер мен пікірталастарды тудырды. Бұл зерттеудің мақсаты кәсіпкерлікте құқық тұрғысынан тұжырымдама шеңберінде цифрлық экономиканың жаңа бизнес-модельдері мен технологияларын қарастыру, сондай-ақ осы ретте цифрлық экономиканың құқықтық аспектілерінде жаңа саланы құру болып табылады. Технология және құқық қиылысатын салада, ең алдымен, әртүрлі салалардың тұжырымдамалары мен институттарын игеру, жүйелік тұтастықты қамтамасыз ету және мәселелерді бір-бірімен байланыстыру арқылы дұрыс нәтижелерге қол жеткізу күрделі процесті қажет етті. Бүгінгі таңда жеке кәсіпкерлік дамудың жаңа кезеңіне өтті және біздің өміріміздің барлық салаларын өзгерте алады деп айтуға болады. Алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесі сонымен қатар цифрландыру процесі еліміздің дамуына оң әсер етіп, жаңа жұмыс орындарын ашып, өмір сүру сапасын жақсартып, өнімділікті арттырып, ашықтықты қамтамасыз етіп, шағын және орта кәсіпорындардың дамуына ықпал ететіндігін көрсетеді. Дегенмен, бұл прогресс сонымен қатар жаңа проблемаларды тудырады, соның ішінде кәсіпкерлердің жеке басына қатысты деректер оның келісімінсіз деректерін жинау мен тасымалдаудың қарапайымдылығы. Бұл жағдай кәсіпкерлердің жеке субъект ретінде конституциялық құқықтарына қауіп төндіреді және осы қиындықтарға жауап ретінде жеке деректерді қорғаудың маңыздылығын атап көрсетуде. Адам құқықтары саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдениетті қоса алғанда, әрбір жеке тұлғаға тән жалпыға бірдей құқықтар қатарын қамтиды [2]. Кәсіпкерлердің жеке деректерін қорғауды талқылау кезінде өзекті болып табылатын бірнеше адам құқықтары бар. Олардың бірі-әрбір жеке тұлғаға құпиялылықты сақтауға және жеке деректерінің пайдаланылуын бақылауға мүмкіндік беретін құпиялылық құқығы. Әркім өзінің жеке деректерінің қалай және кімге ашылатынын анықтауға құқылы. Кәсіпкердің жеке басының деректеріне рұқсатсыз қол жеткізуді, пайдалануды болдырмаудың негізгі мақсаты болып табылады. Кәсіпкердің атқаратын ісіне және оның жеке басын қорғауға арналған заңдармен одан туындайтын құқықтық қорғау, бұл қажеттілікті қанағаттандыра алатын әрекет болып табылады. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясында бұл туралы нақты айтылғанымен [3], Үкімет пен онымен байланысты мекемелер үшін жеке деректердің тиісті қорғалуын қамтамасыз ететін ережелерді жүзеге асыру маңызды.

Жеке өмірге қол сұғылмаушылық және жеке деректерді қорғау құқығының анықтамасы бір-бірімен байланысты екі нәрсе, атап айтқанда, қорғалуы қажет әрбір жеке тұлғаның меншігі болып табылатын және жалпыға бірдей танылған адам құқықтарының бөлігі

болып табылатын жеке деректер. Кәсіпкерлердің жеке атқаратын қызметі бойынша деректерді қорғауды адам құқықтарының ажырамас бөлігі ретінде қарастырған жөн. Осылайша, бұл күш-жігер ақпараттық технологиялар мен жеке құқықтардың дамуы арасындағы дұрыс тепе-теңдікке қол жеткізуге, сондай-ақ деректерді басқарудың адам құқықтарының қолданыстағы стандарттарына сәйкес этикалық тұрғыдан жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге бағытталған [4].

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістемесі цифрлық ортадағы кәсіпкерлік құқықты қорғау мәселелеріне баса назар аудара отырып, ағымдағы мерзімді басылымдарды, онлайн материалдарды, заңнамалық және нормативтік актілерді қайта қарауды алғы шарт етеді. Осы мақаланы әзірлеу кезінде жалпы ғылыми және мамандандырылған зерттеу әдістерінің жиынтығы қолданылды. Авторлар негізінен диалектикалық, жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық және формальды-құқықтық сияқты кейбір маңызды құқықтық әдістерге сүйенді. Сонымен қатар жүргізіліп отырған теориялық негіздер заңнама, ережелер мен осы саладағы мамандардың ғылыми конференция материалдары мен тезистер құрайды.

Талқылау

Цифрлық платформалар экономикалық тұрғыдан маңызды және қазіргі заманда кеңінен байқалады, пайдаланушылар қауымдастығына қызмет ету үшін пайда болды, нәтижесінде техникалық және әлеуметтік күрделілік артады. Осылайша, жаңа бизнес-модельдерді әзірлеу үшін шығармашылық қабілеті бар адамдар, алдына мақсат қоя білетін және оған қол жеткізу қабілетімен ерекшеленетін және осы мүмкіндікті пайдалана отырып, өздері өмір сүретін орта туралы хабардар жоғары деңгейін сақтайтын кәсіпкерлер қажет. Алайда, В.Вессидің пайымдауынша цифрлық дәуірде цифрлық кәсіпкерліктің жаңа терминологиясы пайда болады, оны негізінен интернет ұсынатын мүмкіндіктер арқылы онлайн-кәсіпкерлікті жүзеге асыруға немесе құруға ұмтылатын жеке тұлға ретінде анықтауға болады деп өз пікірін білдірген [5].

Осы тұрғыдан алғанда, кәсіпкерлік және оның сипаттамалары туралы кейбір зерттеулер дайындалып, қазіргі кәсіпкердің дәстүрлі кәсіпкермен бірдей сипаттамаларға ие бола ма, жоқ па, соны зерттеуге тырысты [6]. Нәтижесінде қазіргі кәсіпкердің біліктілігі жоғары, бизнесті білуі, стратегиялық көзқарасы, ұйымдастырушылық және коммуникативтік дағдылары, түйсігі, тәжірибесі, икемділігі, өзгерістерге бейімделуі және командада қалай жұмыс істеу керектігін білуі қажет екенін көрсетті. Нақтырақ айтсақ, цифрлық кәсіпкер қазіргі кәсіпкерге тән сипаттамалардан басқа, үнемі өз клиенттерінің қажеттіліктері мен тілектеріне мұқият бола отырып, өз бизнесінде қолданатын технологияларын жаңартып отыруы және меңгеруі қажет. Табысқа жету үшін ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оларды тиімді қанағаттандыру болып табылады. Жаңа цифрлық бизнес-модельдердің басты сипаттамаларының бірі-компаниялар операциялық шығындарды төмендететін цифрлық платформаларда әрекет ету үшін туады [7].

Стартаптар сияқты белгілі бір ұйымдық форматтар өздерінің цифрлық платформалары арқылы пайдаланушы ұйыммен байланысатын, сонымен қатар белсенді өзара әрекеттесетін тәжірибелі орталарын құра алады [8].

Цифрлық кәсіпкерлік тек контекст ретінде ғана емес, сонымен қатар интернеттің бірегей сипаттамаларын ескере отырып, мүлдем жаңа зерттеу саласы ретінде қарастырылады. Өсіп келе жатқан зерттеу саласының алғашқы кезеңдерінде өзіне ғана тән тұжырымдамалардың пайда болуы және болашақ зерттеулерге жол ашуы үшін зерттеулер қажет етілді. Зерттеуді қажет ететін цифрлық кәсіпкерліктің маңызды зерттеу тақырыбы валидациядан өтіп жатқан цифрлық стартаптардың тақырыбы болып табылады. Валидация процестерінде стартаптарды құру үшін цифрлық платформаларды қолданатын кәсіпкерлердің сипаттамаларын зерттейтін зерттеулердің болмауы. Осы мақаланың мақсаты цифрлық кәсіпкердің жеке профильдерін ұсыну барысында құқықтық тұрғыда қорғалуы болып табылады. Бұл жағдай келесі сипаттамаларды қабылдады: бизнес пен нарықты білу, біліктілікке ие болу, стратегиялық көзқарасы, ұйымдастырушылық және коммуникативтік дағдылары, түйсігі, тәжірибесі, икемділігі, өзгерістерге бейімділігі, топтық жұмыс және технологияларды меңгеру. Мұндай әрекеттер болашақ цифрлық кәсіпкерлерге осы жаңа бизнес үлгісінің қажетті сипаттамаларын білуге көмектеседі.

Кибер кәсіпкерлікті құқықтық тұрғыдан зерттеуде жаңа ақпараттық технологиялар кәсіпкерліктің жаңа формасының қайнар көзіне айналды. Олар үшін кибер-кәсіпкер негізінен электрондық бизнесті іске қосу негізделген және негізгі қызметі интернет-технологиялар арқылы желілерді пайдалануға негізделген компанияны құрады.

Краус және басқалар дайындаған ғылыми тұжырымдамаларға жүйелі шолуда цифрлық кәсіпкерлік феноменінің әртүрлі анықтамаларынан басқа, цифрлық кәсіпкерлік терминологиясы бірдей қолданылмайды және оны ауыстыруға болады деп есептелген болатын. Мысалы, цифрлық кәсіпкерлік, цифрлық инновациялар, цифрлық компания немесе цифрлық бизнес [9].

Жалпы, активті, қызметті немесе бизнестің көп бөлігін цифрлық жүйеге көшіретін кез келген кәсіпкерлік қызметті цифрлық кәсіпкерлік ретінде сипаттауға болады. Қысқаша цифрлық кәсіпкерлік, әдетте, инновациялық, радикалды және тәуекелге барудан басқа, электронды желілер арқылы цифрлық өнімдерді немесе қызметтерді сатуды, бизнес мүмкіндіктерін монетизациялауды қамтиды. Сонымен қатар, цифрлық кәсіпкерлер дәстүрлі кәсіпкерлермен салыстырғанда көптеген айырмашылықтарға тап болады, олардың негізгі саралау критерийлері өнімдер, маркетингтік қызмет және жұмыс орны болып табылады. Нәтижелер көрсеткендей, қазіргі кәсіпкер неғұрлым білікті болуы керек, бизнесті білуі керек, белгілі бір батылдық пен стратегия туралы түсінікке ие болуы керек, сонымен қатар ұйымдастырушылық қабілеті, түйсігі, тәжірибесі, икемділігі және стратегиялық көзқарасы сияқты жоғарыда аталмаған дағдылар жиынтығы болуы керек. Бәсекеге қабілетті нарықта топтық жұмыс, коммуникативті дағдылар және өзгерістерге бейімделу барған сайын қажет бола бастайды.

Осы сипаттамалардан бөлек, басқада зерттеушілердің зерттеуі көрсеткендей, цифрлық кәсіпкерлер үнемі өз клиенттерінің қажеттіліктеріне мұқият бола отырып,

өз бизнесінде қолданатын технологияларды жаңартып отыруы және меңгеруі қажет, табысына жету үшін ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, оларды тиімді қанағаттандыруға ұмтылу.

Цифрлық бизнесті жүргізу кезінде проблемалардың туындауын болдырмау үшін кәсіпкер кейбір айнымалыларды, таңдаулар мен қабылданатын шешімдерді ескеруі керек екенін атап өткен жөн. Дегенмен, цифрлық кәсіпкерлік операциялық қиындықтар мен шектеулерді ашады, өйткені цифрлық бизнестің белгісіздігі мен тәуекелінің жоғары деңгейі, зияткерлік меншікті қорғауға қатысты мәселелер туралы білімнің жеткіліксіздігі және атқарып отырған бизнесті алға жылжытатын инвесторларды табудағы қиындықтар туғызады.

Сондай-ақ, олар интернет-бизнестің жаңа модельдері үнемі өзгеріп отыратындығын, олардың кәсіби әлеуметтік желісін яғни, олардың әлеуметтік капиталын бизнес-модельді дамытудың өте маңызды факторы ретінде анықтайтын құрылтайшылар үнемі өзгертіп, бейімдейтінін анықтайды. Цифрландыру бүгінде кәсіпкерлердің бизнесті жүргізу тәсіліне үлкен өзгеріс әкелді. Цифрлық әлеуеттің айналасында тек бизнес-модельдер ғана емес, олардың әртүрлі мүмкін формалары мен сипаттамалары да қалыптасты; іс жүзінде бизнестің көптеген жаңа формалары цифрлық технологияның заманауи жетістіктеріне дейін жетті.

Сол себепті осы цифрлық кәсіпкерлікті атқару барысында құқықтық қорғауды қамтамасыз ету процесіне толығырақ тоқталу маңызды. Тиісті құқықтық қорғаусыз кәсіпкерлер өздерінің іскерлік жетістіктері мен жеке әл-ауқатына қауіп төндіретін ауыр зардаптарға тап болуы мүмкін. Сондықтан кәсіпкерлер үшін олардың мүдделері мен құқықтарын бәсекеге қабілетті іскерлік ортада қорғай алатын тиімді құқықтық қорғау шараларын түсіну және қолдану өте маңызды. Себебі кәсіпкерлік қатынастар барысында тараптар арасында пайда болған зиян немесе шығын келтіргені үшін залалды немесе өтемақыны өтеу жауапкершілігін немесе міндеттемесін тудырады. Осы жағдайда екі арада заңды жауапкершілік туындаған жағдайда айтарлықтай қаржылық шығындарға, беделге нұқсан келтіруге немесе тіпті кәсіпкерлер үшін қылмыстық санкцияларға әкелуі әбден мүмкін. Осындай жағдайларда кәсіпкерлердің құқықтарын қорғайтын мызғымас заңның орын алуы нақты цифрлық кәсіпкерліктің мүдделерін қорғайтын құқықтық нормалар мен ережелердің сәйкестенуі аса маңызды [10].

Кәсіпкерлер көбінесе олардың іскерлік операцияларына, беделіне және кірістілігіне әсер етуі мүмкін әртүрлі құқықтық қиындықтарға тап болады. Бұл проблемалар келісімшарттар, зияткерлік меншік, ережелер, салықтар, міндеттемелер, даулар сияқты әртүрлі көздерден туындауы мүмкін. Өз мүдделерін қорғау үшін кәсіпкерлер туындайтын проблемалардың алдын алуға немесе азайтуға көмектесетін тиісті құқықтық қорғау шараларын қабылдауы керек. Оның бірі нормативтік тәуекелдердің, атап айтқанда кәсіпкерлікті лицензиялау, салық салу, еңбекті қорғау сияқты кәсіпкерлік қызметті реттейтін әртүрлі заңдар мен ережелерді сақтауы керек. Бұл заңдар мен ережелер салаға, орналасқан жеріне және бизнес ауқымына байланысты өзгеруі мүмкін. Алайда, егер кәсіпкер тиісті құқықтық талаптарды білмесе немесе сақтамаса, нормативтік тәуекелдер туындауы мүмкін. Мысалы, кәсіпкер салық заңнамасын, еңбек заңнамасын

немесе деректерді қорғау туралы заңдарды бұзғаны үшін айыппұлдарға, өндіріп алуларға немесе санкцияларға тап болуы мүмкін. Нормативтік тәуекелдерді болдырмау үшін кәсіпкерлер қолданыстағы заңдар мен ережелерді зерттеп, түсініп, сақтауы керек. Олар сондай-ақ құқықтық ортадағы өзгерістер мен жаңартулар туралы хабардар болып, іскерлік тәжірибелерін соған сәйкес бейімдеуі керек.

Кәсіпкерліктің маңызды аспектілерінің бірі - бизнестегі ықтимал тәуекелдер мен міндеттемелерден құқықтық қорғауды қамтамасыз ету. Бұл кәсіпкердің саласына және орналасқан жеріне қатысты тиісті заңдар мен ережелерді сақтауы керек дегенді білдіреді. Дегенмен, бұл әрқашан оңай емес, өйткені әртүрлі юрисдикцияларда әртүрлі ережелер мен талаптар болуы мүмкін. Сондықтан әр кәсіпкер өз бизнесіне әсер ететін құқықтық ортаны білуі және өз мүдделері мен құқықтарын қорғау үшін тиісті шаралар қабылдауы керек.

Цифрлық кәсіпкерліктің ғылыми жағын тануға келер болсақ – бұл цифрлық технологиялар мен инновациялық бизнесті жүргізу тәсілдеріне әсерін зерттейтін ғылым саласы болып табылады. Ол жаңа цифрлық платформалардың, жасанды интеллект сияқты технологиялардың кәсіпкерлік қызметтегі ролін талдайды деп түсінуге болады.

Нәтижелер

Кәсіпкерлер өздерінің зияткерлік меншігі мен коммерциялық құпияларын заңсыз пайдаланудан қорғауда белсенді болуы өте маңызды. Себебі, көптеген кәсіпорындар цифрлық активтер мен жеке ақпаратқа сүйенетіндіктен, ұрлық пен рұқсатсыз пайдалану қаупі артты. Цифрлық қауіп-қатердің маңызды аспектісі-әлеуметтік инженерлік шабуылдардың көбеюі. Бұл шабуылдар құпия ақпаратты жариялау немесе қауіпсіздікке нұқсан келтіретін әрекеттерді жасау үшін адамдарды манипуляциялауды қамтиды. Кәсіпорындар өз қызметкерлерін осы тактика туралы хабардар етіп, әлеуметтік инженериямен байланысты тәуекелдерді азайту үшін қатаң қауіпсіздік шараларын қабылдауы керек. Осы жағдайда интернетте ақпараттардың таралуына байланысты туындайтын мәселелерді шешу үшін қауіпсіздік стратегияларын бейімдеуі керек. Бизнестің цифрлық активтерін қорғау киберқауіпсіздік шеңберінен шығады. Зияткерлік меншікті қорғау тауар белгісі мен авторлық құқықты тіркеу, сондай-ақ кәсіпкердің құқықтарын белсенді бақылау және орындау сияқты заңды шаралардың жиынтығын талап етеді. Бұл құпия ақпаратқа қол жеткізуді шектейтін және заң талаптарының сақталуын қамтамасыз ететін саясат пен процедураларды жүзеге асыруды қамтуы мүмкін.

Сонымен қатар, бизнес үшін цифрлық қорғауға қатысты үнемі өзгеріп отыратын құқықтық ландшафт туралы хабардар болу өте маңызды. Бұл сәйкестікті қамтамасыз ету және ықтимал заңды ақауларды болдырмау үшін деректердің құпиялылығы ережелерін сақтауды қамтиды. Цифрлық құқық саласында тәжірибесі бар заң көмегіне жүгіну осы күрделі ережелерді басшылыққа алу және заңды тәуекелдерді азайту бойынша құнды ұсыныстар бере алады.

Заңды сақтаудан басқа, қызметкерлер арасында киберқауіпсіздік туралы хабардар болу, цифрлық мәдениетін қалыптастыруда активтерді қорғау өте маңызды. Ұйымдағы

кибер қауіпсіздікке белсенді көзқарасты ынталандыру деректердің бұзылуы және басқа киберқауіпсіздік оқиғаларының қаупін айтарлықтай төмендетуі мүмкін.

Заңгерлік кеңеске жүгіну керектігін білу цифрлық дәуірде өзін қорғағысы келетін бизнес үшін өте маңызды. Заң кеңесшісі цифрлық қорғаудың әртүрлі аспектілері бойынша ұсыныстар бере алады, соның ішінде деректердің құпиялылығы туралы заңдарды сақтау, келісімшарттар жасау және келіссөздер жүргізу туралы келісімдер. Олардың тәжірибесі күрделі құқықтық ландшафтты шарлауға және бизнестің тиісті қорғалуын қамтамасыз етуге көмектеседі деп аяқтағым келеді [11].

Қорытынды

Қорыта келе ойды түйіндейтін болсақ, бұл жұмыстың негізгі мақсаты цифрлық кәсіпкерлікті зерттеу саласындағы заманауи білімге шолу жасау болды. Осы мақсатты ескере отырып, қазіргі уақытта осы салада жүргізіліп жатқан бірқатар негізгі зерттеу мәселелеріне қатысты соңғы теориялар мен эмпирикалық дәлелдердің таңдауы талқыланды.

Жұмыс осы саладағы негізгі ұғымдарды анықтаудан басталды. Бұл өте маңызды, өйткені цифрлық кәсіпорындарды немесе цифрлық кәсіпкерлерді қалай дәл анықтау керектігі соншалықты анық емес. Негізінде, цифрлық кәсіпкерлік цифрлық технологияларды пайдалануға негізделген мүмкіндіктерге ұмтылуды білдіреді. Содан кейін мақала цифрлық экономика сипатының кәсіпкерлік қызметке ең маңызды әсерін талқылауға көшті. Цифрландырудың кәсіпкерлікке тигізетін әр түрлі әсерлері (негізінен дамыған) экономикаларды цифрландыру мен цифрландырудың кәсіпкерлік ландшафтта елеулі және ұзақ мерзімді өзгерістерге әкелгенін айқын көрсетеді. Бұл өзгерістер COVID-19 пандемиясының нәтижесінде жеделдегенін байқаймыз.

Мақалада сонымен қатар цифрлық кәсіпкерліктің ең көп талқыланатын түрлерінің бірі, атап айтқанда цифрлық платформалар сипатталған. Цифрлық кәсіпкерлер аталған платформаларды жасап шығарып және дамытып немесе сонымен бәсекеге түседі. Цифрлық платформалардың болуы және оның әсері айтарлықтай болды, тіпті оның салдары дәстүрлі цифрлық емес кәсіпкерлікке де таралды. Цифрлық платформалардың оң және теріс салдары бар, бірақ олардың қайсысы басқалардан асып түсетінін нақты бағалау үшін осы мәселелердің кез келгені бойынша қосымша зерттеулер қажет.

Алайда, болашақ зерттеулер әлі де одан алынған әртүрлі ұсыныстарды тексеруге бағытталуы керек. Саясаткерлердің түсінігі қаншалықты жақсы болса да, цифрлық кәсіпкерлікке қатысты реттеу мәселелері маңызды болып қала береді.

Авторлардың қосқан үлесі

Ильясова И.С. мақаланы жазуға айтарлықтай үлес қосты. Статистикалық деректерді жинады және эмпирикалық деректерді талдады, сонымен қатар зерттеу нәтижелерін қалыптастырды. Мақаланың мәтінін дайындады.

Сәткей Т.Б. мәтінді бағалау арқылы мақаланың мазмұнына талдау жүргізді, содан кейін мақаланың күшті және әлсіз жақтарын анықтады.

Жексембаева Н.Е. Зерттеу қорытындыларын қалыптастыру бойынша сындарлы ұсыныстар ұсынылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. (2013) «Қазақстанның мейлінше дамыған әлем мемлекеттерінің 30-дығына кіруі» Дамушы нарықтардың Еуразиялық форумында жасаған баяндамасы [online] https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-ne-nazarbaevty-n-kazakstannyn-meilinshe-damygan-elem-memleketterinin-30-dygy-na-kirui-atty-damushy-naryktardyn-euraziyalyk-f (өтініш берген күні:01.02.2025)
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған (2025) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (өтініш берген күні:01.02.2025)
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (2025) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берген күні:01.02.2025)
4. Адамның барлық құқықтарын, азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын қолдау және қорғау, даму құқығын қоса алғанда (Бас Ассамблея) (2025) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O1500000001> (өтініш берген күні:01.02.2025)
5. Bessi, V.G. (2016). Empreendedorismo e ação empreendedora. São Leopoldo: Trajetos Editorial, 224 p. // <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=514252950010> (өтініш берген күні:01.02.2025)
6. Filardi, F., Barros, F. D., & Fischmann, A. A. (2014). From the homo entrepreneur to the contemporary entrepreneur: the evolution of the entrepreneurial characteristics from 1848 to 2014. *Revista Ibero-Americana de Estrategia*, 13(3), P.123-141 // <https://doi.org/10.5585/riae.v13i3.2130> (өтініш берген күні:01.02.2025)
7. Audretsch, D.B., Heger, D., & Veith, T. (2015). Infrastructure and entrepreneurship. *Small Business Economics*, 44(2), 219-230 // <https://doi.org/10.1007/s11187-014-9600-6> (өтініш берген күні:01.02.2025)
8. Kraus, S., Palmer, C., Kailer, N., Kallinger, F. L., & Spitzer, J. (2019). Digital entrepreneurship: A research agenda on new business models for the twenty-first century. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. 25(2), 353-375 // <https://doi.org/10.1108/IJEBr-06-2018-0425> (өтініш берген күні:01.02.2025)
9. Bosma, N., Van Praag, M., Thurik, R., & De Wit, G. (2004). The Value of Human and Social Capital Investments for the Business Performance of Startups. *Small Business Economics*. 23(3), 227-236. DOI:10.1023/B:SBEJ.0000032032.21192.72 (өтініш берген күні: 01.02.2025)
10. Cukier, D., Kon, F., & Krueger, N. (2015). Designing a maturity model for software startup ecosystems. In *International Conference on Product-Focused Software Process Improvement* (pp. 600-606). Springer, Cham // https://doi.org/10.1007/978-3-319-26844-6_45 (өтініш берген күні:01.02.2025)
11. Hanseth, O., & Lyytinen, K. (2016). Design theory for dynamic complexity in information infrastructures: the case of building internet. *Journal of Information Technology*, 25(1), 1-19 // https://doi.org/10.1007/978-3-319-29272-4_4 (өтініш берген күні:01.02.2025)

И.С. Ильясова¹, Т.Б. Сәткей¹, Н.Е. Жексембаева¹

¹Международный Таразский инновационный институт имени Ш. Муртазы
(e-mail: ¹iliasowais@mail.ru, ²tsatkey82@mail.ru, ³narkes.83@mail.ru)

Правовые аспекты защиты цифрового предпринимательства в условиях глобализации

Аннотация: данная статья посвящена актуальной проблеме экономического развития Казахстана, то есть организации цифрового бизнеса в частном предпринимательстве. Представлены результаты анализа общей организационно-правовой формы-частного предпринимательства. Выделены основные факторы, влияющие на выбор формы организации бизнеса. В Казахстане ярко выражены особенности и перспективы частного предпринимательства с точки зрения цифровизации экономики. Кроме того, в ходе развития частного предпринимательства через специальную платформу законодательно не предусмотрено осуществление нормативной базой страны. При этом, используя традиционный правовой метод, определяется обязательность действующих правил и степень их решимости в рамках договорных переговоров между сторонами. В ходе исследования данной статьи было выявлено отсутствие специального законодательства, регулирующего все отрасли экономики. Вместо этого специально сформированная сеть сложных правил дает цифровым предпринимателям ограничения, а также возможности. Одним из признаков актуальности данной темы является то, что перед страной поставлена задача войти в число 30-ти развитых стран мира, требующих планомерного нового инновационного развития и ускоренного технологического обновления.

В последние годы цифровое предпринимательство быстро растет, что привело, в частности, к быстрому развитию технологий и интернета, появлению новых бизнес-моделей, усилению конкуренции и возможностям для инноваций. Однако этот рост поставил перед политиками и юристами новые задачи, которые должны были обеспечить, чтобы правовая база и этическое положение цифрового предпринимательства оставались актуальными и эффективными.

Целью данной статьи является определение перспектив развития цифрового предпринимательства в нашей стране, а также включает ряд вопросов, касающихся защиты цифровых прав и исполнения цифровых контрактов.

Ключевые слова: право, предпринимательство, предпринимательское право, цифровое предпринимательство, нормативно-правовой акт, бизнес, закон.

I. Ilyassova¹, T. Satkey¹, N. Zhexembayeva¹

¹International Taraz Innovation Institute named after Sh. Murtaza
(E-mail: ¹iliasowais@mail.ru, ²tsatkey82@mail.ru, ³narkes.83@mail.ru)

Legal aspects of protecting digital entrepreneurship in the context of globalization

Abstract: this article is devoted to the urgent problem of economic development of Kazakhstan, that is, the organization of digital business in private entrepreneurship. The results of the analysis of the general organizational and legal form of private entrepreneurship are presented. The main

factors influencing the choice of the form of business organization are highlighted. In Kazakhstan, the features and prospects of private entrepreneurship in terms of the digitalization of the economy are clearly expressed. In addition, during the development of private entrepreneurship through a special platform, the implementation of the country's regulatory framework is not legally provided for. At the same time, using the traditional legal method, the binding nature of the current rules and the degree of their determination are determined within the framework of contractual negotiations between the parties. The study of this article revealed the absence of special legislation regulating all sectors of the economy. Instead, a specially crafted network of complex rules gives digital entrepreneurs constraints as well as opportunities. One of the signs of the relevance of this topic is that the country has been tasked with becoming one of the 30 developed countries in the world that require systematic new innovative development and accelerated technological renewal.

Digital entrepreneurship has been growing rapidly in recent years, which has led, in particular, to the rapid development of technology and the Internet, the emergence of new business models, increased competition and opportunities for innovation. However, this growth posed new challenges for politicians and lawyers, who had to ensure that the legal framework and ethical position of digital entrepreneurship remained relevant and effective.

The purpose of this article is to determine the prospects for the development of digital entrepreneurship in our country, and also includes a number of issues related to the protection of digital rights and the execution of digital contracts.

Keywords: Law, entrepreneurship, business law, digital entrepreneurship, regulatory act, business, law.

References

1. Nazarbaev N.Ә. (2013) «Қазақстанның mejlinshe damyған әлем мемлекеттеринің 30-дүғына kirui» atty Damushy naryқtardуң Eurazijalyқ forumynda zhasаған bajandamasy [Report of the Head of State N.A. Nazarbayev at the Eurasian Forum of Emerging Markets entitled "Kazakhstan's Entry into the Top 30 Most Developed Countries in the World"]. [online] Available at: https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-ne-nazarbaevtyн-kazakstannyn-meilinshe-damygan-elem-memleketterinin-30-dygyna-kirui-atty-damushy-naryktardyn-euraziyalyk-f (өтиніш берген күні: 01.02.2025).

2. Adam құқықтаруның zhalпуға birdej deklaracijasy. Deklaracija Birikken Ұlttar Ұjymy Bas Assamblejasуның rezolucijasymen 1948 zhyly 10 zheltoқsanda № 217 A (III) қабылданған [Universal Declaration of Human Rights. The Declaration was adopted by the United Nations General Assembly on December 10, 1948, by resolution No. 217 A (III)]. [online] Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (өтиніш берген күні: 01.02.2025).

3. Қазақстан Respublikasуның Konstitucijasy. Konstitucija 1995 zhyly 30 тамызда respublikalyқ referendumda қабылданды [Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Constitution was adopted by a republican referendum on August 30, 1995]. [online] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтиніш берген күні: 01.02.2025).

4. Adamның барлық құқықтару, azamattyқ, saјasi, jekonomikalyқ, әлеumettik zhәне мәdeni құқықтару қолдау zhәне қорғау, damu құқуғу қоса алғанда (Bas Assambleja) [Promotion and

protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development (General Assembly)]. [online] Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O1500000001> (өтиніш берген күні: 01.02.2025).

5. Bessi, V.G. (2016). Empreendedorismo e ação empreendedora. São Leopoldo: Trajetos Editorial, 224 p. [online] <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=514252950010> (accessed: 01.02.2025)

6. Filardi, F., Barros, F.D., & Fischmann, A. A. (2014). From the homo entrepreneur to the contemporary entrepreneur: the evolution of the entrepreneurial characteristics from 1848 to 2014. Revista Ibero-Americana de Estrategia, 13(3), 123-141 [online] <https://doi.org/10.5585/riae.v13i3.2130> (accessed: 01.02.2025)

7. Audretsch, D.B., Heger, D., & Veith, T. (2015). Infrastructure and entrepreneurship. Small Business Economics, 44(2), 219-230 [online] <https://doi.org/10.1007/s11187-014-9600-6> (accessed: 01.02.2025)

8. Kraus, S., Palmer, C., Kailer, N., Kallinger, F. L., & Spitzer, J. (2019). Digital entrepreneurship: A research agenda on new business models for the twenty-first century. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research. 25(2), 353-375 [online] / <https://doi.org/10.1108/IJEBr-06-2018-0425> (accessed: 01.02.2025)

9. Bosma, N., Van Praag, M., Thurik, R., & De Wit, G. (2004). The Value of Human and Social Capital Investments for the Business Performance of Startups. Small Business Economics. 23(3), 227-236. [online] DOI:10.1023/B:SBEJ.0000032032.21192.72 (accessed: 01.02.2025)

10. Cukier, D., Kon, F., & Krueger, N. (2015). Designing a maturity model for software startup ecosystems. In International Conference on Product-Focused Software Process Improvement (pp. 600-606). Springer, Cham [online] https://doi.org/10.1007/978-3-319-26844-6_45 (accessed: 01.02.2025)

11. Hanseth, O., & Lyytinen, K. (2016). Design theory for dynamic complexity in information infrastructures: the case of building internet. Journal of Information Technology, 25(1), 1-19 [online] https://doi.org/10.1007/978-3-319-29272-4_4 (accessed: 01.02.2025)

Авторлар туралы мәліметтер:

Ильясова И.С. – хат-хабар авторы, құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі, «Заң» факультеті, Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Желтоқсан көшесі, 69В, 800000, Тараз, Қазақстан.

Сәткей Т.Б. – мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, PhD, «Заң» факультеті, Ш. Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Желтоқсан көшесі, 69В, 800000, Тараз, Қазақстан.

Жексембаева Н.Е. – құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, PhD, «Заң» факультеті, Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты, Желтоқсан көшесі, 69В, 800000, Тараз, Қазақстан.

Ильясова И.С. – автор для корреспонденции, старший преподаватель кафедры юриспруденции, магистр права, факультет «Право», Международный Таразский инновационный институт им.Ш. Муртаза, ул. Желтоқсан, 69В, 800000, Тараз, Казахстан.

Сәткей Т.Б. – заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин, PhD, факультет «Право», Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Муртаза, ул. Желтоксан, 69В, 800000, Тараз, Казахстан.

Жексембаева Н.Е. – старший преподаватель кафедры юриспруденции, PhD, факультет «Юриспруденция», Международный Таразский инновационный институт им. Ш. Муртаза, ул. Желтоксан, 69В, 800000, Тараз, Казахстан.

Ilyassova I. – corresponding author, senior lecturer of the Department of jurisprudence, master of Law, Faculty of Law, International Taraz Innovation Institute named after Sh. Murtaza, Zheltoksan Street, 69b, 800000, Taraz, Kazakhstan.

Satkey T. – head of the Department of state and legal disciplines, PhD candidate, Faculty of Law, International Taraz Innovation Institute named after Sh. Murtaza, Zheltoksan Street, 69b, 800000, Taraz, Kazakhstan.

Zheksembayeva N. – Senior Lecturer of the Department of jurisprudence, PhD, faculty of Law, International Taraz Innovation Institute named after Sh. Murtaza, Zheltoksan Street, 69b, 800000, Taraz, Kazakhstan.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.07.01
Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-61-76>

Legal foundations for the development of tourism in Kazakhstan in national and international dimensions

A.B. Turysbek¹, A.Zh. Issayeva², G.M. Abubakirova³

¹*al-Farabi Kazakh National University*

^{2,3}*Korkyt Ata Kyzylorda University*

(e-mail: ¹asemturysbek873@gmail.com, ²ayim_09@mail.ru, ³gulzat-utegenova@mail.ru)

Abstract: The article examines Kazakhstan's legal framework for tourism at the national and international levels, highlighting legislative shortcomings and proposing reforms to enhance regulatory effectiveness. The topic's relevance stems from strategic role of tourism in Kazakhstan's economic growth in the context of global integration and legislative modernization. The study analyzes key legal documents, including the Constitution, the Law on Tourism Activities, and related regulations shaping the industry's legal environment.

Government policy prioritizes infrastructure development, industry competitiveness, and legal alignment with global standards. Identified challenges include regulatory fragmentation, weak implementation of international norms, and inconsistencies in law enforcement. Key issues involve traveler protection, online tourism regulations, and the lack of standardized hotel classification. Various regulatory models – market-driven, state-controlled, and hybrid are analyzed.

The authors emphasize the need for comprehensive legal modernization, harmonization with international standards, and improved business and investment conditions. The research offers practical value by providing insights for enhancing Kazakhstan's tourism legislation in line with global best practices and industry needs.

Key words: tourism, legal regulation of tourism, international standards, national legislation, tourism development, protection of tourists' rights, tourism industry.

Introduction

Tourism is one of the most important areas of socio-economic development of Kazakhstan, contributing to the diversification of the national economy and strengthening the country's international position. The strategic priorities of Kazakhstan's state policy emphasize enhancing conditions for the sustainable development of the tourism sector. This approach is outlined in the "Kazakhstan-2050" Strategy [1], the Presidential Addresses, and key national programs. Additionally, the National Development Plan (until 2025) identifies tourism as a critical sector, with particular attention given to domestic tourism and its increasing significance for the national economy [2]. The Tourism Industry Development Concept 2023-2029 [3] further highlights the academic relevance of the issue by aiming to establish a highly competitive tourism sector, seamlessly integrated into the global tourism market. These documents confirm Kazakhstan's commitment to the development of tourism as a strategic economic sector with high potential for growth, investment and job creation.

Being an active participant in international cooperation, Kazakhstan contributes to shaping legal frameworks in tourism. This is reflected in its engagement with the UNWTO and adherence to various international agreements aimed at enhancing the industry. The gradual adaptation of Kazakhstan's legal system to global tourism standards is evident in ongoing efforts to align regulations with best practices that safeguard tourist rights, stimulate investment, and promote sustainability. In particular, Kazakhstan's legislation takes into account the provisions of the UNWTO Global Code of Ethics for Tourism, as well as the recommendations of the International Civil Aviation Organization (ICAO) on tourist mobility and visa regulation [4].

The growth of tourism in Kazakhstan is also influenced by the economic as well as the political factors including the role of the country in the region and the world. As regards the issue of Kazakhstan's increasing involvement in the global tourism market, the issue of the legal framework for regulating the sector becomes significant. An analysis of national legislation in comparison with international norms will help identify legal barriers, identify priority areas for reform and create the basis for sustainable development of the tourism industry in the long term.

This necessity arises from the obligation to develop a legal foundation that aligns with Kazakhstan's national interests while fulfilling its international agreements, fostering the growth of tourism. In a globalized world, regulatory policies must address internal socio-economic dynamics and incorporate internationally recognized standards established by leading organizations such as the UNWTO, WTO, and Eurasian Economic Union (EAEU).

To achieve this objective, it is essential to solve a number of interrelated tasks aimed at a comprehensive understanding and improvement of the legal framework governing tourism in Kazakhstan. The initial step involves an in-depth analysis of the theoretical and legal principles underlying tourism regulation, which will help to define its core characteristics and specific legal mechanisms. This will create the foundation for further analysis and development of recommendations.

A comprehensive analysis of Kazakhstan's tourism-related legal framework, including the Constitution, the Law "On tourism activities in the Republic of Kazakhstan" and subordinate

regulations, is required to detect inconsistencies and legislative gaps. An assessment of the role of government agencies in tourism management will help determine the effectiveness of the current system and ways to optimize it. The study of Kazakhstan's international standards and obligations will make it possible to assess compliance with national legislation and identify areas requiring improvement. A comparative analysis of foreign experience will help to adapt successful legal mechanisms. Based on the research, it is necessary to propose improvements in national legislation, taking into account global trends, which will increase the effectiveness of legal regulation of tourism in Kazakhstan. The relevance of the topic is confirmed by the country's strategic documents, which emphasize the importance of tourism development for economic growth.

The legal regulation of tourism in the Republic of Kazakhstan is developing in the context of global integration and modernization of national legislation. Given that the "Kazakhstan-2050" Strategy and Presidential Addresses emphasize economic diversification and position tourism as a key industry, addressing the challenges of harmonizing national regulations with global standards becomes a priority. However, it is still possible to speak about problems related to fragmentation of regulatory framework, lack of enforcement of international norms and differences in law enforcement practice [5].

The scientific novelty of the research lies in a comprehensive comparative legal analysis of national legislation on tourism and international legal norms governing tourism activities. Unlike previous studies, which mainly considered certain aspects of national regulation, this work focuses on the interaction of international and national norms, identifying gaps and conflicts in legal regulation.

The findings of this study will contribute to the development of proposals for improving the legal framework for tourism regulation in Kazakhstan in line with international standards. This, in turn, will advance the theoretical foundations of sectoral legislation and ensure the practical applicability of the conclusions for government authorities and businesses.

Research methods

This research incorporates several fundamental methodological approaches. The study is based on theoretical and legal examination, an assessment of national legislation, an evaluation of governmental functions, an analysis of international legal standards, a comparative review, an exploration of international treaties, and an in-depth study of academic sources. The applied scientific methods include comparative legal analysis to juxtapose national and international regulations, document examination to scrutinize legislative provisions and treaties, systematization for data structuring, along with inductive and deductive reasoning to formulate conclusions.

Results and discussion

Economy's fastest-growing sector today is tourism while affecting a country's social and cultural development. Globalization demands that tourism operates under strong legal

frameworks which simultaneously protect state interests together with business and tourist rights. Tourism regulation through law establishes specific guidelines to promote industry growth and safeguard tourist interests while organizing tourism businesses and sustaining the tourism industry across time [6].

The regulatory foundation for tourism governance in Kazakhstan includes the country's Constitution [7], the Law "On tourism activities in the Republic of Kazakhstan" [8], the Civil Code, and various subsidiary legal provisions. The national tourism policy focuses on strengthening infrastructure, boosting industry competitiveness, and aligning domestic legislation with global legal norms. It includes legal framework of licensing, standardization, service certification, and consumer rights protection, which all together form a complete legal framework for regulating tourism activities.

The fundamental legal document governing tourism activities in Kazakhstan is the country's Constitution. This foundational law establishes Kazakhstan as a democratic, secular, and rule-of-law state that upholds human rights and adheres to market economy principles. According to Article 1, the highest political values are the individual, their rights, and freedoms. This principle is significant for the tourism sector as tourism concerns involve questions on the liberty of movement, recreation, and access to cultural properties of citizens.

Article 21 of the Constitution enshrines the right of citizens to freedom of movement, choice of place of stay and residence within the Republic of Kazakhstan, which forms the fundamental foundations for the development of domestic tourism. In addition, article 26 guarantees everyone's right to business, which creates conditions for the development of the private sector in the field of tourism services. Article 29 is also important, which enshrines the right of citizens to health protection, which implies state control over the safety of tourist services.

Kazakhstan has built a regulatory system for tourism based on constitutional principles. The primary legal document in this sphere is the Law "On Tourism Activities in the Republic of Kazakhstan," which establishes the legal, economic, and social principles of state policy in tourism. This legislation outlines the responsibilities of government agencies, defines the roles of tourism market participants, and sets forth mechanisms to safeguard tourist rights. Furthermore, it formulates state policy objectives, including the development of tourism infrastructure, the protection of travelers' rights, and the creation of favorable conditions for investment. The law also highlights key principles of state regulation, emphasizing sustainable tourism growth, tourist safety, and the alignment of national legislation with international norms.

Tourism activities in Kazakhstan are legally governed by several regulatory instruments including bylaws, government resolutions, ministerial orders and other normative acts. Among the key documents is the State Programme for the Industry Development of Tourism [9], launched from 2019-2025, which identifies priority directions such as increasing the infrastructure and supporting domestic and inbound tourism. The 2023 programme has been succeeded by the Concept for the Development of the Tourism Industry for 2023-2029 which is a new strategy to further develop the sector and increase the sector's economic significance and improve the tourism offering. Furthermore, the Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan No 29, dated May 29, 2020, laid down the Rules for the Provision of Public Services

on Licensing Tour Operator Activities which define the procedure and parameters for tour operator licenses [10].

As a result of changes in the international standards, development of digital technologies, and new economic challenges, it is necessary to enhance the prevailing national legislation on tourism as an urgent subject. The government authorities of Kazakhstan continue to work on updating legislation, focusing on successful foreign practices and international recommendations.

The national policy framework aims to foster tourism industry expansion and attract foreign investment, contributing to the country's improved ranking in the global competitiveness index. The institutional regulatory system comprises central and local executive authorities responsible for implementing state policies in the tourism sector.

In the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Tourism and Sports serves as the primary governing body overseeing tourism sector development. This includes the identification of state programs that support tourism, regulatory roles in the industry, the promotion of the tourism image of Kazakhstan internationally, and the enhancement of internal and external tourism. The Ministry also ensures observance of legal norms of tourism and preparation of recommendations on its improvement. The development and oversight of cultural tourism in Kazakhstan are managed by the Ministry of Culture and Information, while the Ministry of Ecology and Natural Resources plays a key role in regulating ecotourism and conserving protected natural areas that serve as tourist destinations.

The legal regulation of tourism is facilitated by local executive bodies (akimats). They ensure the implementation of state tourism policies at the regional level, develop tourism development programs for specific regions, facilitate investment activities in the tourism sector, and promote tourist attractions and routes [11].

The institutional system also includes the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken", associations of tour operators, and self-regulatory organizations involved in developing standards, regulating the activities of tourism companies, and protecting the rights of tourists. Public-private sector cooperation in tourism is carried out through public-private partnership mechanisms aimed at developing tourism infrastructure and attracting investments.

Despite ongoing legal reforms in the tourism sector, several issues continue to hinder the industry's effective development. One of the key challenges is the imperfection of the regulatory framework [5]. Kazakhstan lacks a unified code or comprehensive law governing all aspects of tourism activities. The current law adopted in 2001, does not fully cover all aspects of the modern tourism industry and requires an update. As a result, legal regulation is based on numerous fragmented normative acts, leading to legal uncertainty and complicating law enforcement practices.

Another major issue is the lack of an effective mechanism for protecting tourists' rights. The law provides for general provisions on consumer rights protection in tourism services but in practice, tourists are likely to face challenges in getting refunds for trips that have been canceled or where tour operators provide substandard services and where there are gaps in the legislation regarding compensation for emergencies.

Furthermore, there is insufficient implementation of international standards into national legislation. Despite Kazakhstan's participation in international organizations such as the UNWTO

and the WTO, national regulations do not always align with international requirements. For instance, standards governing accommodation services, guided tours, transportation activities, and tourist safety need to be updated to meet international levels.

Regulation of online tourism remains an additional challenge. The increasing use of digital technologies and online booking services creates a need which calls for regulatory oversight of online platforms as well as cross-border regulation while tourism service aggregators remain largely unregulated. However, these aspects remain insufficiently developed in Kazakhstan's current legislation.

Some authors argue that the tourism industry is directly dependent on technologies that facilitate the creation of new and the enhancement of existing service offerings, as well as the improvement of market infrastructure. This, in turn, helps minimize operational costs while increasing the speed and quality of service delivery [12]. They distinguish two main methods of the services' availability: the services are purchased through a travel agent or tour operator – all services are provided through an intermediary, and online independent booking platforms. The latter has been gaining popularity due to the increasing digital literacy of Kazakhstan's population. The authors emphasize the need for further digitalization of tourism facilities, expansion of service offerings, improvement of legislation, and strengthening consumer trust in online transactions to ensure the sustainable development of online tourism. In conclusion, it is noted that with the development of technology, the growth of digital skills and the transition to cashless payments, online tourism is becoming a promising area in the industry, which we fully agree with.

To eradicate these problems, it is necessary to carry out an all-round upgrade of current legislation which includes a review of international practice and enhanced government regulation and increased safeguards for tourists. The introduction of new legal frameworks, the standardization of the national regulatory framework to international best practice and the establishment of conducive business and investment environments will be crucial for the sustainable growth of the tourism industry in Kazakhstan.

The legal regulation of tourism is based on several theoretical approaches to determine the optimal model of government intervention in the industry. Among the key concepts are:

1. A liberal approach, according to which government interference in the tourism sector should be minimal, and regulation is provided by market mechanisms and self-regulating organizations. This approach is common in countries with developed market economies, where professional associations play a major role in shaping industry standards.

Tanya Yoncheva notes that in countries with a developed tourism industry, some important areas of activity are devoted to business self-regulation. This corresponds to a liberal approach, where minimal government intervention and market mechanisms play a key role. It is also mentioned that some countries do not apply mandatory categorization of tourist sites, preferring not to violate the principle of a free market. This is another example of a liberal approach, where the market determines standards, not the state [13];

2. A government-oriented model that assumes the active participation of the state in regulating tourism activities, developing and implementing industry support programs, implementing state standards and monitoring their compliance [14]. Kazakhstan has incorporated this

strategy into its legal framework, as evidenced by the establishment of state programs for tourism advancement and the formation of dedicated governmental bodies, including the Ministry of Tourism and Sports;

3. A mixed model involving a combination of market mechanisms and government regulation. In this case, the legal norms are aimed not only at protecting the interests of the state and consumers, but also at creating favorable conditions for doing business in the tourism sector.

Each of these concepts has its own advantages and disadvantages. However, for Kazakhstan, the most appropriate solution seems to be a mixed model that simultaneously takes into account national interests and meets international standards, which contributes to the sustainable development of the tourism industry. This approach, recommended by the research of foreign scientists [15], emphasizes the need for a combination of state regulation and self-regulation mechanisms.

International cooperation plays a key role in shaping the national system of legal regulation of tourism. Kazakhstan has signed and acceded to several international agreements that regulate tourism and, therefore, are a tool for harmonizing the domestic legislation with generally recognized international standards.

The norms of the UNWTO, which are meant to help ensure the sustainable development of tourism, to protect the rights of tourists and to promote cooperation, are applicable to the legal system of Kazakhstan and can be used as a basis for adapting the main provisions of this organization in the national legislation, the development of new standards and the implementation of modern regulatory mechanisms in the industry. Also, the formation of national legislation is dependent on international agreements within the EAEU framework to simplify crossing of borders, regulate tourist services and protect consumer rights, which means that domestic legislation has to be adapted to the norms of the union. Bilateral agreements with foreign countries regulating the visa-free regime, mutual recognition of tourism standards and investment cooperation play an essential role, which helps attract foreign investors, expand international cooperation and increase the tourist attractiveness of the country. The adoption of international norms will help Kazakhstan to synchronize legal standards with international best practice, and thus the industry can develop effectively and the sector can become more competitive. General tourism legal regulation does not exist only for national laws but also considers international commitments through agreement participation both multilateral and bilateral that advances legal frameworks while safeguarding tourist rights and promoting national tourism business growth.

Kazakhstan is a party to a number of international treaties regulating various aspects of tourism activities. Kazakhstan's participation in international organizations such as the UNWTO also has an impact on the development of tourism in the country [16].

The bilateral agreements of Kazakhstan with various states play a key role in the legal regulation of the tourism sector, ensuring the simplification of the visa regime, mutual recognition of tourism standards and the creation of favorable conditions for investment cooperation. Kazakhstan has signed inter alia cooperation agreements in tourism sector with the Russian Federation, Turkey, China, Central Asian countries and other countries and this has helped in the enhancement of the existing international tourist arrivals. Cooperation with the

Russian Federation, regulated by a number of bilateral agreements, is of particular importance. As stated in Article 25 of the Treaty on Good-Neighborliness and Alliance in the 21st Century, signed on November 11, 2013, both parties are committed to strengthening cooperation in tourism. Meanwhile, the Agreement on Cooperation in the Field of Tourism of January 11, 2001, provides a framework for this collaboration, covering aspects such as governmental support for tourism regulation, easing of customs and border formalities, information-sharing initiatives, and capacity-building programs for tourism professionals [17].

In addition, Kazakhstan and Russia have agreements on interregional and cross-border cooperation, as well as a visa-free regime agreement that allows Kazakh citizens to stay in Russia without a visa for up to 90 days. The Memorandum of Cooperation in the development of mutual tourism initiatives was signed in 2018 by the Russian Federation Federal Agency for Tourism (Rosturizm) and the National Company Kazakh Tourism. These agreements define the means of cooperation for the enhancement of tourism relations between the two countries, facilitate the ease of movement of tourists and the enhancement of existing and potential tourist flows.

The regulatory framework for tourism in Kazakhstan is also shaped by various international agreements, notably those of the EAEU and CIS. These agreements focus on ensuring uniform tourism standards, streamlining visa and migration policies, advancing the idea of a shared tourism zone, integrating national tourism policies, and creating a legal basis for institutional cooperation in tourism, as stipulated in the 1994 cooperation agreement. In addition, the CIS develops common standards for tourist services, mechanisms for simplified travel of tourists and joint routes, paying special attention to the safety and legal protection of their interests. The development of tourism infrastructure is significantly influenced by major international financial organizations, including the World Bank and the Asian Development Bank. Their role is evident in enhancing investment attraction strategies and fostering a more favorable investment climate. Aligning national legislation with globally recognized standards contributes to strengthening the industry's competitiveness, advancing service quality, and safeguarding the rights of travelers. Moreover, analyzing foreign regulatory practices enables the adaptation of efficient legal frameworks while considering Kazakhstan's specific national context.

One of the successful examples is the European Union (EU), where there is a unified regulatory framework governing the activities of tour operators, protection of tourists' rights and insurance of tourist risks. EU countries place special emphasis on contract transparency for consumers, the liability of tourism companies for substandard services, and the protection of travelers' rights in cases of tour cancellations or tour operator bankruptcies [18]. For Kazakhstan, this experience is particularly relevant for improving legislation on tourist rights protection and introducing mandatory travel service insurance.

A successful example of tourism governance is seen in China, where government authorities take the lead in shaping and advancing the sector. The tourism sector in China is governed by comprehensive legislation that includes strict certification requirements for tourism companies, mandatory licensing, and state subsidies for strategically important areas of tourism. China National Tourism Administration, also known as CNTA, is the government agency that is in charge of tourism and is a stakeholder in the regulation of the tourism industry in China. The body is based within the State Council of China, has state funding and its mandate is to market

tourism internationally in China [19]. In Kazakhstan, adopting elements of the Chinese model could be beneficial, particularly in implementing stricter control over tour operators, which would improve the quality of tourism services.

In Turkey, state policy is focused on actively developing tourism through tax incentives, investment programs, and support for the growth of the hospitality industry [20]. A key focus is placed on facilitating foreign direct investment and streamlining visa policies to encourage international tourist inflows. Given the strategic importance of tourism development, Kazakhstan can leverage this experience to improve its sector's attractiveness to investors, as outlined in various government initiatives.

To effectively implement foreign legal mechanisms, it is crucial to first examine the distinctive features of Kazakhstan's legal framework. Subsequently, national legislation must be aligned with global standards, with an emphasis on establishing regulatory frameworks for licensing and certification in the tourism sector, as well as strengthening safeguards for tourist rights. However, this process is accompanied by legal conflicts arising from discrepancies between national regulations and the country's international commitments.

One of the key challenges lies in the differences between the requirements of international agreements and existing national regulations. For example, sources highlight the need to improve service quality and standardize hotel services in Kazakhstan. It is noted that a significant portion of accommodation facilities lacks a star rating, indicating problems with the unification of standards. This issue is indirectly linked to the absence of a mandatory, unified classification system [21].

Another legal conflict arises in the regulation of travel insurance. In international practice, mandatory travel insurance is widespread, whereas in Kazakhstan, this area remains insufficiently regulated. Until 2018, Kazakhstan had a system of compulsory insurance for outbound tourists, as well as mandatory civil liability insurance for tour operators and travel agents. However, due to the bankruptcy of tour operators and other issues, this system proved to be ineffective. As a result of reforms, mandatory medical insurance for tourists was introduced, offering three programs depending on the destination country. While this represents progress in regulation, it does not cover all potential risks, such as tour operators' failure to fulfill obligations due to bankruptcy or fraud. Some experts suggest establishing a mutual insurance society for tour operators and travel agents as a possible solution to these issues [22].

Moreover, in the sphere of visa regulations, Kazakhstan is enhancing its cooperation with other countries based on mutual intentions, including visa-free agreements with several countries. However, there is still a need to enhance the country's visa policy to bring it into line with international best practice. The introduction of electronic visas and the simplification of migration procedures for foreign tourists remain pressing tasks, as these mechanisms have already become standard practice in many countries.

For the effective regulation of the tourism industry in Kazakhstan, further legislative improvements are necessary, taking into account global trends and international obligations. The most important areas are the development of a unified system of standards for tourist services, ensuring their compliance with international requirements, as well as the introduction of mandatory classification of hotels and tourist facilities to improve the quality of service and

consumer protection. A significant role is played by the reform of tourist insurance, including the introduction of compulsory insurance for tourists traveling abroad and the development of domestic tourism insurance mechanisms, which will increase the level of security and bring the national insurance system in line with international standards. Further digitalization of the tourism sector through the automation of visa procedures, the creation of a unified database of travel operators and the introduction of electronic control mechanisms will enhance market transparency and consumer protection. An important aspect also remains the unification of national legislation with the norms of international organizations, which requires the improvement of law enforcement mechanisms and the creation of specialized bodies to monitor the fulfillment of international obligations in the field of tourism.

It is necessary to carry out continuous legislative changes to resolve the current legal issues concerning the sector improve tourist protection and build up sustainable tourism structures. Given the present global trends, it is important for Kazakhstan to focus on international best practices and make its tourism industry as competitive as possible on the world stage.

Conclusion

The importance of tourism for Kazakhstan's socio-economic and cultural growth cannot be overstated, as it remains a key strategic industry. The further development of the industry is impossible without the legal regulation, with which it will be possible to achieve a balance between the interests of the state, business and tourists, especially in the context of globalization and the growing demands of international standards.

An assessment of existing legislation, including the Constitution, the Law "On Tourism Activities in the Republic of Kazakhstan," and related regulations, reveals that considerable efforts have been made to refine the legal framework. The state's tourism policy focuses on infrastructure development, increasing sector competitiveness, and harmonizing national laws with international standards. However, issues persist, including an inconsistent regulatory framework, non-alignment with international legal norms, and discrepancies in law enforcement approaches.

The most pressing problems include the lack of a unified code or comprehensive law on tourism, insufficiently effective mechanisms for protecting the rights of tourists, weak harmonization of national rules with international standards, and insufficient regulation of online tourism. To tackle these problems, it is necessary to carry out an extensive update of current legislation and improve government regulatory functions. A mixed regulatory model that incorporates both market instruments and government control appears to be the most promising, which will take into account both the interests of the private sector and protect citizens properly.

International cooperation, including within the framework of the EAEU and the CIS, plays an important role in shaping the national legal regulation system. Kazakhstan actively participates in international agreements, which contributes to the unification of standards, simplification of procedures and the creation of a single tourist space. At the same time, when borrowing foreign experience, it is necessary to adapt to the specifics of Kazakhstan and streamline legal norms

in accordance with international requirements. Legal conflicts related to differences in service standards and travel insurance requirements remain a significant challenge here.

Further effective integration of Kazakhstan into the global tourism space requires the introduction of a unified system of standards, mandatory classification of hotels, improvement of travel insurance mechanisms and comprehensive digitalization of the industry. Consistent legislative reform aimed at eliminating legal conflicts and increasing the level of protection of tourists will strengthen the competitiveness of the domestic tourism sector and strengthen its international potential.

It can, therefore, be inferred that an all-encompassing strategy that merges the concerns of the state with the requirements of international norms is a crucial condition for the effective creation of tourism regulation in Kazakhstan. Only the systematic solution of the legislative problems and the participation of the state power and the successful international collaboration can make the development of the sustainable and the growth of the tourism industry possible.

The contribution of the authors:

A. Turysbek, as the corresponding author, was responsible for formulating the research framework, structuring the study design, and analyzing the obtained findings. **A. Issayeva** contributed by developing the core content of the paper, conducting a comprehensive literature review, and synthesizing previous research on the subject. **G. Abubakirova** prepared the introduction and methodology of the article, translated the references, abstract, and information about the authors, and assisted in finalizing the conclusion of the research.

References

1 Akorda.kz (2015). "Kazakhstan-2050" Strategy 09.02.2015. Доступно по ссылке: https://www.akorda.kz/en/official_documents/strategies_and_programs (дата обращения: 10.09.2024).

2 Primeminister.kz, (2021). Национальный план развития Казахстана: социальное благополучие, сильная экономика и доступное здравоохранение 17.03.2021. Доступно по ссылке: <https://primeminister.kz/ru/news/nacionalnyu-plan-razvitiya-kazahstana-socialnoe-blagopoluchie-silnaya-ekonomika-i-dostupnoe-zdravoohranenie-1722924> (дата обращения: 10.09.2024).

3 Adilet.zan.kz, (2023). Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (дата обращения: 10.09.2024).

4 Кала, Н.С. (2021) «Сравнительный анализ законодательства в сфере туризма в Казахстане и Грузии», Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Право, 4(137), стр. 70-83. Доступно по адресу: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-137-4-70-83>

5 Весельская, Н.Р., Феткулов, А.Х., Кусаинова, С. (2016) «Правовое обеспечение туристской деятельности в Республике Казахстан: проблемы и пути их решения». Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 4-5, стр. 67-73.

6 Хубецов, М.Я., Кесаева, В.А. (2019). Правовое регулирование туристской деятельности. Аграрное и земельное право, 8(176), стр. 44-45.

7 Adilet.zan.kz, (1995). Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (дата обращения: 15.09. 2024).

8 Adilet.zan.kz, (2001). The Law of the Republic of Kazakhstan dated 13 June, 2001 No. 211. On touristic activity in the Republic of Kazakhstan. Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z010000211_ (дата обращения: 15.09. 2024).

9 Adilet.zan.kz, (2023). Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (дата обращения: 15.09. 2024).

10 Adilet.zan.kz, (2020). Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated May 29, 2020 No. 156. Registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on May 30, 2020 No. 20783. On approval of the Rules for provision of public service "Issuance of a license for tourist operator activities (tour operator activity)". Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/V2000020783> (дата обращения: 15.09.2024).

11 Тлеубердинова, А.Т., Салауатова, Д.М. (2019) Институциональные условия развития туристской отрасли в Казахстане: анализ результативности государственных программ. Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса, 5(3), стр. 22-31.

12 Миниханова, С.В., Шакирова, Р.Г. (2016) Перспективы использования интернета для развития «ON-LINE» туризма в Казахстане. Молодой ученый, 27(131), стр. 458-462.

13 Yoncheva, T. (2023) Legal regulation of tourism – a tool for sustainable development: monography. Plovdic.

14 Lipkova, L., Madiyarova, A., and Blembayeva, A. (2020) 'Importance of state regulation of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan', E3S Web of Conferences. 159, pp. 1-12. doi: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904007>.

15 Liu, Y., Yao, Y., and Fan, D. (2020) Evaluating Tourism Market Regulation from Tourists' Perspective: Scale Development and Validation. Journal of Travel Research, 59, pp. 975-992. doi:10.1177/00472875198711.

16 Abdugarimova, Z.T., and Surkova, S.S. (2018) Legal basis for tourism development in Kazakhstan. Bulletin of the Karaganda University. Law Series, 2(90), pp. 27-35.

17 Муратшина, К.Г., Вербицкая, Т.В., Хамзин, И.Р. (2020) Сотрудничество в сфере туризма между Российской Федерацией и Республикой Казахстан: правовая база, направления, результаты. Наука. Культура. Общество, 26(3), стр. 68-73.

18 Бессонова, Г.Б. (2015) Страхование рисков в туристической индустрии: национальный и зарубежный опыт. Информационная безопасность регионов, 4(21), стр. 119-124.

19 Мочалов, М.А. (2018) Аспекты государственного регулирования развития международного рынка туристических услуг в Китае. Экономика и социум, 1(44), стр. 552-556.

20 Vns.su. Государственная поддержка бизнеса в Турция. Доступно по ссылке: <https://vns.su/articles/gosudarstvennaja-podderzhka-biznesa-v-turtsija/> (дата обращения: 19.09. 2024).

21 Шогельбаева, Г.К. (2021) Гостиничная индустрия Казахстана: аналитический обзор. Norwegian Journal of Development of the International Science, 60-1, стр. 28-32.

22 Кошкимбаева, У.Т., Алтынбек, А.Б. (2022) К вопросу о страховании в туристской отрасли Казахстана. Экономика и бизнес: теория и практика, 3-1, стр. 173-177.

А.Б. Тұрысбек^{1*}, А.Ж. Исаева², Г.М. Абубакирова³

¹*әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

^{2,3}*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті*

(e-mail: ¹asemturyzbek873@gmail.com, ²ayim_09@mail.ru, ³gulzat-utegenova@mail.ru)

Қазақстандағы туризмді дамытудың ұлттық және халықаралық өлшемдегі құқықтық негіздері

Аңдатпа: Қазақстанның ұлттық және халықаралық деңгейдегі туризмді құқықтық реттеу мәселелері мақалада жан-жақты қарастырылады. Туризм саласының стратегиялық маңызы оның ел экономикасының өсуіне қосатын үлесімен, жаһандық интеграция жағдайындағы дамуының өзектілігімен және құқықтық базаны жетілдіру қажеттілігімен тығыз байланысты. Бұл тұрғыда Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Заңы және өзге де нормативтік-құқықтық актілердің нормалары талданады.

Зерттеуде туристік қызметті құқықтық реттеудегі негізгі проблемалар көрсетіледі, соның ішінде құқықтық нормалардың бірізді болмауы, халықаралық стандарттардың жеткіліксіз имплементациясы және заңнаманы қолдану тәжірибесіндегі сәйкессіздіктер ерекше атап өтіледі. Туристердің құқықтарын қорғау, онлайн-туризмді реттеу және қонақүйлерді стандарттау жүйесінің жетілмегендігі де өзекті мәселелер қатарында қарастырылады.

Сонымен қатар, мемлекеттік саясаттың инфрақұрылымды дамытуға, саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге бағытталған негізгі бағыттары айқындалады. Туризмді реттеудің нарықтық, мемлекеттік және аралас модельдері салыстырмалы талдаудан өтеді.

Авторлар саланы құқықтық тұрғыдан дамыту үшін заңнаманы кешенді жаңғырту, ұлттық нормаларды халықаралық талаптармен үйлестіру және инвестициялық ортаны жақсарту қажеттігін негіздейді. Бұл зерттеу Қазақстандағы туризм саласының құқықтық базасын жетілдіруге және оны халықаралық тәжірибеге сәйкестендіруге бағытталған нақты ұсыныстар әзірлеуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: туризм, туризмнің құқықтық реттелуі, халықаралық стандарттар, ұлттық заңнама, туризмді дамыту, туристердің құқықтарын қорғау, туризм саласы.

А.Б. Тұрысбек^{1*}, А.Ж. Исаева², Г.М. Абубакирова³

¹*Казахский Национальный университет имени аль-Фараби*

^{2,3}*Кызылординский университет имени Коркыт Ата*

(e-mail: ¹asemturyzbek873@gmail.com, ²ayim_09@mail.ru, ³gulzat-utegenova@mail.ru)

Правовые основы развития туризма в Казахстане в национальном и международном измерении

Аннотация: В статье рассматривается правовая база регулирования туризма в Казахстане на национальном и международном уровнях, выявляются законодательные пробелы и

предлагаются реформы для повышения эффективности регулирования. Актуальность темы обусловлена стратегической ролью туризма в экономическом развитии Казахстана в условиях глобальной интеграции и модернизации законодательства. В исследовании анализируются основные законодательные акты, включая Конституцию, Закон «О туристской деятельности в Республике Казахстан» и другие нормативные правовые акты, формирующие правовую среду отрасли.

Государственная политика ориентирована на развитие инфраструктуры, повышение конкурентоспособности отрасли и приведение национального законодательства в соответствие с международными стандартами. Среди ключевых проблем выделяются фрагментарность регулирования, недостаточная имплементация международных норм и несоответствия в правоприменительной практике. Вопросы правовой защиты туристов, регулирования онлайн-туризма и отсутствия единой системы классификации гостиниц остаются актуальными. Также проводится анализ различных моделей регулирования – рыночной, государственной и смешанной.

Авторы подчеркивают необходимость комплексной модернизации законодательства, гармонизации национальных норм с международными стандартами, а также создания благоприятных условий для бизнеса и инвестиций. Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты могут быть использованы для совершенствования правовой базы туризма в Казахстане с учетом международного опыта и потребностей отрасли.

Ключевые слова: туризм, правовое регулирование туризма, международные стандарты, национальное законодательство, развитие туризма, защита прав туристов, туристическая отрасль.

References

- 1 Akorda.kz (2015). "Kazakhstan-2050" Strategy 09.02.2015. Dostupno po adresu: https://www.akorda.kz/en/official_documents/strategies_and_programs (data obrashhenija: 10.09. 2024).
- 2 Primeminister.kz, (2021). Nacional'nyj plan razvitija Kazahstana: social'noe blagopoluchie, sil'naja jekonomika i dostupnoe zdavoohranenie 17.03.2021. Dostupno po adresu: <https://primeminister.kz/ru/news/nacionalnyy-plan-razvitiya-kazahstana-socialnoe-blagopoluchie-silnaya-ekonomika-i-dostupnoe-zdavoohranenie-1722924> (data obrashhenija: 10.09.2024). [in Russian]
- 3 Adilet.zan.kz, (2023). Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 262. Ob utverzhdenii Konceptcii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023-2029 gody. Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (data obrashhenija: 10.09. 2024). [in Russian]
- 4 Kala, N.S. (2021) «Srvnitel'nyj analiz zakonodatel'stva v sfere turizma v Kazahstane i Gruzii», Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Serija Pravo, 4(137), str. 70-83. Dostupno po adresu: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-137-4-70-83>. [in Russian]
- 5 Vesel'skaja, N.R., Fetkulov, A.H., Kusainova, S. (2016) «Pravovoe obespechenie turistskoj dejatel'nosti v Respublike Kazahstan: problemy i puti ih reshenija». Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk, 4-5, str. 67-73. [in Russian]
- 6 Hubecov, M.Ja., Kesaeva, V.A. (2019). Pravovoe regulirovanie turistskoj dejatel'nosti. Agrarnoe i zemel'noe pravo, 8(176), str. 44-45. [in Russian]

7 Adilet.zan.kz, (1995). Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (data obrashhenija: 15.09.2024).

8 Adilet.zan.kz, (2001). The Law of the Republic of Kazakhstan dated 13 June, 2001 No. 211. On touristic activity in the Republic of Kazakhstan. Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z010000211_ (data obrashhenija: 15.09.2024).

9 Adilet.zan.kz, (2023). Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 262. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023-2029 gody. Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (data obrashhenija: 15.09.2024). [in Russian]

10 Adilet.zan.kz, (2020). Order of the Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated May 29, 2020 No. 156. Registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on May 30, 2020 No. 20783. On approval of the Rules for provision of public service "Issuance of a license for tourist operator activities (tour operator activity)". Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/V2000020783> (data obrashhenija: 15.09.2024).

11 Tleuberdinova, A.T., Salauatova, D.M. (2019) Institucional'nye uslovija razvitija turistskoj otrasli v Kazahstane: analiz rezul'tativnosti gosudarstvennyh programm. Nauchnyj rezul'tat. Tehnologii biznesa i servisa, 5(3), str. 22-31. [in Russian]

12 Minihanova, S.V., Shakirova, R.G. (2016) Perspektivy ispol'zovanija interneta dlja razvitija «ON-LINE» turizma v Kazahstane. Molodoj uchenyj, 27(131), str. 458-462. [in Russian]

13 Yoncheva, T. (2023) Legal regulation of tourism – a tool for sustainable development: monography. Plovdic.

14 Lipkova, L., Madiyarova, A., and Blembayeva, A. (2020) 'Importance of state regulation of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan', E3S Web of Conferences. 159, pp. 1-12. doi: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904007>.

15 Liu, Y., Yao, Y., and Fan, D. (2020) Evaluating Tourism Market Regulation from Tourists' Perspective: Scale Development and Validation. Journal of Travel Research, 59, pp. 975-992. doi:10.1177/00472875198711.

16 Abdugarimova, Z.T., and Surkova, S.S. (2018) Legal basis for tourism development in Kazakhstan. Bulletin of the Karaganda University. Law Series, 2(90), pp. 27-35.

17 Muratshina, K.G., Verbickaja, T.V., Hamzin, I.R. (2020) Sotrudnichestvo v sfere turizma mezhdou Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Kazahstan: pravovaja baza, napravlenija, rezul'taty. Nauka. Kul'tura. Obshhestvo, 26(3), str. 68-73. [in Russian]

18 Bessonova, G.B. (2015) Strahovanie riskov v turindustrii: nacional'nyj i zarubezhnyj opyt. Informacionnaja bezopasnost' regionov, 4(21), str. 119-124. [in Russian]

19 Mochalov, M.A. (2018) Aspekty gosudarstvennogo regulirovanija razvitija mezhdunarodnogo rynka turistscheskih uslug v Kitae. Jekonomika i socium, 1(44), str. 552-556. [in Russian]

20 Vns.su. Gosudarstvennaja podderzhka biznesa v Turcija. Dostupno po adresu: <https://vns.su/articles/gosudarstvennaja-podderzhka-biznesa-v-turtsija/> (data obrashhenija: 19.09.2024). [in Russian]

21 Shogel'baeva, G.K. (2021) Gostinichnaja industrija Kazahstana: analiticheskij obzor. Norwegian Journal of Development of the International Science, 60-1, str. 28-32. [in Russian]

22 Koshkimbaeva, U.T., Altynbek, A.B. (2022) K voprosu o strahovanii v turistskoj otrasli Kazahstan. Jekonomika i biznes: teoriya i praktika, 3-1, str. 173-177. [in Russian]

Information about the authors:

Turysbek A. – corresponding author, doctoral student of faculty of law, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., 050000, Almaty, Kazakhstan

Issayeva A. – PhD, Acting Associate Professor, Department of “Jurisprudence”, Korkyt Ata Kyzylorda University, 29A Aiteke bi, 120000, Kyzylorda, Kazakhstan

Abubakirova G. – Master of “Jurisprudence”, Lecturer, Department of “Jurisprudence”, Korkyt Ata Kyzylorda University, 29A Aiteke bi, 120000, Kyzylorda, Kazakhstan

Турысбек А.Б. – автор для корреспонденции, докторант юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Исаева А.Ж. – доктор PhD, и.о. ассоциированный профессор, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Айтеке би 29А, 120000, Кызылорда, Казахстан

Абубакирова Г.М. – магистр юриспруденции, преподаватель кафедры «Правоведение», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Айтеке би 29А, 120000, Кызылорда, Казахстан

Турысбек А.Б. – хат-хабар үшін автор, заң факультетінің докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Исаева А.Ж. – PhD докторы, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а., Қоркыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би 29А, 120000, Қызылорда, Қазақстан

Әбубәкірова Г.М. – заңтану магистрі, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы, Қоркыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би 29А, 120000, Қызылорда, Қазақстан



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.17.24
Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-77-97>

Modern development of artificial intelligence technologies and problems of legal regulation of profiling and targeted advertising in Kazakhstan

S.B. Akhmetova¹ , A.A. Kassymzhanova² , A.S. Ibrayeva³ 

^{1,3}*al-Farabi Kazakh National University*

²*L.N. Gumilyov Eurasian National University*

(e-mail: ¹akhmetova.saule@gmail.com, ²ainur.kassymzhan@gmail.com, ³ibraeva_tgp@mail.ru)

Abstract: In 2023, Kazakhstan adopted the Law ‘On Online Platforms and Online Advertising’, aiming to control online advertising. The law does not fully protect personal data during profiling and targeted advertising, being limited to general norms of legislation on the protection of personal data. Moreover, Kazakhstani laws vaguely regulate the automated collection, analysis and processing of data, which form the basis of profiling, microtargeting and artificial intelligence technologies.

The article compares Kazakhstani and European regulations of profiling and targeted advertising. We consider the opinions of Western scholars on how profiling and targeted advertising invade a person’s privacy, autonomy, and freedom, and pose threats to other fundamental rights and freedoms of the individual. The article critically assesses the lack of adequate regulation of profiling and targeted advertising in Kazakhstani law on the protection of personal data.

A comparative analysis of the problem with European legislation leads to the conclusion that Kazakhstani legislators should take seriously the scope and complexity of the right to privacy as well as how it relates to other rights and freedoms. The nation requires a high-quality law that safeguards personal data during profiling and targeted advertising, providing for clear responsibilities of owners and operators of personal databases.

Keywords: quality of law; profiling; targeted advertising; personal data; GDPR; anonymity; identification; automated data processing; artificial intelligence.

Introduction

In modern Kazakhstan, digitalisation has affected all spheres of life – education, healthcare, financial and insurance services, employment, social and pension security, public services, commercial relations, and other relations. Citizens actively interact with commercial organizations, e-government, and society. In this regard, protecting personal data has acquired great importance from a legal point of view.

The Constitution of Kazakhstan has radically changed the priority of protection from state interests to human rights and freedoms, representing the state's highest value [1]. The Law of the Republic of Kazakhstan 'On Personal Data and Their Protection' (hereinafter referred to as the 'Personal Data Law'), adopted in 2013, ensures further implementation of Article 18 of the Constitution on the protection of the right to personal inviolability, respect for private life and the protection of personal data [2]. Since 2013, the state has been enhancing the protection of personal data subjects by revising the legislation. In September 2023, the Law of Kazakhstan, 'On Online Platforms and Online Advertising' (hereinafter referred to as the 'Online Advertising Law'), introduced new concepts of profiling and targeted advertising in Kazakhstan [3]. However, the new law contains problems protecting personal data in the Republic of Kazakhstan. The new law does not establish strict rules for the protection of personal data, is unclear and vague, contains broad provisions on targeted advertising and profiling, and creates risks to the citizens' rights and freedoms. Moreover, no explicit provisions exist on profiling and targeted advertising in the Personal Data Law. Unfortunately, the draft Digital Code also does not clarify or eliminate the risks that profiling and automated data processing entails for human rights and freedoms and, in some cases, for the safety of society [4].

Materials and methods

The research in this article aims to identify the problems of the fragmented regulatory framework for profiling and targeted advertising in Kazakhstan, insufficient protection of personal data subjects, and problems in interpreting the right to privacy by the legislative authority and the authorised data protection body. The article focuses on comparing the provisions of the EU General Data Protection Regulation ('GDPR') and Kazakhstani legislation, acts of the European Data Protection Board, opinions of Western scientists and decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR) [5].

Research objectives are:

- to identify gaps in Kazakhstani legislative regulation of profiling and targeted advertising as types of personal data processing.
- to identify problems in the legislative protection of the rights of personal data subjects and demonstrate the possible consequences of profiling and automated data processing for fundamental human rights and freedoms.
- to offer recommendations for improving legislation in personal data protection.

The study was prepared using general scientific and specific research methods. Thus, the authors used the methods of analysis and synthesis, the method from the general to the particular,

the system method, and the comparative method. Authors also conducted a comparative analysis of the regulation of profiling and targeted advertising in Kazakh and European legislation on the protection of personal data, studying and comparing the legal provisions on profiling and targeted advertising, their content, and quality.

The distinction between the Kazakh and European approaches to the classification and content of profiling as a form of personal data processing, as well as the rights of personal data subjects, and the responsibilities of controllers and data operators are demonstrated by the comparison of statutory requirements. An examination of Western scientists' research shows a strong link between profiling and behavioural advertising and interference with a person's privacy, rights and freedoms. The opinions of Western scientists allow us to conclude that Kazakh legislators need an adequate understanding of the content of the right to privacy. The discovered difference between Kazakh legislation and European regulation creates risks of abuse of profiling technologies and illegal use of personal data in Kazakhstan, causing harm to the individual and his or her interests.

We will consider how targeted advertising and profiling violate the right to privacy (respect) of private life, compare the approaches of Kazakhstani legislation and the GDPR, and consider Western scientists' opinions on targeted advertising and profiling. Finally, we will provide recommendations for improving national regulation in Kazakhstan.

Discussion

Before we consider the problems of the current Kazakhstani regulation, it is essential to remember that private life is a broad concept recognised by scholars, legislators, regulators and courts in many countries. In Europe, the decisions of the ECHR reveal the content and interpretation of the right to respect private life and the law enforcement practice to ensure this fundamental right. The ECHR has firmly established that private life is a broad term that is not restricted to an 'inner circle' and includes the right to lead a 'private-public life', that is, the ability of an individual to develop his or her social identity, to approach others to establish and develop relationships with them [6; 7:§70]. According to the ECHR, the concept of 'private life' also includes activities of a professional or business nature or activities taking place in a public context and multiple aspects of a person's physical, social and personal identity, including reputation [7:§71; 8:§§130,131; 9:§102; 10:§87].

The broad interpretation of the right to respect private life has led to a broad understanding of personal data. Article 4(1) of the GDPR does not give an exhaustive definition of personal data. It encompasses any information that may be utilised to identify a natural person, either directly or indirectly, such as a name, identification number, location data, an online characteristic unique to that person's genetic, physical, physiological, mental, economic, social or cultural identity.

On the Internet, a user profile is created utilising the data stipulated in the GDPR under the notion of personal data. This includes information on purchases, preferred products and brands, frequently ordered products, medications or supplements, preferred travel destinations, hotel accommodation preferences, literary preferences, film preferences, search queries, and other information. A person's entire 'life' on the Internet, carried out through applications and a web

browser, is a vast data bank about a person, which other persons use for their purposes or benefits.

Google's search engine is a 'Database of Intentions' with 'unfettered access to [users] interests, needs, desires, fears, and pleasures... [and] information that is medical, financial, sexual, or otherwise intimate in nature' [11:22]. In the Internet, Google has become a pioneer in creating user profiles using and analysing user data and actions on the Internet. Google 'kicked off the surveillance economy' by transforming its advertising business and improving its services to gain more from users' data [12:19; 13:650-652]. Today, based on personal data, all players in the advertising ecosystem create a 'sophisticated' user profile, which is placed like a commodity in an automatic auction for advertisers [13:651, 14:36].

Like the Internet and mobile devices, mobile apps have become necessary in modern society. Users spend significantly more time on mobile apps and the Internet, meaning that 'non-human observers' in the advertising ecosystem constantly monitor the user, covertly collecting and exchanging personal data [15:356]. The amount of personal information provides 'unprecedented knowledge of the minutiae of our daily lives', and a person who is tracked and observed 'can become an extremely well-known citizen' or a 'transparent citizen' [15:357,359; 11:22]. Profiling algorithms allow 'knowing people better than they can know themselves' [16:3].

Thus, the collected personal data allows us to understand what a person is like, their character, habits, lifestyle, and economic and social status; in other words, to identify and determine aspects of the user's private life. Understanding the profile of Internet users allows online service and product providers to target their customers, making more accurate offers through targeted advertising. The latter increases the chances of making more profit and providing users with the desired benefits. However, some users consider product and service recommendations undesirable and aggressive [17:23].

What forced Kazakhstan to adopt the Online Advertising Law? In our country and around the world, the Internet has become a source of income for many, and along with the advantages that the Internet, platforms and social networks have created for selling goods and services, the risks and threats to individuals have increased. The growing influence of social networks and the dissemination of false advertising of goods and services, including financial services, by famous personalities through their media channels and blogs have led to severe financial damage [18]. Kazakhstanis lost more than 8 billion tenge due to the actions of fraudsters and financial pyramids in 2022, and in 2023, the damage reached more than 144 billion tenge [19, 20]. The state focused on the lack of 'effective mechanisms for user interaction with online platform owners to restore violated rights' [21]. Therefore, the Online Advertising Law introduced the user's right to file a complaint with the owner of the online platform regarding the content in order to regulate the distribution of content through online platforms. The legislator took as an example the Western procedure of notification and content removal ('notice-and-take-down') and the procedure for interaction between the user and the online service provider. The law provided the user's rights and obligated the online platform owner to determine the mechanism and procedure for filing a complaint and to respond to the user's complaint. Non-transparent advertising and the 'impressive capital' 'earned' by bloggers from advertising goods

and services, including financial pyramids, bookmakers and gambling, became another reason for the state to adopt the new law [22]. In other words, the state also aimed to regulate the shadow market of online advertising and replenish the budget.

To regulate the interaction between users and owners of online platforms and replenish the budget, the legislator included profiling and targeted advertising in the Online Advertising Law 'by inertia', following the global trend of European regulations reception. The Kazakhstani Online Advertising Law did not aim to regulate profiling and targeting in the context of protecting the right to privacy of individual and personal data [23]. Kazakhstani legislators should have considered the experience of regulating profiling and targeting following the example of the GDPR. In addition, the clear and specific provisions of the European Digital Services Act (DSA) were left without due attention, stating that the DSA clarifies and supplements the provisions of the GDPR on the protection of personal data, requires strict compliance with the GDPR [24: Recitals (10), (68), Art. 2.4(g)]. The Online Advertising Law and the Personal Data Law contain vague provisions on profiling and broad obligations of online platforms and other online advertising entities about users' rights.

The National Chamber of Entrepreneurs 'Atameken' expressed the opinion that there is no need for the Online Advertising Law, on inconsistency in state regulation [25] However, the legislator did not move away from the inconsistent approach to regulate profiling and targeted advertising and did not consider the harm and risks to fundamental human rights and freedoms.

As a result, a fragmented and vague regulation of profiling and targeted advertising was formed in Kazakhstan, consisting of three main laws: the Law on Personal Data, the Law on Informatisation, and the Online Advertising Law [26: Art. 36].

The Personal Data Law contains general conditions for all types of personal data processing, such as the data subject's consent, compliance with the requirements for data minimisation, purpose limitation and storage. However, the Personal Data Law and the Online Advertising Law do not directly indicate that profiling is a type of data processing or an action to use data. They do not contain specific requirements for collecting data and performing profiling. Article 1.15) of Online Advertising Law defines profiling as a set of algorithms to determine the user's preferences and (or) interests.

The above provisions of the Kazakh laws clearly show two essential differences from the GDPR. Firstly, the GDPR explicitly states that profiling is any form of automated processing of personal data. Secondly, the GDPR contains more specific provisions on what information and identifiers, what aspects of a person's life and how are used to identify or distinguish an individual and their preferences. According to GDPR an individual's online information, identifiers and online 'traces' are used to create ideas about individuals 'performance in the workplace, their financial standing, health, individual preferences, interests, trustworthiness, behavior, location and movement' [5, Recitals (30), Article 4(4)]. Unlike the GDPR, the Kazakh laws on profiling and personal information used in profiling remain unclear. This allows data controllers and operators to interpret the laws and act at their discretion, which could jeopardize an individual's rights and freedoms.

In addition, Kazakhstani data subjects have weaker protection and poorer rights than European individuals. For example, under GDPR the data subjects must be made aware that

automated decision-making even exists and about the expected outcomes of such processing [5: Recital (63), Art. 15(1)(h)]. The Kazakhstani Personal Data Law does not provide for such a right of an individual, and the Informatization Law obliges to inform a data subject about automated decision-making only if it creates, changes, or terminates the rights and legitimate interests of the data subject [26: Art. 18-1, 36]. The law does not specify how the controller and the operator determine such consequences for an individual. Thus, the controller and the operator have discretion and may not inform a data subject who has an imperfect right to access and transparency. The GDPR also grants data subjects the ability to object to profiling and to prohibit processing for direct marketing purposes. It is the responsibility of the controller and the operator of personal data to clearly and explicitly state the subject's right to do so [5: recitals (70), Art. 21(1)-(3)]. Kazakhstani data subjects do not have the right to object to any data processing, and controllers and operators of data do not have corresponding duties. Additionally, data controllers are not obligated under Kazakhstani legislation to evaluate how processing personal data affects individuals, ability to exercise their rights and freedoms, and the likelihood of potential legal consequences [5: recitals (91), Art. 35(3)(a)].

Next, let us compare the Kazakhstan and European regulations of targeted advertising, the purpose of which is to identify as accurately as possible the right target person to make a specific commercial offer and push him to a decision that is beneficial to the advertiser. Such targeted advertising infringes on privacy more aggressively than advertising directed at a vast, undefined circle of people. Article 1.16) of the Kazakhstani Online Advertising Law provides only a definition of targeted advertising. It does not establish additional provisions, clarifications, specific requirements, rights or obligations for implementing targeted advertising. Although the GDPR does not provide a separate concept of targeted advertising, it expressly requires compliance with the provisions on the collection and processing of data based on the profiling and characteristics of a person and his behavior on the Internet. The GDPR expressly states that profiling may cause material or non-material damage, including discrimination, damage to reputation, denial of financial resources or employment, and deprivation of other rights and freedoms of an individual [5: recitals (71), (75)]. The GDPR obliges to comply with its principles and requirements if the activity of processing personal data is related to monitoring the behavior and tracking of an individual on the Internet [5: Art. 3(2)(b)].

Moreover, the independent European Data Protection Advisory Authority, the European Data Protection Board (EDPB), in its guidelines, indicates how the targeting of social media users leads to discrimination, manipulation of users and the undermining of individual autonomy and freedom, undue influence on the participation and opinion of an individual in political processes, risks for socially vulnerable persons, risks for consumers and competition and other adverse legal consequences for an individual. The EDPB also clarifies the functions of all persons involved in public relations in the targeting process and explains the liability measures in case of a law violation [27]. Unlike European legislation, Kazakhstani laws define separate authorized bodies to regulate online advertising and personal data protection. Kazakhstani authorized bodies do not issue acts supplementing and clarifying the rules on profiling and targeted advertising nor protecting personal data.

The Kazakh legislator must carefully weigh the global experience and the gravity of the threats and risks of profiling and targeted advertising for fundamental human rights and freedoms while adhering to current technological developments, not simply hastily passing laws. Kazakh legal science has not studied the impact of information technology on human rights. In this regard, it should consider the best legislation, law enforcement practice and the opinions of Western legal scholars, which we will move on to below.

Foreign scholars agree that targeted advertising and profiling invade privacy because they are 'fraught with intrusive data practices' and subject a person to constant surveillance and tracking to identify the user's identity and influence his or her behavior and choices [28]. However, commercial players believe there is no invasion of privacy since, in many cases, anonymous and pseudonymized data are used, which provide an idea of the user's behavior on the Internet without precisely identifying him or her. Therefore, there is no violation of data protection laws.

However, most scholars argue that tracking and analyzing a user violates privacy since even using 'nameless data', 'single-out data', or 'neutral data', controllers and processors identify a specific person from among a crowd [29:17,31; 8:§136]. The process of 'singling out a person implies identifying this person, even if ...a name [cannot be tied] to the data processed about an individual' [29:17]. Today, with the help of technical tools, including artificial intelligence technologies, even well-anonymized personal information from various sources makes it possible to identify and highlight an unknown person [13; 30:147; 31:205, 206; 32; 12:13]. In the online environment, 'everything becomes information', and 'in the context of a 'smart' environment, data will always relate to people' [31:199,202]. Pieces of information that a user leaves on the Internet 'that are not identifiable can become identified' and 'almost uniquely' and 'unambiguously' identify a person [33:1891; 14:37].

The Internet user becomes an object of attention, a possible target consumer, identified through collecting and analysing information about the user. Moreover, 'information gathering [about a person] results in a loss of anonymity' [30:147]. Anonymity, as the lack of the ability to be identified or to be an object of attention, is an essential element of privacy [34:7]. Purtova defines anonymity as the opposite of identification and the 'unreachability' of the individual. She distinguishes a type of 'T-identification' (targeted identification), which leads to unique characterisation (identification) of a person [35:168-170]. According to her position, the goal of targeting is pure individuation and personalisation [35:169,170,172]. Using purely personal items, such as mobile devices, allows for better user identification [36:472]. Kuner believes that modern technical capabilities for identifying a person 'may call for recognizing a fundamental right of anonymity' [32].

Thus, the ability to be reachable, recognizable, and monitored by someone means a loss of anonymity. Suppose an individual is profiled and targeted due to information collected about them. In that case, they cannot remain completely anonymous; they have lost control over their personal information, so their privacy has been invaded. Any tracking and surveillance, whether by a state, a business, or an individual, the elicitation of information and the acquisition of data without the knowledge of the subject who has a reasonable expectation of privacy, represents a violation of privacy [7: §73].

In addition to the loss of anonymity, profiling and targeting technologies invade person's autonomy, which underpins the right to safeguard personal data and is one of the functional features of personal integrity [37:9; 36:460]. Western scholars define autonomy as 'the desire to avoid being manipulated or dominated wholly by others', to act freely in own interests, make fully own independent decision [34:33, 12:36]. Autonomy consists of person's true choice without 'being manipulated, gulled, brainwashed, or conditioned into making them [choices]' [37:34].

Western scientists and regulators agree that profiling and targeted advertising aim to identify a person, encourage them to make a certain decision and influence their behavior. At the same time, changing a person's behavior in any sphere of life is possible: commercial, political, or social. Profiling information from Facebook, Google, and other apps allows to identify person's behavioral traits, thus creating behavioral profiles of people and influencing them [38:80; 12:37]. Scientists note that 'the code' and algorithms engineer the rational human behavior to achieve certain goals, determine what to watch, read, and think for a person, and 'act in ways [they] would not have chosen otherwise', including political campaigns [16:161; 39:51; 36:460; 40]. Professor Solove emphasizes that 'autonomy harm involves limiting, undermining, suppressing, or undue influence on people's choices so that people are either directly denied the freedom to make decisions or are deceived into thinking that they are free to make choices' [41:845].

Modern technologies of targeted advertising and profiling, including artificial intelligence technologies, impact other fundamental rights and freedoms and can harm human dignity, reputation and other fundamental human rights and freedoms [16:6]. Besides the threats to reputation, the new media and technologies, the rapid spread of information today and its easy accessibility have raised the stakes, in the form of cyberbullying and 'revenge porn' but also lost jobs and school disciplinary proceedings [15:361]. European data protection authorities emphasize that targeted advertising and profiling can reinforce and 'perpetuate existing stereotypes and social segregation' and increase the risk of bias, violating the right to non-discrimination [42; 43:13].

Existing laws provide for traditional discrimination (e.g. race, colour, gender, language, religion, political opinion), but current 'algorithmic discrimination is based on blurrier, less clear-cut categories' [44:765]. Today, discrimination also affects 'the consumer role of an individual in a commercial sector' [36:459]. According to Mantelero, profiling algorithms also pose serious risks 'to the right to education, equality before the law, freedom of movement, freedom of expression, assembly and freedom in the workplace' [44:762]. The modern development of artificial intelligence technologies gives rise to other problems. Sætra warns the generative AI 'will be increasingly adept at persuasion, and that this will easily cross into the domain of manipulation', including manipulating human behavior and perceptions that could lead to serious human [and societal] harm' [45:3].

Discriminatory practices based on profiling can have negative socio-political consequences. Since profiling is associated with automated data processing, the 'code' can be programmed or used to organize clusters for economic, social, and even political purposes. Segregation or filtering of individuals based on specific personal and behavioral characteristics is convenient for employers when selecting candidates, for public organizations when promoting particular

social and political interests, for the state when resolving issues of social security, when providing insurance or loans, medical treatment, offering special groups of goods and services.

Profiling has the discriminatory effect of targeting in employment and society's social and political life [15; 46]. Political campaigns disseminate 'convenient' information to target and influence the electorate, thus manipulating the right to information and undermining democracy. Targeting techniques 'increase polarization of the electorate and identify and target weak points' and manipulate people's perceptions and beliefs [40:349; 12:37]. Personalization and targeting pose a threat not only to democracy and free society but also to national security since uncontrolled access to personal data allows 'identify potential targets to recruit them as spies' [12:46-54]. Users do not know who is hiding behind the 'code' and profiling techniques. Can societies and governments be confident that profiling and targeting techniques are not used by criminal and terrorist elements to influence socially unstable individuals and teenager to the detriment of human rights, law and order, national security and the sovereignty of states?

Results

The substance of the data protection legislation is critical in both the public and private sectors. Kazakhstan should adopt more comprehensive and precise rules for collecting and processing personal data and regulate profiling and targeted advertising in more detail at the legislative level. Profiling and targeting techniques are used in commodity-money relations and beyond and carry risks for other human rights, society and the state.

The concept of 'personal data' in Personal Data Law requires clarification, including data relating to an individual about his or her race or ethnicity, political opinions, religion, philosophical views, belonging in professional and public organizations and unions, information about their performance at workplace, financial standing, health, personal desires, reliability or behavior, movements or location, one or more characteristics of their physical, physiological, mental, financial, social or cultural identity. The Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan has identified these elements and integral characteristics of private life [47: paragraph 2]. The Kazakhstani Constitutional Court noted that a person manages and controls information about himself or herself and determines what information he or she would like to keep secret and restrict access to it. Article 12 of the Constitution establishes that human rights and freedoms determine the content and application of laws and other regulations; human rights and freedoms have priority over the rights and interests of the state and society, especially over commercial interests and entrepreneurial gain. The state must ensure the implementation and protection of this right to privacy and the right to control information about oneself.

Today, the Kazakhstani Personal Data Law does not contain the concept of profiling and does not classify profiling as a type of personal data processing or use. The Personal Data Law defines 'personal data use' in general, meaning actions with personal data intended to accomplish the objectives of the personal database owner, operator, and a third party. Thus, the Law hides profiling operations in the concept of 'personal data use' and gives high importance to the interests of the owner, operator and third-party, leaving behind the individual's rights and interests.

In this regard, the state should introduce a clear concept of ‘profiling’, similar to that specified in the GDPR. The law should establish the grounds, cases and procedures for collecting and using information about an individual for profiling and dissemination of targeted (behavioral) content both for commercial and any beneficial purposes, excluding the risks of harm to other human rights and freedoms, the constitutional order, law and order and national security of the state.

Additionally, the legislator ought to define ‘processing’ in the Personal Data Law in a way that is more in line with the GDPR’s definition and the Kazakhstani Constitutional Court’s resolution. Legislators also should make it clear in the Online Advertising Law that profiling and monitoring peoples’ online activities constitute personal data processing.

To improve the protection of the data subject, the state should supplement the data subject’s rights with the right to know about the existence of profiling and automated processing of data and automated decision-making, as well as the anticipated consequences of such processing. In addition, for the data subject to effectively exercise their rights, the legislator should supplement the duties of the data controller and the data processor with the following obligations:

- notify about the existence of automated processing and automated decision-making, including profiling.
- obtain informed consent for the collection and processing of data, specifying the types of processing, including profiling and online monitoring.
- establish a hotline or appoint a data protection officer to resolve data subjects’ requests, including raising their awareness.
- implement (build) into software, products, mechanisms and technical features (privacy-by-design) that allow an individual to control and decide what information about themselves they agree to disclose and use for profiling and targeted advertising.

Conclusion

A study of the opinions of Western scientists and a comparison of European and Kazakhstani regulation of profiling and targeted advertising demonstrated gaps in Kazakhstani legislation, as well as insufficient and vague regulatory consolidation of the terms ‘personal data’, ‘profiling’ and ‘personal data processing’. It also revealed the absence of some duties of controllers and data operators in connection with profiling and the absence of legislative mechanisms for implementing individual control over the access and processing of personal data. The legislative body underestimated the possible consequences of profiling for fundamental human rights and freedoms, as well as for law and order, constitutional order and national security.

The Republic of Kazakhstan’s Constitution states that the state’s greatest value is the individual and his rights and liberties. The legislative, executive and judicial branches must ensure their application and protection. The adopted laws have the most crucial role since it is the law that establishes norms and rules for all members of society. In the modern conditions of high-tech life, laws protecting personal data can increase citizens’ awareness and ‘form a protective shield for the individual against an increasingly intrusive world’ [15:165]. However, the current Kazakhstani legislation does not pay due attention to the regulation of profiling and targeted advertising, does not establish clear and distinct obligations for owners and operators

of personal databases and third parties, as well as the necessary rights for data subjects, provisions that improve the population's digital and legal literacy while establishing conditions for control over the personal information processing.

In this regard, the critical role of the lawmakers is to formulate clear and precise regulations. The ECHR stresses the law's quality in numerous rulings. The ECHR emphasizes that 'the purposes of personal data processing, expressed in vague terms may lead to broad interpretation. It is crucial to establish clear and detailed regulations that define the scope and application of these measures, alongside minimum safeguards regarding duration, storage, usage, third party access, and protocols for maintaining data integrity and confidentiality, as well as destruction procedures, thereby ensuring adequate protection against potential abuse and arbitrariness' [48: §99].

Furthermore, in addition to administrative and criminal liability, the law must also provide severe civil liability measures 'designed to secure respect for private life even in the sphere of the relations of individuals between themselves' [49:§3; 10:§110]. Civil law must recognize privacy harms without establishing damage, the need for its justification of proof. The law must convey that privacy violations matter and 'provide lessons for wrongdoers'. It is an unambiguously formulated law that will form a society culture where people will be confident that their privacy 'will not be ignored' by either companies or society [41:829]. A comprehensive law will also ensure that the state and its authorized bodies fulfil their obligations to protect the constitutional right to privacy, embracing the protection of personal information. The Kazakh government has showed strong political commitment will and investment' in advancing the nation's digitalization and enhancing the protection of human rights [50]. For example, the creation of new bodies such as the cyber police and the anti-fraud center are aimed at combating Internet fraud, which in 26% of cases is the result of unauthorized access to citizens' personal data. Fraud of citizens related to online services, loans, and online purchases in 2024 resulted in damages of 11.4 billion tenge, almost 3 times higher than in 2023 [51]. However, this indicates that privacy threats remain, and the legal framework, including the draft of the new Digital Code, is still far from thoroughly regulating the processing of personal data, including profiling and targeted advertising.

"This research has been/was/is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR27101389 The introduction of artificial intelligence tools into the legislative process of the Republic of Kazakhstan to optimize and improve the efficiency and transparency of legislation)"

The contribution of the authors

Akhmetova S. collected materials on the research topic, including international experience in regulating profiling and targeted advertising, examined the case-law of European Court of Human Rights, analyzed the problem, and summarized the study's results.

Kassymzhanova A. determined the research methodology, analyzed the risks of targeted content dissemination for national security, participated in preparing a literature review, introduction, and conclusion on the research topic.

Ibrayeva A. defined the goals and objectives that formed the central part of the study, participated in analyzing the invasion of privacy and risks for human rights and freedoms.

References

1. Конституция Республики Казахстан (1995) [online]. Zakon.kz. Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029, (дата обращения: 25.09.2023).
2. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» (2013) [online]. Adilet.zan.kz. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094>, (дата обращения: 10.09.2023).
3. Закон Республики Казахстан «Об онлайн-платформах и онлайн-рекламе» (2023) [online]. Adilet.zan.kz. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2300000018>, (дата обращения: 17.09.2023).
4. Проект Цифрового Кодекса (2024) [online]. Zakon.kz. Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38933548&sub_id=1&pos=13;-54#pos=13;-54, (дата обращения: 12.06.2024).
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (2016) [online]. Eur-lex.europa.eu. Доступно по ссылке: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679&qid=1709640908095>, (accessed: 17.09.2023).
6. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1953) [online]. Coe-int. Доступно по ссылке: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>, (дата обращения: 02.10.2023).
7. *Bărbulescu v Romania* [GC] App no 61496/08 (2017) [online]. Hudoc.echr.coe.int. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-177082>, (accessed: 15.10.2023).
8. *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v Finland* [GC] App no 931/13 (2017) [online]. Hudoc.echr.coe.int. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-175121> (accessed: 15.10.2023).
9. *L.B. v Hungary* [GC] App no 36345/16 (2023) [online]. Hudoc.echr.coe.int. Доступно по ссылке: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-223675>, (accessed: 15.10.2023).
10. *Lopez Ribalda and others v Spain* [GC] Apps nos 1874/13 and 8567/13 (2019) [online]. Hudoc.echr.coe.int. Доступно по ссылке: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-197098>, (accessed: 15.10.2023).
11. Tene, O. (2011) Privacy: The new generations. *International Data Privacy Law*, [online] Volume 1(1), p. 15. Available at: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipq003> (accessed 31.08.2023)
12. Véliz, C. (2020). *Privacy Is Power: Why and How You Should Take Back Control of Your Data*. 1st ed. [pdf] UK: Penguin Random House, 148 p. Available at: <https://dokumen.pub/privacy-is-power-why-and-how-you-shouldtake-back-control-of-your-data-9781473583535.html> (accessed 09.09.2023)
13. Ullah, I., Boreli, R. and Kanhere, S. (2023). Privacy in Targeted Advertising on Mobile Devices: a Survey. *International Journal of Information Security*, [online] Volume 22, p. 647. Available at: <https://doi.org/10.1007/s10207-022-00655-x> (accessed 11.09.2023)
14. Estrada-Jiménez, J., Parra-Arnau, J., Rodríguez-Hoyos A., and Forné, J. (2017). Online advertising: Analysis of privacy threats and protection approaches. *Computer Communications* [online] Volume 100, p. 32. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.comcom.2016.12.016> (accessed 11.09.2023)

15. Ego, S. (2018) *The Known Citizen: a History of Privacy in Modern America*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
16. Goldenfein, J. (2019) *Monitoring Laws. Profiling and identity in the World State*. New York, NY: Cambridge University Press.
17. Pilton, C., Faily, S., and Henriksen-Bulmer, J. (2021) Evaluating privacy - determining user privacy expectations on the web. *Computers & Security*. [online] Volume 105, p.1 Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102241>, (accessed 11.09.2023)
18. Ибадуллаева, А. (2023). Миллионные рекламы, налоги и информбезопасность: зачем казахстанцам закон о блогерах? [online] *Liter.kz*. Доступно по ссылке: <https://liter.kz/millionnye-reklamy-nalogi-i-informbezopasnost-zachem-kazakhstantsam-zakon-o-bloggerakh-1684485143/>, (дата обращения: 04.09.2023)
19. Ранкинг.кз, (2022). Ущерб от финансовых пирамид в Казахстане в прошлом году превысил 8 миллиардов тенге. [online] Доступно по ссылке: <https://ranking.kz/reviews/socium/ushherb-ot-finansovyh-piramid-v-kazahstane-v-proshlom-godu-prevysil-8-milliardov-tenge.html> (дата обращения: 04.09.2023)
20. КазТАГ, (2024). Ущерб на Т144 млрд причинили мошенники в 2023 году десяткам тысяч казахстанцев [online] Доступно по ссылке: <https://kaztag.kz/ru/news/ushcherb-na-t144-mlrd-prichinili-moshenniki-v-2023-godu-desyatkam-tysyach-kazakhstantsev>, (дата обращения: 14.06.2024)
21. *Zakon.kz*, (2023). Консультативный документ регуляторной политики, Досье на проект Закона РК «Об интернет-рекламе и онлайн-платформах». [online] Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37166153&doc_id2=36847071#activate_doc=2&pos=3;-80&pos2=796;2 (дата обращения 04.06.2023)
22. Azattyq Rýhy, (2023). Блогеры и мошенники: зачем Казахстану нужна легализация онлайн-рекламы? [online] Доступно по ссылке: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/society/51595-blogery-i-moshenniki-zachem-kazakhstanu-nuzhna-legalizatsiia-onlain-reklamy> (дата обращения 04.09.2023)
23. Черногрицкая, Э. (2023). В Казахстане планируют законодательно урегулировать сферу интернет-рекламы и онлайн-платформ. [online] *Zakon.kz*. Доступно по ссылке: <https://www.zakon.kz/pravo/6389391-v-kazahstane-planiruyut-zakonodatelno-uregulirovat-sferu-internetreklamy-i-onlaynplatform.html> (дата обращения 24.08.2023)
24. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). (2022). [online] *Eur-lex.europa.eu*. Доступно по ссылке: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj> (accessed: 20.08.2023)
25. *Zakon.kz*, (2023). Экспертное заключение Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен» от 15 мая 2023 года № 06499/28. Досье на проект Закона РК «Об интернет-рекламе и онлайн-платформах». [online] Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37166153&doc_id2=36847071#activate_doc=2&pos=3;-80&pos2=796;2 (дата обращения: 04.09.2023)
26. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» (2015) [online]. *Adilet.zan.kz*. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1500000418> (дата обращения: 10.09.2023)
27. European Data Protection Board, (2021), Guidelines 8/2020 on the targeting of social media users. [online] *Edpb.europa.eu*. https://www.edpb.europa.eu/system/files/2021-04/edpb_guidelines_082020_on_the_targeting_of_social_media_users_en.pdf (accessed: 10.09.2023)

28. Yun, T.Z., (2021). The battle between targeted advertising & data privacy. [online] Theedgemalaysia.com. Доступно по ссылке: <https://theedgemalaysia.com/article/battle-between-targeted-advertising-data-privacy%2%A0> (accessed: 11.09.2023)
29. Borgesius, F. (2016). Singling out people without knowing their names – Behavioural targeting, pseudonymous data, and the new Data Protection Regulation. *Computer Law & Security Review*, [online] Volume 32(2), p.256. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.12.013>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2733115> (accessed: 18.08.2023)
30. Trepte, S. and Reinecke, L., eds. (2011). *Privacy Online*. 1st ed. [PDF] Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 269 p. https://www.researchgate.net/publication/261613840_Privacy_Online (accessed: 23.09.2023)
31. Gellert, R., (2021). Personal data's ever-expanding scope in smart environments and possible path(s) for regulating emerging digital technologies. *International Data Privacy Law*. [online] Volume 11(2), p.196. <https://doi.org/10.1093/idpl/ipaa023> (accessed: 09.09.2023)
32. Kuner, C., Cate, F., Millard, C., and Svantesson, D., (2013). Face-to-data – another developing privacy threat? *International Data Privacy Law*. [online] Volume 3(1), p. 1–2. <https://doi.org/10.1093/idpl/ips032> (accessed: 31.08.2023)
33. Solove, D., (2013) Introduction: Privacy Self-Management and the Consent Dilemma. *Harvard Law Review*. [online] Volume 126(7), p.1880. <https://ssrn.com/abstract=2171018> (accessed: 11.08.2022)
34. Westin, A., (1967). *Privacy and Freedom*. 1st ed. [ebook] New York: Atheneum, 487p. <https://archive.org/details/privacyfreedom00west/> (accessed: 24.11.2022)
35. Purtova, N., (2022). From knowing by name to targeting: the meaning of identification under the GDPR. *International Data Privacy Law*. [online] Volume 12(3), p.163. <https://doi.org/10.1093/idpl/ipac013> (accessed: 31.08.2023)
36. King, N. and Jessen, P.W., (2010). Profiling the mobile customer – Privacy concerns when behavioural advertisers target mobile phones – Part I. *Computer Law & Security Review*. [online] Volume 26(5), p. 455. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2010.07.001> (accessed: 11.09.2023)
37. Naef, T., (2022). *Data Protection without Data Protectionism*. 1st ed. [ebook] Cham, Switzerland: Springer, 431p. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19893-9> (accessed: 10.08.2023)
38. Shah, H., (2023). Beneath the bonnet of online privacy. *EU Research*. [online] Researchgate.net. https://www.researchgate.net/publication/373898231_Beneath_the_bonnet_of_online_privacy (accessed: 21.09.2023)
39. Pariser, E., (2011). *The filter bubble. What the Internet is Hiding from You*. 1st ed. [PDF] New-York: Penguin Press, 265p. https://hci.stanford.edu/courses/cs047n/readings/The_Filter_Bubble.pdf (accessed: 27.09.2023)
40. Casagran, C.B. and Vermeulen, M., (2021). Reflections on the murky legal practices of political micro-targeting from a GDPR perspective. *International Data Privacy Law*. [online] Volume 11(4), p.348. <https://doi.org/10.1093/idpl/ipab018> (accessed: 31.08.2023)
41. Citron, D.K. and Solove, D., (2022). Privacy Harms. *Boston University Law Review*. [online] Volume 102(3), p.793. Доступно по ссылке: <https://ssrn.com/abstract=3782222> (дата обращения: 11.08.2022)
42. European Union Agency for Fundamental Rights, (2018). Unlawful profiling. [online] <https://fra.europa.eu/en/themes/unlawful-profiling> (accessed: 22.09.2023)

43. Mantelero, A. and Esposito, M.S., (2021). An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. *Computer Law & Security Review*. [online] Volume 41, p.1. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105561> (accessed: 22.09.2023)
44. Mantelero, A., (2018). AI and Big Data: A blueprint for a human rights, social and ethical impact assessment. *Computer Law & Security Review*. [online] Volume 34, p.754. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2018.05.017> (accessed: 22.09.2023)
45. Sætra, H.S., (2023). Generative AI: Here to stay, but for good? *Technology in Society*. [online] Volume 75, p.1. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102372> (accessed: 22.09.2023)
46. Galanis, K., Syed, I. and Williams, K., (2021). Privacy versus products in targeted digital advertising. [online] *Mediaengagement.org*. Доступно по ссылке: <https://mediaengagement.org/research/privacy-versus-products-in-targeted-digital-advertising/> (accessed: 11.09.2023)
47. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 21 апреля 2023 года № 11 «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 3) пункта 1-1 статьи 14 Закона Республики Казахстан от 23 июля 1999 года «О средствах массовой информации», (2023). [online]. *Adilet.zan.kz*. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000011> (дата обращения: 12.05.2024)
48. *S and Marper v UK [GC] App nos. 30562/04 and 30566/04 (2008)* [online]. *Hudoc.echr.coe.int*. Доступно по ссылке: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-90051> (accessed: 22.09.2023)
49. *Bărbulescu v Romania [GC] App no 61496/08 (2017)*, Joint Dissenting Opinion of judges' Raimondi, Dedov, Kjolbro, Mitz, Mourou-Vikstroem and Eicke. [online]. *Hudoc.echr.coe.int*. Доступно по ссылке: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-177082> (accessed: 22.09.2023)
50. Mokkamel, M., (2023). Which Economies Top the UN E-Government Development Index. [online]. *Wipo.int*. https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/gii-insights-blog/2023/e-government-development.html (accessed: 22.09.2023)
51. Profit.kz. (2025). В Казахстане начали отслеживать и блокировать переводы денег мошенникам. [online] Доступно по ссылке: <https://profit.kz/news/68787/V-Kazahstane-nachali-otslezhivat-i-blokirovat-perevodi-deneg-moshennikam/> (дата обращения: 31.01.2025)

С.Б. Ахметова¹, А.А. Касымжанова², А.С. Ибраева³

^{1,3}*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

²*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

(e-mail: ¹akhmetova.saule@gmail.com, ²ainur.kassymzhan@gmail.com, ³ibraeva_tgp@mail.ru)

Жасанды интеллект технологияларының заманауи дамуы және Қазақстанда профайлинг және таргеттелген онлайн-жарнаманы құқықтық реттеудің мәселелері

Аннотация: Қазақстанда 2023 жылы «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Заң қабылданды, оның негізгі мақсаты Интернеттегі жарнаманы реттеу болып табылады. Заң нормалары дербес деректерді қорғау туралы заңнаманың жалпы нормаларымен шектеле отырып, профайлинг және таргеттелген жарнама кезінде дербес деректерді толық қорғамайды. Оның үстіне қазақстандық заңдарда профайлинг, микротаргетинг және жасанды интеллект

технологияларының негізін құрайтын деректерді автоматтандырылған жинау, талдау және өңдеу нақты реттелмеген.

Мақалада профайлинг пен таргеттелген жарнаманың қазақстандық және еуропалық стандарттары салыстырылады. Профайлинг және таргеттелген жарнаманың адамның жеке өміріне, автономиясы мен бостандығына қалай қол сұғатыны және басқа да негізгі жеке құқықтары мен бостандықтарына қауіп төндіретіні туралы Батыс ғалымдарының көзқарастары зерттеледі. Мақалада дербес деректерді қорғау туралы қазақстандық заңнамада профайлинг пен таргеттелген жарнаманың дәлме-дәл реттелмегендігі сыни тұрғыдан бағаланады.

Мәселені еуропалық заңнамамен салыстырмалы талдау қазақстандық заң шығарушылар жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының кеңдігі мен тереңдігін, оның басқа құқықтар және бостандықтармен байланысын ескеруі керек деген түйін жасатады. Елге профайлинг және таргеттелген жарнама кезінде дербес деректерді қорғайтын, дербес деректерді қамтитын базаның меншік иелері мен операторларына нақты жауапкершілікті қамтамасыз ететін жоғары сапалы заң қажет.

Түйін сөздер: заң сапасы; профайлинг; таргеттелген жарнама; дербес деректер; GDPR; анонимдік; сәйкестендіру; деректерді автоматтандырылған өңдеу; жасанды интеллект.

С.Б. Ахметова¹, А.А.Касымжанова², А.С. Ибраева³

^{1,3} *Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

²*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева*

(e-mail: ¹akhmetova.saule@gmail.com, ²ainur.kassymzhan@gmail.com, ³ibraeva_tgp@mail.ru)

Современное развитие технологий искусственного интеллекта и проблемы правового регулирования профилирования и таргетированной рекламы в Казахстане

Аннотация: В 2023 году в Казахстане был принят Закон «Об онлайн-платформах и онлайн-рекламе», основной целью которого является регулирование рекламы в интернете. Закон не в полной мере защищает персональные данные при профилировании и таргетированной рекламе, ограничиваясь общими нормами законодательства о защите персональных данных. Более того, казахстанские законы ясно не регулируют автоматизированный сбор, анализ и обработку данных, которые составляют основу профайлинга, микротаргетинга и технологий искусственного интеллекта.

В статье сравниваются казахстанские и европейские нормы профилирования и таргетированной рекламы. Рассматриваются мнения западных ученых о том, как профилирование и таргетированная реклама вторгаются в частную жизнь, автономию и свободу человека и представляют угрозу другим основным правам и свободам личности. В статье критически оценивается отсутствие адекватного регулирования профилирования и таргетированной рекламы в казахстанском законодательстве о защите персональных данных.

Сравнительный анализ проблемы с европейским законодательством приводит к выводу, что казахстанским законодателям следует учитывать широту и глубину права на неприкосновенность частной жизни и его связь с другими правами и свободами. Стране необходим качественный

закон, защищающий персональные данные при профилировании и таргетированной рекламе, предусматривающий четкие обязанности владельцев и операторов баз персональных данных.

Ключевые слова: качество закона; профилирование; профайлинг; таргетированная реклама; персональные данные; GDPR; анонимность; идентификация; автоматизированная обработка данных; искусственный интеллект.

Список литературы

1. Constitution of the Republic of Kazakhstan. (1995) [online]. Zakon.kz. Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (accessed: 25.09.2023).
2. The Law of the Republic of Kazakhstan 'On Personal Data and Their Protection' (2013) [online]. Adilet.zan.kz. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094> (accessed: 10.09.2023).
3. The Law of the Republic of Kazakhstan 'On online platforms and online advertising'. (2023). [online] Adilet.zan.kz. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z2300000018> (accessed: 17.09.24. Proekt Cifrovogo Kodeksa (2024) [Draft of the Digital Code] [online] Zakon.kz. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38933548&sub_id=1&pos=13;-54#pos=13;-54, (accessed: 12.06.2024) [in Russian].
- 5.Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), (2016) [online]. Eur-lex.europa.eu. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679&qid=1709640908095>, (accessed: 17.09.2023)
- 6.European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1953) [online]. Coe-int. Available at: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>, (accessed: 02.10.2023).
- 7.Bărbulescu v Romania [GC] App no 61496/08 (2017) [online]. Hudoc.echr.coe.int. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-177082>, (accessed: 15.10.2023).
- 8.Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v Finland [GC] App no 931/13 (2017) [online]. Hudoc.echr.coe.int. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-175121>, (accessed: 15.10.2023).
- 9.L.B. v Hungary [GC] App no 36345/16 (2023) [online]. Hudoc.echr.coe.int. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-223675>, (accessed: 15.10.2023).
- 10.Lopez Ribalda and others v Spain [GC] Apps nos 1874/13 and 8567/13 (2019) [online]. Hudoc.echr.coe.int. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-197098>, (accessed: 15.10.2023).
- 11.Tene, O. (2011) Privacy: The new generations. International Data Privacy Law, [online] Volume 1(1), p. 15. Available at: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipq003> (accessed 31.08.2023)
- 12.Véliz, C. (2020). Privacy Is Power: Why and How You Should Take Back Control of Your Data. 1st ed. [pdf] UK: Penguin Random House, 148 p. Available at: <https://dokumen.pub/privacy-is-power-why-and-how-you-shouldtake-back-control-of-your-data-9781473583535.html> (accessed 09.09.2023)
- 13.Ullah, I., Boreli, R. and Kanhere, S. (2023). Privacy in Targeted Advertising on Mobile Devices: a Survey. International Journal of Information Security, [online] Volume 22, p. 647. Available at: <https://doi.org/10.1007/s10207-022-00655-x> (accessed 11.09.2023)

14. Estrada-Jiménez, J., Parra-Arnau, J., Rodríguez-Hoyos A., and Forné, J. (2017). Online advertising: Analysis of privacy threats and protection approaches. *Computer Communications* [online] Volume 100, p. 32. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.comcom.2016.12.016> (accessed 11.09.2023)

15. Ego, S. (2018) *The Known Citizen: a History of Privacy in Modern America*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

16. Goldenfein, J. (2019) *Monitoring Laws. Profiling and identity in the World State*. New York, NY: Cambridge University Press.

17. Pilton, C., Faily, S., and Henriksen-Bulmer, J. (2021) Evaluating privacy – determining user privacy expectations on the web. *Computers & Security*. [online] Volume 105, p.1 Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102241>, (accessed 11.09.2023)

18. Albadullaeva, A., (2023). Millionnye reklamy, nalogi i informbezopasnost': zachem kazahstancam zakon o blogerah? [Millions of ads, taxes and information security: why do Kazakhstanis need a law on bloggers?] [online] *Liter.kz*. Available at: <https://liter.kz/millionnye-reklamy-nalogi-i-inform-bezopasnost-zachem-kazahstantsam-zakon-o-blogerakh-1684485143/>, (accessed: 04.09.2023) [in Russian]

19. *Ranking.kz.*, (2022). Ushcherb ot finansovyh piramid v Kazahstane v proshlom godu prevysil 8 milliardov tenge [Damage from financial pyramids in Kazakhstan last year exceeded 8 billion tenge?] [online] Available at: <https://ranking.kz/reviews/socium/ushherb-ot-finansovyh-piramid-v-kazahstane-v-proshlom-godu-prevysil-8-milliardov-tenge.html> (accessed: 04.09.2023) [in Russian]

20. *KazTAG*, (2024). Ushcherb na T144 mlrd prichinili moshenniki v 2023 godu desyatkam tysyach kazahstancv [Fraudsters caused damage of T144 billion to tens of thousands of Kazakhstanis in 2023] [online] Available at: <https://kaztag.kz/ru/news/ushcherb-na-t144-mlrd-prichinili-moshenniki-v-2023-godu-desyatkam-tysyach-kazahstantsev>, (accessed: 14.06.2024) [in Russian]

21. *Zakon.kz.*, (2023). Konsul'tativnyj dokument regulyatornoj politiki, Dos'e na proekt Zakona RK «Ob internet-reklame i onlajn-platfomah» [Advisory document on regulatory policy, Dossier on the draft Law of the Republic of Kazakhstan 'On online advertising and online platforms'] [online] Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37166153&doc_id2=36847071#activate_doc=2&pos=3;-80&pos2=796;2, (accessed: 04.09.2023) [in Russian]

22. Azattyq Rýhy, Blogery i moshenniki: zachem Kazahstanu nuzhna legalizaciya onlajn-reklamy? [Bloggers and scammers: why does Kazakhstan need to legalize online advertising?] [online] Available at: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/society/51595-blogery-i-moshenniki-zachem-kazahstanu-nuzhna-legalizatsiia-onlain-reklamy> (accessed: 04.09.2023) [in Russian]

23. Chernogrickaya, E., (2023) V Kazahstane planiruyut zakonodatel'no uregulirovat' sferu internet-reklamy i onlajn-platfom [Kazakhstan plans to legally regulate the sphere of Internet advertising and online platforms] [online] *Zakon.kz*. Available at: <https://www.zakon.kz/pravo/6389391-v-kazahstane-planiruyut-zakonodatelno-uregulirovat-sferu-internetreklamy-i-onlaynplatform.html> (accessed: 20.08.2023) [in Russian]

24. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). (2022). [online] *Eur-lex.europa.eu*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>, (accessed: 20.08.2023)

25. *Zakon.kz*, (2023). Ekspertnoe zaklyuchenie Nacional'noj palaty predprinimatelej Respubliki Kazahstan «Atameken» ot 15 maya 2023 goda № 06499/28. Dos'e na proekt Zakona RK «Ob internet-

рекламе i onlajn-platformah» [Expert opinion of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan "Atameken" dated May 15, 2023 No. 06499/28. Dossier on the draft Law of the Republic of Kazakhstan "On online advertising and online platforms"] [online] Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37166153&doc_id2=36847071#activate_doc=2&pos=3;-80&pos2=796;2, (accessed: 04.09.2023) [in Russian]

26. Law of the Republic of Kazakhstan 'On Informatisation' (2015) [online] Adilet.zan.kz. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1500000418> (accessed: 10.09.2023)

27. European Data Protection Board, (2021), Guidelines 8/2020 on the targeting of social media users. [online] Edpb.europa.eu. Available at: https://www.edpb.europa.eu/system/files/2021-04/edpb_guidelines_082020_on_the_targeting_of_social_media_users_en.pdf, (accessed: 10.09.2023)

28. Yun, T.Z., (2021). The battle between targeted advertising & data privacy. [online] Theedgemalaysia.com. Available at: <https://theedgemalaysia.com/article/battle-between-targeted-advertising-data-privacy%C2%A0>, (accessed: 11.09.2023)

29. Borgesius. F. (2016). Singling out people without knowing their names – Behavioural targeting, pseudonymous data, and the new Data Protection Regulation. Computer Law & Security Review, [online] Volume 32(2), p.256. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.12.013>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2733115>, (accessed: 18.08.2023)

30. Trepte, S. and Reinecke, L., eds. (2011). Privacy Online. 1st ed. [PDF] Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 269 p. Available at: https://www.researchgate.net/publication/261613840_Privacy_Online, (accessed: 23.09.2023)

31. Gellert, R., (2021). Personal data's ever-expanding scope in smart environments and possible path(s) for regulating emerging digital technologies. International Data Privacy Law. [online] Volume 11(2), p.196. Available at: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipaa023>, (accessed: 09.09.2023)

32. Kuner, C., Cate, F., Millard, C., and Svantesson, D., (2013). Face-to-data r another developing privacy threat? International Data Privacy Law. [online] Volume 3(1), p.1. Available at: <https://doi.org/10.1093/idpl/ips032>, (accessed: 31.08.2023)

33. Solove, D., (2013) Introduction: Privacy Self-Management and the Consent Dilemma. Harvard Law Review. [online] Volume 126(7), p.1880. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2171018>, (accessed: 11.08.2022).

34. Westin, A., (1967). Privacy and Freedom. 1st ed. [ebook] New York: Atheneum, 487p. Available at: <https://archive.org/details/privacyfreedom00west/>, (accessed: 24.11.2022)

35. Purtova, N., (2022). From knowing by name to targeting: the meaning of identification under the GDPR. International Data Privacy Law. [online] Volume 12(3), p.163. Available at: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipac013>, (accessed: 31.08.2023)

36. King, N. and Jessen, P.W., (2010). Profiling the mobile customer – Privacy concerns when behavioural advertisers target mobile phones – Part I. Computer Law & Security Review. [online] Volume 26(5), p. 455. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2010.07.001>, (Accessed: 11 September 2023)

37. Naef, T., (2022). Data Protection without Data Protectionism. 1st ed. [ebook] Cham, Switzerland: Springer, 431p. Available at: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19893-9> (accessed: 10.08.2023)

38. Shah, H., (2023). Beneath the bonnet of online privacy. EU Research. [online] Researchgate.net. Available at: https://www.researchgate.net/publication/373898231_Beneath_the_bonnet_of_online_privacy (accessed: 21.09.2023).

39. Pariser, E., (2011). The filter bubble. What the Internet is Hiding from You. 1st ed. [PDF] New-York: Penguin Press, 265p. Available at: https://hci.stanford.edu/courses/cs047n/readings/The_Filter_Bubble.pdf (accessed: 27.09.2023)
40. Casagran, C.B. and Vermeulen, M., (2021). Reflections on the murky legal practices of political micro-targeting from a GDPR perspective. *International Data Privacy Law*. [online] Volume 11(4), p.348. Available at: <https://doi.org/10.1093/idpl/ipab018>, (accessed: 31.08.2023)
41. Citron, D.K. and Solove, D., (2022). Privacy Harms. *Boston University Law Review*. [online] Volume 102(3), p.793. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3782222>, (accessed: 11.08.2022)
42. European Union Agency for Fundamental Rights, (2018). Unlawful profiling. [online] Available at: <https://fra.europa.eu/en/themes/unlawful-profiling>, (accessed: 22.09.2023)
43. Mantelero, A. and Esposito, M.S., (2021). An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. *Computer Law & Security Review*. [online] Volume 41, p.1. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105561>, (accessed: 22.09.2023)
44. Mantelero, A., (2018). AI and Big Data: A blueprint for a human rights, social and ethical impact assessment. *Computer Law & Security Review*. [online] Volume 34, p.754. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2018.05.017>, (accessed: 22.09.2023)
45. Sætra, H. S., (2023). Generative AI: Here to stay, but for good? *Technology in Society*. [online] Volume 75, p.1. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2023.102372>, (accessed: 22.09.2023).
46. Galanis, K., Syed, I. and Williams, K., (2021). Privacy versus products in targeted digital advertising. [online] *Mediaengagement.org*. Available at: <https://mediaengagement.org/research/privacy-versus-products-in-targeted-digital-advertising/> (accessed: 11.09.2023)
47. Normativnoe postanovlenie Konstitucionnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 21 aprelya 2023 goda № 11 «O rassmotrenii na sootvetstvie Konstitucii Respubliki Kazahstan podpunkta 3) punkta 1-1 stat'i 14 Zakona Respubliki Kazahstan ot 23 iyulya 1999 goda «O sredstvakh massovoj informacii»» [Regulatory Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan dated April 21, 2023 No. 11 "On the consideration of subparagraph 3) of paragraph 1-1 of Article 14 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 23, 1999 "On Mass Media" for compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan"] (2023). [online]. *Adilet.zan.kz*. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000011>, (accessed: 12.05.2024) [in Russian]
48. S and Marper v UK [GC] App nos. 30562/04 and 30566/04 (2008) [online]. *Hudoc.echr.coe.int*. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-90051>, (accessed: 22.09.2023)
49. Bărbulescu v Romania [GC] App no 61496/08 (2017), Joint Dissenting Opinion of judges' Raimondi, Dedov, Kjolbro, Mitz, Mourou-Vikstroem and Eicke [online] *Hudoc.echr.coe.int*. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-177082>, (accessed: 22.09.2023)
50. Mokkal, M., (2023). Which Economies Top the UN E-Government Development Index. [online]. *Wipo.int*. Available at: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/gii-insights-blog/2023/e-government-development.html (accessed: 22.09.2023)
51. Profit.kz., (2025). V Kazahstane nachali otslezhivat' i blokirovat' perevody deneg moshennikam. [Kazakhstan has begun tracking and blocking money transfers to fraudsters] [online] Available at: <https://profit.kz/news/68787/V-Kazahstane-nachali-otslezhivat-i-blokirovat-perevodi-deneg-moshennikam/>, (accessed 31.01.2025) [in Russian]

Information about authors:

Akhmetova S. – doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Kassymzhanova A. – PhD, senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st. 2, Almaty district, 010000, Astana, Kazakhstan.

Ibrayeva A. – doctor of legal sciences, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Ахметова С.Б. – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Касымжанова А.А. – PhD докторы, аға оқытушы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев 2 көшесі, Алматы ауданы, 010000, Астана, Қазақстан.

Ибраева А.С. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Ахметова С.Б. – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Касымжанова А.А. – доктор PhD, старший преподаватель, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, ул. Сатбаева 2, Алматинский район, 010000, Астана, Казахстан.

Ибраева А.С. – доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



МРНТИ 10.17.65

Научная статья

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-98-109>

Правовое регулирование ответственности недропользователей в Китайской Народной Республике и Республике Казахстан

Li Fan¹, Н.К. Амиров^{*2}, С. Адилгазы²

¹Казахский национальный университета имени аль-Фараби

²Университет Нархоз

(e-mail: ¹Lifan.kaznu@gmail.com; ²nurlan.amirov@narhoz.kz; ²serikhan@mail.ru)

Аннотация: Статья посвящена вопросам правового регулирования ответственности в сфере недропользования. Недропользователи, занимающиеся разведкой, добычей, продажей и переработкой полезных ископаемых несут социальную и юридическую ответственность. Законодательства РК и КНР защищают право государственной собственности на недра и направлены на обеспечение юридической ответственности за нарушения недропользователями требований в сфере экологии, осуществление недропользования без разрешительных документов и с нарушениями законодательства или договора.

В Казахстане действуют нормы о социальной ответственности субъектов предпринимательства. Законы Республики Казахстан устанавливают обязанности недропользователей по приобретению казахстанских товаров, работ и услуг, а также по подготовке казахстанских кадров. Законодательство обеих стран предусматривает меры гражданско-правовой, административной и уголовной ответственности в отношении недропользователей совершивших правонарушения при осуществлении деятельности.

Последние события в мире связанные с интересами нынешней администрации США по заключению сделки с некоторыми странами мира о добыче редкоземельных металлов говорят о геополитическом характере отношения к недрам и недропользованию. Сфера недропользования становится сферой геополитического интереса крупных держав. В случае принятия на себя геополитических обязательств государство, осуществляющее недропользование по существу берет ответственность за страну, где осуществляется недропользование.

Ключевые слова: право недропользования, юридическая ответственность недропользователей, разведка и добыча полезных ископаемых, рациональное использование полезных ископаемых.

Введение

Недропользование связано с интересами государства, местного населения и самих недропользователей. Каждое государство обладает государственным и экономическим суверенитетом. Государство вправе устанавливать правила пользования ее недрами. Государство рассчитывает на получение части дохода от добычи природных ископаемых, пополнение государственного бюджета. Население государства и местности, где осуществляется добыча полезных ископаемых вправе получить какую-либо пользу в виде природной ренты, новых рабочих мест, решение экономических и социальных проблем. Все это накладывает дополнительные обязанности на недропользователей. При осуществлении недропользования необходимо использовать методы и технологии безопасные для людей и окружающей среды. Кроме того недропользование не должно загрязнять природу. В случае загрязнения окружающей среды недропользователь за счет собственных средств производит работы по восстановлению, ликвидацию всех последствий.

Закрепление в законодательстве положений о юридической ответственности недропользователей направлено на недопущение каких-либо нарушений. В случае каких-либо нарушений институт ответственности недропользователей позволяет компенсировать нанесенный ущерб и восстановить окружающую среду. Тем самым государство управляет своими недрами, осуществляет охрану государственной собственности на недра. Законами устанавливается определенный порядок разработки полезных ископаемых, особенно драгоценных цветных металлов. Последствия деятельности недропользователей могут быть разными. Добыча цветных и черных металлов обычно приводит к загрязнению окружающей среды, накоплению большого объема различных твердых отходов и поэтому законодательством устанавливаются экологические требования к деятельности в этой сфере.

Материалы и методы

При осуществлении исследования были использованы различные материалы: тексты нормативных правовых актов Республики Казахстан и Китайской Народной Республики, научные труды авторов из Казахстана, Китая и других стран. В ходе проведения исследования использовались следующие методы научного познания: сравнительно-правовой, анализа, исторический, синтез и обобщение.

Результаты и их обсуждение

В сфере недропользования можно выделить ряд требований законодательства. Это соблюдение права собственности государства на недра, рациональное использование недр, экологические требования, соблюдение условий контракта и лицензии на недропользование, иные условия. Недра являются общенародным богатством любой страны, Поэтому очень важно обеспечить защиту национальных интересов при

освоении месторождений. Каждое государство выбирает свой подход, свою концепцию в сфере недропользования, устанавливает свои режимы и правила недропользования. Каждое государство должно исходить из своих суверенных прав и национальных интересов. Каждое государство должно стремиться извлечь максимальную выгоду от сферы недропользования, обеспечить рациональное управление недрами. При решении этих задач государство должно проявлять заботу об окружающей среде. Ведь существует тесная взаимосвязь между компонентами окружающего нас мира и хозяйственной деятельностью людей [1]. Интересы хозяйственной деятельности человека не должны стоять выше цели по сохранению природы. В настоящее время во многих ведущих экономиках мира на первом месте стоят именно вопросы рационального использования собственных полезных ископаемых, обеспечение поставок полезных ископаемых из других стран, установление монополии на полезные ископаемые, имеющие стратегическое значение. Это необходимо для промышленности, производства высокотехнологичных товаров. В этих вопросах КНР занимает ведущие позиции в мире. Китай обладает многими необходимыми технологиями для ведения недропользования в различных природных и климатических условиях. Казахстан пока не занимается подобными масштабными проектами в других странах. Для Казахстана важно наладить эффективное правовое регулирование процессов недропользования на своей территории, обеспечить государственный суверенитет над недрами, эффективное государственное управление в области недр. В этой связи очень важным представляются вопросы юридической ответственности, недопущения нарушений требований законодательства, условий соглашений и лицензий.

Конституция Казахстана закрепляет положения о принадлежности недр народу. Недра страны должны служить интересам людей живущих на этой земле. Недра являются природной кладовой, минеральной базой необходимой для существования и развития страны. В 90-х гг. участки недр предоставлялись в основном иностранным компаниям. Это было связано с рядом причин. В первую очередь, не было соответствующих технологий и средств. Кроме того, надо было выходить на внешние рынки, где работали крупные международные компании-недропользователи. Власти Казахстана с самого начала вели эффективное управление в сфере недр. Государство вначале предоставляло недра иностранным компаниям, позже и отечественным компаниям. Государство через национальные компании участвует в совместных проектах по освоению недр. Законодательство и государственное управление в сфере недр стало более сформированным и развитым. Соответственно развивался институт юридической ответственности в праве недропользования. За прошедшие десятилетия было немало случаев захвата государственных земель, участков недр, незаконного приобретения участков недр и права недропользования, незаконной добычи полезных ископаемых. Подобные действия встречаются и в других странах мира. Государства при регламентировании отношений связанных с недропользованием применяют различные виды юридической ответственности к недропользователям за совершение правонарушений и неисполнение обязанностей.

Законодательством РК предусматриваются различные обязанности для недропользователей. При осуществлении закупок недропользователи должны следовать положениям законов, требующих проводить такие закупки с учетом необходимости развития казахстанской промышленности [2]. Существуют требования, связанные с необходимостью приема на работу местных жителей. Указанные требования закона важны с точки зрения необходимости обеспечения работой казахстанцев. Также надо отметить и то, что существуют требования касающиеся размещения заказов от фирм-недропользователей. Такие требования представляются вполне нормальными и приемлемыми для фирм занятых освоением недр, ведь Казахстан как суверенное государство вправе устанавливать свои правила ведения бизнеса на своей территории. Казахстан в достаточной мере старается защищать свои интересы в вопросах освоения богатств своих недр.

Недропользователи обязаны принимать меры для обеспечения экологической безопасности. Недропользование не может осуществляться без экологического разрешения, прохождения экологической экспертизы. Законодательством особое внимание уделяется освоению недр охраняемых территорий. Процесс недропользования происходит наряду с природоохранными мерами. Государство уделяет большое внимание вопросам сохранения природы, ведь природа это среда в которой живут люди и то что останется будущим поколениям. Любые нарушители из числа субъектов, занимающихся освоением недр, обязаны возместить ущерб, ликвидировать последствия нарушений [3]. Законодательством установлен режим охраны окружающей среды от негативных последствий освоения различных месторождений. Например, ряд цветных металлов (свинец, кадмий, ртуть и другие) являются очень опасными для здоровья людей. Какие-то из цветных металлов относятся к опасным, токсичным и радиоактивным. Цветная металлургия приводит к возрастанию парниковых выбросов. При добыче, производстве и переработке цветных металлов должны соблюдаться меры безопасности для рабочего персонала. Опасность могут представлять отработанные и недействующие месторождения, заброшенные рудники. Законодательством предусматриваются меры в области промышленной безопасности в процессе освоения запасов руды. Во многих странах мира, в том числе и в Китае, сейчас стали задумываться о негативных последствиях добычи руды. Казахстану стоит обратить внимание на работу всех месторождений. Каждое месторождение имеет свои негативные последствия, свое негативное влияние на природу и обрабатываемые земли. Думается, что после соответствующего изучения Казахстан должен усилить требования в области экологии и безопасности ведения промышленных разработок руды.

Законодательство Казахстана закрепляет базовые положения о юридической ответственности в сфере недропользовании. Нарушители привлекаются к юридической ответственности предусмотренной законодательством страны. Кроме того виновные должны возместить ущерб и ликвидировать последствия нарушений. Осуществление недропользования налагает на недропользователей ряд обязанностей. Сюда относится соблюдение требований законов и иных правовых актов, условий лицензий и контрактов. Также недропользователь должен соблюдать требования законодательства в области

национальной безопасности, экологии, земельного права, промышленной безопасности, приобретению товаров, работ и услуг казахстанских предпринимателей. Законом предусмотрены основания и продолжительность сроков привлечения нарушителей к ответственности, отзыва лицензии, неустойка [4].

Законодательство КНР тоже регулирует общественные отношения в сфере недропользования. Ст. 9 Конституции КНР закрепляет государственную или общенародную собственность на недра а также гарантии рационального использования природных ресурсов. Положения различных отраслей национального права Китая в совокупности обеспечивают комплексную защиту интересов государства в сфере недропользования. Уголовное право устанавливает наказание за уничтожение полезных ископаемых. В случае уничтожения и хищения полезных ископаемых к виновному лицу могут применяться меры административно-правовой и материальной ответственности [5]. Государство стремится обеспечить сохранность и максимально эффективное использование богатств недр, развитию экономики замкнутого цикла, охране окружающей среды. В 2015 г. в Китае произошла реформа природоохранного законодательства, внедрены новые подходы в сфере охраны окружающей среды, состоящие из административного контроля, мер экономического поощрения, общественного контроля в области охраны окружающей среды [6].

Закон КНР «О минеральных ресурсах» от 19 марта 1986 г. определяет основания и особенности юридической ответственности недропользователей. Законодательство Китая содержит требования, которые нуждаются в более глубоком изучении. Речь идет о выделении в законодательстве и органами управления определенных участков недр, имеющих особое значение для экономического развития страны и отдельных регионов. В таких местах установлен особый режим для осуществления недропользования. Нарушителям предписывается прекратить работы и компенсировать тот ущерб, который они нанесли. Закон предусматривает наказание вплоть до уголовной ответственности. К виновным лицам могут применяться штрафы, конфискация имущества и доходов полученных в результате совершения правонарушений. В случае отказа нарушителей прекратить противоправную деятельность, причинении ущерба недрам страны законодательством предусматриваются меры уголовного наказания.

Законодательство КНР требует четкого соблюдения условий недропользования, устанавливает запрет на нарушение границ участков отведенных под разработку. Добытые при этом полезные ископаемые и незаконные доходы конфискуются, также могут применяться штрафы. В случае отказа подчиниться требованиям закона к виновным применяется уголовное наказание. Законы КНР предусматривают ответственность за нарушение порядка ведения работ в области недропользования, хищения минеральных ресурсов, причинения ущерба окружающей среде, оборудованию и иному имуществу недропользователей. Закон защищает интересы добросовестных недропользователей, ведущих свою деятельность в соответствии с требованиями национального права.

В законодательстве КНР существуют нормы, закрепляющие право государства централизованно осуществлять закупки тех или иных минеральных ресурсов. Это

может быть в определенной мере с той ведущей ролью, которую играет КНР на международном рынке минеральных ресурсов. За нарушение данных положений законодательства предусмотрены серьезные наказания в виде штрафов, конфискации, аннулирование разрешений и даже уголовная ответственность. В случае причинения ущерба в крупном размере к нарушителям будет применяться уголовное наказание. При совершении недропользователями правонарушений государственные органы управления могут отменить ранее выданные ими разрешения на ведение операций в сфере недропользования [7].

В КНР многие общественные отношения регулируются законами, а не кодексами. Одним из важных нормативных актов в области юридической ответственности является закон КНР «Об административных наказаниях» от 17 марта 1996 г. Данный закон предусматривает ряд видов наказаний, которые могут применяться к нарушителям законодательства в области недр и недропользования: приостановление лицензий, штраф, конфискация, отзыв лицензий [8]. Сфера недр и недропользования защищается и уголовным законодательством Китая. В целях правовой охраны общественных отношений в сфере недропользования Уголовный кодекс КНР предусматривает наказание за ряд составов преступлений в сфере недропользования. Указанные составы касаются осуществления недропользования без разрешений, на участках имеющих особое природное или экономическое значение, продолжения работ после предписания о запрете, применение разрушительных методов. В случае совершения данных нарушений УК КНР предусматривает применение лишения свободы на длительные сроки и штраф [9]. Несмотря на применение таких мер наказания некоторые авторы отмечают недостаточную эффективность системы охраны окружающей среды и недр. Последствиями этого являются некоторые экологические проблемы, загрязнение природы, нанесение ущерба экологии и т.д. [10]. Для предотвращения подобных негативных ситуаций и усиления ответственности нарушителей в УК КНР несколько раз вносились соответствующие изменения и дополнения [11].

Приведенные составы уголовных деяний говорят об их существовании на практике. КНР прилагает усилия по защите отношений в сфере недропользования с помощью института юридической ответственности, совершенствования законодательства о праве собственности. В целом защита права собственности на недра требует серьезных изменений. Ряд предпринимателей в нарушение существующих требований стремятся к быстрому освоению участков недр. Хищническое отношение к недрам, применение старых технологий снижает качество освоения недр. Низкий коэффициент извлечения руд из недр не способствует использованию максимальной ценности месторождений. В КНР очень заинтересованы в изучении лучших зарубежных практик. Например, США и Канада проявляют ответственный подход, изучают всевозможные аспекты и только после большого анализа принимают решения в области планирования, изучения и добычи. Власти КНР стремятся к устойчивому развитию отношений в области недропользования и экологии [12]. Государство уделяет большое внимание вопросам

охраны природы. В настоящее время КНР уделяет большое внимание снижению вредных выбросов в атмосферу, недопущению загрязнения территории в местах разработки недр. Наиболее острыми проблемами в сфере недропользования являются уничтожение полезных ископаемых из-за неразборчивой добычи, применение в основном вредных низкотехнологичных способов добычи. Все это негативно отражается на качестве земельных и водных ресурсов, наносит вред окружающей среде, биологическому и растительному разнообразию [13].

В Казахстане за нарушения в области недр и недропользования также предусмотрены меры административной и уголовной ответственности. Одним из таких правовых актов в этой сфере является Кодекс РК об административных правонарушениях [14]. В РК в качестве мер административного взыскания за правонарушения в сфере недропользования применяются штрафы, конфискация незаконно полученного имущества, приостановление или запрещение операций по недропользованию. Уголовный кодекс РК предусматривает следующие составы уголовных правонарушений в сфере недропользования: ст. 333 «Нарушение правил охраны и использования недр», ст.334 «Самовольное пользование недрами» [15].

Заключение

Казахстан и Китай стремятся наилучшим образом организовать государственное управление в сфере недропользования. Для этой цели обе страны принимают специальные законы и кодексы, регулирующие общественные отношения в сфере недропользования. Для РК и КНР важное значение имеет обеспечение национальных интересов и защита государственной собственности на недра. Поэтому в законодательстве обеих стран предусмотрены нормы обеспечивающие защиту государственной собственности на природные ресурсы и недра. И в Казахстане, и в Китае применяются общие подходы в области ответственности за правонарушения в сфере недропользования. Обычно это меры административной ответственности, потом уже уголовной ответственности. Кроме того страны применяют меры гражданско-правовой ответственности.

Характеризуя составы административных и уголовных деяний в указанной сфере, в первую очередь можно выделить проблему защиты права собственности в сфере недр. Ряд правонарушений прямо посягают на государственную (народную) собственность на недра. Далее идут составы, связанные с нарушениями других требований законодательства, условий лицензий и разрешений, условий контрактов, применение разрушительных методов в недропользовании, экологические нарушения. В Китае законодательство выделяет участки недр имеющих особое значение. Это могут быть участки территорий, которые имеют особый природоохранный режим. Кроме того в КНР выделяются участки недр содержащие весьма важные, стратегические элементы. Очевидно, что данные минералы имеют важное значение для экономического развития как самого Китая и других промышленных стран, ведь Китай является

одним и крупных поставщиков на мировой рынок ряда видов полезных ископаемых. Китайское законодательство устанавливает государственную монополию на добычу, централизованную закупку и экспорт данных материалов. На сегодня стратегически важные минералы играют важную роль в международных отношениях. Стоит отметить, что уголовное законодательство КНР предусматривает нормы, направленные на пресечение деятельности по приобретению и реализации стратегических и критических минеральных ресурсов, в отношении которых законом предусматривается централизованное приобретение или реализация со стороны государства. Думается, что опыт КНР по пресечению теневого рынка драгоценных, редких, стратегических и критических полезных ископаемых заслуживают научного изучения.

Что касается административной ответственности, КоАП РК предусматривает ряд составов. В основном требования КоАП РК направлены на защиту собственности государства на недра и установленного порядка недропользования. Государство исходит из необходимости защиты общих интересов, тогда как компании, занятые добычей руды не всегда задаются вопросами всеобщей выгоды и минимизации негативных последствий недропользования. Аналогичную ситуацию можно увидеть и в законодательстве КНР. В этой стране всерьез задумались о том долгосрочных неблагоприятных последствиях незначительной добычи руды. Удастся ли Казахстану и Китаю в нужной степени защитить окружающую среду от вреда наносимого увеличением масштабов добычи руды? На этот вопрос странам предстоит ответить в ближайшие годы через совершенствование законодательства, механизмов контроля и института юридической ответственности. С одной стороны, мы наблюдаем заинтересованность государств в безопасном освоении запасов руды. С другой стороны, мы видим увеличивающиеся масштабы поиска и освоения природных богатств, что требует обеспечения соблюдения правовых норм в сфере недропользования. Думается, что нашим странам следует учесть новые геополитические реалии, возрастание роли критически важных минералов, переход на зеленую экономику, необходимость сохранения части запасов недр для будущих поколений, заботиться о сохранении экологии для нынешнего и будущих поколений. В связи с этим назрела необходимость переосмысления ряда правовых норм, регулирующих сферу недропользования.

Вклад авторов

Все авторы в равной мере внесли существенный вклад при проведении настоящего исследования, написании, редактировании и оформлении статьи.

Список литературы

1. Шамордин, Р.О. (2022) Правовое обеспечение комплексного природопользования при разведке и добыче полезных ископаемых. Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Москва: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ.

2. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2021 г. № 86-VII ЗРК «О промышленной политике» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2025 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086#z357> (дата обращения: 05.01.2025).
3. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.12.2024 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> (дата обращения: 20.12.2024).
4. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 г. «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000125> (дата обращения: 15.11.2024).
5. Цзян Чэнсун (2022). Исследование конституционных принципов законодательства о недрах. [online] <https://www.gwyoo.com/lunwen/xfztyjlw/xfyzlw/201211/544238.html> (дата обращения: 25.11.2024).
6. Huaxing Wang, Tianzi Li, Junfan Zhu, Youting Jian, Zeyu Wang, Zengwen Wang (2023). China's new environmental protection law: Implications for mineral resource policy, environmental precaution and green finance. Resources Policy. [online] Volume 85. - Part B. - 104045. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420723007560> (дата обращения: 27.12.2024)
7. Закон КНР «О минеральных ресурсах». Принят на 15-ой сессии Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей шестого созыва 19 марта 1986 г. <https://asia-business.ru/law/law2/resources/mineral/> (дата обращения: 20.12.2024).
8. Закон КНР «Об административных наказаниях». Принят на 4-й сессии ВСНП восьмого созыва 17 марта 1996 г. https://chinalawinfo.ru/administrative_law/law_administrative_punishment (дата обращения: 26.12.2024).
9. Особенная часть Уголовного кодекса Китайской Народной Республики от 14 марта 1997 г. <https://asia-business.ru/law/law1/criminalcode/code/> (дата обращения: 25.11.2024 г.).
10. Изучение законодательных мер защиты минеральных ресурсов Китая, (2022). [online] <https://www.gwyoo.com/lunwen/faxuelunwen/faxuebiyelunwen/201101/413258.html> (дата обращения: 23.12.2024)
11. Коробеев А.И., Чучаев А.И. (2017) Уголовный кодекс Китая. М.: ООО «Юридическая фирма Контракт», 256 с.
12. Правовые меры по защите минеральных ресурсов. [online] <https://www.gwyoo.com/lunwen/faxuelunwen/faxuebiyelunwen/201008/383358.html> (дата обращения: 25.11.2024)
13. Анализ совершенствования правовой системы охраны окружающей среды в горнодобывающей промышленности <https://www.gwyoo.com/lunwen/faxuelunwen/jjflw/201105/438191.html> (дата обращения: 28.11.2024).
14. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 г. «Об административных правонарушениях». (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2025 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 08.01.2025).
15. Уголовный кодекс Республики Казахстан Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2025 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 05.01.2025).

Li Fang¹, Н.К. Амиров^{2*}, С. Адилгазы²,

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

²Нархоз университеті

(e-mail: ¹Lifan.kaznu@gmail.com; ²nurlan.amirov@narхоз.kz; ²serikhan@mail.ru)

Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасындағы жер қойнауын пайдаланушылардың жауапкершілігін құқықтық реттеу

Аңдатпа: Мақала жер қойнауын пайдалану саласындағы жауапкершілікті құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Пайдалы қазбаларды барлаумен, өндірумен, сатумен және өңдеумен айналысатын жер қойнауын пайдаланушыларға әлеуметтік жауапкершілік жүктеледі, олар заңды жауапкершілікке де тартылуы мүмкін. ҚР және ҚХР заңнамалары жер қойнауына мемлекеттік меншік құқығын қорғайды және жер қойнауын пайдаланушылардың экология саласындағы талаптарды бұзғаны, пайдалы қазбаларды заңсыз өндіргені, кен орындарын рұқсатсыз игергені, пайдалы қазбаларды лицензиясыз өндіргені және келісімшарт немесе лицензия талаптарын бұзғаны үшін заңды жауапкершілікті қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстан заңнамасы бизнестің, оның ішінде жер қойнауын пайдаланушылардың әлеуметтік жауапкершілігі туралы ережелерді көздейді. Қазақстан Республикасының заңдары жер қойнауын пайдаланушылардың қазақстандық тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді сатып алу, сондай-ақ қазақстандық кадрларды даярлау жөніндегі міндеттерін белгілейді. Екі елдің заңнамасы жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманы бұзғаны үшін азаматтық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік шараларын көздейді.

Қазіргі АҚШ әкімшілігінің әлемнің кейбір елдерімен сирек кездесетін металдарды өндіру туралы мәміле жасасу мүдделерімен байланысты әлемдегі соңғы оқиғалар жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалануға деген көзқарастың геосаяси сипаты туралы айтады. Жер қойнауын пайдалану саласы ірі державалардың геосаяси мүдделерінің саласына айналуға. Геосаяси міндеттемелерді өзіне қабылданған жағдайда жер қойнауын пайдалануды жүзеге асыратын ірі мемлекет жер қойнауын пайдалану жүзеге асырылатын ел үшін жауапкершілік алады.

Түйін сөздер: жер қойнауын пайдалану құқығы, жер қойнауын пайдаланушылардың жауапкершілігі, пайдалы қазбаларды барлау және өндіру, пайдалы қазбаларды ұтымды пайдалану.

Li Fang¹, N. Amirov^{2*}, S. Adilgazy²,

¹al-Farabi Kazakh National University

²«Narхоз» University

(e-mail: ¹Lifan.kaznu@gmail.com; ²nurlan.amirov@narхоз.kz; ²serikhan@mail.ru)

Legal regulation of subsoil users responsibility in the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan

Abstract: The article deals with issues of legal liability in the field of subsoil use. Also, subsurface users engaged in exploration, extraction, sale and processing of minerals bear social responsibility. The legislation of Kazakhstan and China is aimed at protecting the right of state ownership of the subsoil, ensuring legal liability for violations by subsoil users of environmental requirements, illegal mining, unauthorized mining, mining without licenses and violation of the terms of a contract or license. The

legislation of Kazakhstan provides for provisions on the social responsibility of business, including subsoil users.

Kazakhstan has norms on the social responsibility of business entities.. The laws of the Republic of Kazakhstan establish the obligations of subsoil users for the acquisition of Kazakh goods, works and services, as well as for the training of Kazakhstan staff. The legislation of both countries provides for measures of civil, administrative and criminal responsibility for violations of legislation in the field of subsoil use.

Recent events in the world related to the interests of the current US administration in concluding deals with some countries of the world on the extraction of rare earth metals indicate the geopolitical nature of the attitude towards the subsoil and subsoil use. The sphere of subsurface use is becoming a sphere of geopolitical interest for major powers. In the case of assuming geopolitical obligations, the State engaged in subsurface use essentially assumes responsibility for the country where subsurface use is carried out.

Key words: subsoil use right, responsibility of subsoil users, exploration and production of mineral resources, rational use of mineral resources.

References

1. Shamordin, R.O. (2022) *Pravovoe obespechenie kompleksnogo prirodopol'zovaniya pri razvedke i dobyche poleznyh iskopaemyh. Avtoref. diss. ...kand. jurid. nauk.* Moskva: Institut zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve RF.

2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2021 g. № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostojaniyu na 01.01.2025 g.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086#z357> (data obrashheniya: 05.01.2025).

3. Jekologicheskij kodeks Respubliki Kazahstan ot 2 janvarja 2021 g. (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostojaniyu na 12.12.2024 g.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> (data obrashheniya: 20.12.2024).

4. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2017 g. «O nedrah i nedropol'zovanii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostojaniyu na 22.07.2024 g.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000125> (data obrashheniya: 15.11.2024).

5. Czjan Chjensun (2022). *Issledovanie konstitucionnyh principov zakonodatel'stva o nedrah.* [online] <https://www.gwyoo.com/lunwen/xfztyjlw/xfyzlw/201211/544238.html> (data obrashheniya: 25.11.2024)

6. Huaxing Wang, Tianzi Li, Junfan Zhu, Youting Jian, Zeyu Wang, Zengwen Wang (2023). *China's new environmental protection law: Implications for mineral resource policy, environmental precaution and green finance.* *Resources Policy.* [online] Volume 85. - Part B. - 104045. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420723007560> (data obrashheniya: 27.12.2024)

7. Zakon KNR «O mineral'nyh resursah». Prinjat na 15-oj sessii Postojannogo komiteta Vsekitajskogo sobranija narodnyh predstavitelej shestogo sozyva 19 marta 1986 g. <https://asia-business.ru/law/law2/resources/mineral/> (data obrashheniya: 20.12.2024).

8. Zakon KNR «Ob administrativnyh nakazaniyah». Prinjat na 4-j sessii VSNP vos'mogo sozyva 17 marta 1996 g. https://chinalawinfo.ru/administrative_law/law_administrative_punishment (data obrashheniya: 26.12.2024).

9. Osobennaja chast' Ugolovnogo kodeksa Kitajskoj Narodnoj Respubliki ot 14 marta 1997 g. <https://asia-business.ru/law/law1/criminalcode/code/> (data obrashheniya: 25.11.2024).

10. *Izuchenie zakonodatel'nyh mer zashhity mineral'nyh resursov Kitaja,* (2022). [online] <https://www.gwyoo.com/lunwen/faxuelunwen/faxuebiyelunwen/201101/413258.html> (data obrashheniya: 23.12.2024)

11. Korobeev A.I., Chuchaev A.I. (2017) Ugolovnyj kodeks Kitaja. M.: OOO «Juridicheskaja firma Kontrakt», 256 s.
12. Pravovye mery po zashhite mineral'nyh resursov. [online] <https://www.gwyoo.com/lunwen/faxuelunwen/faxuebiyelunwen/201008/383358.html> (data obrashhenija: 25.11.2024 g.)
13. Analiz sovershenstvovaniya pravovoj sistemy ohrany okruzhajushhej sredy v gornodobyvajushhej promyshlennosti <https://www.gwyoo.com/lunwen/faxuelunwen/jjflw/201105/438191.html> (data obrashhenija: 28.11.2024).
14. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 5 ijulja 2014 g. «Ob administrativnyh pravonarushenijah». (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2025 g.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (data obrashhenija: 08.01.2025).
15. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 g. (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2025 g.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (data obrashhenija: 05.01.2025).

Сведения об авторах:

Li Fang – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Амиров Н.К. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, PhD, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры, Нархоз университеті, Жандосов көшесі, 55, 050000, Алматы, Қазақстан

Адилгазы С. – PhD, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры, Нархоз университеті, Жандосов көшесі, 55, 050000, Алматы, Қазақстан

Li Fang – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Амиров Н.К. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления, университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050000, Алматы, Казахстан

Адилгазы С. – PhD, ассоциированный профессор Школы права и государственного управления, университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050000, Алматы, Казахстан

Li Fang – doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan

Amirov N. – corresponding author, Candidate of Law, PhD, Assistant Professor, School of Law and Public Administration, Narkhoz University, 55 Zhandosova St., 050000, Almaty, Kazakhstan

Adilgazy S. – PhD, Associate Professor, School of Law and Public Administration, Narkhoz University, 55 Zhandosova St., 050000, Almaty, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



МРНТИ 10.63.01

Ғылыми мақала

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-110-121>

Қазақстандағы медицина қызметкерлерімен еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің кейбір мәселелері

Э.Б. Омарова¹ , Г.Г. Галиакбарова² , К.С. Абдилов¹ 

¹Астана медицина университеті

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(e-mail: ¹elmira_bakirovna@mail.ru, ²galiakbarova_gg@enu.kz, ³abdilov@amu.kz)

Аңдатпа: Медицина қызметкерінің құқықтық мәртебесін қарастыру қазіргі заманғы медициналық-құқықтық зерттеулердің маңызды бағыты болып табылады, өйткені ол медициналық қызметті нормативтік реттеудегі олқылықтарды анықтауға және оларды жоюдың нақты тетіктерін әзірлеуге мүмкіндік береді. Медицина қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттеріне қатысты заңнамалық нормалардың жетілдірілмегендігінен қазіргі уақытта денсаулық сақтау саласын кадрлармен қамтамасыз етуде мәселелер бар деп болжауға да болады.

Бұл мақаланың мақсаты медицина қызметкерлерінің әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу ерекшеліктерін зерттеу болып табылады. Осы мақалада медицина қызметкерлерінің еңбегін саралау ерекшеліктері қарастырылып, олардың еңбек-құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері анықталған. Сонымен қатар, қолданыстағы отандық заңнамасындағы соңғы өзгерістерді ескере отырып, медицина қызметкерінің құқықтық мәртебесінің ағымдағы жай-күйіне талдау жасалған. Еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің біртұтастығы мен саралану қағидасы негізінде құрылған әртүрлі нормативтік құқықтық актілер кешенімен жүзеге асырылатын медицина саласындағы қызметкерлерінің еңбектік құқықтық қатынастарын реттеуі анықталған.

Осы саладағы қызметкерлерге қосымша төлемдер берілетін жағдайлар, қазіргі таңдағы әлеуметтік қолдау шараларды да қарастырылып, олардың тікелей еңбек қызметі процесінде туындайтын кейбір ерекшеліктері мен мәселелері нақтыланған. Медицина қызметкерлерінің дене және эмоциялық денсаулығына төнетін белгілі бір қатерлерге, сондай-ақ өз өкілеттіктері мен міндеттерін бұзған жағдайда туындайтын ерекше заңдық жауапкершілікке байланысты олардың еңбек қызметінің ерекше сипаты да көрсетілген.

Түйін сөздер: медицина қызметкері, еңбек жағдайлары, құқықтық реттеу, еңбек заңнамасы, артықшылықтар мен кепілдіктер.

Түсті: 24.02.2025 Мақұлданды: 04.03.2025 Онлайн қолжетімді: 30.03.2025

*Хат-хабарларға арналған автор

Кіріспе

Бүкіл қоғамның жағдайы денсаулық сақтау саласының тұрақты өсуі мен дамуына байланысты, сондықтан заңнама уақыттың жаңа тенденциялары мен талаптарын ескере отырып, үнемі жаңартылып отырады. Медицина қызметкерінің құқықтарын жүзеге асыру дәрежесі денсаулық сақтау ұйымдарының кадрлық қамтамасыз ету жағдайына әсер етеді. Сонымен қатар, қолданыстағы заңнамалық нормалар медицина қызметкерінің құқықтарын толық жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді.

Кез келген заманауи мемлекеттің басты құндылығы адам мен азаматтың денсаулығы болып табылады, ал осы құндылықты сақтауға басты үлес қосатын медицина қызметкерлері. Мемлекет халқының денсаулығының деңгейі қоғам өмірінің барлық салаларына тікелей әсер етеді, соның нәтижесінде оған басымдық беріледі. Медицина қызметкерлерінің еңбек қызметінің ерекшеліктері олардың еңбегін құқықтық реттеудің ерекшеліктерін анықтайды.

Медицина қызметкерлері еңбек қызметінің ерекшеліктеріне байланысты еңбек құқығының жеке субъектісі болып табылады. Олардың қызметінің басты ерекшелігі – олардың жұмысына құқықтық және моральдық талаптардың жоғары болуы. Медициналық қызмет аясында жоғары медициналық білімі бар дәрігерлерді қамтитын жетекші кәсіптердің қызметкерлерін ажырату дәстүрге айналған. Дегенмен, медициналық тексеру жүргізу, тікелей емдеу және оңалту белгілі бір дәрежеде өзара байланысты, сондықтан кейбір нормалар медбикелерге және басқа мамандарға, әсіресе жұмыс уақыты мен демалыс уақытын реттеуге, еңбекті қорғауға қатысты [1].

Мақаланың мақсаты болып Қазақстан Республикасындағы (бұдан әрі – ҚР) медицина қызметкерлерімен еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің кейбір ерекшеліктерін бөліп көрсету және зерттеу болып табылады. Зерттеудің міндеттері медициналық қызметкерлердің құқықтық жағдайын зерттеу нәтижелерін талдау, жүйелеу және жинақтау, сонымен қатар, соңғы заңнамадағы өзгерістерді ескере отырып, ерекшеліктерді анықтау.

Осы тақырыптағы отандық зерттеулердің арасында А.М. Әуезованың «Қазақстан Республикасындағы медицина қызметкерлерінің конституциялық құқықтарын қамтамасыз ету механизмін жетілдірудің ғылыми негіздемесі» (Астана, 2014) және Е.С. Шалхарованың «Медицина қызметкерлерінің қызметін құқықтық реттеу мәселелері» (Түркістан, 2018) диссертациялары медицина қызметкерлерінің қызметін құқықтық реттеу тетіктерін зерттеуге арналған. Сонымен қатар, еңбек құқығы саласының ғалымдары: Е.Н. Нұрғалиева, Э.Б. Омарова, С.Б. Жаркенова, М.Х. Хасенов, Г.Г. Галиакбарова «Медицина және фармацевтика қызметкерлерінің еңбегін реттеудің құқықтық механизмі» атты монографиясы (2022) және Ж.У. Тлембаева, А.А. Даулетханның және т.б. «Медициналық құқық» оқулығы (2022) жарыққа шыққан. Көріп отырғандай, тақырып бойынша отандық әдебиеттерге шолу Қазақстанда медицина қызметкерлерінің еңбегін құқықтық реттеу мәселелеріне көңіл бөлінгенін дәлелдейді. Дегенмен, бұл таңдалған тақырып қазірде өзектілігін жоғалтпайды, ғылыми жаңалығының жеткілікті деңгейіне

ие, атап айтқанда, мақалада Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі соңғы өзгерістер мен толықтырулар да қарастырылған.

Жоғары технологиялар, цифрландыруды енгізудің қазіргі заманғы жағдайларында медицина қызметкерлеріне ұзақ мерзімді, жедел жадының белгілі бір көлемінің болуы, назар аударудың жоғары шоғырлануы, жоғары еңбекке қабілеттілік, стресске төзімділік және төтенше жағдайларда еңбек қызметін жүзеге асыру қабілетіне қатысты жоғары талаптар қойылады. Сондықтан осы санаттағы қызметкерлердің еңбегі олардың жұмыс уақыты мен демалыс уақытының режимін, жалақының кепілдік берілген көлемін нақты құқықтық регламенттеуді, сондай-ақ қосымша кепілдіктер мен өтемақыларды қажет етеді, бұл қолданыстағы заңнамалық актілерді объективті түрде жетілдіруді талап етеді.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Бұл мақаланы дайындауда талдау және синтез әдістері, индукция және дедукция, формальды құқықтық және салыстырмалы құқықтық әдістер қолданылды. Зерттеудің әдіснамалық негізі танымның жалпы ғылыми әдістеріне, соның ішінде аксиоматикалық әдіске, индукция және дедукция әдістеріне негізделген, олардың кешенді қолданылуы медицина қызметкерлерімен еңбек қатынастарын құқықтық реттеу мәселелері бойынша теориялық әзірлемелерді талдауға мүмкіндік береді. Аксиоматикалық әдісті қолдану медицина қызметкерлерінің еңбегін реттеуде болып жатқан процестер туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Ғылыми жұмыс зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетелдік авторлардың зерттеулеріне шолу негізінде жазылған. Зерттеу материалдары болып заңнамалық актілер, тиісті тақырыптар бойынша зерттеулер және статистикалық мәліметтер болып табылды.

Талқылау мен нәтижелер

Қызметкердің құқықтық мәртебесі оның еңбек қызметін жүзеге асыруына байланысты құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын білдіреді. Медицина қызметкерлерінің басқа кәсіп қызметкерлерімен тең құқықтары бар. Медицина және фармацевтика саласының қызметкерлерінің құқықтық мәртебесі ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодексінің 30-тарауында анықталған [2]. 2024 жылғы 19 сәуірде ҚР Президентінің құқықтық және қаржылық қорғау жүйесін енгізу және медицина қызметкерлерінің жауаптылығын күшейтуге қатысты нормаларды іске асыруға әзірленген «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР № 74-VIII Заңы [3] қабылданды. Осы Заңмен ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы кодексінің 270-бабы мынадай баптармен толықтырылды:

- 270-1. Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауаптылығын сақтандыру;
- 270-2. Тәуелсіз сараптама комиссиясы. Тәуелсіз сараптама комиссиясының қорытындысы;

– 270-3. Медициналық оқыс оқиғаның және сақтандыру жағдайларының басталу фактілерін талдау;

– 270-4. Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандыру шарты бойынша сақтандыру сыйлықақыларының (жарналарының) ең төменгі мөлшерлері және сақтандыру төлемдерінің мөлшерлері.

Медицина қызметкерлерін қолдау мақсатында келесі ережелер қабылданды. Атап айтқанда, медициналық мамандық бойынша әскери қызметке немесе мерзімді әскери қызметке шақырудан кейінге қалдыруға рұқсат берілді; толтыратын міндетті құжаттардың тізімі қысқартылды; арнайы мемлекеттік награда тағайындалды; ауылдық жерлерге кемінде бес жыл мерзімге жұмысқа келген өткір тапшылық мамандықтары бойынша медицина қызметкерлеріне ең төменгі жалақының жүз еселенген мөлшерінде біржолғы ақшалай төлемақы берілетін болды.

Аталған заңмен қылмыстық құқықтық нормаларға да медициналық қызметкерлердің жауаптылығы бойынша біршама өзгерістер енгізілген. Мәселен, ҚР Республикасы Қылмыстық кодексінің 317-бабына сәйкес, медициналық немесе фармацевтика қызметкерінің кәсіби міндеттерін орындамаған жағдайда немесе оны дұрыс орындамаған кезде, оларға абайсыздықпен немесе адалдықсыз қараған кезде, егер осы іс-әрекеттер абайсыздықтан адамның денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіруге әкелсе, жүз айлық есептік көрсеткішке (бұдан әрі – АЕК) дейінгі (2025 жылы 393 200 теңге) мөлшерде айыппұл салынады немесе жүз сағатқа дейін қоғамдық жұмыстармен жазаланады немесе отыз тәулікке дейін қамауға алынады [4]. Ал абайсыздықтан денсаулыққа ауыр зиян келтірілсе, онда екі мың АЕК мөлшерінде айыппұл салынады немесе сол көлемде түзеу жұмыстарға тартылады, немесе жиырма төрт айға дейін бас бостандығын шектеледі, немесе сол уақытқа белгілі бір қызметте не белгілі бір қызметпен айналысуға тыйым салынады [4].

Егер дәрігерлердің абайсыз әрекетінен екі немесе одан да көп адам қайтыс болған жағдайда, онда үш жылға дейін белгілі бір лауазымдарды атқаралмайды немесе белгілі бір қызметпен айналыса алмайды, алты жылға дейін бас бостандығы шектеледі немесе бас бостандығынан айырылады [4].

Медицина қызметкерінің кәсіптік міндеттерін дұрыс орындамаған жағдайда, оларға ұқыпсыз немесе адал емес қатынасы салдарынан, егер ол өзге азаматтың қорғаныш тапшылығының қоздырғышын жұқтыруына әкелсе, бес жылға дейін бас бостандығы шектеледі немесе белгіленген қызметпен айналысу құқығына үш жылға дейін тыйым салынады, немесе сол уақытқа бас бостандығынан айырылады [4].

Медицина қызметкерлерінің жұмысының келесі ерекшеліктерін бөліп көрсетуге болады:

– бұл санаттағы қызметкерлердің жұмысы жиі қауіпті және зиянды болып табылады және психоэмоционалдық стрессте орындалады, әр түрлі жұқпалы ауруларды жұқтырып алуы әбден мүмкін;

– олардың басты қызметі азаматтардың өмірі мен денсаулығын сақтау болғандықтан, олар үлкен жауаптылықта болады және кейбір құқықтары шектелуі деп мүмкін;

– әрбір осы саладағы қызметкердің маңызды міндеттерінің бірі болып кәсіби этика нормаларын және дәрігерлік құпияны сақтау болып табылады.

Заңнамалық деңгейде бұл ерекшеліктер «Азаматтық қызметшілерге, мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен ұсталатын ұйымдардың қызметкерлеріне, қазыналық кәсіпорындардың қызметкерлеріне еңбекақы төлеу жүйесі туралы» ҚР Үкіметінің 2015 жылғы 31 желтоқсандағы №1193 Қаулысында анықталған қосымша ақы арқылы өтеледі.

Қосымша ақы психо-эмоционалдық және физикалық жүктеме үшін медициналық және медбикелік персоналдың мамандығына байланысты белгіленеді. Бұл қосымша төлемдер хирургия, акушерлік-гинекология, неонатология, гематология саласындағы мамандарына қатысты, өйткені олардың жұмыстарында психоэмоционалды және физикалық стресстің ықтималдық дәрежесі жоғары. ҚР Еңбек кодексіне [5] сәйкес және уәкілетті еңбек органы айқындайтын еңбек жағдайлары қауіпті өндірістердің, кәсіптердің және лауазымдардың тізіміне сәйкес түгел медицина және фармацевтика қызметкерлеріне қосымша төлемақы төленеді.

Басқа қызметкерлерге қосымша төлем ақыны денсаулық сақтау жұмыс орнының басшысы еңбек жағдайлары зиянды немесе қауіпті жұмыс істеуіне байланысты, жұмыс орнын аттестаттау нәтижелері бойынша белгілейді. Сонымен қатар, олардың психо-эмоционалдық күйзелісін анықтайтын критерийлер бекітілді.

ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Кодексінің 272-бабында «медицина және фармацевтика қызметкерлерінің әлеуметтік кепілдіктері мен оларды әлеуметтік қорғау шаралары өзінің мәні бойынша жеңілдіктер – қоғамға пайдалы қызметіне мемлекет пен жалпы қоғам мүдделі азаматтарға берілетін құқықтық ынталандырудың бір түрі» деп көрсетілген [6].

Осылайша, мемлекеттік медициналық ұйымдардың еңбектенетін медицина қызметкерлеріне келесідей әлеуметтік қолдау қарастырылған:

1) отандық қолданыстағы заңнамаға сай жергілікті атқарушы органдардың шешімімен тұрғын үй беру;

2) жергілікті атқарушы органмен қарастырылған жәрдемақыларды міндетті түрде беру;

3) жергілікті атқарушы органдардың шешімімен коммуналдық шығындарды өтеу және басқа да жеңілдіктерге әлеуметтік қолдау көрсету;

4) өзге де шаралар.

Сонымен қатар, бұл кепілдіктер мен шаралар мемлекеттік медициналық ұйымдар үшін ғана белгіленген, бұны дұрыс деп санауға болмайды. Өйткені, медициналық ұйым – ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан, заңнамада белгіленген тәртіппен берілген лицензия негізінде өзінің негізгі қызметі ретінде медициналық қызметті жүзеге асыратын заңды тұлға. Сондықтан да заңдық ынталандыруды көздейтін Кодекстің бұл нормалары ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан барлық медициналық заңды тұлғаларға қолданылуы тиіс [7].

ҚР Еңбек кодексінің 89-бабына сәйкес ауыр жұмыстарда, еңбек жағдайлары зиянды және (немесе) қауіпті жұмыстарда еңбектенетін жұмыскерлерге өндірістердің және

лауазымдардың тізіміне, ауыр жұмыстардың, еңбек жағдайлары зиянды және (немесе) қауіпті жұмыстардың тізіміне сәйкес кемінде күнтізбелік алты күн қосымша демалыс беріледі. Бұл ретте аталған жұмыскерлердің осындай қиын жағдайларда жұмысы өндірістік объектілерді еңбек жағдайлары бойынша аттестаттау қорытындысымен анықталуы керек. Аттестаттауды ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 28 желтоқсандағы №1057 «Өндірістік объектілерді еңбек жағдайлары бойынша мерзімдік аттестаттаудан өткізу қағидаттарын бекіту туралы» бұйрығына сәйкес мамандандырылған аккредиттеу ұйымдары жүргізеді.

Егер медициналық ұйымда аттестаттау болмаған кезде, қосымша еңбек демалысы өндірістердің мен лауазымдардың тізіміне, ауыр зиянды немесе қауіпті жұмыстардың тізіміне, қысқартылған жұмыс уақытына, жыл сайынғы қосымша ақы төленетін еңбек демалысына және ұлғайтылған жалақыға құқық беретін жұмыстардың тізбесіне және де оларды беру тәртібіне сай толығымен беріледі.

Сондай-ақ Тізімде кәдімгі медициналық орталыққа тән бөлімшелердің түрлері көрсетілген. Мысалы, қосымша демалыс күндері келесі дәрігерлерге бекітілген:

- дәрігер-физиотерапевтерге – 12 күн (368-тарау, 64-тармақ);
- стоматолог, ортодонт дәрігерлеріне, протезистке, тіс дәрігеріне, тіс технигіне – 12 күнге дейін (369-тарау, 86-тармақ);
- провизорға, фармацевтке – 12 күн (378-тарау, 123-тармақ).

Денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру және білім беру ұйымдарындағы медицина қызметкерлерінің жалпы кәсіптері сондай-ақ:

- дәрігерлер-кардиохирургтарға, комбустиологтарға, проктологтарға – 18 күндік қосымша демалыс (386-тарау, 154-тармақ);
- учаскелік терапевттерге, жалпы тәжірибелік дәрігерлерге (отбасылық дәрігерлерге), педиатрларға, онкологтарға – 12 күндік қосымша демалыс бекітілген.

Нақты лауазымның қай санатқа жататынын ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы «Денсаулық сақтау саласындағы мамандықтар мен мамандықтар номенклатурасын, денсаулық сақтау қызметкерлері лауазымдарының номенклатурасы мен біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» ҚР ДСМ-305/2020 бұйрығында қарастырылған.

2016 жылдың мамыр айында Дүниежүзілік денсаулық сақтау ассамблеясының 69-сессиясында «Денсаулық сақтау үшін адам ресурстарының жаһандық стратегиясы: жұмыс күші 2030» атты құжат қабылданды [8]. Стратегия барлығының салауатты өмір сүруін қамтамасыз ету үшін қажетті медициналық қызметтердің кең спектрін жоғары және тиімді қамтуға қол жеткізу үшін 2030 жылға қарай бірінші кезекте табысы төмен және орташа елдерде 18 миллион медицина қызметкерінің болжамды жетіспеушілігін анықтады. Сондай-ақ, денсаулық сақтау жүйесіндегі тиімділік медицина қызметкерлеріне, дәлірек айтқанда, қазіргі уақытта алға қойылған міндеттердің жаңа шешімдері қабылданатын олардың жұмысының сапасына байланысты екені атап өтілді. Стратегияға сәйкес, дүние жүзінде денсаулық сақтау қаражатының бір пайызы, шамамен 20-40%, негізінен денсаулық сақтаудың нашар көрсеткіштеріне, әлсіз көшбасшылыққа және қадағалаудың болмауына байланысты тиімсіз жұмсалады екен [9].

Мысалы, 2024 жылы Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінде 272 мыңға жуық медицина қызметкері, оның ішінде 81 мыңнан астам дәрігер және 191 мың орта медицина қызметкері жұмыс істеді. Денсаулық сақтау жүйесіндегі кадр тапшылығын азайту бойынша мемлекет қабылдаған шаралар медицина мамандарының қазіргі тапшылығын 84%-ға жабуға мүмкіндік берді, бұл ретте қамтамасыз ету 98%-ға дейін өскен ауылдық жерлерге баса назар аударылды.

ҚР Үкіметі денсаулық сақтау саясатын жүзеге асыруға қомақты қаржы бөлуде. Мәселен, ҚР Денсаулық сақтау министрлігіне 2024 жылы мемлекеттік бюджеттен 43,16 млрд теңге бөлінді. Олардың ішінде:

- 42,8 млрд. – жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар мамандарды дайындауға және оқушыларды әлеуметтік қолдауға;
- 310,9 млн. – денсаулық сақтау мекемелерінің қызметкерлерінің біліктілігін арттыруға және қайта даярлауға [10].

«Atameken Business» ресми сайтында айтылғандай, 2025 жылы денсаулық сақтау шығындары 2,4 трлн. теңгеге дейін өседі, бұл 2024 жылмен салыстырғанда 180 млрд. теңгеге артық. Тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлеміне 1,6 трлн. теңге, ал міндетті медициналық сақтандыруға 675 млрд. теңге бөлу жоспарлануда, оның 668 млрд. халықтың осал топтары үшін мемлекеттік жарналарды төлеуге бағытталады [11].

2025 жылы Қазақстан әлеуметтік төлемдерді қаржыландыруды ұлғайта отырып, өмір сүру сапасын жақсартуға және экономикалық және әлеуметтік сын-қатерлерде халықты қолдауға бағытталған білім мен денсаулық сақтау жүйесін дамытуды ескере отырып, әлеуметтік бағдарланған бюджетке бағытты жалғастыруда.

Қорытынды

Қазіргі уақытта денсаулық сақтаудағы басты мәселе – медицина қызметкерлерінің жекелеген санаттарының, сондай-ақ білікті кадрлардың жетіспеушілігі. Ресурстарды жақсырақ және дәлірек бөлуге бағытталған үкіметтік өзгерістерге әдетте әлсіз макроэкономикалық жоспарлау кедергі келтіреді, нәтижесінде денсаулық сақтау жүйесін жеткіліксіз қаржыландыру және экономикалық күшке емес, жұмыс орындарын құру, экономикалық өсу мен денсаулықты жақсарту мүмкіндіктерін жоғалтады.

Кадрлар тапшылығын штаттық және атқаратын лауазымдар санының айырмашылығына қарай жоспарлау денсаулық сақтау жүйесіндегі кадр мәселесін шешуді қамтамасыз ете алмайды, өйткені бұл денсаулық сақтау ұйымдарына сыйлықақыларды төлеуге арналған ақшалай резервті қалыптастыру мақсатында оларды мамандардың нақты санымен дұрыс қамтамасыз етпей, штат бірлігі үшін еңбекақы қорын жоспарлауға әлеуетті мүмкіндік береді.

Медициналық кадрлардың біркелкі бөлінбеуі де Қазақстан аймақтарында, әсіресе шалғай және халқы аз елді мекендерде мәселе болып отыр. Бұл науқастардың сапалы медициналық көмекті дер кезінде ала алмауына алып келеді. Қазіргі уақытта анестезиолог, терапевт, гинеколог, инфекционист, неонатолог және т.б мамандықтар бойынша медициналық мамандар тапшы.

Медициналық кадрлардың тапшылығы мәселесінің өзектілігінің бүгінгі күні жоғары болғаны сонша, ол қызметкерлердің өз жұмысының, көрсетілетін қызметтерінің сапасын, дағдыларын, дағдыларын және білімдерін жақсартуға мүдделілігін арттыруға, сондай-ақ медицинаның дамуына қызығушылықты арттыруға тікелей бағытталған қосымша ынталандыру тетіктерін әзірлеуді талап етеді, ал ең бастысы – сапасыз қызмет көрсету мүмкіндігін жою болып табылады.

Сонымен қатар, денсаулық сақтау саласында цифрлық технологияларды дамыту маңызды. Заманауи цифрландыру жағдайында үлкен деректерді талдау, жасанды интеллект пен бұлтты технологияларды пайдалану сияқты прогрессивті тәсілдерді енгізу қажет. Бұл мемлекеттік органдардың процестерін оңтайландыруға, ақпарат алмасуды жақсартуға және денсаулық сақтау саласындағы деректерді жедел талдауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Аталған шараларды жүзеге асыру Қазақстандағы медицина мамандарының жұмысын ұйымдастыруды айтарлықтай жақсартуға, кадрлық әлеуетті арттыруға және медициналық көмек көрсету сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Авторлардың қосқан үлесі

Бұл мақаланы дайындауға авторлары **Э.Б. Омарова, Г.Г. Галиакбарова және К.С. Абдилов** тең үлестерін қосты. Олар бірігіп әдебиеттерді, статистикалық мәліметтерді жинап, талдады, сонымен қатар зерттеу тақырыбы бойынша нормативтік құқықтық актілерді қарастырды. Авторлар отандық және шетелдік ғалымдардың негізгі ғылыми тезистерін қорытындылады, алынған нәтижелерді түсіндірді және зерттеудің негізгі қорытындыларын жасады.

Әдебиеттер тізімі

1. Нурушев, А.Ж., Омарова, Э.Б. (2021) Дифференциация правового регулирования труда медицинских и фармацевтических работников// Международный научный журнал «Ғылым», №1. С.18.
2. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI Кодексі (2025.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен), [Zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37260142#activate_doc=2). Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37260142#activate_doc=2.
3. «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2024 жылғы 19 сәуірдегі №74-VIII Заңы, [Zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36974331#activate_doc=2). Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36974331#activate_doc=2.
4. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2025.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен), [Zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2). Сілтеме арқылы қол жетімді: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2.
5. ҚР 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі (2025.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен), [Zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929#activate_doc=2). Сілтеме арқылы қол жетімді: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929#activate_doc=2.

6. Астраханцева, Е.В. (2008) Некоторые особенности законодательной регламентации труда и социального обеспечения работников здравоохранения: автореф. – М. – 29 с.

7. Нургалиева, Е.Н., Жаркенова, С.Б., Омарова, Э.Б., Галиакбарова, Г.Г., Хасенов, М.Х., Олжабаева, К.Б. (2022) Правовой механизм регулирования труда медицинских и фармацевтических работников: монография /– Астана: ИП «Булатов А.Ж.». – С.14.

8. Global strategy on human resources for health: Workforce 2030. Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241511131>. 10.01.2025.

9. McIsaac, M., Buchan, J. (2024) Global Strategy on Human Resources for Health: Workforce 2030-A Five-Year Check-In // Human Resources for Health. №8. // <https://www.biomedcentral.com/collections/workforce2030>.

10. 2024 жылы Қазақстан бюджетінен медицинаны қаржыландыру 2,8 трлн теңгені құрайды // «Атамекен Бизнес» ресми сайты // <https://inbusiness.kz/ru/last/v-2024-godu-finansirovanie-mediciny-iz-byudzheta-kazahstana-sostavit-2-8-trln-tenge>.

11. 24 трлн. теңге – Қазақстан Республикасының 2024 жылға арналған бюджет шығыстары. Олар білім мен денсаулық сақтау саласына қанша қаржы жұмсайды? 2-бөлім // <https://bes.media/news/24-trln-tenge---eto-rashody-byudzheta-kazahstana-na-2024-god.-skolko-tratyat-na-obrazovanie-i-zdravoohranenie-chast-2-3883/>.

¹Э.Б. Омарова, ²Г.Г. Галиакбарова, ¹К.С. Абдилов

¹Медицинский университет Астана

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(e-mail: ¹elmira_bakirovna@mail.ru, ²galiakbarova_gg@enu.kz, ³abdilov@amu.kz)

Некоторые вопросы правового регулирования трудовых отношений с медицинскими работниками в Казахстане

Аннотация: В настоящее время одним из основных вопросов медицинско-правовых исследований является изучение именно правового статуса медицинских работников, в ходе которого проводится анализ законодательной регламентации медицинской деятельности, что позволяет выявить тенденции развития и устранить существующие недостатки и восполнить пробелы. Как известно, проблемы в кадровом обеспечении системы здравоохранения напрямую зависят от недостаточного законодательного закрепления прав и обязанностей работников медицинской сферы.

Целью данной статьи является изучение особенностей регулирования социально-трудовых отношений медицинских работников. В данной статье рассматриваются особенности дифференциации труда медицинских работников, а также определяются особенности их трудового статуса. Кроме того, с учетом последних изменений действующего законодательства проведен анализ современного состояния правового статуса медицинского работника. Определено, что регулирование трудовых отношений работников в сфере медицины осуществляется комплексом различных нормативных правовых актов, созданных на основе принципа единства и дифференциации правового регулирования трудовых отношений.

Также определены ситуации, когда работникам данной сферы предоставляются дополнительные выплаты, действующие меры социальной поддержки, указаны и раскрыты некоторые особенности и проблемы, возникающие в процессе их непосредственной трудовой деятельности. Указан также особый характер их работы, связанный с определенными угрозами физическому и эмоциональному здоровью медицинских работников, юридической ответственностью, и мн.др.

Ключевые слова: медицинский работник, условия труда, правовой статус медицинского работника.

¹E.B. Omarova, ²G.G. Galiakbarova, ¹K.S. Abdilov

^{1,3}Astana Medical University

²L.N. Gumilyov Eurasian National University

(e-mail: ¹elmira_bakirovna@mail.ru, ²galiakbarova_gg@enu.kz, ³abdilov@amu.kz)

Some issues of legal regulation of labor relations with medical workers in Kazakhstan

Abstract: The study of the legal status of a medical worker seems to be an important area of modern medical and legal research since it allows for the identification of gaps in the regulatory framework for the provision of medical services and the development of specific mechanisms for their elimination. It can be assumed that at present there are problems in the staffing of the healthcare sector due to the incompleteness of legislative norms regarding the rights and responsibilities of medical workers.

The purpose of this article is to study the features of regulating the social and labor relations of medical workers. This article examines the features of the differentiation of medical workers' labor and determines the legal status of their labor. In addition, taking into account the latest changes in the current domestic legislation, an analysis of the current state of the legal status of a medical worker is carried out. It is determined that the regulation of labor relations of workers in the field of medicine is carried out by a set of various regulatory legal acts created on the basis of the principle of unity and differentiation of legal regulation of labor relations.

Also, situations are determined when employees in this area are provided with additional payments and current measures of social support, and some features and problems arising in the process of their direct labor activity are indicated and disclosed. The special nature of their work is also indicated in connection with certain threats to the physical and emotional health of health workers, as well as special legal liability that arises in the event of a violation of their powers and duties.

Keywords: medical worker, working conditions, legal status of a medical worker.

References

1. Nurushev, A.Zh., Omarova, E.B. (2021) Differenciaciya pravovogo regulirovaniya truda medicinskih i farmacevticheskikh rabotnikov // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Gylym», №1. S.18. [in Kazakh].
2. «Halyk densaulygy zhәне densaulyk saktau zhujesy turaly» KR 2020 zhylygy 7 shyldedegy № 360-VI Kodeksy (2025.01.01. berylgen ozgeryster men tolyktyrularmen), Zakon.kz. Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37260142#activate_doc=2. [in Kazakh].

3. «KR кейбыр zannamalyk aktyleryne densaulyk saktau мәselelery bojynsha ozgeryster men tolyktyrular engyзу turaly» KR 2024 zhylygy 19 säuyrdegy №74-VIII Zany, Zakon.kz. Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36974331#activate_doc=2. [in Kazakh].

4. Kazakstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 3 shyldedegy № 226-V Kylmystyk kodeksy (2025.01.01. berylgen ozgeryster men tolyktyrularmen), Zakon.kz. Sylteme arkyly kol zhetymdy: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2. [in Kazakh].

5. KR 2015 zhylygy 23 karashadagy № 414-V Enbek Kodeksy (2025.01.01. berylgen ozgeryster men tolyktyrularmen), Zakon.kz. Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929#activate_doc=2. [in Kazakh].

6. Astrahanceva, E.V. (2008) Nekotorye osobennosti zakonodatel'noj reglamentacii truda i social'nogo obespecheniya rabotnikov zdavoohraneniya: avtoref. – M. – 29 s. [in Russian].

7. Nurgalieva, E.N., Zharkenova, S.B., Omarova, E.B., Galiakbarova, G.G., Hasenov, M.H., Olzhabaeva, K.B. (2022) Pravovoj mekhanizm regulirovaniya truda medicinskih i farmacevticheskikh rabotnikov: monografiya /– Astana: IP «Bulatov A.Zh.». – S.14. [in Kazakh].

8. Global strategy on human resources for health: Workforce 2030. Retrieved from: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241511131>.

9. McIsaac, M., Buchan, J. (2024) Global Strategy on Human Resources for Health: Workforce 2030-A Five-Year Check-In // Human Resources for Health. №8. // <https://www.biomedcentral.com/collections/workforce2030>.

10. 2024 zhyly Kazakstan byudzhetynen medicinany karzhylandyru 2,8 trln tengeny kurajdy // «Atameken Biznes» resmi sajty // <https://inbusiness.kz/ru/last/v-2024-godu-finansirovanie-mediciny-iz-byudzheta-kazahstana-sostavit-2-8-trln-tenge>. [in Kazakh].

11. 24 trln. tenge – Kazakstan Respublikasynyn 2024 zhylyga arналган byudzhет shygystary. Olar bylym men densaulyk saktau salasyna kansha karzhy zhumsajdy? 2-bolym // <https://bes.media/news/24-trln-tenge---eto-rashody-byudzheta-kazahstana-na-2024-god.-skolko-tratyat-na-obrazovanie-i-zdavoohranenie-chast-2-3883/>. [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Омарова Э.Б. – кандидат юридических наук, профессор кафедры медицинского права и этики, Медицинский университет Астана, ул. Бейбитшилик, 49, 010000, Астана, Казахстан

Галиакбарова Г.Г. – PhD, и.о. доцента кафедры конституционного и гражданского права, секретарь Правления-Ученый секретарь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010010, Астана, Казахстан

Абдилов К.С. – PhD, заведующий кафедрой медицинского права и этики, Медицинский университет Астана, ул. Бейбитшилик, 49, 010000, Астана, Казахстан

Омарова Э.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, медициналық құқық және этика кафедрасының профессоры, Астана медицина университеті, Бейбітшілік к., 49, 010000, Астана, Қазақстан

Галиакбарова Г.Г. – PhD докторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының доценті м.а., Басқарма хатшысы-Ғалым хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев к-сі, 2, 010010, Астана, Қазақстан

Абдилов К.С. – PhD докторы, медициналық құқық және этика кафедрасының меңгерушісі, Астана медицина университеті, Бейбітшілік к., 49, 010000, Астана, Қазақстан

Omarova E. – Candidate of Law, Professor of the Department of Medical Law and Ethics, Astana Medical University, Beibitshilik Street, 49, 010000, Astana, Kazakhstan

Galiakbarova G. – PhD, Acting Associate Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, Secretary of the Board-Scientific Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st., 2, 010010, Astana, Kazakhstan

Abdilov K. – PhD, Head of the Department of Medical Law and Ethics, Astana Medical University, Beibitshilik Street, 49, 010000, Astana, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



ХҒТАР 10.27.65

Ғылыми мақала

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-122-135>

Қазақстанда медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің енгізілуі: заңнамалық негізін қалыптастыру сұрақтары

Е.М. Айтказин*¹ , А.К. Кайшатаева¹ , М.Б. Муратханова² 

¹Alikhan Bokeikhan University

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(e-mail: ¹aytkazin1805@mail.ru, ²aselkz@list.ru, ³m.muratkhanova@yandex.ru)

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасында енгізілу кезеңіндегі медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің құқықтық негізіне талдау жасалынған.

Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесі – бұл жаңа және амбициялы жоба, оның заңнамалық негізі қалыптасу сатысында және қосымша теориялық-ғылыми зерттеуді қажет етеді.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес дәрігер ендігі медициналық қызметкерлердің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру шартын жасаспай медициналық қызметті жүзеге асыруға құқығы жоқ. Яғни, сақтандырудың бұл түрі міндетті және бұл авторлардың ойынша медициналық қызмет көрсету сапасына оң әсер етуі тиіс.

Авторлардың пікірінше Қазақстан Республикасында осы жүйені енгізу зардап шеккен науқастарға өтемақы төлеуді жеңілдетуге, медициналық қызметкерді абайсызда қателік жіберген жағдайда оларды қорғауға және құқықтық мәртебесін нығайтуға мүмкіндік беруі тиіс. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруды енгізу науқас, дәрігер және медициналық ұйым арасындағы өзара әрекеттесуді жеңілдетеді. Науқастардың азаматтық-құқықтық жауапкершілік шеңберінде залалды өтеу туралы талаппен сотқа барудың қажеттілігі болмайды, ал дәрігерлер өтемақы төлеумен байланысты қаржылық ауыртпалықтармен кездеспейді.

Ғылыми мақаладағы мақсат ол аталған жаңа сақтандыру түрінің құқықтық негізіне шолу жасай отырып, оны сәтті енгізу мен заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу, медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін авторлар жаңадан қабылданған нормативтерге, заңнамаға енгізілген өзгертулер мен толықтыруларға жан-жақты талдау жүргізіп, ұсыныстар әзірлеген.

Түйін сөздер: медицина қызметкері, медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігі, сақтандыру, науқас, дәрігер, медициналық ұйым.

Түсті: 29.12.2024 Мақұлданды: 25.02.2025 Онлайн қолжетімді: 30.03.2025

*Хат-хабарларға арналған автор

Кіріспе

Елімізде медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру жүйесі іске қосылуда. 2024 жылдың 19 сәуірінде Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңға [1] қол қойды. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодекске толықтырулар енгізілді. Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруға арналған жаңа 270-1, 270-2, 270-3, 270-4 баптары пайда болды, 7-ші және 15-ші баптар толықтырылды [2].

Сақтандырудың қолданылу тәртібін айқындайтын Денсаулық сақтау министрінің 2024 жылғы 24 шілдедегі «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы» [3] және «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандырудың үлгілік шартын бекіту туралы» [4] бұйрықтары шықты.

Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру сұрағы елімізде біраз жылдардан бері талқыланып келе жатқаны белгілі. Қоғамда әртүрлі пікірлердің болуына қарамастан жалпы мұндай сақтандыру түріне деген оң көзқарас қалыптасқан.

Аталған сақтандыру түрі еліміз үшін жаңа, оның заңнамалық негізі енді қалыптасуда. Оған арналған отандық теориялық-ғылыми зерттеулер жоқ.

Ғылыми мақаладағы мақсат ол аталған жаңа сақтандыру түрінің құқықтық негізіне шолу жасай отырып, оны сәтті енгізу мен заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу, медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін зерттеу.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау қызметін реттейтін заңнамалық базасы пайдаланылып, оның ішінде «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексінің жекелеген баптарына, 2024 жылдың 19 сәуіріндегі «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңына, 2024 жылғы 24 шілдедегі «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы» және «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандырудың үлгілік шартын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің бұйрықтарына жан-жақты талдау жасалынды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпы ғылыми әдістер құрады, оның ішінде логикалық-құқықтық, жүйелік-құрылымдық және ғылыми ақпарат көздерінің аналитикалық әдістері бар. Теориялық зерттеулерден басқа, мақалада салыстыру және болжау әдістерін қолдану арқылы зерттелген объектіні тәжірибеде жүзеге асырудың болжамдары жасалынды.

Нәтижелер мен талқылау

Нәтижелер Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандырудың тиімділігі мен оны енгізу сұрақтарын ғылыми тұрғыдан зерттеулердің болмауы осы мәселеге мән беру қажеттілігін көрсетеді. Осы уақытқа дейінгі ғылыми қызығушылықтың болмауы да бізге түсінікті, оны аталған сақтандыру түрінің елімізде бұрын соңды болмауымен түсіндіруге болады.

Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру объектісі – медициналық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде үшінші тұлғаларға келтірілген зиянды өтеу жөніндегі міндетке байланысты кәсіптік жауапкершілік және оның мүліктік мүдделері болып табылады.

Сақтандырудың бұл түрі халықты медицина қызметкерлерінің кәсіби қателіктерінен, сапасыз медициналық қызметтен қорғаулы болуын қаматамсыз етуге бағытталған. Сонымен қатар жаңа жүйе науқастардың көрсетілетін медициналық көмектің сапасына деген сенімін арттырады деп күтілуде.

Жаңа заңнамалық өзгерістерге сәйкес ендігі дәрігердің медициналық қызметті медициналық қызметкерлердің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру шартын жасаспай жүзеге асыруға құқығы болмайды. Яғни, сақтандыру түрі міндетті, медициналық қызметпен айналысу тек сақтандыру туралы шарт жасасқаннан кейін ғана мүмкін болады.

Заңшығарушының бұл сақтандыру түрін міндетті ретінде бекітуі біз үшін түсінікті. Уәкілетті орган науқасқа келген зиянды өтеудің мемлекет аумағы бойынша бірыңғай тәртібін бекітіп, сонымен қатар оны барлығына қолжетімді, әрі кепілді ету мақсатына қол жеткізгісі келеді. Шет елдердің тәжірибелерінде міндетті емес сақтандырудың түрлері де кездеседі және біз заң жобасын ұсынбас бұрын тиісті министрліктің мұндай тәжірибелерді де зерттегеніне сенімдіміз. Алайда, шешім дұрыс деп санаймыз. Себебі, сақтандырудың міндетті болуы бастапқы кезеңде оның сәтті іске қосылуына ықпал етуі тиіс.

Сақтандыру шарттарын ресімдеу процесін жеңілдету үшін медициналық ұйымдарға сақтандыру шартын жасасуға, ал науқастарға сақтандыру төлемін электронды нысанда алуға мүмкіндік беретін бірыңғай сақтандыру пулының платформасы іске қосылуда. Қызметкерлердің жауапкершілігін сақтандыруды барлық компаниялар жүзеге асыра алмайды, онымен тек сақтандыру пулына кіретіндері ғана айналысатын болады. Бұл еліміздегі мұндай нысанда құрылатын алғашқы сақтандыру пулы болмақ, оны басқару өкілеттігі ортақ пул әкімшілігіне беріледі.

Талқылау

Медициналық көмектің нәтижесі тек болжамды болуы мүмкін. Бұл ретте жүргізілген емдеуден немесе профилактикалық іс-шаралар кешенінен кейін науқастың жай-күйінің динамикасы бағаланады. Кейбір аурулар емделмейді, ал медициналық көмек тек ағзаның өмірлік маңызды функцияларын сақтауға, асқынулардың алдын-алуға бағытталады, яғни, денсаулықпен байланысты мәселені түпкілікті шешу әрдайым мүмкін бола

бермейді. Медициналық қызметті көрсету тиісті деңгейде болғанның өзінде науқастың денсаулығының нашарлауы (бұрыннан бар аурудың асқынуы) немесе медициналық процедураларды орындау процесінде жаңа аурудың пайда болуының қауіпі әрдайым сақталады [5; 6].

Жалпы, әлемдегі коронавирустық пандемиямен байланысты оқиғалардан кейін медицина қызметкерлерінің жұмысының маңыздылығы айтарлықтай өсті. Мемлекет пен қоғам медицина мен денсаулық сақтау мәселелерін жаңаша көрді, бұл әлеуметтік саясатқа да әсер етті [7]. Денсаулық сақтау жүйесіндегі адами капиталдың рөлі мен маңызы қазіргі уақытта күмән тудырмайды. Жаңа әлемдік қауіп-қатерлерге денсаулық сақтау жүйелерінің қарсы тұра алуы мемлекеттердегі кадр даярлауға қатысты саясатқа, медицина қызметкерлерінің қызметінің ұйымдастырылуына, оларға жасалынатын еңбек жағдайларына тікелей байланысты екенін уақыт көрсетіп отыр [8].

Науқас пен дәрігер арасында туындайтын даулардың көбісінің себебі дәрігердің өз міндетін орындау кезіндегі немқұрайлылық танытуы болып табылады. Кәсіби жауапкершілікті сақтандыра отырып дәрігер науқастың оған қарсы шағымының барлық тәуекелдерін сақтандырушыға береді, ал сақтандырушы науқасқа өтемақы төлеуді жүзеге асырады. Дәрігердің науқас алдындағы кәсіби міндеттері оның өмірі мен денсаулығын қорғау, қолында бар мүмкіндіктердің барлығын пайдалана отырып науқастың денсаулығын қалпына келтіруге байланысты шаралар қолданудан тұрады. Ал медициналық немқұрайлылық - бұл мораль мен заңдарды бұзатын дәрігердің «дұрыс емес» әрекеттері болып табылады [9].

Медициналық қызмет көрсету кезінде азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау мәселелері бұқаралық ақпарат құралдарында, ғылыми басылым беттерінде, конференциялар мен семинарларда кеңінен талқылануда. Бірқатар зерттеулердің нәтижелері әлемде медициналық көмек сапасының нашарлап келе жатқанын көрсеткен. Мұндай көрсеткіштер дамыған елдерде де тіркеліп, Германияда ол 3%, АҚШ-та 15% құраған [10].

Орталық Азия республикаларының (Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан) тәуелсіздік алуы мен жаңа нарықтық экономика көшуі қоғам тарапынан сапалы медициналық қызметке деген сұранысты арттырды [11]. Медициналық қызмет көрсету кезінде туындайтын құқықтық мәселелерді шешудің өзектілігі денсаулық сақтау саласын реформалауға түрткі болды. Заңнамалық базаны жетілдіру мен денсаулық сақтау субъектілерінің медициналық көмек сапасын арттыру талаптары медицина қызметкерінің жауапкершілігінің жоғарылауына әкелді.

Науқаспен құқықтық қақтығыстар медициналық ұйымның беделіне де, экономикалық жағдайына да айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сондықтан, жанжал туындаған кезде нақты әрекеттер алгоритмінің болуы маңызды.

Медициналық қызметкерлердің кәсіби жауапкершілігін міндетті сақтандыру тәжірибесі бұрыннан бар және шет елдерде сәтті жүзеге асырылуда, мысал ретінде АҚШ, Канада, Ұлыбритания, Швеция сияқты елдерде жұмыс істеп тұрған жүйелерді атауға болады [12].

Мамандардың айтуынша, медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруды енгізу қажеттілігі елімізде қалыптасқан жағдаймен байланысты: Қазақстанда дәрігерлік қателіктердің ресми статистикасы жүргізілмейді, бұған қоса сапалы сараптама, жазалау шаралары және науқастар мен медицина қызметкерлерінің құқықтарын қорғау үшін заңнамалық база жетілмеген, ал медициналық көмек көрсету сапасы науқастардың шағымдарының саны бойынша бағаланады [13].

Отандық ғалымдардың пікірінше медицина қызметкерлері үшін кәсіби жауапкершілікті міндетті сақтандыруды енгізу өте маңызды, себебі бұл медициналық көмек көрсету кезінде зиян келтірілген жағдайда зиянды өтеу кепілдігін қамтамасыз етуге, көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасын арттыруға, жанжал деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді. Науқасқа келтірілген залалды өтеу кепілді болады, ал медицина қызметкеріне өзі мен науқас арасында туындаған қайшылықты шешудің нақты тетігі ұсынылады. Сонымен қатар, авторлар аталған сақтандыру түрін отандық денсаулық сақтау жүйесіне сәтті енгізу үшін дамыған елдердің тәжірибесіне сүйенуді, оның ішінде сақтандыру қатынастарына қатысты ережелерді жетілдіруді ұсынады [14].

В.Н. Серебровскийдің пікірінше, кәсіби жауапкершілікті сақтандыру жүйесін дамыту бірнеше маңызды шарттар орындалған жағдайда сәтті жүзеге асады, олардың қатарында:

- бюджет қаражаты есебінен мемлекеттік кепілдіктердің болуы, жас мамандардың практикалық қызметінің алғашқы бес жылы ішінде міндетті түрде сақтандырылуы;

- осы сақтандыру үшін пайдаланылатын емдеу-профилактикалық мекемелерді қаржыландырудың қарастырылуы;

- медициналық қызметке лицензия алудың міндетті шарты ретінде денсаулық сақтау жүйесінің барлық тәжірибелі қатысушыларында міндетті сақтандыру полистерінің болуы;

- медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруға арналған арнайы мамандандырылған нормативтік-құқықтық базаның болуы. Бұл актілерде сақтандырудың құқықтық негіздері және тиісті полистерді алу тәртібі нақты жазылуы тиіс [15].

Сонымен, 2024 жылдың 19 сәуірінде Мемлекет басшысы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына [1] қол қойды. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі кодексі бірнеше баптармен толықтырылды. Мәселен, кодекске медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруға арналған жаңадан 270-1, 270-2, 270-3, 270-4 баптары қосылды, 7-ші және 15-ші баптары толықтырылды [2].

Сақтандырудың қолданылу тәртібін айқындайтын Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2024 жылғы 24 шілдедегі «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы» [3] және «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандырудың үлгілік шартын бекіту туралы» [4] бұйрықтары шықты.

Сақтандыру қағидаларында бекітілген тәртіпке сәйкес: *«Медицина қызметкерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру денсаулық сақтау субъектісі бірыңғай сақтандыру*

(қайта сақтандыру) пулының қатысушыларымен жасалатын ортақ сақтандыру шарты негізінде жүзеге асырылады» [3].

Медициналық ұйым қызметтерді ұсынбас бұрын сақтандыру шартын жасасуы керек. Яғни, жаңа заңнама талаптарына сәйкес денсаулық сақтау субъектісінің медициналық қызметкерлердің кәсіби жауапкершілігін бірлесіп сақтандыру шартын жасаспай қызмет көрсетуге құқығы жоқ. Сақтандыру шарты жыл сайын жаңартылып отырады, оның қолданылу мерзімі ішінде күшінде болады және алғашқы сақтандыру жағдайының туындауымен тоқтатылмайды. Ұйымның немесе жеке практикадағы маманның өзінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін ерікті сақтандыру шартын жасасуы осы жаңадан бекітілген медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру шартын жасасу міндетінен босатпайды.

Сақтандыру жарнасын төлеуге қатысты заңшығарушы маңызды шешім қабылдағанын байқауға болады. Кодекстің 270-4-бабының 2-тармағында: *«Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру денсаулық сақтау субъектісінің есебінен жүзеге асырылады» делінген [2].* Яғни, заңшығарушы сақтандыру жарнасын төлеуді медициналық ұйымға міндеттеп отыр. Ал бастапқыда талқыланған заңның жобасында жарнаның бір бөлігін тікелей зиян келтіруші ретінде медицина қызметкерінің жалақысынан алатын нұсқасы болған, сол заңның жобасын осыған дейінге жарияланған мақалаларда талқылаған болатынбыз [16; 17]. Заңның соңғы нұсқасынан көретініміз - сақтандыру медициналық ұйым есебінен жүзеге асырылатын болады және бұл шешімді біз дұрыс деп санаймыз. Себебі медициналық қызмет көрсету шарты дәрігермен емес, науқас пен медициналық қызметті көрсетуші ұйым арасында жасалынады. Сондықтан қаржылық міндеттеменің заңды тұрғыда, яғни медициналық ұйымның өзінде туындауы орынды. Екіншіден, бұл сақтандыру түрін енгізудің мақсаттарының бірі медицина қызметкерлерінің әлеуметтік және құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету екенін ескерсек, мұндай шешім ақылға қонымды болып көрінеді.

Медициналық ұйым сақтандыру компаниясына жылына бір рет медициналық қызметкердің мамандығына байланысты медициналық қызметкерлердің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру қағидаларының 1-қосымшасында белгіленген мөлшерде жарна аударады [3].

Бұл төлемдердің мөлшері әртүрлі екенін де атап өту маңызды, мұндай шешім медициналық қызмет түрлеріндегі тәуекелдердің әртүрлі болуымен түсіндіріледі. Мысалға, акушерлер 23,1 АЕК, ал пульмонологтар 9 АЕК мөлшерінде сақтандырылады. Бұл сомалар минималды, яғни берілген мөлшерден кем болмауы тиіс. Сондай-ақ, сақтандыру жағдайы туындаған кездегі минималды төлемдер де бекітілді. Оның тәртібі Кодекстің 270-4-бабының 3-тармағында айқындалған:

«Сақтандыру төлемінің мөлшері медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандыру шарты негізінде айқындалады және мынадай мөлшерден кем болмайды:

1) медициналық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде пациенттің өмірі мен денсаулығына келтірілген, мынадай мүгедектіктің белгіленуіне алып келген зиян үшін:

– үшінші топ – бес жүз еселенген айлық есептік көрсеткіш;

- екінші топ – алты жүз еселенген айлық есептік көрсеткіш;
- бірінші топ – сегіз жүз еселенген айлық есептік көрсеткіш;
- мүгедектігі бар бала – бес жүз еселенген айлық есептік көрсеткіш;

2) медициналық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде пациенттің өмірі мен денсаулығына келтірілген, оның өліміне алып келген зиян үшін үш мың еселенген айлық есептік көрсеткіш;

3) медициналық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде пациенттің өмірі мен денсаулығына келтірілген, мүгедектік белгіленбеген зиян үшін ауруға байланысты нақты шығыстар мөлшерінде, бірақ үш жүз еселенген айлық есептік көрсеткіштен аспайтын мөлшерде» [2].

«Centras Insurance» сақтандыру компаниясы аталған сақтандыру бойынша ұсынылып отырған тарифтер орынды және заңнамада белгіленген ең төменгі сақтандыру сыйақылары мен төлемдері объективті деп санайды. Компания өкілінің пікірінше: «өтемақы науқастың денсаулығы мен өміріне келтірілген залалды өтеуді ғана емес, сонымен қатар сот органдарында медицина қызметкерінің өзін қорғауға жұмсалатын шығындарды да ескереді». Бүгінгі күнде «Centras Insurance» сақтандыру компаниясы медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін ерікті негізде сақтандырады және сыйақы мөлшерін айқындау кезінде медициналық мекеменің бейіндік бағытын, мамандығын, қызметкердің жұмыс өтілін және сақтандыруға мәлімделген медицина қызметкерлерінің біліктілік санатын назарға алады.

Ал «Freedom Insurance» сақтандыру компаниясының өкілі Тахмина Амраеваның пікірінше: «сыйақылар мен төлемдер қаншалықты әділ және тиімді екенін бағалау әзірше қиын. Оны кем дегенде бір жылдан кейін, жиналған сыйақылардың резерві мен келіп түскен талаптардың мөлшерін есептей отырып айтуға болады» [18].

Тағы бір маңызды мәселе – науқасқа келтірілген зиян үшін жауапкершілікті туындататын сақтандыру жағдайын анықтауда болып отыр. Мәселен, Кодекстің 270-1-бабының 5-тармағында: «Медициналық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде пациенттің өмірі мен денсаулығына зиян келтіру фактісі медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандыру шарты бойынша сақтандыру жағдайы деп танылады» делінген. Бірақ сонымен бірге «Медициналық оқыс оқиға сақтандыру жағдайы болып табылмайды» деп баса айқындалады. Кодекстің 270-3-бабының 1-тармағында мынадай ұғым түсіндіріледі: «Қазақстан Республиканың әкімшілік және қылмыстық заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, медициналық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандарттарына сәйкес медициналық көмек көрсетуге және технологияларды, жабдықтар мен құралдарды пайдалануға байланысты, пациенттің өмірі мен денсаулығына зиян келтіруі, сондай-ақ пациенттің өліміне алып келуі мүмкін организмнің қалыпты жұмыс істеуінен ауытқуға негізделген оқиға медициналық оқыс оқиға болып табылады» [2].

Бұл жерде басты назарға ілінетін маңызды тұсы осы «стандарттарға сәйкестік» деп жорамалдаймыз. Егер дәрігер медициналық процедураларды ережелерге сәйкес орындап, бірақ соған қарамастан науқас отадан кейін қайтыс болса, бұл жағдай «организмнің қалыпты жұмысынан ауытқуы» ретінде бағалануы мүмкін. Мұндай

жағдайда медициналық көмек көрсетушінің әрекеті қателік деп есептелмейді, сол себепті сақтандыру жағдайы да туындамайды.

Осы тектес мәселелерді анықтау үшін әрбір жағдайға жеке сараптама жасап, шешім қабылдайтын тәуелсіз сараптама комиссиясы құрылатын болады. Комиссия отырыстарына науқастың туыстары немесе өзі қатысуға құқылы, сараптаманың қорытындысымен келіспеген жағдайда науқас, оның туыстары немесе өкілдері сотқа жүгіну мүмкіндігіне ие.

Денсаулық сақтау ұйымы сақтандыру жағдайының басталғанын растайтын тәуелсіз сараптау комиссиясын (кемінде бес адам - сарапшы немесе бейінді мамандар) шақыруы тиіс. Сонымен қоса олар денсаулыққа келтірілген зиянның дәрежесін белгілеулері керек.

Алматы клиникалары қауымдастығының атқарушы директоры, «Медконструктор» дәрігерлер бірлестігінің мүшесі Р. Дүйсеновтың пікірінше осы сараптау комиссиясын құру мен оның жұмысын ұйымдастыруда мәселелер туындауы мүмкін. Маманның сөзінше: «біріншіден, әрбір шағымға арнайы сараптау комиссиясын құру үшін бізде сарапшылар жетпей қалуы мүмкін, екіншіден, оларды ынталандыру мәселесі де бар. Ешкім өз уақытын біреудің мәселесін талқылауға қатысуға тегін жұмсамайтыны айтпаса да түсінікті. Ал сарапшыларға төленетін шығынды медициналық ұйым төлеуге мәжбүр болады.

Нәтижесінде, кішігірім ауруханалардың әкімшілігі шағымды сақтандыруға жеткізбеуге тырысатын болады, оның орнына науқаспен тікелей келісуге әрекет жасап, қаржыны оған ұсынуға тырысады. Ал бұл жағдайда сақтандырудың да мәні жойылады» [19].

Жоғарыда аталған пікірлер қоғамда бар, белгілі бір деңгейде қолдау тапқаны анық, заң жобасын да бірден қабылданды деп айтуға келмейді, ол Парламенттің талқылауынан салыстырмалы түрде ұзақ өтті.

Дегенмен, елімізде медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандырудың жалпы қабылданған тәртібі осындай. Сақтандыру жүйесі енді ғана іске қосылуда, оның іс жүзінде қалай жұмыс істейтінін бағалау әзірше мүмкін емес. Нәтижесін уақыт көрсететін болады.

Қорытынды

Қазақстан Республикасында осы жүйені енгізу зардап шеккен науқастарға өтемақы төлеуді жеңілдетуге, медицина қызметкерін абайсызда қателік жіберген жағдайда қорғауға, сол арқылы құқықтық мәртебесін нығайтуға мүмкіндік беруі тиіс.

Медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыруды енгізу науқас, дәрігер және медициналық ұйым арасындағы өзара әрекеттесуді жеңілдетеді. Науқастардың азаматтық-құқықтық жауапкершілік шеңберінде залалды өтеу туралы талаппен сотқа жүгінудің қажеті болмайды, ал дәрігерлер өтемақы төлеумен байланысты қаржылық ауыртпалықтармен кездеспейді.

Әзірше бұл сақтандырудың нәтижесін бағалау мүмкін емес, ол толыққанды қолданысқа еніп үлгермеді, сақтандыру шарттары енді жасалынуда. Бастапқыда, сақтандыруды

қолданысқа енгізу үшін қажет заңнама қабылданды, сақтандыру шартының үлгісі бекітілді. Қабылданған нормативтік актілердегі олқылықтар туралы да айту асығыстық болар еді әзірше.

Дегенмен, бір аңғарғанымыз, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексінде болсын, Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларында да «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру» түсінігі ашылмаған, ал ол қажет деп санаймыз. Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларының 1-ші тараудың 2-ші тармағында берілген негізгі ұғымдардың қатарында аталған сақтандырудың анықтамасы да болуы тиіс.

Анықтаманы бекіту медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандырудың нақты заңнамалық ұғымын бекітіп, оған қатысты әртүрлі оқулар мен бұрмалаулардың алдын алатын болады. Анықтама келесідей мәтінде болуы тиіс деп санаймыз: «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру – медицина қызметкерлерінің медициналық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде науқастың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянның өтелуін сақтандыру».

Авторлардың қосқан үлесі

Мақаладағы зерттеуді жүргізуде авторлардың үлесі ортақ. Мақаланы жазу барысында атқарылған жұмыстар келесідей нақтыланады:

Айтказин Е.М. – автор ұсынылып отырған ғылыми мақаланы жазуда айтарлықтай үлес қосты. Заңнамалық өзгерістерге талдау жасады, мәліметтер жинады және эмпирикалық деректерді талдады, сонымен қатар зерттеу қорытындыларын жасады. Мәтінді бағалау арқылы мақаланың мазмұнына талдау жүргізді, мақаланың күшті және әлсіз тұстарына сыни шолу жасады. Зерттеу қорытындысы мен ұсыныстарының бастапқы нұсқасын әзірлеп, өзге авторлармен ортақ талқылауға ұсынды.

Кайшатаева А.К. – автордың үлесі негізінен зерттеудің теориялық аясын анықтаудан тұрды. Әдеби шолу мен заңнамалық өзгерістерді талдау негізінде автор мақаланың теориялық шеңберін жасап, одан әрі зерттеудің негізгі ұғымдарын, мәселелері мен бағыттарын анықтады. Зерттеу қорытындысы мен ұсыныстарын әзірлеуге өз үлесін қосты.

Муратханова М.Б. – автордың үлесі негізінен әдеби шолудан тұрады, мақаланы өзекті және сенімді деректермен қамтамасыз ету үшін зерттеу тақырыбы бойынша заңнамалық базаға, ғылыми мақалаларға, зерттеулерге және құқықтық материалдарға кең шолу жасады. Зерттеу қорытындысы мен ұсыныстарын әзірлеуге өз үлесін қосты.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен іске асырылудағы «Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесіндегі құқықтық жауапкершілік тетіктерінің тиімділігі: ұлттық басымдықтар және халықаралық стандарттар» (АР 19674495) гранттық ғылыми жоба аясында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 19 сәуірдегі № 74-VIII Заңы. [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000074). Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000074> (өтініш берген күні: 21.11.2024).
2. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI Кодексі. [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360). Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (өтініш берген күні: 21.11.2024).
- 3.«Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін сақтандыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 58 бұйрығы. [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034803). Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034803> (өтініш берген күні: 21.11.2024).
4. «Медицина қызметкерлерінің кәсіптік жауапкершілігін ортақ сақтандырудың үлгілік шартын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 57 бұйрығы. [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034802). Сілтеме арқылы қол жетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034802> (өтініш берген күні: 21.11.2024).
5. Козьминых, Е. (2001) Обязательства вследствие причинения вреда здоровью при оказании медицинских услуг. Российская юстиция, № 2, - С. 32-34
6. Стеценко, С.Г. (2004) Медицинское право: учебник. СПб., стр. 545
7. Галиакбарова, Г.Г., Жаркенова, С.Б. (2022) Медицина және фармацевтика қызметкерлерінің еңбегін құқықтық реттеу: Қазақстанның еңбек заңнамасындағы қайшылықтар мен олқылықтар. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы, №2 (139), 50-68 бб. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-139-2-50-68>
8. Хасенов, М.Х. (2021) О некоторых вопросах регулирования труда медицинских и фармацевтических работников в отдельных государствах ОЭСР. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право, №4 (137), С. 98-109. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-137-4-98-109>
9. Sitepu, F.L. (2020) Legal Review Doctor's Professional Liability Insurance To Patients. Law Science, Volume 2, No 1, p. 34-42. doi:10.35335/jls.v2i1.1613
10. Кузнецова, Н.В. (2014) Особенности гражданско-правовой ответственности медицинских работников. Медицинская сестра, №6, С. 50-56
11. Imankulova, B.N., Dzhusupov, K.O. (2018) Some Issues of Occupational Health of Health Care Workers in Central Asia (Review). Annals of Global Health, Volume 84, No 3, p. 459-464. doi: <https://doi.org/10.29024/aogh.2329>
12. Павлова, С.Д., Цыбусов, А.П. (2024) Страхование профессиональной ответственности медицинских работников. Проблема и необходимость. Международный научно-исследовательский журнал, №7 (145), С. 1-4. doi: <https://doi.org/10.60797/IRJ.2024.145.34>
13. Камалиев, М.А., Ракишева, А.С. (2016) Проблемы страхования профессиональной медицинской ответственности в Казахстане, 08.03.2016, izron.ru, Доступно по ссылке: <https://izron.ru/articles/sovremennaya-meditsina-aktualnye-voprosy-i-perspektivy-razvitiya-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-/seksiya-26-obshchestvennoe-zdorove-i-zdravookhranenie-spetsialnost-14-02-03/problemy-strakhovaniya-professionalnoy-meditsinskoj-otvetstvennosti-v-kazakhstane/> (дата обращения: 1.12.2024.).
14. Alchimbayeva, M., Rakhypbekov, T., Bazarova, G., Baimagambetova, A., Tsigengagel, O. (2022) Medical Liability, Defensive Medicine, and Introduction to Professional Insurance in the Republic of Kazakhstan. Review Articles, Volume 10, No F, p. 495-500. doi: <https://doi.org/10.3889/oamjms.2022.8410>

15. Аверьянова, О.В., Андреев, С.И., Прокудин, Ю.А., Семенов, С.Л. (2020) Особенности института страхования профессиональной ответственности медицинских работников. Вестник российской военно-медицинской академии, № 2 (70), С. 142-145

16. Кайшатаева, А.К., Айтказин, Е.М. (2023) Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру жүйесін енгізудің өзектілігі. Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы, № 4 (30), 24-34 бб. doi: 10.52425/25187252_2023_30_24

17. Разиева, Д.Б., Айтказин, Е.М., Амирова, М.А. (2023) Қазақстан Республикасында медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігін сақтандыру. Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы, №2 (73), 53-62 бб. doi: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_53

18. Сколько денег страховые компании будут выплачивать за врачебные ошибки и в каких случаях, 22.05.2024, kz.kursiv.media, Доступно по ссылке: <https://kz.kursiv.media/2024-07-25/print1044-klmh-medicine/> (дата обращения: 13.12. 2024).

19. Тысячи поводов, чтобы отказать, 22.05.2024, time.kz, Доступно по ссылке: <https://time.kz/articles/territory/2024/05/22/tusyachi-povodov-chtoby-otkazat> (дата обращения: 18.12 2024).

Е.М. Айтказин¹, А.К. Кайшатаева¹, М.Б. Муратханова²,

¹*Alikhan Bokeikhan University*

²*Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева*

(e-mail: ¹aytkazin1805@mail.ru, ²aselkz@list.ru, ³m.muratkhanova@yandex.ru)

Внедрение системы страхования профессиональной ответственности медицинских работников в Казахстане: вопросы формирования законодательной основы

Аннотация: В статье проведен анализ правовых основ внедряемой в Республике Казахстан системы страхования профессиональной ответственности медицинских работников.

Система страхования профессиональной ответственности медицинских работников - это новый и амбициозный проект, законодательная основа которого находится на стадии формирования и требует дополнительных теоретико-научных исследований.

В соответствии с действующим законодательством - врач больше не имеет права осуществлять медицинскую деятельность без заключения договора страхования профессиональной ответственности медицинских работников. То есть данный вид страхования стал обязательным и это по мнению авторов положительно скажется на качестве оказания медицинских услуг.

По мнению авторов, внедрение данной системы в Республике Казахстан должно облегчить выплату компенсации пострадавшим больным, защитить медицинского работника в случае непреднамеренной ошибки и укрепить правовой статус врача в отечественной системе здравоохранения. Внедрение страхования профессиональной ответственности медицинских работников облегчает взаимодействие между пациентом, врачом и медицинской организацией. Пациентам не нужно будет обращаться в суд с иском о возмещении ущерба в рамках гражданско-правовой ответственности, а врачи не столкнутся с финансовым бременем, связанным с выплатой компенсации.

Целью научной статьи является разработка предложений по успешному внедрению данной системы и совершенствованию законодательства. Представлен правовой обзор данного вида страхования, изучены особенности нормативного регулирования страхования профессиональной ответственности медицинских работников.

Для достижения указанной цели авторами проведен анализ новых законодательных инициатив, изменений и дополнений в действующем законодательстве, делаются выводы и предложения.

Ключевые слова: медицинский работник, профессиональная ответственность медицинских работников, страхование, пациент, врач, медицинская организация.

Y.Aytkazın¹, A. Kaishatayeva¹, M.Muratkhanova²

¹*Alikhan Bokeikhan University,*

²*L.N. Gumilyov Eurasian National University*

(e-mail: ¹aytkazin1805@mail.ru, ²aselkz@list.ru, ³m.muratkhanova@yandex.ru)

Introduction of the system of professional liability insurance for medical workers in Kazakhstan: issues of formation of the legislative framework

Abstract: The article analyzes the legal basis of the system of professional liability insurance of medical workers being implemented in the Republic of Kazakhstan.

The system of professional liability insurance of medical workers is a new and ambitious project, the legislative basis of which is at the stage of formation and requires additional theoretical and scientific research.

In accordance with the current legislation – a doctor no longer has the right to carry out medical activities without concluding a contract of professional liability insurance for medical workers. That is, this type of insurance has become mandatory and this, according to the authors, will have a positive impact on the quality of medical services.

According to the authors, the introduction of this system in the Republic of Kazakhstan should facilitate the payment of compensation to injured patients, protect the medical worker in case of inadvertent error and strengthen the legal status of the doctor in the domestic health care system. The introduction of professional liability insurance for medical workers facilitates interaction between the patient, the doctor and the medical organization. Patients will not need to go to court with a claim for damages under civil liability, and doctors will not face the financial burden associated with the payment of compensation.

The aim of the scientific article is to develop proposals for successful implementation of this system and improvement of legislation. The legal review of this type of insurance is presented, the peculiarities of normative regulation of professional liability insurance of medical workers are studied.

To achieve this goal, the authors analyze new legislative initiatives, changes and amendments in the current legislation, draw conclusions and proposals.

Key words: medical worker, professional liability of medical workers, insurance, patient, doctor, medical organization.

References

1. «Kazakstan Respublikasynyn kejbir zannamalyk aktilerine densaulyk saktau мәseleleri bojnsha ozgerister men tolyktyrular engizu turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2024 zhylygy 19 säuirdegi № 74-VIII Zany. adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000074> (zhugingen kuni: 21.11. 2024).

2. «Halyk densaulygy zhäne densaulyk saktau zhujesi turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2020 zhylygy 7 shildedegi № 360-VI Kodeksi. adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (zhugingen kuni: 21.11. 2024).
3. «Medicina kyzmetkerlerinin käsiptik zhauapkershiligin saktandyru kagidalaryn bekitsu turaly» Kazakstan Respublikasy Densaulyk saktau ministrinin 2024 zhylygy 24 shildedegi № 58 bujrygy. adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034803> (zhugingen kuni: 21.11. 2024).
4. «Medicina kyzmetkerlerinin käsiptik zhauapkershiligin ortak saktandyrudyn ulgilik shartyn bekitsu turaly» Kazakstan Respublikasy Densaulyk saktau ministrinin 2024 zhylygy 24 shildedegi № 57 bujrygy. adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400034802> (zhugingen kuni: 21.11. 2024).
5. Koz'minyh, E. (2001) Objazatel'stva vsledstvie prichineniya vreda zdorov'ju pri okazanii medicinskih uslug. Rossijskaja justiciya, № 2, S. 32-34
6. Stecenko, S.G. (2004) Medicinskoe pravo: uchebnik. SPb., str. 545
7. Galiakbarova, G.G., Zharkenova, S.B. (2022) Medicina zhäne farmaceutika kyzmetkerlerinin enbegin kukyktyk retteu: Kazakstannyn enbek zannamasyndagy kajshylyktar men olkylyktar. L.N. Gumilev atyndagy Eurazija ulttyk universitetinin Habarshysy. Kukyk serijasy, №2 (139), 50-68 bb. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-139-2-50-68>
8. Hasenov, M.H. (2021) O nekotoryh voprosah regulirovaniya truda medicinskih i farmacevticheskikh rabotnikov v otdel'nyh gosudarstvah OJeSR. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija Pravo, №4 (137), S. 98-109. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-137-4-98-109>
9. Sitepu, F.L. (2020) Legal Review Doctor's Professional Liability Insurance To Patients. Law Science, Volume 2, No 1, p. 34-42. doi:10.35335/jls.v2i1.1613
10. Kuznecova, N.V. (2014) Osobennosti grazhdansko-pravovoj otvetstvennosti medicinskih rabotnikov. Medicinskaja sestra, №6, S. 50-56
11. Imankulova, B.N., Dzhusupov, K.O. (2018) Some Issues of Occupational Health of Health Care Workers in Central Asia (Review). Annals of Global Health, Volume 84, No 3, p. 459-464. doi: <https://doi.org/10.29024/aogh.2329>
12. Pavlova, S.D., Cybusov, A.P. (2024) Strahovanie professional'noj otvetstvennosti medicinskih rabotnikov. Problema i neobhodimost'. Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal, №7 (145), S. 1-4. doi: <https://doi.org/10.60797/IRJ.2024.145.34>
13. Kamaliev, M.A., Rakisheva, A.S. (2016) Problemy strahovaniya professional'noj medicinskoj otvetstvennosti v Kazahstane, 08.03.2016, izron.ru, Dostupno po ssylke: <https://izron.ru/articles/sovremennaya-meditsina-aktualnye-voprosy-i-perspektivy-razvitiya-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-/sektsiya-26-obshchestvennoe-zdorove-i-zdravookhranenie-spetsialnost-14-02-03/problemy-strahovaniya-professionalnoy-meditsinskoj-otvetstvennosti-v-kazahstane/> (data obrashheniya: 1.12.2024).
14. Alchimbayeva, M., Rakhypbekov, T., Bazarova, G., Baimagambetova, A., Tsigengagel, O. (2022) Medical Liability, Defensive Medicine, and Introduction to Professional Insurance in the Republic of Kazakhstan. Review Articles, Volume 10, No F, p. 495-500. doi: <https://doi.org/10.3889/oamjms.2022.8410>
15. Aver'janova, O.V., Andreev, S.I., Prokudin, Ju.A., Semenov, S.L. (2020) Osobennosti instituta strahovaniya professional'noj otvetstvennosti medicinskih rabotnikov. Vestnik rossijskoj voenno-meditsinskoj akademii, № 2 (70), S. 142-145
16. Kajshataeva, A.K., Ajtkazin, E.M. (2023) Kazakstan Respublikasynda medicina kyzmetkerlerinin käsibi zhauapkershiligin saktandyru zhujesin engizudin ozektiligi. Kukyk korgau organdary akademijasynyn zharshysy, № 4 (30), 24-34 bb. doi: 10.52425/25187252_2023_30_24

17. Raziyeva, D.B., Aйтказин, Е.М., Amirova, M.A. (2023) Kazakstan Respublikasynda medicina kyzmetkerlerinin kāsibi zhauapkershiligin saktandyru. Kazakstan Respublikasynyn Zannama zhāne kukyktyk akparat institutynyn Zharshysy, №2 (73), 53-62 bb. doi: 10.52026/2788-5291_2023_73_2_53

18. Skol'ko deneg strahovye kompanii budut vyplachivat' za vrachebnye oshibki i v kakih sluchajah, 22.05.2024, kz.kursiv.media, Dostupno po ssylke: <https://kz.kursiv.media/2024-07-25/print1044-klmh-medicine/> (data obrashhenija: 13.12.2024).

19. Tysjachi povodov, chtoby otkazat', 22.05.2024, time.kz, Dostupno po ssylke: <https://time.kz/articles/territory/2024/05/22/tysyachi-povodov-chtoby-otkazat> (data obrashhenija: 18.12.2024 g.).

Авторлар туралы мәліметтер:

Айтказин Е.М. – хат-хабарларға арналған авторы, докторант, «Alikhan Bokeikhan University» білім беру мекемесі, Мәңгілік ел көш., 11, 071400, Семей, Қазақстан

Кайшатаева А.К. – заң ғылымдарының кандидаты, «Alikhan Bokeikhan University» білім беру мекемесі, Стратегиялық даму және ғылым жөніндегі проректоры, Мәңгілік ел көш., 11, 071400, Семей, Қазақстан

Муратханова М.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, «Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» білім беру мекемесі, «қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының доценті, Тәуелсіздік көш., 39/146, 010000, Астана, Қазақстан

Айтказин Е.М. – автор для корреспонденции, докторант, учреждение образования «Alikhan Bokeikhan University», ул. Мәңгілік ел, 11, 071400, Семей, Казахстан

Кайшатаева А.К. – кандидат юридических наук, Проректор по стратегическому развитию и науке, учреждение образования «Alikhan Bokeikhan University», ул. Мәңгілік ел, 11, 071400, Семей, Казахстан

Муратханова М.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры «Уголовно-правовых дисциплин», учреждение образования «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева», ул. Тауелсиздик 39, кв 146, 010000, Астана, Казахстан

Aytkazin Y. – the author for correspondence, Doctoral student, educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Str. Mangilik el, 11, 071400, Semey, Kazakhstan

Kaishatayeva A. – Candidate of Juridical Sciences, Vice-rector for strategic development and science, educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Str. Mangilik el, 11, 071400, Semey, Kazakhstan

Muratkhanova M. – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, educational institution «L.N. Gumilyov Eurasian National University», Tauelsizdik 39, kv 146, 010000, Astana, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.63.91
Research Article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-136-158>

On some issues of regulation of atypical labour relations in individual OECD member countries

Y.N. Nurgaliyeva¹, A.O. Makrushin^{1*}, M.T. Satybaldiyeva¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University

(e-mail: ¹e.nurgaliyeva47@gmail.com, ²makrushin.anton@hotmail.com, ³marjan_0484@mail.ru)

Abstract: The global shift towards atypical labour, driven by digital technologies and evolving work patterns, reshapes employment across OECD countries. This article investigates the legal frameworks regulating atypical work, focusing on governments' approaches to balance flexibility and worker protection. Atypical employment, including temporary, freelance, remote, and seasonal work, presents opportunities and challenges, such as flexible work arrangements but less stability in social guarantees. The research utilizes analysis, synthesis, induction, and comparative legal analysis methods, drawing from international ratings, including the Global Innovation Index and World Competitiveness Ranking, to evaluate regulatory practices. By examining legislation from eight OECD countries – Germany, Denmark, the Netherlands, South Korea, the USA, Finland, Switzerland, and Sweden – the article identifies common trends in labour law adaptations to accommodate non-traditional employment. This study underscores the importance of international cooperation and the necessity of legal reforms in addressing the rise of atypical labour, as the current legal frameworks may not be sufficient to protect workers in this new landscape.

Keywords: labour law, comparative analysis, atypical work, non-standard employment, legal regulation of labour relations.

Received: 09.02.2025. Accepted: 10.03.2025. Available online: 30.03.2025.

* the corresponding author

Introduction

Recently, there has been a downward trend in demand for traditional forms of employment. This shift is not isolated, but a global trend driven by the widespread use of digital technologies, globalization, and changes in the organization of work. Atypical work, with its more flexible and diverse forms of the labour process, is gradually replacing the traditional one. Given these circumstances, there is an increase in atypical work in many countries of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). In response to this global trend, OECD governments are introducing new policies and measures to regulate atypical work and protect workers' rights in atypical employment conditions.

This article examines the instruments of legal regulation of atypical work in the OECD countries. Information and legislation related to this topic will be analyzed to achieve this goal.

The OECD is an international organization that works to create more effective policies to improve lives [1] by 1) achieving the highest sustainable economic growth and employment, as well as improving living standards in OECD member countries; 2) promoting sustainable economic growth in OECD member countries, as well as in countries that are not members of this organization; 3) contributing to the expansion of world trade on a multilateral, non-discriminatory basis following international standards obligations [2].

The total population of the OECD countries is 1,380 million people (as of the end of 2022) [3]. The number of employed people in the OECD countries is more than 655 million (as of the 2nd quarter of 2023) [4].

The OECD is comprised of 38 member countries with different legal systems [5]. The Romano-German legal system is represented by Austria, Belgium, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Italy, Colombia, Costa Rica, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Mexico, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, South Korea, Slovakia, Slovenia, Spain, Turkey, Chile, Switzerland, Sweden, Estonia, Japan. Australia, Great Britain, Ireland, Canada, New Zealand, and the USA represent the Anglo-Saxon legal system. Moreover, finally, Israel represents a mixed legal system.

Each country has peculiarities in legal labour regulation, but regulation aims to ensure workers' rights and protection. Although OECD countries have different legal systems, some common areas regarding regulating atypical labour relations can be identified.

Methodology

In preparing this article, methods of analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, legal modelling, and formal legal and comparative legal methods were used. The research materials are international ratings and legislative acts of foreign countries regulating the activities of workers engaged in atypical work. The study analyzed international ratings on sustainable development, innovation, and global competitiveness, including digital aspects, to compile a comparative legal analysis of various states.

The Global Innovation Index, coordinated by the World Intellectual Property Organization, is one of the leading assessments of innovation worldwide. Since its launch in 2007, the index has

ranked the innovation performance of approximately 132 countries, revealing their strengths and weaknesses in this area [6]. According to data for 2023, the top ten countries in this rating include Switzerland, Sweden, the United States, Great Britain, Singapore, Finland, the Netherlands, Germany, Denmark and South Korea [7].

The world benchmark for the competitiveness of countries is the World Competitiveness Ranking, published in 1989 by the International Institute for Management Development [8]. This rating is based on 336 competitiveness criteria selected as a result of a comprehensive study, which includes employment, unemployment rate, social security tax rates for employers and employees, sustainable development goals, labour legislation, etc. [9]. According to the rating data for 2023, the top ten countries included Denmark, Ireland, Switzerland, Singapore, the Netherlands, Taiwan (China), Hong Kong (China), Sweden, the United States and the United Arab Emirates [10].

Since 2017, the IMD World Competitiveness Center has been publishing the World Digital Competitiveness Ranking, which evaluates the potential and readiness of countries to implement and research digital technologies as a critical factor of economic transformation in business, government and society as a whole [11]. In 2023, the top ten countries, according to the rating, included the United States, the Netherlands, Singapore, Denmark, Switzerland, South Korea, Sweden, Finland, Taiwan (China), and Hong Kong (China) [12].

In addition, the overall performance of all 193 UN member states is measured by the Sustainable Development Goals Achievement Index (SDG Index) [13]. Finland, Sweden, Denmark, Germany, Austria, France, Norway, the Czech Republic, Poland and Estonia are the countries' leaders in the world ranking [14].

Based on the world rankings mentioned above, eight countries were selected for a comparative legal analysis: Germany, Denmark, the Netherlands, South Korea, the USA, Finland, Switzerland, and Sweden.

Literature review

N.L. Lyutov connects the growth of labour differentiation and the phenomenon of non-standard employment with the fact that labour law in its current form crystallized in the era of the Industrial Revolution. In addition, the key institutions of modern labour law were formed due to the need to protect factory workers performing the same operations under the employer's supervision. "Institutions of labour law, such as regulations regarding working hours, rest periods, remuneration, and occupational safety and health, are well-suited for overseeing subordinate and controlled labour from the employer's perspective. However, work driven by information technology significantly relies on the methods used to perform the tasks. It is essential that workers engaged in this type of work have proper protections for their rights, ensuring that their level of protection is not inferior to that of factory workers" [15].

In scientific literature, traditional employment is typically defined as full-time work governed by standard employment contracts. This type of employment usually involves an indefinite contract at a fixed workplace under the direct supervision of an employer. A.M. Lushnikov and A.S. Kirillova point out that this traditional employment model remained relatively stable until

the 1970s. Subsequently, the standard of employment has changed and atypical (flexible) forms of employment have become widespread [16]. The issues of mass distribution of non-standard employment were also noted by V.N. Bobkov, E.V. Odintsova and V.V. Kovalenko since this type of employment deviates from the standard and is mediated by the development of a flexible form of work closely related to technical, technological, organizational and socio-economic reasons [17].

To understand atypical forms of employment, N.V. Zakalyuzhnaya distinguishes between standard labour relations and non-standard ones. Standard labour relations typically involve full-time, indefinite employment contracts, participation in the social insurance system, and alignment between the actual and legal employer. Atypical forms of employment, on the other hand, are those that deviate from these normal (standard) labor conditions [18]. N.S. Ganchurina focuses on the fact that atypical labour relations occasionally fall under traditional labour legislation and, as a result, need help determining the legal relationship between employees and employers. At the same time, atypical labour relations enable employees to perform their labour function on more flexible terms compared to standard ones [19].

O. Motsnaya interprets atypical employment as the activity of citizens based on such an employment relationship in which any of the essential (criteria) features of a traditional labour relationship are missing or modified: personal, organizational or property [20]. T.M. Khusyainov defines atypical employment as “a form of labour that partially or completely deviates from standard practices regarding the registration of labour relations, work schedules, and workplaces”. It also differs in terms of payment amounts and frequency, and it often has a temporary or urgent duration [21].

S.M. Henkin mentions the inconsistency and ambiguous assessment of atypical forms of employment. Such forms of employment can have both a joyous function and a negative impact on social and labour relations. On the one hand, atypical employment contributes to the rational distribution of working time and rest time, allows young people to accumulate work experience, and is an additional source of income for pensioners. On the other hand, it adversely affects an employee's living conditions and emotional state; it can affect social inequality and divide the cluster of employees and society as a whole [22]. T.Y. Korshunova identifies several examples of non-standard employment or non-standard work related to various forms of paid work. These include “urgent work, temporary agency work, casual work, employment based on oral agreements with the employer, registration of an employee under a civil contract, part-time work, the option for additional work, over-employment in the primary job, and borrowed labour” [23].

As noted by I.Y. Kiselyov, the flexibility of labour law significantly impacts its survival as a social institution. As a result, in the West, increased flexibility of state and legal regulation of the labour market is considered an imperative caused by the requirements of a developed economy [24]. “The employment regulation model and standard used by Eurostat and the International Labour Organization automatically classify employment relations that differ from the standard ones as atypical”, write P.Schoukens, A.Barrio, A., & S.Montebovi [25]. Such forms of employment notes D.Campos Ugaz, include features that deviate from the definition of a standard employment relationship (full-time, indefinite, and part of a subordinate and bilateral employment relationship) [26]. In addition, P.Schoukens & A. Barrio also draw attention to the

fact that the standard permanent full-time employment contract acted as the predominant model of labour regulation. At the same time, non-standard forms of work were presented as exceptions to the norm [27].

Atypical or non-standard work is usually the opposite of a "standard" job, considered full-time employment throughout the year, write H.X. Jara, A.A. Simon. As non-standard employment continues to grow in the labour market, the definition of "atypical work" has become a topic of significant discussion [28]. S. Deakin emphasizes that in industrialized countries, atypical work takes the form of part-time, fixed-term and temporary employment in agencies and casual forms of work (zero-hours contracts, assignment contracts, false self-employment). These categories of employment are considered to be "atypical" compared to "normal" or "standard" employment relationships [29]. At the same time, L. Matthijssen, D. Pavlopoulos, & W. Smith emphasize that non-standard employment contracts are becoming increasingly popular in modern labour markets [30]. K. Stone identified several common types of non-standard employment. These include fixed-term contracts, temporary work, full-time positions, seconded employees, temporary agency workers, leased employees, short-term contracts, project-based work, on-call jobs, zero-hour contracts, part-time work, training contracts, mini-jobs, semi-autonomous workers, and dependent-independent performers [31].

Findings

The conducted research has shown that each country selected for the study has its own peculiarities of legal regulation of atypical labor. However, at the same time, everyone has a common goal – to ensure the rights and protection of atypical workers. It was also found that atypical work in selected OECD countries is regulated not only by national legislation, but also by international agreements. Tables 1-8 list the most critical labour laws (including atypical ones) in the countries selected for comparative legal analysis: Germany, Denmark, the Netherlands, South Korea, the USA, Finland, Switzerland, and Sweden. The experience of the studied countries in regulating non-standard employment is important for Kazakhstan, as it can be adapted. This, in turn, will provide a solid foundation for effective labour market reform in modern conditions.

The experience of Denmark and Sweden is useful for the implementation of labour policy in Kazakhstan. In order to ensure a balance between labour market flexibility and social security, these countries have introduced flexible models of social protection for atypical workers (for example, income support during unemployment and special retraining programs). Kazakhstan is also interested in the experience of Germany and the Netherlands, which concerns the development of regulatory legal acts to address issues related to temporary employment, since in these countries, the current legislation successfully regulates the work of employment agencies and protects the rights of temporary workers. Kazakhstan could also consider adopting a labour policy similar to Finland and Sweden; the essence of this issue is to actively support workers moving from one form of employment to another (standard and non-standard). This could be reflected in special training programs that increase the chances of atypical workers finding employment and stable work. Denmark and the Netherlands pay special attention to the tripartite social dialogue when regulating non-standard employment. Finland and Sweden

support their atypical workers through unemployment benefits, health insurance, and pension programs. Kazakhstan could use the experience of these countries to strengthen its system of protection for atypical workers (equal rights and equal access to benefits). Effective compliance with labour laws is crucial to protecting the rights of non-standard workers. Therefore, monitoring compliance with labour legislation and ensuring that employers comply with standards affecting non-standard employment could form the basis for modernizing the control mechanism in this area of relations. In addition, it should be noted that with the development of digital platforms, the United States and the Netherlands have faced new challenges in regulating atypical work. Therefore, the experience of these countries is important for Kazakhstan, and its further in-depth study is of great interest, as these countries are systematically adapting their legal frameworks, taking into account the peculiarities of modern work in the digital economy.

Based on the analysis, it can be concluded that in most of the countries selected for the study, legislation is in force that ensures the basic rights and guarantees of employees, regardless of their place of work; in some of them, special regulatory legal acts and labour policies have been developed to regulate specific aspects of atypical work.; there is also an active growth in the development and implementation of mechanisms for regulating and protecting workers engaged in atypical forms of employment in these countries.

Discussion

Despite the fact that there is no single international standard for regulating exclusively atypical work, the procedure for regulating such work is determined by a combination of international conventions, general principles, domestic legislation of countries, as well as established practice. It is worth noting that factors such as the dynamics of industries, the political climate, and the preferences of society have a significant impact on the specifics of the legal regulation of atypical labour.

The ILO sets international standards in the field of work – it adopts conventions (which are mandatory for ILO member countries) and recommendations (which are not mandatory but are recommended for all countries). It is important to note here that many conventions and recommendations of this international organization do not directly relate to non-standard employment, but they address some issues related to atypical workers (part-time work, temporary work, etc.). The OECD Guidelines contain recommendations on atypical work and focus on responsible business conduct, where working conditions and respect for workers' rights are important components. It is also worth paying attention to the EU directives, as they directly relate to some forms of non-standard employment. Despite the fact that these directives are binding only on EU members, they also have a positive impact on labour practices in OECD countries.

In the course of the conducted research, it was possible to establish the main regulatory legal acts on the basis of which non-standard employment is regulated in the countries selected for this study. In addition, for the development of labour legislation in these countries, a tripartite social dialogue was actively used, on the basis of which gaps in the regulation of atypical labour were systematically eliminated. In general, the study confirmed that international organizations such

as the ILO and the OECD (these organizations have developed guidelines and recommendations on many aspects of atypical work) play an important role in the development of regulation of non-standard employment, as well as in shaping a global approach to addressing issues in this area.

Germany

In Germany, the Federal Ministry of Labour and Social Affairs deals with labour regulation issues, whose primary functions are to create a solid foundation for increasing the number of jobs, promote social integration and maintain stable social security systems. In digital transformation, the Federal Ministry of Labour and Social Affairs monitors the impact of new technological and social trends on the world of work. The Ministry's direct area of responsibility includes the Federal Labour Court, the Federal Social Court, the Federal Insurance Administration and the Federal Institute for Labour Protection. The Federal Employment Agency is under the legal supervision of the Ministry [32]. A list of the most important German laws governing labour (including atypical labour) is given in Table 1 [33].

Table 1. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by Germany

Country	The list of the most important laws governing labour
Germany	Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch)
	Act on Protection against Dismissal (Kündigungsschutzgesetz)
	Federal Paid Leave Act (Bundesurlaubsgesetz)
	Maternity Protection Act (Mutterschutzgesetz)
	Continued Payment of Remuneration Act (Entgeltfortzahlungsgesetz)
	Written Statement Act (Nachweisgesetz)
	Working Time Act (Arbeitszeitgesetz)
	Family Caregiver Leave Act (Familienpflegezeitgesetz)
	Act on the Protection of Young People at Work (Jugendarbeitsschutzgesetz)
	Trade Regulation Code (Gewerbeordnung)
	Collective Bargaining Act (Tarifvertragsgesetz)
	Part-time and Fixed-term Employment Act (Teilzeit- und Befristungsgesetz)
	Works Constitution Act (Betriebsverfassungsgesetz)
	Executive Committees Act (Sprecherausschussgesetz)
	Coal, Iron and Steel Industry Codetermination Act (MontanMitbestimmungsgesetz)
	One-Third Participation Act (Drittelbeteiligungsgesetz)
	Codetermination Act (Mitbestimmungsgesetz)
	Caregiver Leave Act (Pflegezeitgesetz)
	Posting of Workers Act (ArbeitnehmerEntsendegesetz)

	Minimum Wage Act (Mindestlohngesetz)
	General Equal Treatment Act (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz)
	Act on Temporary Agency Work (Arbeitnehmerüberlassungsgesetz)

Note: compiled based on the data [32-33]

In the course of the study, it was found that the norms governing atypical work in Germany are fixed in 22 normative legal acts, which can be attributed to the main ones. The country has developed a legal framework and practice that takes into account social protection and the provision of certain guarantees to atypical workers. For example, temporary workers have equal rights with permanent workers in terms of working conditions and appropriate remuneration. Atypical workers are also covered by social security services (including unemployment benefits, pension contributions, and health insurance). In the case of part-time employment, the legislator requires employers to justify the use of such work since the country welcomes the conclusion of permanent employment contracts, and there is a practice of converting fixed-term employment contracts into permanent ones. Trade unions of employees, together with employers' associations, conclude collective agreements in order to provide atypical employees with the same guarantees and benefits as ordinary standard employees. In general, the country's legal framework is of great interest for a more detailed study, as the established labour regulation practice in Germany ensures a high level of protection of workers' rights, both ordinary and atypical.

Denmark

In Denmark, the Ministry of Employment deals with labour regulation issues. Its activities aim to create a healthy, dynamic, and safe labour market with as many jobs as possible. The Ministry of Employment consists of the Department, the Government Agency for Labour Market and Employment, the Government Office for Labour Protection, and the National Research Center for the Working Environment [34]. A list of the most important Danish laws governing labour (including atypical labour) is given in Table 2 [35].

Table 2. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by Denmark

Country	The list of the most important laws governing labour
Denmark	Act on the Use of Health Data etc. on the Labour Market
	Act on Employees' Entitlement to Absence from Work for Special Family Reasons
	Circular on Labour Clauses in Public Contracts
	Consolidation Act on an Employer's Obligation to Inform Employees of the Conditions Applicable to the Employment Relationship
	Act on the Board of Equal Treatment

	Consolidation Act on Entitlement to Leave and Benefits in the Event of Childbirth
	Consolidation Act concerning the Posting of Workers etc.
	Consolidation Act on Prohibition against Discrimination on the Labour Market
	Consolidation Act on Conciliation in Industrial Disputes
	Act on the Legal Rights of Temporary Agency Workers
	Act on Maternity Equalisation in the Private Labour Market
	Act on the Labour Market Fund for Posted Workers
	Executive Order on the Danish Labour Market Fund for Posted Workers
	Act on Restrictive Employment Clauses
	Consolidation Act on the Prohibition of Differences of Treatment in the Labour Market etc.
	Consolidation Act on the Board of Equal Treatment
	The Working Environment Act
	Executive orders supplementing The Working Environment Act
	The Danish Holiday Act

Note: compiled based on the data [34-35]

The combination of labour regulation tools such as active labour market policies, the establishment of social protection, and the widespread use of collective bargaining characterize the coordination of atypical employment in Denmark. The flexible insurance model seeks to reduce the risks associated with atypical employment. This model provides guarantees and high social security for employees (unemployment benefits, the possibility of continuous training, and flexibility of employment). As in most OECD countries, trade unions and employers play an important role in regulating atypical work in Denmark. Collective bargaining is traditionally secured by relevant agreements that provide social protection and benefits for atypical workers. The main goal of such agreements is equity in employment. Social tripartite dialogue (government, trade unions, employers) allows for a balance of interests and helps resolve disputes between the parties to the employment relationship. One of the reasons for Denmark's active labour market policy is its desire to reduce the country's unemployment rate. This policy is aimed at expanding employment opportunities for atypical workers, in which such workers will be able to improve their skills and move freely from one profession to another. It is also worth noting that such a policy is beneficial for employers, as the government encourages them with certain subsidies. The main reason for employees choosing non-standard working conditions is their search for a balance between personal life and work. In addition, child care is encouraged in Denmark, which in turn allows both parents to take time off, which is independent of their employment status. These features contribute to strengthening Denmark's reputation in the labour market in comparison with other OECD countries. The analysis of the legal framework of this country has allowed us to identify 19 normative legal acts that underlie labour regulation.

The Netherlands

The Ministry of Social Affairs and Employment is responsible for labour regulation in the Netherlands. It ensures fair, healthy, and safe work and deals with the employment of the population, relations between employers and employees, the social security system, and pensions [36]. A list of the most important Dutch laws governing labour (including atypical labour) is given in Table 3 [37].

Table 3. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by the Netherlands

Country	The list of the most important laws governing labour
Netherlands	Civil Code (Burgerlijk Wetboek)
	Working Conditions Act (Arbeidsomstandighedenwet)
	Working Conditions Decree (Arbeidsomstandighedenbesluit)
	Act on Minimum Wages and Minimum Holiday Allowances (Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag)
	Working Hours Act (Arbeidstijdenwet)
	Working Hours Decree (Arbeidstijdenbesluit)
	General Equal Treatment Act (Algemene wet gelijke behandeling)
	Equal Treatment for Men and Women Act (Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen)
	Work and Care Act (Wet Arbeid en zorg)
	Participation Act (Participatiewet)
	The Work and Income according to the Labour Capacity Act (Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen)
	Sickness Act (Ziektewet)
	Work and Security Act (Wet werk en zekerheid)
	Unemployment Insurance Act (Werkloosheidswet)
	Balanced Labour Market Act (Wet arbeidsmarkt in balans)
	Flexible Work Act (Wet flexibel werken)
	Collective Redundancy (Notification) Act (Wet Melding Collectief Ontslag)
	Works Council Act (Wet op de ondernemingsraden)

Note: compiled based on the data [36-37]

When studying the legislation of the Netherlands, it was found that the country has a flexible employment model. Social protection of atypical workers and a well-established system of social dialogue contribute to balancing this model. Equal and adequate protection of workers' labour rights contributes to the fight against unemployment in the country. It is worth noting that the Dutch Government provides atypical workers with a wide range of protection of their social and

labour rights on an equal basis with ordinary standard workers. Employment standards in the country were formed through the active practice of collective bargaining and the conclusion of appropriate agreements that took into account the interests of the parties to the employment relationship at the proper level. The country also has legal norms that protect the category of temporary workers from exploitation by employers, which implies the principle – equal pay for equal work. It is also worth noting that since 2015, the country's labour legislation has undergone some changes, which, in turn, have improved the situation of workers – the legislator obliged employers to make payments (compensation) for the transfer of an employee to another job. Such guarantees from the state allow employees not to worry about switching to a new job or losing their jobs. This collaborative approach to labour regulation between the government, employers, and employees sets this country apart from others. Thanks to the analysis of the legal framework of the Netherlands, it was possible to identify 18 main regulatory legal acts that regulate labour.

South Korea

The Ministry of Employment and Labour in South Korea regulates labour. The Ministry is engaged in improving working conditions, labour relations between employers and trade unions, occupational safety and health, monitoring timely and appropriate payment to workers, developing employment policy, employment, fair unemployment insurance, professional skills development, insurance compensation for industrial accidents and other procedural matters of the central government [38]. A list of the most essential laws of South Korea regulating labour (including atypical labour) is given in Table 4 [39].

Table 4. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by South Korea

Country	The list of the most important laws governing labour
South Korea	Labour Standards Act (근로기준법)
	Employee Retirement Benefits Guarantee Act (근로자퇴직급여 보장법)
	Wage Claim Guarantee Act (임금채권보장법)
	Act on Equal Employment Opportunity for Men and Women and Support for Work-Family Balance for Work-Family Balance (남녀고용평등과 일·가정 양립 지원에 관한 법률)
	Minimum Wage Law (최저임금법)
	Act on Protection of Fixed-Term and Part-Time Workers (기간제 및 단시간근로자 보호 등에 관한 법률)
	Act on the Protection of Dispatched Workers (파견근로자 보호 등에 관한 법률)
	Labour Union and Labour Relations Adjustment Act (노동조합 및 노동관계조정법)
	Certified Labour Attorney Act (공인노무사법)
	Act on Promotion of Worker Participation and Cooperation (근로자참여 및 협력증진에 관한 법률)

	Basic Labour Welfare Act (근로복지기본법)
	Act on Employment Improvement of Domestic Workers (가사근로자의 고용개선 등에 관한 법률)
	Act on Employment Improvement of Construction Workers (건설근로자의 고용개선 등에 관한 법률)
	Act on Prohibition of Age Discrimination in Employment and Promotion of Employment of Senior Citizens (고용상 연령차별금지 및 고령자고용촉진에 관한 법률)
	Act on Support for the Development of Labour-Management Relations (노사관계 발전 지원에 관한 법률)
	Occupational Safety and Health Act (산업안전보건법)

Note: compiled based on the data [38-39]

As in most developed countries, South Korea has common features with other countries in regulating work, including atypical work. There is a division of the labour force into two categories in the country: the first – permanent employees with stable employment, the second – non-permanent workers with atypical forms of employment. It is worth noting that this kind of dualistic labour market has led the country's performance to one of the highest in comparison with other countries that are members of the OECD since the share of atypical workers exceeds the share of ordinary workers. The country's legislation is aimed at creating a fair balance and equalizing the labour rights of both designated categories of workers. Also, in order for employers to comply with labour legislation in relation to atypical workers, the legislator has established special mechanisms for the legal regulation of such labour relations in order to exclude violations of labour standards and injustice towards this category of workers. The main legal acts regulating labour in South Korea include 16 acts.

The United States of America

In the United States, labour regulation is handled by the Department of Labour, one of the executive departments of the US Government. The Ministry oversees a wide range of issues, including occupational safety and health, wage and working time standards, unemployment insurance benefits, workers' compensation, and discrimination in employment [40]. A list of the most essential US labour laws (including atypical ones) is given in Table 5 [41].

Table 5. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by the USA

Country	The list of the most important laws governing labour
USA	Fair Labour Standards Act
	Immigration and Nationality Act
	Occupational Safety and Health Act
	Longshore and Harbor Workers' Compensation Act

	Energy Employees Occupational Illness Compensation Program Act
	Federal Employees' Compensation Act
	Black Lung Benefits Act
	Employee Retirement Income Security Act
	Labour-Management Reporting and Disclosure Act
	Uniformed Services Employment and Reemployment Rights Act
	Employee Polygraph Protection Act
	Consumer Credit Protection Act
	Family and Medical Leave Act
	Davis-Bacon Act
	McNamara-O'Hara Service Contract Act
	Walsh-Healey Public Contracts Act
	Migrant and Seasonal Agricultural Worker Protection Act
	Federal Mine Safety and Health Act
	Copeland "Anti-Kickback" Act
	Worker Adjustment and Retraining Notification Act

Note: compiled based on the data [40-41]

The legal framework of the United States, in comparison with other countries that are members of the OECD, is distinguished by its scale of regulation at the federal level. However, with such a legal system, the regulation of atypical labour is divided into individual states, while the level of protection of social and labour rights of employees may vary depending on the state. Due to the rapid development of digital technologies and the growing employment of workers on digital platforms (Uber, Lyft), legal disputes arise in the country related to the classification of such workers. Therefore, the legislator focuses on resolving issues of classification of such employees. The division of employees into hired and independent directly affects their social package. Due to the fact that the United States relies heavily on the resolution of labour disputes about atypical work in court, this worsens (in comparison with other countries) the situation of atypical workers because not every employee can afford the expensive fees of a representative in court. This question indicates the financial insecurity of atypical workers, which, in turn, leads to the idea of a less developed system of their social protection (in comparison with other countries). An analysis of the US legal framework has identified 20 main regulatory legal acts regulating labour.

Finland

Finland's Ministry of Economic Development and Employment is responsible for labour regulation issues. The Ministry oversees the operational environment for entrepreneurship and innovation, the functioning of the labour market, employee employment, and regional development. The Minister of Labour focuses on matters related to the Department of Employment and Labour Markets. This Department is responsible for various areas, including

employment and labour policy, general labour policy regulation, the operation of labour and commodity markets, and associated economic policy issues [42]. A list of the most important Finnish laws governing labour (including atypical labour) is given in Table 6 [43].

Table 6. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by Finland

Country	The list of the most important laws governing labour
Finland	Employment Contracts Act (Työsopimuslaki)
	Working Hours Act (Työaikalaki)
	Annual Holidays Act (Vuosilomalaki)
	Non-Discrimination Act (Yhdenvertaisuuslaki)
	Act on the Protection of Privacy in Working Life (Laki yksityisyyden suojasta työelämässä)
	Collective Agreements Act (Työehtosopimuslaki)
	Act on Job Alternation Leave (Vuorotteluvapaalaki)
	Study Leave Act (Opintovapaalaki)
	Wage Guarantee Act (Palkkaturvalaki)
	Seafarers' Employment Contracts Act (Merityösopimuslaki)
	Seafarers' Wage Guarantee Act (Merimiesten palkkaturvalaki)
	Seafarers' Working Hours Act (Merityöaikalaki)
	Seamen's Annual Holidays Act (Merimiesten vuosilomalaki)
	Posted Workers Act (Laki lähetetyistä työntekijöistä)
	Act on Equality between Women and Men (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta)
	Young Workers' Act (Laki nuorista työntekijöistä)
	Act on Checking the Criminal Background of Persons Working with Children (Laki lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä)
	Act on Co-operation within Undertakings (Laki yhteistoiminnasta yrityksissä)
	The Act on Personnel Representation in the Administration of Undertakings (Act on Administrative Representation) (Laki henkilöstön edustuksesta yritysten hallinnossa)
	Act on Employee Involvement in European Companies and European Cooperative Societies as well as on Employer Obligations and Employee Involvement in Cross-Border Restructuring of Companies (Laki henkilöstöedustuksesta eurooppayhtiössä ja eurooppaosuuskunnassa sekä työnantajavelvoitteista ja henkilöstöedustuksesta rajat ylittävissä yritysjärjestelyissä)
	Act on Personnel Funds (Henkilöstörahasolaki)

	Act on Co-operation within Finnish and Community-wide Groups of Undertakings (Laki yhteistoiminnasta suomalaisissa ja yhteisönlaajuisissa yritysryhmissä)
	Act on Mediation in Labour Disputes (Laki työriitojen sovittelusta)
	Occupational Safety and Health Act (Työturvallisuuslaki)
	Occupational Health Care Act (Työterveyshuoltolaki)

Note: compiled based on the data [42-43]

During the analysis of the Finnish legal framework (25 main regulatory legal acts) regulating labour relations, it was found that general principles prevail in this issue of regulation. This legal framework is aimed at balancing the interests of both employees and employers while focusing on the fair protection of the rights of atypical workers. As in other OECD countries, building a tripartite social dialogue plays an important role in Finland, and collective bargaining is the main tool for creating favourable conditions for the parties to an employment relationship, including atypical workers. As in most OECD countries, Finland strives to reduce the number of difficulties associated with access to certain benefits for atypical workers. Gender equality plays an important role in the country's labour policy, as well as ensuring a balance for employees between their personal lives and the direct performance of work functions. In addition, it is worth noting that an important stage in the modernization of the country's labour legislation is 2020 when the legislator officially secured for platform employees the right of access to collective agreements that were concluded with professional unions of workers.

Switzerland

Switzerland's State Secretariat for Economic Affairs, under the Ministry of Economy, Education, and Science, deals with labour regulation issues. The Swiss government strives to provide paid job opportunities to as many working-age individuals as possible, ensuring they can earn a decent living in safe working conditions [44]. A list of the most important Swiss laws governing labour (including atypical labour) is given in Table 7 [45].

Table 7. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by Switzerland

Country	The list of the most important laws governing labour
Switzerland	Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code (Part Five: The Code of Obligations) (Obligationenrecht)
	Federal Act on Employment Services and the Hiring of Services (Arbeitsvermittlungsgesetz)
	Federal Law on Work in Industry, Commerce and Trade (Labour Law) (Arbeitsgesetz)
	Federal Act on Gender Equality (Gleichstellungsgesetz)
	Federal Act on Foreign Nationals (Ausländer- und Integrationsgesetz)

	Federal Law on Information and Participation the employees in the companies (Participation Act) (Mitwirkungsgesetz)
	Federal Act on Home Work (Home Work Act) (Heimarbeitsgesetz)
	Federal Law on Work in Public Transport Enterprises (Working Time Law) (Arbeitszeitgesetz)
	Federal Act on Measures to Combat Undeclared Work (Federal Act Against Undeclared Work) (Bundesgesetz gegen die Schwarzarbeit)
	Federal Law on the Federal Conciliation Body for the Settlement of Collective Labour Disputes
	Federal Law on Work in Factories

Note: compiled based on the data [44-45]

When studying Swiss labour legislation (11 main regulatory legal acts), its similarity to the legal regulation of labour in the United States was noted since the decentralized system provides the Swiss cantons with some freedom of action in the legal regulation of social and labour relations. In this regard, the approach to labour regulation may differ from one canton to another. Labour regulation in the country is quite flexible, which, in turn, allows the use of various tools for regulating non-standard employment. As in other EU countries, collective bargaining is traditional in addressing issues of regulating working conditions and protecting the rights and interests of the parties to an employment relationship. A comprehensive social insurance system covers the social risks of both ordinary and atypical workers. In addition, the country's laws are aimed at eliminating discrimination against workers, regardless of their chosen type of employment.

Sweden

In Sweden, the Ministry of Employment is responsible for the regulation of labour issues, related to the labour market, labour legislation, and occupational health and safety. Additionally, the Ministry addresses matters related to integration, works to combat social exclusion, and strives to ensure gender equality and human rights at the national level. This includes efforts to combat racism and discrimination, as well as the promotion of various rights in the workplace [46]. A list of the most essential Swedish laws governing labour (including atypical labour) is given in Table 8 [47].

Table 8. Regulatory legal acts regulating work (including atypical work) by Sweden

Country	The list of the most important laws governing labour
Sweden	Employment Protection Act (Lag om anställningsskydd)
	Annual Leave Act (Semesterlagen)
	Working Hours Act (Arbetstidslagen)

	Work Environment Act (Arbetsmiljölagen)
	Discrimination Act (Diskrimineringslagen)
	Parental Leave Act (Föräldradighetslagen)
	Law on the hiring of workers (Lag om uthyrning av arbetstagare)
	Sick Pay Act (Lag om sjuklön)
	Employment (Co-determination in the Workplace) Act (Lag om medbestämmande i arbetslivet)
	Whistleblower Act (Lag om särskilt skydd mot repressalier för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden)

Note: compiled based on the data [46-47]

An analysis of Swedish labour legislation (10 main regulatory legal acts were studied) showed its similarity to other European countries that are members of the OECD. The social dialogue in the country is structured in such a way that ensuring equal social and labour rights for atypical workers is an important task that is traditionally performed – through social partnership. Employees' choice of atypical work is associated with attempts to balance between the time they spend on themselves (personal life) and the time they spend on work. Sweden focuses on fair labour regulation and compliance with labour laws without prejudice to the rights of atypical workers.

Conclusion

Technological progress and the ongoing transition of countries' economies to digital ones serve as a reason for most people to look for non-standard types of employment. These reasons also include their search for balancing their time, where priority is given to personal life. The flexibility of choice and the ability to work freely from anywhere remotely also contribute to the growth of such forms of employment. The issues of legal regulation of atypical work are complex since the forms of such work are rapidly developing, and labour legislation is not fully capable of protecting the interests of atypical workers. However, the study found that when resolving labour disputes related to non-standard forms of employment, first of all, it is necessary to follow the general principles of labour law. One of the key features of this approach to regulating atypical labour is the flexibility and adaptability of legal norms. In turn, this will ensure and protect the interests of this category of employees. Thus, the social and labour rights of atypical workers will be reliably protected.

Thus, it can be summarized that atypical work has both positive and negative features. The countries selected for this study are improving their regulatory legal acts to take into account the unique aspects of new non-standard forms of employment. Based on the experience of the countries identified in this study, the results in the modernization and adaptability of labour legislation are visible. Atypical employment in Kazakhstan is also developing with the times; therefore, for fair legal regulation at this stage of the development of the country's legal framework, it is necessary to be guided by the general principles of labour law. The general

principles of labour law are the key to successfully solving problems related to non-traditional employment.

Acknowledgement, conflict of interests

All authors declare that they have no conflicts of interest.

The contribution of the authors

All authors contributed to the study conception and design. Material preparation, data collection and analysis were performed by **Y.N. Nurgaliyeva, A.O. Makrushin, M.T. Satybaldiyeva**. The long-term scientific experience of **Y.N. Nurgaliyeva**, combined with the ideas of **A.O. Makrushin** and **M.T. Satybaldiyeva** led to significant research findings. **M.T. Satybaldiyeva** made tables. The first draft of the manuscript was written by **A.O. Makrushin, M.T. Satybaldiyeva**, and **Y.N. Nurgaliyeva** commented on previous versions of the manuscript. All authors read and approved the final manuscript.

References

1. Organisation for Economic Co-operation and Development, (2024). [online] Available at: <https://www.oecd.org/en/about.html> (accessed: 16.11.2024)
2. Convention on the OECD, (2024) [online] Available at: <https://www.oecd.org/en/about/legal.html> (accessed: 16.11.2024)
3. OECD Data: Population (Total, Million persons, 2022 or latest available), (2024). [online] Available at: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/population.html> (accessed: 16.11.2024)
4. OECD Data: Employment rate (Total, Thousand persons, Q1 2023 – Q3 2023), (2024). [online] Available at: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/employment-rate.html> (accessed: 16.11.2024)
5. List of OECD Member countries - Ratification of the Convention on the OECD, (2024). [online] Available at: <https://www.oecd.org/en/about/members-partners.html> (accessed: 16.11.2024)
6. About the Global Innovation Index, (2024). [online] Available at: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/ (accessed: 16.11.2024)
7. Global Innovation Index 2023 rankings, (2024). [online] Available at: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-section1-en-gii-2023-at-a-glance-global-innovation-index-2023.pdf> (accessed: 16.11.2024)
8. World Competitiveness Ranking, (2024). [online] Available at: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/> (accessed: 16.11.2024)
9. Competitiveness criteria of the World Competitiveness Ranking, (2024). [online] Available at: https://imd.widen.net/view/pdf/kzqx1pambc/All_criteria_list_WCY_2023.pdf (accessed: 16.11.2024)
10. IMD Business School (2024) World Competitiveness Center - IMD Annual Report 2023. IMD World Competitiveness Booklet 2023. [online] Available at: <https://www.imd.org/reports/annual-report/2023/world-competitiveness-center/> (accessed: 16.11.2024)
11. World Digital Competitiveness Ranking, (2024). [online] Available at: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/> (accessed: 16.11.2024)

12. Bris A., Cabolis C., Pistis M., Caballero J., Zargari M., (2023). IMD World Digital Competitiveness Ranking 2023. International Institute for Management Development. – 2023. [online] Available at: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness-ranking/> (accessed: 16.11.2024)

13. Rankings. The overall performance of all 193 UN Member States, (2024). [online] Available at: <https://dashboards.sdindex.org/rankings> (Accessed: 16.11.2024)

14. Sachs J.D., Lafortune G., Fuller G., Drumm E., (2023). Implementing the SDG Stimulus. Sustainable Development Report 2023. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press, 10.25546/102924. – 2023. [online] Available at: <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2023/sustainable-development-report-2023.pdf> (accessed: 16.11.2024)

15. Ljutov N.L., (2019). Adaptacija trudovogo prava k razvitiju cifrovih tehnologij: vyzovy i perspektivy [Adaptation of labour law to the development of digital technologies: challenges and prospects], Aktual'nye problemy rossijskogo prava, 6 (103), pp. 98-107. [online] Available at: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2019.103.6.098-107> (accessed: 16.11.2024)

16. Lushnikov A.M., Kirillova A.S., (2017). Netipichnye trudovye dogovory: gibkost' i stabil'nost' juridicheskoy konstrukcii [Atypical employment contracts: flexibility and stability of the legal structure], Vestnik JarGU. Serija Gumanitarnye nauki, 2 (40), pp. 46-50. [online] Available at: <http://j.uniyar.ac.ru/index.php/vyrgu/article/view/502/418> (accessed: 16.11.2024)

17. Bobkov V.N., Odincova E.V., Kovalenko V.V., (2020). Neustojchivaja zanjatost' - global'naja problema sovremennosti: kak snizit' ee masshtaby v Rossii? [Precarious employment is a global problem of our time: how to reduce its scale in Russia?], Problemy prognozirovaniya, 3 (180), pp. 93-100. [online] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/neustoychivaya-zanyatost-globalnaya-problema-sovremennosti-kak-snizit-ee-masshtaby-v-rossii> (accessed: 16.11.2024)

18. Zakaljuzhnaja N.V., (2015). Netipichnye trudovye otnosheniya v usloviyah globalizacii i modernizacii jekonomiki [Atypical labour relations in the context of globalization and economic modernization], Vestnik Brjanskogo gosudarstvennogo universiteta, (2), pp. 213-215. [online] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/netipichnye-trudovye-otnosheniya-v-usloviyah-globalizatsii-i-modernizatsii-ekonomiki> (accessed: 16.11.2024)

19. Ganchurina N.S., (2023). Analiz obshhemirovyyh narastajushhih tendenciĭ, okazyvajushhih vliyanie na regulirovanie truda [Analysis of global growing trends affecting labour regulation], Trudovoe pravo v Rossii i za rubezhom, (2), pp. 46-48. [online] Available at: <https://lawinfo.ru/articles/2660/analiz-obshhemirovyyh-narastajushhih-tendencii-okazyvajushhih-vliyanie-na-regulirovanie-truda> (accessed: 16.11.2024)

20. Mocnaja O., (2009). Pravovoe regulirovanie trudovyh otnoshenij pri netipichnyh formah zanjatosti [Legal regulation of labour relations in atypical forms of employment], Kadrovik. Trudovoe pravo dlja kadrovika, (6-2), pp. 20-27. [online] Available at: <https://base.garant.ru/5703117/> (accessed: 16.11.2024)

21. Husjainov T.M., (2016). Osnovnye podhody k opredeleniju ponjatija «atipichnaja zanjatost'» [The main approaches to the definition of "atypical employment"], Nauka. Mysl', (11), pp. 54-57. [online] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-podhody-k-opredeleniyu-ponyatiya-atipichnaya-zanyatost> (accessed: 16.11.2024)

22. Henkin S.M., (2022). Novye formy zanjatosti i novye social'nye gruppy: proekcija na politiku. Opyt Ispanii [New forms of employment and new social groups: projection on politics. The Spanish experience], Zhurnal politicheskoy filosofii i sociologii politiki «Politija. Analiz. Hronika. Prognoz», 3

(106), pp. 180-196. [online] Available at: [http://politeia.ru/files/articles/rus/Politeia-2022-3\(106\)-Pages-001-202-179-196.pdf](http://politeia.ru/files/articles/rus/Politeia-2022-3(106)-Pages-001-202-179-196.pdf) (accessed: 16.11.2024)

23. Korshunova T.Ju., (2020). Problemy dostojnogo truda v usloviyah netipichnoj zanjatosti [Problems of decent work in conditions of atypical employment], Zhurnal rossijskogo prava, (7), pp. 78-97. [online] Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-dostojnogo-truda-v-usloviyah-netipichnoy-zanyatosti> (accessed: 16.11.2024)

24. Kiselev I.Ja., (2003) Novyj oblik trudovogo prava stran Zapada: proryv v industrial'noe obshchestvo [The new face of Western Labour Law: a breakthrough in industrial society] / I. Ja. Kiselev. – M.: ZAO «Biznes-shkola «Intel-Sintez», 2003. – 160 p. [online] Available at: <http://lawlibrary.ru/izdanie43147.html> (accessed: 16.11.2024)

25. Schoukens P, Barrio A, Montebovi S., (2018). The EU social pillar: An answer to the challenge of the social protection of platform workers?, European Journal of Social Security, 20 (3), pp. 219-241. [online] Available at: <https://doi.org/10.1177/1388262718798393> (accessed: 16.11.2024)

26. Campos Ugaz D., (2022). Time precarity at work: nonstandard forms of employment and everyday life, Social Indicators Research, 164 (2), pp. 969–991. [online] Available at: <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02954-1> (accessed: 16.11.2024)

27. Schoukens P, Barrio A., (2017). The changing concept of work: When does typical work become atypical?, European Labour Law Journal, 8 (4), pp. 306-332. [online] Available at: <https://doi.org/10.1177/2031952517743871> (accessed: 16.11.2024)

28. Jara H.X., Simon A. A., (2024). European Unemployment Benefit to Protect Atypical Workers?, Social Indicators Research, 171 (3), pp. 967-986. [online] Available at: <https://doi.org/10.1007/s11205-023-03276-6> (accessed: 16.11.2024)

29. Deakin S.F. et al., (2013). Addressing labour market segmentation: the role of labour law, Genève, ILO: Geneva. [online] Available at: <https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2023/05/cbrwp446.pdf> (accessed: 16.11.2024)

30. Mattijssen L., Pavlopoulos D., Smits W., (2020). Occupations and the Non-Standard Employment Career: How the Occupational Skill Level and Task Types Influence the Career Outcomes of Non-Standard Employment. Work, Employment and Society, 34 (3), pp. 495-513. [online] Available at: <https://doi.org/10.1177/0950017020902984> (accessed: 16.11.2024)

31. Stone K.V.W., (2012). The Decline in the Standard Employment Contract: Evidence from Ten Advanced Industrial Countries. UCLA: Institute for Research on Labor and Employment. [online] Available at: <https://escholarship.org/uc/item/1wj7c2tb> (accessed: 16.11.2024)

32. Federal Ministry of Labour and Social Affairs, (2024). [online] Available at: <https://www.bmas.de/EN/Ministry/functions.html> (accessed 16 Nov. 2024)

33. Bundesministerium der Justiz, (2024). [online] Available at: <https://www.gesetze-im-internet.de> (Accessed: 16.11.2024)

34. The Ministry of Employment, (2024). [online] Available at: <https://bm.dk/the-ministry-of-employment/the-ministry/> (accessed: 16.11.2024)

35. Beskæftigelsesministeriet, (2024). [online] Available at: <https://bm.dk/> (Accessed: 16.11.2024)

36. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, (2024). [online] Available at: <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-sociale-zaken-en-werkgelegenheid/> (accessed: 16.11.2024)

37. Wet-en regelgeving, (2024). [online] Available at: <https://wetten.overheid.nl> (accessed 16.11.2024)

38. Ministry of Employment and Labour, (2024). [online] Available at: <https://www.moel.go.kr/english/policy/laborStandards.do> (accessed 16.11.2024)
39. 법제처는 우리나라의 모든 법령정보를 제공합니다, (2024). [online] Available at: <https://www.law.go.kr> (accessed: 16.11.2024)
40. U.S. Department of Labor, (2024). [online] Available at: <https://www.dol.gov/> (accessed: 16.11.2024)
41. The United States Code, (2024). [online] Available at: <https://uscode.house.gov> (accessed: 16.11.2024)
42. Ministry of Economic Affairs and Employment, (2024). [online] Available at: <https://tem.fi/etusivu> (accessed: 16.11.2024)
43. Finlex Data Bank, (2024). [online] Available at: <https://www.finlex.fi> (accessed 16.11.2024)
44. Federal Department of Economic Affairs, Education and Research, (2024). [online] Available at: <https://www.wbf.admin.ch/wbf/en/home.html> (accessed: 16.11.2024)
45. The portal of the publication of federal law, (2024). [online] Available at: <https://www.fedlex.admin.ch> (accessed: 16.11.2024)
46. Ministry of Employment, (2024). [online] Available at: <https://government.se/government-of-sweden/ministry-of-employment/> (accessed 16.11.2024)
47. Dokument och lagar, (2024). [online] Available at: <https://www.riksdagen.se> (accessed: 16.11.2024)

Е.Н. Нұрғалиева¹, А.О. Макрушин¹, М.Т. Сатыбалдиева¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(e-mail: ¹e.nurgalieva47@gmail.com, ²makrushin.anton@hotmail.com, ³marjan_0484@mail.ru)

ЭЫДҰ-ға мүше жекелеген елдердегі типтік емес еңбек қатынастарын реттеудің кейбір мәселелері туралы

Аңдатпа: Цифрлық технологиялар мен өзгеріп жатқан жұмыс модельдерінің әсерінен туындаған стандартты емес еңбекке жаһандық ауысу ЭЫДҰ елдеріндегі жұмыспен қамту құрылымын өзгертуде. Бұл мақалада үкіметтердің икемділік пен қызметкерлерді қорғау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге деген көзқарастарын ерекше назарға ала отырып, стандартты емес еңбекті реттейтін құқықтық шеңберлер зерттеледі. Уақытша, штаттан тыс, қашықтан және маусымдық жұмыстарды қамтитын стандартты емес жұмыс түрлері икемді жұмыс кестесі сияқты мүмкіндіктер ұсынады, сонымен бірге әлеуметтік кепілдіктердің тұрақсыздығы сияқты мәселелерді де тудырады. Зерттеуде құқықтық реттеу тәжірибесін бағалау үшін Глобалдық инновациялар индексі және Әлемдік бәсекеге қабілеттілік рейтингі сияқты халықаралық рейтингтерге негізделген талдау, синтез, индукция және салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері қолданылады. ЭЫДҰ-ның сегіз елінің – Германия, Дания, Нидерланд, Оңтүстік Корея, АҚШ, Финляндия, Швейцария және Швецияның заңнамасын талдау негізінде мақалада стандартты емес жұмыспен қамту жағдайына бейімделген еңбек заңнамасындағы ортақ үрдістер анықталады. Бұл зерттеу халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын

және осы жаңа жағдайларда қызметкерлерді қорғау үшін құқықтық реформалардың қажеттілігін атап көрсетеді, өйткені қолданыстағы құқықтық шеңберлер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Түйін сөздер: еңбек құқығы, салыстырмалы талдау, типтік емес еңбек, стандартты емес жұмыспен қамту, еңбек қатынастарын құқықтық реттеу

Е.Н. Нургалиева¹, А.О. Макрушин¹, М.Т. Сатыбалдиева¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(e-mail: ¹e.nurgalieva47@gmail.com, ²makrushin.anton@hotmail.com, ³marjan_0484@mail.ru)

О некоторых вопросах регулирования нетипичных трудовых отношений в отдельных странах-членах ОЭСР

Аннотация: Глобальный переход к нетипичному труду, обусловленный цифровыми технологиями и меняющимися моделями работы, меняет структуру занятости в странах ОЭСР. В этой статье исследуются правовые рамки, регулирующие нетипичный труд, с акцентом на подходах правительств к обеспечению баланса между гибкостью и защитой работников. Нетипичная занятость, включая временную, внештатную, удаленную и сезонную работу, создает возможности и проблемы, такие как гибкий график работы, а также меньшая стабильность социальных гарантий. В исследовании используются методы анализа, синтеза, индукции и сравнительно-правового анализа, основанные на международных рейтингах, включая Глобальный инновационный индекс и Рейтинг мировой конкурентоспособности, для оценки практики регулирования. На основе анализа законодательства восьми стран ОЭСР – Германии, Дании, Нидерландов, Южной Кореи, США, Финляндии, Швейцарии и Швеции — в статье выявляются общие тенденции в адаптации трудового законодательства к условиям нетрадиционной занятости. Это исследование подчеркивает важность международного сотрудничества и необходимость правовых реформ в борьбе с ростом нетипичной занятости, поскольку существующие правовые рамки могут оказаться недостаточными для защиты работников в этих новых условиях.

Ключевые слова: трудовое право, сравнительный анализ, нетипичный труд, нестандартная занятость, правовое регулирование трудовых отношений.

Information about authors:

Nurgaliyeva Y. – Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan

Makrushin A. – doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan

Satybaldiyeva M. – doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan

Нұрғалиева Е.Н. – з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, 010008, Астана, Қазақстан

Макрушин А.О. – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, 010008, Астана, Қазақстан

Сатыбалдиева М.Т. – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, 010008, Астана, Қазақстан

Нурғалиева Е.Н. – д.ю.н., профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Макрушин А.О. – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Сатыбалдиева М.Т. – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



**Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика.
Криминология / Criminal law. Criminal process. Criminalistics.
Criminology / Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика.
Криминология**

МРНТИ10.77.21

Научная статья

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-159-175>

**Особенности института соучастия по уголовному законодательству
Республики Болгария и Республики Казахстан: сравнительный
анализ**

З.Т. Абдукаримова¹ , Г.Р. Тургынбек¹ , А.И. Рзабай¹ 

¹Таразский университет имени М.Х. Дулати

(e-mail: zau-2002@mail.ru, turgynbek_79@mail.ru, toty_r@mail.ru)

Аннотация: в данной статье рассматриваются особенности соучастия в уголовно-правовых системах Болгарии и Казахстана, выявляются как сходства, так и различия в том, как определяются и распределяются роли и обязанности соучастников. Проводя сравнительный анализ правовых основ этих двух стран, авторы выдвигают гипотезу о том, что, несмотря на различия в их правовых традициях и исторических контекстах, обе страны сталкиваются с общими проблемами в регулировании ответственности лиц, причастных к преступлениям, совершенным более чем одним лицом. Методология исследования включает сравнительный анализ уголовных кодексов обеих стран с использованием действующего права и доктринальных источников для оценки того, как каждая правовая система квалифицирует институт соучастия. Результаты подчеркивают, что хотя обе правовые системы разделяют общие концептуальные рамки, такие, как признание различных ролей и персональное наказание соучастников, подходы расходятся в их применении. Правовая база Казахстана имеет тенденцию подчеркивать более подробную классификацию ролей, в то время как Болгария применяет более гибкий, контекстно-зависимый подход к определению ответственности соучастников. Статья вносит вклад в академические дебаты, предлагая более четкое понимание того, как правовые системы управляют соучастием и ответственностью, одновременно подчеркивая практические последствия этих рамок для достижения справедливого и индивидуализированного правосудия. Это исследование не только расширяет наше понимание соучастия и его применения в уголовном праве, но и предлагает рекомендации по улучшению ясности и последовательности юридических классификаций.

Ключевые слова: соучастие, соучастники, квалификация преступлений, уголовная ответственность, уголовное правонарушение, дифференциация ответственности.

Введение

Вопросы ответственности соучастников преступлений занимают важное место в уголовном праве каждой страны, поскольку определение и квалификация соучастия имеет ключевое значение для справедливого и адекватного применения наказания. Уголовное законодательство Республики Казахстан и Республики Болгария, несмотря на различия в правовых системах в историческом контексте, сталкиваются с общими проблемами в регулировании ответственности за преступления, совершённые несколькими лицами. Соучастие всегда вызывало и вызывает живой интерес теоретиков уголовного права, поскольку вопросы соучастия в преступлении до сих пор являются спорными и дискуссионными. Этот тезис подтверждается работами Стивена Шеффера [1], который соучастников рассматривает сквозь призму взаимодействия их ролей и действий, переосмысливает традиционные теории о соучастии и уделяет значительное внимание распределению ответственности между ними. Джошуа Дресслер рассматривает институт соучастия с учетом мотиваций и намерений участников при квалификации правонарушений [2]. В.И. Пинчук отмечает, что ответственность соучастников должна строиться на тех же принципах, что и ответственность отдельно взятого преступника [3]. Г. Назаренко и другие в своем сравнительном исследовании считают неоправданным приемом проектирования включение норм о соучастии в иные уголовно-правовые институты и подчеркивают, что наличие дефинитивных норм в институте соучастия существенно повышает её качество [4]. Казахстанские авторы И.Ш. Борчашвили [5] и Рахметов С.М. [6] также особое внимание уделили институту соучастия и охватили широкий спектр вопросов от классических форм соучастия до новых вызовов, таких, как киберпреступность и международное соучастие. Среди болгарских исследователей данной проблеме уделяли внимание Н. Филчев [7], Р. Марков [8], которые указывают на важность гибкости в квалификации деяний соучастников и необходимости учета мотивации и роли в правонарушении. Ф., Базарган анализируя роли соучастников в совершении преступлений, подчеркивает важность распределения ответственности в зависимости от характера участия. Это исследование можно применить для уточнения механизмов определения наказания соучастникам [9]. А.А. Биебаева и А.М. Калгужинов значительное внимание уделяют аспектам освобождения от ответственности при условии активного раскаяния и полного возмещения убытков, что является инновационным подходом в уголовном праве [10]. С.Ф. Кэппс предлагает переосмысление концепций соучастия в свете современных юридических вызовов, таких, как преступления с применением новейших технологий [11]. Другие авторы акцентируют внимание на преступлениях, связанных с использованием искусственного интеллекта, рассматривая пробелы в действующем законодательстве [12]. Н.К. Имангалиев, Л.А. Темиржанова особое внимание заострили на проблеме выявления и раскрытия уголовных правонарушений, совершаемых в сети интернет [13].

Особую актуальность тема приобретает в условиях глобализации и международной борьбы с преступностью, где многие преступления имеют транснациональный характер, а действия соучастников часто выходят за пределы одной юрисдикции.

Обобщая работы авторов, можно отметить, что вопросы, связанные с ответственностью соучастников, носят дискуссионный характер, что, на наш взгляд, влияет на единообразную правоприменительную практику. Авторы, исследовавшие данную проблему, зачастую ответственность соучастников уголовного правонарушения определяют не по виду правонарушения, совершенного ими совместно, а в связи с такими важными вопросами, как формы соучастия, участие в несовершенном уголовном правонарушении, добровольный отказ от его совершения. Сложность понимания соучастия, противоречия, заложенные в законе, не позволяют ясно квалифицировать преступления, совершенные в соучастии. Отчасти это связано с тем, что нет полного перечня правил, которые применяются к квалификации соучастия, так как законодательство постоянно пополняется новыми нормами о соучастии, поэтому изучение особенностей квалификации соучастия является необходимым, поскольку именно от неё во многом зависит применяемая уголовная ответственность.

В исследованиях по уголовной ответственности и соучастия в преступлениях во многих странах остается открытым вопрос, как обеспечить баланс между справедливостью и стимулированием лиц к раскаянию, а также механизмами, которые затрудняют это в условиях нестабильных социальных и политических реалий. Исследования недостаточно сосредоточены на интеграции международных стандартов в национальное законодательство, что затрудняет борьбу с транснациональными преступлениями. Эти вопросы требуют более глубокого анализа для совершенствования национальных и международных механизмов уголовной ответственности. Все сказанное выше свидетельствует о необходимости в сравнительном аспекте изучать общие и специальные вопросы при квалификации деяний, основания и дифференциацию ответственности соучастников на основе анализа уголовного законодательства разных стран с целью совершенствования правоприменительной практики. Таким образом, целью данного исследования является выявление сходства и различий в правовом регулировании института соучастия через сопоставление уголовного законодательства Республики Болгария (далее РБ) и Республики Казахстан (далее РК), а также изучение подходов к определению роли и степени ответственности каждого из соучастников преступления.

Материалы и методы исследования

Для проведения сравнительного анализа ответственности соучастников по уголовному законодательству Республики Казахстан и Республики Болгарии были использованы различные методы сравнительного правоведения (компаративистики), которые позволили выявить сходства и различия в регулировании института соучастия, дали возможность через анализ роли участников (организатор, пособник, подстрекатель и исполнитель) увидеть подходы к индивидуализации наказания. В рамках этого метода изучались Уголовный кодекс Республики Казахстан и Уголовный кодекс Республики Болгария, что дало возможность оценить особенности национальных правовых систем. Исследование строилось на основе сопоставления мнений теоретиков уголовного права,

изучавших данный вопрос, где в качестве теоретической основы выступили монографии и статьи в научных журналах и их оценка, а также оценка конструктивно содержательных особенностей норм о соучастии в уголовном правонарушении. Это помогло авторам сделать соответствующие выводы, которые способствовали бы минимизации ошибок при квалификации уголовных правонарушений и назначении наказания. Наряду с этим использовался метод правового прогнозирования, чтобы определить возможные изменения в законодательных системах Казахстана и Болгарии в будущем.

Результаты и обсуждение

Соучастие – сложное понятие в преступной деятельности, когда несколько лиц объединяют свои усилия для достижения единого преступного результата. При этом необходимо установить, что виновные взаимодействуют с общественно опасным деянием и имеют связь с каждым участником преступления. Признак объединенности в преступлении имеет место от начального до последнего этапа его совершения, и состоит из следующих элементов: а) деяния отдельных участников уголовного правонарушения в прямой зависимости являются условием совершения другими участниками действий в конкретных условиях; б) последствия уголовного правонарушения находятся в причинной связи с действиями каждого участника; в) результаты уголовного правонарушения являются общими для всех. Каждый соучастник играет свою роль, и уголовное право различает их в зависимости от вклада и степени участия. Основные признаки соучастия - совместность действий, наличие общей цели и согласие на участие в преступлении определяет, что каждый соучастник осознаёт и принимает вклад других, что позволяет квалифицировать действия как единое преступное деяние. Важно, чтобы законодательство обеспечивало чёткое понимание ролей и признаков соучастия, так как это способствует «справедливому и дифференцированному привлечению к ответственности всех лиц, вовлечённых в преступную деятельность» [14].

Для того, чтобы понять, какие общие и специальные вопросы мы должны решить при квалификации деяний соучастников уголовного правонарушения, определимся с категориальным аппаратом.

Исходя из этого, квалификация преступления – это «определение деяния конкретного лица преступлением путем установления соответствия или тождества признаков совершенного общественно опасного деяния признакам предусмотренного уголовным законом состава преступления» [15]. Некоторые ученые, устанавливая необходимость формального закрепления, отмечают, что «квалификация преступлений – это установление и юридическое закрепление точного соответствия между признаками совершенного деяния и признаками состава преступления, предусмотренного соответствующей нормой Уголовного кодекса» [14]. А.А. Князьков определение связывает с признаками квалификации. По его мнению, «квалификация преступлений – это установление в совершенном деянии наличия признаков состава преступления, т. е. соотнесение признаков содеянного и признаков состава преступления, итогом которого является констатация совпадения или несовпадения таковых» [16].

Б.А. Куринов квалификацию преступлений определяет как процесс мыслительной деятельности; как результат, выражающийся в точном установлении признаков совершенного деяния и его описания в конкретной норме Особенной части Уголовного кодекса (собственно квалификация как правовая оценка) [17]. Такой же точки зрения придерживаются и казахстанские ученые А.Б. Бекмагамбетов, В.П. Ревин, В.В. Ревина [18].

Ю.А. Клименко отмечает, что квалификацию необходимо изучать через выделение объективного и субъективного критерия как степень согласованности их действий [19]. В.Б. Малинина отмечает, что «сложность определения юридической природы соучастия состоит в том, что в одних случаях соучастие образует институт Общей части, а в других является самостоятельным преступлением ответственности соучастников при различных формах и видах соучастия» [20].

А.А. Герцензон, П.И. Гришаев, Г.А. Кригер, А.А. Пионтковский считают, что «соучастие не создает особых оснований уголовной ответственности. Оно предполагает применение общих принципов ответственности по уголовному праву. Единственным основанием уголовной ответственности является установление в общественно опасном поведении соучастника признаков конкретного состава преступления, предусмотренного Особенной частью Уголовного кодекса, а в некоторых случаях – Общей и Особенной частями Уголовного кодекса [20]. Таким образом, небольшой экскурс, проведенный в нашем исследовании, дает нам однозначно понять, что квалификация преступлений – это своего рода уголовно-правовая оценка, состоящая из привлечения к уголовной ответственности виновного с целью применения к нему наказания.

Для понимания общих и специальных вопросов при квалификации деяний соучастников обратимся к сравнительному анализу уголовного законодательства двух стран. Законодательство Республики Казахстан в статье 28 Уголовного кодекса РК определяет виды соучастия [21]. Закон относит к ним четыре категории: «исполнитель, организатор, подстрекатель и пособник». Четырехзвенная система деления соучастников на виды рекомендована Модельным уголовным кодексом СНГ [22]. Анализ статьи 28 Уголовного кодекса РК позволяет утверждать, что в основе деления соучастников лежит характер фактического участия в совершении преступления. Степень участия показывает интенсивность и фактическую роль каждого из соучастников в преступлении. Закон других критериев не использует и не допускает. Это наглядно видно из нормы статьи 28 Уголовного кодекса РК, где используются категории «непосредственно совершившее», «непосредственно участвовавшее», «руководившее его исполнением», «склонившее другое лицо к совершению уголовного правонарушения», «содействовавшее совершению уголовного правонарушения» [21] и т.д., которые как раз указывают на характер и степень участия, описывают действия соучастников при совершении преступления.

Нами уже указывалось, что к институту соучастия в преступлении, как правило, относят исполнителя, подстрекателя, пособника, что характерно и для уголовного законодательства Болгарии. Особенностью болгарского законодательства является то, что уголовно-правовая наука соучастием признает только то, что объективно способствует совершению преступления; деяние, которое при конкретном исполнении данного преступления причинно связано с его исполнением, а в случае вытекающих

из него преступлений с преступным результатом. Соучастие возможно только в умышленных преступлениях, что прямо установлено в ч.1 ст. 20 Уголовного кодекса РБ и предполагает осознание участником совершения определенного преступления совместно с другими лицами, действующими умышленно в этом направлении. Соучастник должен действовать с намерением совершить совместно с другим лицом конкретное, достаточно индивидуализированное преступление.

Таким образом, вопросы соучастия Уголовный кодекс РБ регламентирует в III разделе Общей части Уголовного кодекса РБ [23]. Уголовный кодекс РБ в своем тексте не дает понятие самой категории «соучастие», но уголовно-правовая доктрина, основываясь на критерии деления соучастников, выделяет три вида соучастия. Это закреплено в ч.1 статьи 21 Уголовного кодекса РБ, где есть прямое указание на наказание, которое основано на «характере и степени участия каждого из них» [23]. Анализируя ч.1 статьи 20 Уголовного кодекса РБ, Н. Филчев отмечает, что соучастие связано: «а) с множественностью лиц; б) с причинно-следственной связью между поведением каждого из участников и общим уголовным результатом; в) с общим умыслом» [24]. Анализ норм уголовного кодекса РБ позволяет отметить, что статьи 20-22 Уголовного кодекса РБ являются общими положениями, которые применяются ко всем преступлениям, независимо от их характера, и помещены в Общую часть Уголовного кодекса. Анализируя институт соучастия и нормы ст. 20-22 Уголовного кодекса РБ, Н. Филчев отмечает особый характер указанных норм и взаимосвязи Общей и Особенной части УК РБ, когда ст. 20-22 Уголовного кодекса не работает самостоятельно, определяя ответственность соучастника, а должна работать в сочетании с конкретной нормой особенной части [7].

Уголовный кодекс РК, перечисляя виды соучастников, первым указывает исполнителя. Такая практика характерна не только для Казахстана, но и для многих стран СНГ. Верховный Суд РК, уделяя внимание институту соучастия и его важности в дифференциации ответственности, давая характеристику исполнителю, указывает на важность уделения внимания таким вопросам, как непосредственное участие в преступлении или использование отдельных лиц, которые в силу возраста, невменяемости не подлежат уголовной ответственности. От этого зависит, будем ли мы ссылаться на ст. 28 УК РК или нет. Исполнитель фактически реализует замысел всех соучастников, предвидит общий преступный результат и желает наступления этого результата. Именно на это обстоятельство и акцентирует свое внимание Верховный Суд РК в Нормативном Постановлении «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений» [25].

Аналогичный подход характерен и для уголовного законодательства Болгарии, где, давая определение исполнителю, в части 2 статьи 20 УК РБ делается акцент на дифференциацию ответственности соучастников с учетом характера и степени участия каждого из них. Без участия исполнителя соучастие как юридический факт теряет свою правовую основу, что делает невозможным привлечение к ответственности других участников преступления. Однако «когда составом преступления предусмотрено, что оно совершается специальным субъектом, виновным должно быть лицо, занимающее специальное должностное или законодательно урегулированное положение» [26].

Преступление, совершенное двумя или более лицами, является бесспорным проявлением совместной преступной деятельности. Предусмотренная в Особенной части Уголовного кодекса, она представляет собой конкретизацию общих норм фактического соучастия и особенно его формы. Поэтому всякий раз, когда применяются соответствующие нормы Особенной части, следует учитывать общие условия соучастия. Но нормы ст. 20-22 Уголовного кодекса РБ прямо не указаны в квалификации групповых правонарушений, а также не применяются упомянутые в них правила, поскольку сама совместная деятельность считается элементом состава и поэтому учитывается законодателем при определении наказания.

Следующий вид соучастника – это организатор. Данная дефиниция не сразу появилась в уголовном законодательстве. Этому предшествовали длительные научные поиски. Для дифференциации ответственности видов соучастников выделение организатора имеет важное значение. Совершенно очевидно, что отсутствие организатора как одного из соучастников не дает полную картину характера фактического участия каждого в совершении уголовного правонарушения. Деятельность организатора может быть различной в зависимости от конкретных особенностей состава преступления. Подобная деятельность осуществляется на этапах, предшествующих исполнению объективной стороны запланированного преступления. В то же время эта деятельность по своей природе схожа с подстрекательством, что вызывает определенные сложности в правоприменительной практике. Казахстанское уголовное законодательство в ч. 3 ст. 28 Уголовного кодекса РК установило характер деятельности организатора преступления. Оно должно совершить, руководить исполнением, создать преступную группу или руководить ею. В то же время в уголовном законодательстве РК есть статьи, где закреплена функция организатора, превращающая его в исполнителя. Например, статья 182 Уголовного кодекса РК «Создание, руководство экстремистской группой или участие в ее деятельности». Здесь прослеживается ответственность за соучастие по определенной статье Особенной части Уголовного кодекса РК со ссылкой на ст. 28 Уголовного кодекса РК. В то же время уголовное законодательство Болгарии среди соучастников преступления организатора не указывает. По смыслу статьи 21 Уголовного кодекса РБ такого вида соучастника нет. Однако в статье 163(1) и статье 321 Уголовного кодекса РБ применяются конструкции «организатор», «организует или руководит группой», «участник такой группы» и т.д.

Следующий вид соучастника – это подстрекатель. Подстрекателем, согласно ч.4 статьи 28 Уголовного кодекса РК, считается «лицо, склонившее другое лицо к совершению уголовного правонарушения путем уговора, подкупа, угрозы или другим способом» [21]. Законодатель, понимая, что этим списком ограничиваться невозможно, использует дефиницию «другим способом», включая в этот перечень любые способы подстрекательства. Можно привести большое количество способов подстрекательства, на которые ссылаются ученые. Так, к ним относят: поручение, исполнение приказа, физическое принуждение и угрозы, просьба, выражение желания, совет, завлечение, препоручение, убеждение, обещание, подкуп, убеждение и уговоры, физическое насилие, обман, одобрение, угрозу, физическое насилие и т.д. По мнению А. Бекмагамбетова,

«подстрекатель не принимает непосредственного участия в выполнении действий, входящих в объективную сторону преступления, поэтому его действия квалифицируются по статье Особенной части Уголовного кодекса РК со ссылкой на ст. 28 Уголовного кодекса РК. Однако не исключается, что подстрекатель может быть и одним из исполнителей. В этом случае квалификация по ст. 28 Уголовного кодекса РК не применяется, а его роль инициатора преступления учитывается при назначении наказания как особо активная роль в совершении уголовного правонарушения (п. 4 ч. 1 ст. 54 Уголовного кодекса РК)» [27].

Уголовный кодекс РБ в ч. 3 статьи 20 определяет подстрекателя как лицо «умышленно склонившее другое лицо к совершению преступления и (или) оказавшим содействие исполнителю» [23]. Н. Филчев в своей работе «Теоретические основы уголовного законодательства» отдельно останавливается на психическом воздействии подстрекателя на преступника, считая это решающим фактором [28]. Б. Йотов указывает, что «субъективной стороны подстрекательства выражается в склонности к воздействию на психику преступника таким образом, что у него возникает решение совершить преступление. Эта форма соучастия может совершаться только в форме действия. Сам процесс подстрекательства, по его мнению, характеризуется «настойчивым убеждением, когда в результате интеллектуальной деятельности другой человек принимает решение о совершении преступления» [26].

Пособник – традиционно менее опасный из соучастников. Данный вид соучастия и способы, которыми совершается уголовное правонарушение, наиболее схожи. Это относится к объективным сторонам, установленным в ч. 5 ст. 28 Уголовного кодекса РК. Болгарский Уголовный кодекс определяет пособника как лицо, которое «умышленно облегчило совершение преступления путем дачи советов, разъяснений, обещания оказать помощь после совершения преступления, устранения препятствий, предоставления средств или другим способом» [23]. При этом действия пособника находятся в причинно-следственной связи с преступным результатом. Однако эта связь не прямая, а опосредованная. Кроме того, так же, как и в казахстанском уголовном праве, он должен действовать преднамеренно и содействовать преступлению.

Уголовный кодекс Болгарии не предусматривает ответственность, если подстрекатель и пособник по собственной инициативе отказались от дальнейшего участия и воспрепятствовали совершению деяния или предотвратили наступление уголовных последствий (ч. 3 ст. 22 УК РБ); отказались от совершения преступления по собственному желанию (ч. 3 ст. 17); не наказываются за покушение на преступление, если по собственной инициативе: а) он отказался от совершения преступления или б) он предотвратил наступление уголовных последствий (п. 3 ст. 18). Институт добровольного отказа от совершения преступления имеет объективные и субъективные признаки, обязательные для всех случаев добровольного отказа, независимо от стадии преступной деятельности и от того, осуществляется ли она одним или более лицами. Такая позиция характерна как для казахстанского, так и для болгарского законодателя.

Сравнительный анализ показал, что, хотя в уголовных кодексах Казахстана и Болгарии есть значительные сходства в подходах к ответственности соучастников, существуют и ключевые различия, обусловленные особенностями национальных правовых систем,

традициями и международной интеграцией. Казахстан ещё в процессе улучшения правовой определенности и судебной практики в области соучастия, в то время как Болгария как страна ЕС уже более гармонизирована с европейскими стандартами. Для Казахстана важно продолжать развивать и детализировать законодательные нормы, в том числе с учетом международного опыта, в частности, в области смягчающих и отягчающих факторов, а также уточнять механизмы дифференциации ответственности в зависимости от роли каждого участника преступления.

В Казахстане существует определённая тенденция к формализации ролей соучастников, что ограничивает гибкость судов при назначении наказания. При этом роль каждого участника в преступлении имеет ключевое значение для справедливого правосудия, и формализация может не учитывать все нюансы преступной деятельности, влияющих на степень вины и наказания. Для того, чтобы более точно учитывать участие каждого из соучастников, Казахстану необходимо улучшить законодательство, уделив внимание дифференциации ответственности в зависимости от роли, умысла и степени вовлеченности. Также важно учесть международный опыт в этой области для приведения казахстанского законодательства в соответствие с современными правовыми стандартами.

В Болгарии существует проблема недостаточной координации между различными антикоррупционными и правоохранительными органами, что затрудняет эффективное расследование преступлений, связанных с соучастием. Плохая коммуникация между органами может приводить к недооценке вклада отдельных участников преступления и, соответственно, к неправильному назначению наказания. Болгария сталкивается с правовыми коллизиями, которые иногда затрудняют понимание точных критериев ответственности соучастников и их правовых статусов. Разработка чётких норм и упрощение процедур в вопросах ответственности соучастников поможет повысить правовую определенность и снизить юридические ошибки в процессе правоприменения. Обе страны сталкиваются с проблемами несовершенства в учёте смягчающих обстоятельств, что ограничивает возможность индивидуализировать наказание в зависимости от поведения соучастников. В частности, в Казахстане и Болгарии необходимы более чёткие нормативы, которые бы учитывали не только роль соучастников, но и их влияние на развитие преступления, готовность сотрудничать с органами правопорядка, а также другие смягчающие или отягчающие обстоятельства. Также подходы Казахстана и Болгарии к ответственности несовершеннолетних соучастников имеют существенные различия, что связано с различиями в их правовых системах, международных обязательствах и социальных контекстах.

Заключение

Таким образом, исследование особенностей института соучастия по уголовному законодательству Республики Болгария и Республики Казахстан позволило выявить как сходства, так и различия в регулировании ответственности соучастников, что дает возможность понять, какие факторы оказывают влияние на эти различия.

В обеих странах общим выступают подходы к определению понятия соучастия как совместное, умышленное участие в преступном деянии, в определении ответственности соучастников, когда законодательство рассматривает каждого из соучастников как отдельного субъекта преступления, учитывая его роль и степень участия. Различием выступает то, что в Казахстане большее внимание уделяется классификации и конкретизации каждой роли, тогда как в Болгарии акцент ставится на учёт смягчающих и отягчающих обстоятельств при назначении наказания. Также болгарское право позволяет более гибко учитывать конкретные условия содействия преступлению, что отражает её правовую систему, основанную на континентальной модели, более адаптированной к международным стандартам.

В Казахстане основное внимание уделяется объективной роли соучастников, что помогает минимизировать субъективные ошибки при квалификации преступления. В Болгарии используется комбинированный подход, который учитывает как объективные, так и субъективные признаки, например, намерение или мотивы. В Казахстане существуют сложности с правоприменением норм о соучастии в сложных преступных схемах, включая транснациональные преступления и коррупционные дела. В Болгарии проблемы связаны с отсутствием детализированных критериев для классификации ролей соучастников, что иногда приводит к неоднозначности при вынесении судебных решений.

Сравнительный анализ законодательства Казахстана и Болгарии показал, что каждая страна имеет свои сильные стороны и области для улучшения. Внедрение международных стандартов, модернизация законодательства и усиление судебной практики станут важными шагами для обеих стран на пути к более эффективной борьбе с преступностью. В то же время на основе проведенного сравнительного анализа уголовного законодательства Республики Казахстан и Республики Болгария в части регулирования ответственности соучастников сформулированы следующие рекомендации и направления для дальнейших исследований. В обоих государствах следует стремиться к четкому и унифицированному определению понятий «соучастие» и «соучастники». Это поможет устранить терминологические разночтения и обеспечить правовую определенность, особенно в случаях транснациональных преступлений. В Казахстане необходимо закрепить в Уголовном кодексе более детализированные критерии для квалификации ролей организаторов, пособников, подстрекателей и исполнителей. Для Болгарии важно предусмотреть дополнительные разъяснения относительно особенностей квалификации действий каждого соучастника с учетом уровня их участия в преступной деятельности.

Обе страны должны продолжать гармонизацию национального законодательства с международными стандартами, такими, как Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. Это включает в себя внедрение более строгих мер против организованной преступности и коррупции. Для повышения эффективности борьбы с преступностью необходимо разработать методические рекомендации для судей и следователей по вопросам квалификации соучастия. В Казахстане следует уделить внимание разработке практики применения статьи 28 УК, а в Болгарии – части 1 и 2 статьи 20 УК. Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на анализе опыта других

стран и адаптации их инновационных подходов к национальным системам, что позволит усовершенствовать механизмы дифференциации ответственности соучастников. Важно также изучить влияние технологий, таких, как искусственный интеллект и блокчейн, на предотвращение и расследование преступлений.

Вклад авторов. **Абдукаримова З.Т., Тургынбек Г.Р., Рзабай А.И.** внесли равный вклад в разработку и реализацию исследования, анализ результатов и написание статьи. Все авторы внесли ценные замечания и сыграли значительную роль в формировании исследования.

Информация о финансировании.

Финансирование сторонними организациями не проводилось.

Список литературы

1. Stephen Schafer. (1974) *The political criminal: The problem of molality and crime.* – New York: Free Press, str. 192.
2. Джошуа Дресслер. (2022) *Понимание уголовного права* Carolina: Academic Press. 656 с.
3. Пинчук В.И. (2002) *Соучастие в преступлении: учебное пособие.* СПб. 33 с.
4. Nazarenko G., Alexandra Sitnikova., Andrey Baybarin. (2021) *Institution of Complicity in a Crime: Comparative-Legal Interpretation.* Cuestiones Politicas Vol. 39 (68): str. 520-530. Доступно по адресу: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35433/37534> (дата обращения: 10.01.2025).
5. Борчашвили, И.Ш. (2015) «Комментарий к Уголовному Кодексу РК общая часть» (Том 1) Алматы. с. 175. Доступно по адресу: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T970000167_#z103 (дата обращения: 10.01.2025).
6. Рахметов, С. М. (2019) *Квалификация уголовных правонарушений: научно-практическое пособие.* Новое изд. Алматы: ТОО «Лантар Трейд». 247 с.
7. Филчев, Н. (2005) *Теоретические основы уголовного законодательства.* CIELA - Soft and Publishing. София. 141 с.
8. Марков, Р. (2006) *Престъпна и правомерна дейност на множество лица.* Издательство на правна литература. София. С. 22-23.
9. Bazargan, F.S. (2022) *Accomplice liability. У Authority, cooperation, and accountability.* Oxford University PressOxford. str.181. Доступно по адресу: <https://academic.oup.com/book/44146/chapter-abstract/372325921?redirectedFrom=fulltext> (дата обращения: 10.01.2025).
10. Биебаева, А.А., Калгужинава, А.М. (2024) *Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием.* Вестник Карагандинского университета. Серия: Право. №3 (111). С. 68-76. Доступно по адресу: <https://law-vestnik.ksu.kz/index.php/law/article/view/388> (дата обращения 10.01.2025).
11. Capps, C.F. *Rethinking accomplice liability.* (2024) *Arizona State Law Journal*, №56, str.1-52 Доступно по адресу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4536484 (дата обращения: 10.01.2025).

12. Eliot, L. (2021) The legal criminality of accomplice liability amid AI exceptionalism. Electronic Journal. Доступно по адресу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4536484 (дата обращения: 10.01.2025).

13. Имангалиев, Н.К., Темиржанова, Л.А. (2022) Актуальные проблемы выявления и раскрытия уголовных правонарушений, совершаемых в сети интернет. Вестник ЕНУ имени Л.Н Гумилева. Серия: Юридическая. Том 138. №1. С.124-132 Доступно по адресу: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/65> (дата обращения: 10.01.2025).

14. Кудрявцев, В.Н. (1999) Общая теория квалификации преступлений// В. Н. Кудрявцев. М. Юристъ. с. 5.

15. Идрисов, Н.Т. (2015) Правила квалификации преступлений: понятие, виды, проблемы правового регулирования: монография. Самара. Издательство «АСГАРД», с. 9. Доступно по адресу: <http://repo.ssau.ru/bitstream/Monografii/Pravila-kvalifikacii-prestuplenii-ponyatie-vidy-problemy-pravovogo-regulirovaniya-Elektronnyi-resurs-monografiya-73892> (дата обращения: 10.01.2025).

16. Князьков, А.А. (2018) Теория и практика квалификации преступлений: учебное пособие. Ярославль. ЯрГУ. С. 6. Доступно по адресу: <http://www.lib.uniyar.ac.ru/edocs/iuni/20180920.pdf> (дата обращения: 10.01.2025).

17. Куринов, Б.А. (1984) Научные основы квалификации преступлений: учебное пособие. Москва. 45 с. Доступно по адресу: <http://lawlibrary.ru/izdanie12115.html> (дата обращения: 10.01.2025).

18. Бекмагамбетов, А.Б., Ревин, В.П., Ревина, В.В. (2017) Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Москва. Доступно по адресу: <https://monographies.ru/ru/book/section?id=12527> (дата обращения: 10.01.2025).

19. Клименко, Ю.А. (2016) Классификация соучастия: формы, виды, значение для уголовно-правовой оценки преступления // Lex Russica № 5 (114) май. 157 с. Доступно по адресу: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-souchastiya-formy-vidy-znachenie-dlya-ugolovno-pravovoy-otsenki-prestupleniya> (дата обращения: 10.01.2025).

20. Энциклопедия уголовного права. (2007) Т. 6. «Соучастие в преступлении». - Издание профессора Малинина В.Б. — СПб ГКА, СПб. С. 11.

21. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. Доступно по адресу: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z107> (дата обращения: 10.01.2025).

22. Модельный уголовный кодекс. Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств (с изменениями на 16 ноября 2006 года. Доступно по адресу: <https://docs.cntd.ru/document/901781490> (дата обращения 10.01.2025).

23. Уголовный кодекс Республики Болгария от 15 марта 1968 года. Доступно по адресу: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529> (дата обращения: 10.01.2025).

24. Филчев, Н. (2014) Наказательно право теоретични въпроси и съдебна практика. София. С. 132-133.

25. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года №8 «О практике рассмотрения некоторых коррупционных преступлений». Доступно по адресу: <https://office.sud.kz/forumTaldau/view.xhtml?view=article&category=10&content=norms&article=1106#> (дата обращения 10.01.2025).

26. Йотов, Б. (2014) Наказательно право. обща част. Изд. Университета «Св.Климент Орхидский». 167 с.

27. Бекмагамбетов, А.Б., Ревин, В.П. (2015) Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Алматы. Жеті Жарғы. 21 с. Доступно по адресу: <http://test.ksu.edu.kz/images/upr/bekmag/bekmagambetov.pdf> (дата обращения: 10.01.2025).

28. Филчев, Н. (2005) Теоретические основы уголовного законодательства. CIELA – Soft and Publishing. София. 141 с.

З.Т. Абдукаримова¹, Г.Р. Тургынбек¹, А.И. Рзабай¹

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті

(e-mail: zau-2002@mail.ru, turgynbek_79@mail.ru, toty_r@mail.ru)

Болгария Республикасы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас қатысу институтының ерекшеліктері: салыстырмалы талдау

Аңдатпа: Бұл мақалада Болгария Мен Қазақстанның қылмыстық-құқықтық жүйелерінде сыбайлас қатысудың ерекшеліктері қарастырылады, қатысушылардың рөлдері мен міндеттері қалай анықталып, бөлінетіндігінде ұқсастықтар да, айырмашылықтар да айқындалады. Аталған екі елдің құқықтық негіздеріне салыстырмалы талдау жасай отырып, авторлар өздерінің құқықтық дәстүрлері мен тарихи контексттеріндегі айырмашылықтарға қарамастан, екі ел де бірнеше адам жасаған қылмыстарға қатысы бар адамдардың жауапкершілігін реттеуде жалпы мәселелерге тап болады деп болжайды. Зерттеу әдістемесі екі елдің Қылмыстық кодекстерін қолданыстағы заңдар мен доктриналық қайнар көздерді қолдана отырып, әр құқықтық жүйенің сыбайлас қатысу институтына қалай сәйкес келетінін бағалау үшін салыстырмалы талдауды қамтиды. Нәтижелер екі құқықтық жүйе де әртүрлі рөлдерді тану және сыбайлас қатысушыларды жеке жазалау сияқты жалпы тұжырымдамалық шеңбермен бөліскенімен, оларды қолдану тәсілдері әртүрлі екенін көрсетеді. Қазақстанның құқықтық базасы рөлдердің неғұрлым егжей-тегжейлі жіктелуін атап көрсетуге бейім, ал Болгария сыбайлас қатысушылардың жауапкершілігін айқындауға неғұрлым икемді, контекстке тәуелді тәсілді қолданады. Мақала академиялық пікірталастарға үлес қосады, құқықтық жүйелердің сыбайлас қатысу мен жауапкершілікті қалай басқаратыны туралы нақты түсінік береді, сонымен бірге бұл шеңбердің әділ және дараланған сот төрелігіне қол жеткізудегі практикалық салдарын көрсетеді. Бұл зерттеу қылмыстық заңға сыбайлас қатысу және оны қолдану туралы түсінігімізді кеңейтіп қана қоймайды, сонымен қатар құқықтық жіктеулердің анықтығы мен дәйектілігін жақсарту бойынша ұсыныстар береді.

Түйін сөздер: сыбайлас қатысу, сыбайлас қатысушылар, қылмысты саралау, қылмыстық жауаптылық, қылмыстық құқық бұзушылық, жауапкершілікті даралау.

Z.Abdukarimova¹, G. Turgynbek¹, A. Rzabay¹

¹*M.Kh. Dulaty Taraz University*

(e-mail: zau-2002@mail.ru, turgynbek_79@mail.ru, toty_r@mail.ru)

Features of the institution of complicity in criminal legislation of the Republic of Bulgaria and the Republic of Kazakhstan: comparative analysis

Abstract: This article examines the characteristics of complicity in the criminal legal systems of Bulgaria and Kazakhstan, identifying similarities as well as differences in how roles and responsibilities of accomplices are defined and distributed. In comparing the legal framework of these two countries, the authors hypothesize that despite their different legal traditions and historical contexts, both countries face common problems in regulating the responsibility of those involved in crimes, by more than one person. The methodology of the study includes a comparative analysis of the penal codes of both countries using existing law and doctrinal sources to assess how each legal system qualifies the institution of complicity. The results highlight that although both legal systems share common conceptual frameworks, such as recognition of different roles and personal punishment of accomplices, approaches differ in their application. Kazakhstan's legal framework tends to emphasize more detailed role classification, while Bulgaria has a more flexible, context-dependent approach to defining the responsibility of accomplices. The article contributes to academic debate by offering a clearer understanding of how legal systems govern participation and accountability, while emphasizing the practical implications of this framework for achieving fair and individualized justice. This study not only broadens our understanding of complicity and its application in criminal law, but also offers recommendations for improving the clarity and consistency of legal classifications.

Key words: complicity, accomplices, qualification of crimes, criminal responsibility, criminal offence, differentiation of responsibility.

References

1. Stephen Schafer. (1974) *The political criminal: The problem of molality and crime*. – New York: Free Press, str.192. [in English]
2. Dzhoshua Dressler. (2022) *Ponimanie ugovnogo prava Carolina*: Academic Press, str. 656. [in Russian]
3. Pinchuk, V.I. (2002) *Souchastie v prestuplenii: Uchebnoe posobie*. SPb., str. 33. [in Russian]
4. Nazarenko, G., Alexandra Sitnikova., Andrey Baybarin. (2021) *Institution of Complicity in a Crime: Comparative-Legal Interpretation*. *Cuestiones Politicas* Vol. 39(68), str. 520-530. Dostupno po adresu: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/35433/37534> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in English]
5. Borchashvili, I.Sh. (2015) «Kommentarij k Ugolovnomu Kodeksu RK obshhaja chast'» (Tom 1) *Almaty*. str. 175. Dostupno po adresu: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T970000167_#z103 (data obrashhenija 10.01.2025). [in Russian]
6. Rahmetov, S. M. (2019) *Kvalifikacija ugovnyh pravonarushenij: nauchno-prakticheskoe posobie*. S. M. Rahmetov. - Novoe izd. - *Almaty: TOO «Lantar Trejd»*, str. 247. [in Russian]

7. Filchev, N. (2005) «Teoreticheskie osnovy ugovnogo zakonotvorchestva». CIELA – Soft and Publishing. Sofija. str. 141. [in Bulgarian]
8. Markov, P. (2006) «Prestpna i pravomerna dejnost na mnozhestvo lica». Izdatel'stvo na pravna literatura. Sofija. str. 22-23. [in Bulgarian]
9. Bazargan, F.S. (2022) Accomplice liability. U Authority, cooperation, and accountability. str. 181. Oxford University PressOxford. Dostupno po adresu: <https://academic.oup.com/book/44146/chapter-abstract/372325921?redirectedFrom=fulltext> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in English]
10. Biebaeva, A.A. Kalguzhinova, A.M. (2024) «Osvobozhdenie ot ugovnoy otvetstvennosti v svyazi s dejatel'nyh raskajaniem». Vestnik Karagandinskogo universiteta Serija «Pravo» №3 (111) str. 68-76. Dostupno po adresu: <https://law-vestnik.ksu.kz/index.php/law/article/view/388> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]
11. Capps, C. F. (2024) Rethinking accomplice liability. Arizona State Law Journal, № 56, str. 1-52. Dostupno po adresu: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4536484 (data obrashhenija 10.01.2025). [in English]
12. Eliot, L. (2021) The legal criminality of accomplice liability amid AI exceptionalism. Electronic Journal. Dostupno po adresu: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4536484 (data obrashhenija :10.01.2025). [in English]
13. Imangaliev, N.K., Temirzhanova, L.A. (2022) Aktual'nye problemy vyavleniya i raskrytiya ugovnyh pravonarushenij, sovershaemyh v seti Internet. Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya «YUridicheskaya» Tom 138 № 1, str. 124-132. Dostupno po adresu: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/65> (data obrashcheniya: 10.01.2025). [in Russian]
14. Kudrjavcev, V. N. (1999) «Obshhaja teoriya kvalifikacii prestuplenij»// V. N. Kudrjavcev. M. Jurist. str. 5. [in Russian]
15. Idrisov, N.T. (2015) «Pravila kvalifikacii prestuplenij: ponjatie, vidy, problemy pravovogo regulirovaniya». Monografija. Samara. Izdatel'stvo «ASGARD». str. 9. Dostupno po adresu: <http://repo.ssau.ru/bitstream/Monografii/Pravila-kvalifikacii-prestuplenii-ponyatie-vidy-problemy-pravovogo-regulirovaniya-Elektronnyi-resurs-monografiya-73892> (data obrashhenija 10.01.2025). [in Russian]
16. Knjaz'kov, A.A. (2018) «Teoriya i praktika kvalifikacii prestuplenij: uchebnoe posobie».Jaroslavl'. JarGU, str. 6. Dostupno po adresu: <http://www.lib.uniya.ac.ru/edocs/iuni/20180920.pdf> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]
17. Kurinov, B.A. (1984) «Nauchnye osnovy kvalifikacii prestuplenij. Uchebnoe posobie». Moskva. str. 45. Dostupno po adresu: <http://lawlibrary.ru/izdanie12115.html> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]
18. Bekmagambetov, A.B., Revin, V.P., Revina, V.V. (2017) «Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Osobennaja chast'». Moskva. Dostupno po adresu: <https://monographies.ru/ru/book/section?id=12527> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]
19. Klimenko, Ju. A. (2016) «Klassifikacija souchastija: formy, vidy, znachenie dlja ugovno-pravovoj ocenki prestuplenija»//LexRussisa № 5 (114), str.157. Dostupno po adresu: <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-souchastiya-formy-vidy-znachenie-dlya-ugolovno-pravovoy-otsenki-prestupleniya> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]
20. Jenciklopedija ugovnogo prava. (2007) T. 6. «Souchastie v prestuplenii». - Izdanie professora Malinina V.B. — SPb GKA, SPb, str. 11. [in Russian]

21. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda. Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226#z107> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]

22. Model'nyj ugolovnyj kodeks Rekomendatel'nyj zakonodatel'nyj akt dlja Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv (s izmenenijami na 16 nojabrja 2006 goda. Dostupno po adresu: <https://docs.cntd.ru/document/901781490> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]

23. Ugolovnyj kodeks Respubliki Bolgarija ot 15 marta 1968 goda. Dostupno po adresu: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Bulgarian]

24. Filchev, N. (2014) «Nakazatelno pravo teoretichni voprosi i sudebna praktika». Sofija. str. 132-133. [in Bulgarian]

25. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 27 nojabrja 2015 goda. №8 «O praktike rassmotrenija nekotoryh korrupcionnyh prestuplenij». Dostupno po adresu: <https://office.sud.kz/forumTaldau/view.xhtml?view=article&category=10&content=norms&article=1106#> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]

26. Jotov, B. (2014) «Nakazatelno pravo.obshha chast». Izd. Universiteta «Sv.Kliment Orhidskij», str. 167. [in Bulgarian]

27. Bekmagambetov, A.B., Revin, V.P. (2015) «Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Obshhaja chast'». Almaty. Zheti Zharǵy, str. 21. Dostupno po adresu: <http://test.ksu.edu.kz/images/upp/bekmag/bekmagambetov.pdf> (data obrashhenija: 10.01.2025). [in Russian]

28. Filchev, N. (2005) «Teoreticheskie osnovy ugolovnogo zakonotvorchestva». CIELA – Soft and Publishing. Sofija. str. 141. [in Bulgarian]

Авторлар туралы мәлімет:

Абдукаримова З.Т. – азаматтық құқық және процесс кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, экономика және құқық факультеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Сулейменов көшесі, 7а, 800000, Тараз, Қазақстан.

Турғынбек Г.Р. – хат-хабар авторы, азаматтық құқық және процесс кафедрасының доценті, құқық магистрі, экономика және құқық факультеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Сулейменов көшесі, 7а, 800000, Тараз, Қазақстан.

Рзабай А.И. – PhD докторы, азаматтық құқық және процесс кафедрасының аға оқытушысы, экономика және құқық факультеті, М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті, Сулейменов көшесі, 7а, 800000, Тараз, Қазақстан.

Абдукаримова З.Т. – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и процесса, факультет экономики и права, Таразский университет им. М.Х. Дулати, улица Сулейменова, 7а, 800000, Тараз, Казахстан.

Турғынбек Г.Р. – автор для корреспонденции, магистр права, старший преподаватель кафедры гражданского права и процесса, факультет экономики и права, Таразский университет им. М.Х. Дулати, улица Сулейменова, 7а, 800000, Тараз, Казахстан.

Рзабай А.И. – доктор PhD, доцент кафедры гражданского права и процесса, факультет экономики и права, Таразский университет им. М.Х. Дулати, улица Сулейменова, 7а, 800000, Тараз, Казахстан.

Abdukarimova Z. – candidate of Law, Associate Professor of Civil Law and Process Department, Faculty of Economics and Law, Taraz University named after M.H. Dulati, Suleimenov Street 7a, 800000, Taraz, Kazakhstan. M.H. Dulati, Suleimenov Street 7a., 800000, Taraz, Kazakhstan.

Turgynbek G. – corresponding author, Senior Lecturer, Department of Civil Law and Process, Master of Law, Faculty of Economics and Law, Taraz University named after M.H. Dulati, Suleimenov Street 7a. M.H. Dulati, Suleimenova Street 7a., 800000, Taraz, Kazakhstan.

Rzabay A. – doctor PhD, Associate Professor of Civil Law and Process, Faculty of Economics and Law, Taraz University named after M.H. Dulati, Suleimenov Street 7a. M.H. Dulati, Suleimenov Street 7a., 800000, Taraz, Kazakhstan.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.81.45
Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-176-190>

Gambling in the digital era and criminological challenges of crimes in online gambling

B.R. Taubayev¹, B.A. Seriev¹, B.S. Issakhov*²

¹Ilyas Zhansugurov Zhetysu University

²Central Asian Innovation University

(e-mail: ¹t_bauka1114@mail.ru, ²seriev_bolat@mail.ru, ³bakha86@gmail.com)

Abstract: In the context of the active development of the digital economy and the expansion of the Internet space in Kazakhstan, the problem of online gambling and related criminological risks is becoming particularly relevant. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the criminological aspects of online gambling, the identification of the main types of crimes in this area, as well as the development of proposals to improve legislation and preventive measures. The scientific novelty of the research lies in the consideration of crimes in the field of Internet gambling through the prism of modern criminological theories and the assessment of the effectiveness of the current legislation of Kazakhstan from the standpoint of international standards. The practical significance is determined by the contribution to the improvement of state policy in the field of gambling regulation and crime prevention. The study revealed the main criminological risks associated with online gambling, such as fraud, money laundering and illegal business activities. It has been established that the existing legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of gambling does not sufficiently take into account the specifics of digital platforms and requires improvement taking into account international experience. The conducted research contributes to the development of criminological science, expanding the understanding of modern forms of crime in the digital environment. The results of the work are of practical importance for law enforcement and government agencies in the field of crime prevention and gambling regulation.

Key words: online gambling, criminology, gambling, digital economy, crime.

Introduction

The development of digital technologies has fundamentally transformed society's interaction with various economic sectors, including the gambling industry. The expansion of online gambling, driven by high-speed internet, mobile technology advancements, and digital payment systems, has created a new segment within the industry characterized by high accessibility and anonymity. This transformation not only contributes to the sector's economic growth but also generates significant legal and criminological challenges that require thorough analysis.

At the international level, digital gambling is recognized as a sector with high criminogenic potential. According to the United Nations (UN), the gambling industry is often used for money laundering and financing illegal activities, including transnational criminal organizations. The World Trade Organization (WTO) and the United Nations World Tourism Organization (UNWTO) also emphasize the need for stricter regulation of online gambling, considering its socio-economic implications [1].

One of the key criminological aspects of online gambling is its connection to economic and cybercrime. Reports from the Financial Monitoring Agency, which actively combats money laundering through virtual gambling, indicate a rise in cases of illicit financial flows within this sector, posing additional challenges for financial control systems. In 2024, more than 4,800 online casino websites were shut down, and 41 financial pyramids were dismantled, with 4.6 billion tenge reimbursed to victims [2]. Additionally, in January 2024, the Ministry of Internal Affairs, in cooperation with the National Security Committee and under the coordination of the General Prosecutor's Office, conducted a large-scale special operation that dismantled the largest illegal online casino network operating under the guise of lottery clubs [3].

Given these circumstances, a comprehensive criminological and legal analysis of online gambling is crucial. Examining existing regulations and international practices can help identify potential improvements to Kazakhstan's legislation and develop effective measures to prevent gambling-related crimes in the digital space.

For Kazakhstan, this issue is particularly significant due to the rapid expansion of the digital economy and the growing internet landscape. Digitalization affects all areas of life, including financial technologies and e-commerce. However, alongside the positive aspects of digital transformation, there is an increasing threat posed by the uncontrolled proliferation of online gambling.

Despite legal restrictions, effective control over illegal online gambling remains a challenge, as many internet platforms operate on foreign servers and use cryptocurrency mechanisms for financial transactions, making regulatory enforcement difficult.

The expansion of online gambling brings a range of criminological risks. Foremost among these are economic crimes, including fraud, illegal business operations, and money laundering. Unregistered and illegal online casinos serve as convenient tools for financial manipulations, tax evasion, and concealing financial flows.

Moreover, the high level of anonymity in the digital environment facilitates citizens' involvement in illegal gambling, including underage participation. Despite legal restrictions regulating gambling, the digital nature of online gambling complicates monitoring and law enforcement. Authorities face challenges in identifying criminal schemes and establishing the

identities of participants. As noted by A.V. Serebrennikova, weak cooperation between domestic and foreign law enforcement agencies hinders the detection of internationally organized gambling crimes, as online gambling often operates across borders. This, in turn, makes it difficult to identify offenders and suppress illegal activities [4].

Another significant threat is the rise in property crimes linked to gambling addiction. Financial losses caused by uncontrolled gambling frequently lead to theft, fraud, and other crimes committed to cover debts. Research indicates that gambling addiction destroys families, pushes individuals into permanent financial and personal crises, provokes other addictions (such as alcoholism and drug abuse), and can even result in suicide [5].

A crucial issue in the context of online gambling is its potential link to organized crime. Global institutions such as the UN and FATF have repeatedly emphasized the dangers of its misuse in transnational criminal activities. Addressing these risks requires robust state oversight and the development of effective countermeasures.

In the context of Kazakhstan, Internet betting crime is still a growing area that requires a diverse strategy. Compared to gambling offenses, online platforms pose hurdles that demand creative methods for identifying, examining and stopping them. The uniqueness of this research lies in scrutinizing cyberbetting crimes using crime analysis frameworks while measuring Kazakhstan's systems, against global standards.

The research results are important, for improving government policies related to gambling regulations and preventing crime associated with it. By cracking down on casinos and addressing criminal activities linked to digital gambling in a more structured legal framework can help create a more effective regulatory environment and lower the risk of criminal behavior.

In light of the growth of the economy and the rising popularity of online gambling, Kazakhstan today needs to adopt international standards within its legal system to ensure a smooth integration process. It is crucial to enhance government supervision mechanisms and update law enforcement approaches while also improving collaboration, among agencies to effectively address the challenges posed by crimes linked with gambling industry.

Materials and methods

The research, on the aspects of gambling in Kazakhstan took a thorough approach by examining national laws on gambling and gathering data from the Financial Monitoring Agency and the Bureau of National Statistics along with reports from global bodies like the UN and WTO and academic studies on online gambling concerns. The study employed methodologies such, as analyzing regulations and conducting legal comparisons to understand the system better. This method helped pinpoint threats and suggested ways to enhance the crime prevention system in this region.

Results and Discussion

The progress of technologies has led to changes, in gambling, as it has shifted to online realm and introduced new variations. Online gambling encompasses a range of games of chance

conducted in virtual spaces through digital technologies, including internet platforms, mobile applications, and blockchain systems.

In legal practice and academic literature, the term "gambling" refers to activities in which participants place bets on events with uncertain outcomes, risking financial losses or property forfeiture [6]. This highlights the inherent risk and uncertainty characteristic of gambling. In Kazakhstan, this activity is regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan "On Gambling Business" (2007) [7], which defines gambling as an entrepreneurial activity involving the organization and conduct of games of chance and/or betting. However, the law primarily focuses on traditional gambling formats and does not fully address the specific nature of online casinos, poker rooms, and other digital forms of gambling.

From a criminological perspective, online gambling can be classified according to several criteria. Based on its format, it includes:

- Online casinos featuring games with random number generators (e.g., roulette, slot machines);
- Online poker and card games hosted on specialized platforms;
- Betting exchanges that allow wagers on sports and other events;
- Digital lotteries and raffles;
- Crypto casinos utilizing blockchain technology and cryptocurrencies for gaming [8].

Additionally, online gambling can be categorized as either legal, operating under state control, or illegal, functioning outside established regulations. The latter poses the highest criminological risk, as it is frequently associated with money laundering, fraud, and the financing of criminal activities. Despite the ban on online casinos, access remains available through foreign platforms, complicating law enforcement efforts. To block illegal gambling websites, Kazakhstan's legislation provides several mechanisms. The Ministry of Digital Development, Innovation, and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan, the authority responsible for telecommunications, enforces such blocks based on decisions issued by the Prosecutor's Office [9].

The digitalization of financial and entertainment services has led to a rapid expansion of online gambling, driven by several key factors. First, internet technologies have enabled players to access gambling platforms anytime and from anywhere in the world, significantly broadening the audience. Second, the integration of modern payment systems, including e-wallets and cryptocurrencies, has facilitated financial transactions, making them more anonymous and less susceptible to state control.

The transformation of the gambling industry is also influenced by advancements in artificial intelligence and predictive algorithms, which are utilized in both betting management systems and fraudulent schemes [10]. So-called "bonus traps" and manipulations of winning odds have become common practices among unscrupulous online gambling operators. Additionally, the darknet has attracted significant attention from criminal organizations, as illegal casinos, match-fixing bets, and cryptocurrency platforms are widely used for illicit activities.

At the international level, the regulation of online gambling lacks uniform standards due to differences in legal systems and cultural contexts across countries. However, some international organizations are making efforts to develop common regulatory approaches.

Within the framework of the WTO, gambling-related services fall under the General Agreement on Trade in Services (GATS). This means that member states may commit to liberalizing the gambling market. However, the regulation of online gambling remains at the discretion of national governments, resulting in diverse regulatory approaches and the absence of standardized norms.

A key precedent in this area is the case United States – Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services (DS285). In this dispute, Antigua and Barbuda argued that U.S. laws prohibiting the provision of online gambling services from abroad violated the country's GATS commitments. The WTO Appellate Body ruled that while the U.S. could take measures to protect public morals, such measures must be consistent and non-discriminatory. In this case, it was found that certain forms of remote betting, such as horse race betting, were permitted domestically, raising doubts about the justification for a blanket ban on foreign online gambling services [11].

The UN does not have specialized documents dedicated to online gambling. However, in its efforts to combat transnational organized crime and money laundering, it emphasizes the need to monitor financial flows associated with gambling, including its digital forms. The UN Convention against Transnational Organized Crime (Palermo Convention) and the UN Convention against Corruption contain provisions aimed at preventing the use of the gambling industry for criminal purposes.

In addition to these conventions, the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) has published a report addressing illegal betting and its links to organized crime and money laundering. The report highlights that criminal groups exploit illegal sports betting not only to launder proceeds from other illicit activities but also due to the high profitability of such operations [12].

In 2014, the European Commission issued Recommendation 2014/478/EU, aimed at protecting consumers and online gambling participants while preventing minors from engaging in gambling. Key provisions of this document include ensuring transparency among operators, implementing measures to safeguard vulnerable groups, and preventing criminal activities related to online gambling. The Recommendation urges EU member states to adopt these measures to create a secure and responsible online gambling environment [13].

As previously noted, gambling activities in the Republic of Kazakhstan are regulated by the Law "On Gambling Business" dated January 12, 2007, No. 219-III [7]. This law establishes the legal framework for organizing and conducting gambling activities, defines the requirements for operators and participants, and provides for state control and supervision measures.

According to Article 11 of the law, gambling establishments, bookmakers, and totalizators (betting offices) are permitted only in designated gambling zones. Currently, Kazakhstan has two such zones: the Shchuchinsk-Burabay resort area in the Akmola region and the Kapshagay zone in the Almaty region. Any gambling activities outside these zones are prohibited and subject to administrative and criminal liability.

Regarding online gambling, Kazakhstan's legislation does not explicitly prohibit citizens from participating in foreign internet casinos. In 2024, amendments were introduced to strengthen control over bookmakers and totalizators. Since February 12, 2024, they have been required

to integrate their hardware and software systems with the information systems of the State Revenue Committee for automated data transmission on bets and winnings [14]. Additionally, as of September 9, 2024, advertising of bookmakers and totalizators has been banned in mass media, on transport, and in outdoor advertising, except in specific cases [15].

As part of the Comprehensive Plan to Combat Illegal Gambling and Gambling Addiction for 2024-2026, measures have been implemented to reduce the number of regular gamblers and increase the number of blocked illegal online casinos [16].

Despite the existing legal framework, the regulation of online gambling in Kazakhstan faces several challenges and gaps. First, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Gambling Business" primarily targets traditional forms of gambling, such as casinos and gaming halls, without addressing the specifics of digital platforms.

Second, controlling foreign online casinos operating in Kazakhstan presents significant difficulties. Citizens have unrestricted access to numerous international gambling websites, complicating efforts to monitor and prevent offenses related to money laundering and terrorism financing.

In response, Kazakh authorities are tightening regulatory measures. Specifically, the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan has approved regulations for systematically collecting and analyzing online content to identify unlicensed internet casinos and foreign bookmakers. These measures aim to detect and block illegal online gambling platforms [17].

Third, the current state oversight and regulatory mechanisms are not fully adapted to modern digital realities. The lack of effective tools for monitoring online transactions and identifying participants in gambling activities limits law enforcement agencies' ability to prevent and investigate crimes in this sector [18].

To address these challenges, it is essential to improve the regulatory framework, considering international experience and contemporary trends in digital technology development. Efforts must be made to create and enforce measures that control gambling activities to safeguard consumer interests and thwart the potential exploitation of the gambling sector, for illicit activities.

The rise of technologies and easy access, to the internet have resulted in a surge in online betting activities that have subsequently fueled the emergence of fresh criminal behavior patterns within this sphere of virtual gambling exploration and study offer insights into the primary criminal activities rampant, in this domain.

Online betting is often associated with practices, like fraud where dishonest websites exploit users and run away with their money to escape responsibility afterwards. Besides that, online casinos are also used by criminals for money laundering purposes to make their illicit profits seem legitimate. There are also worries about gambling sites and cyberattacks that target casino systems to steal information or demand money. All these issues contribute to a lack of trust in the industry. Emphasize the need, for regulations.

Kazakhstan has recently seen an increase in gambling activities. This growth is especially noticeable in the online realm according to data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for the first nine

months of 2024 shows that gambling and betting services have emerged as a dominant sector within all service industries during this period. This development highlights the swift expansion of online gambling in the nation and its growing availability to the public [19].

There has been an increase, in gambling related crimes; however official data on these specific offenses is limited due to challenges in identifying and categorizing them and the lack of effective monitoring systems, in place.

Individuals, from backgrounds are heavily impacted by crimes associated with online gambling; young people and those with limited financial knowledge are especially, at risk. According to a parliamentary inquiry, approximately 350,000 Kazakhstanis suffer from gambling addiction, with adolescents comprising a significant proportion. The financial burden on gambling addicts is severe, with an average debt reaching 10 million tenge. The social impact is profound, contributing to family breakdowns, criminal activity, and even suicides [20].

Moreover, online gambling participants frequently fall victim to fraudulent schemes involving fake casinos and unauthorized betting platforms. The digital nature of these operations exposes users to cybercrimes such as identity theft and financial fraud. In addition to personal financial losses, gambling addiction often drives individuals to commit offenses like theft and deception in an attempt to settle accumulated debts.

The development of online gambling addiction is driven by a complex interplay of psychological and social factors. Psychologically, factors include emotional dissatisfaction, escapism, the pursuit of thrill and novelty, impaired self-control, and increased impulsivity. Individuals experiencing inner emptiness or dissatisfaction may turn to online gambling as a means of escaping reality and temporarily relieving emotional distress. Internet gambling offers intense emotional experiences and a sense of risk, attracting sensation-seekers. Those with high impulsivity and difficulties in controlling their actions are particularly vulnerable to pathological gambling, especially given the constant accessibility of online platforms [21].

Social factors contributing to gambling addiction include the widespread availability and anonymity of online gambling, aggressive marketing strategies of gambling operators, insufficient public awareness of potential risks, and a lack of effective prevention programs. Internet technologies provide 24/7 access to gambling, enabling users to participate from anywhere in the world, significantly increasing addiction risks. Online casinos and betting companies aggressively target vulnerable populations with tailored advertisements, leading to a rise in gambling participation [22]. The absence of effective educational programs and preventive measures results in many users being unaware of the risks associated with online gambling, further fueling addiction rates [22].

In Kazakhstan, law enforcement agencies play a crucial role in detecting and addressing crimes related to online gambling. Their responsibilities include monitoring cyberspace, identifying illegal platforms, and prosecuting those involved in organizing unlawful gambling activities. The introduction of criminal liability for operating online casinos has enhanced law enforcement capabilities in countering such offenses.

The efficiency of these measures largely depends on interagency collaboration and the exchange of information among relevant state bodies, including those responsible for cybersecurity and financial monitoring. In 2023, more than 1,780 online resources suspected

of facilitating illegal gambling were added to the "Cyber Oversight" information system, underscoring the importance of coordinated efforts in tackling online gambling violations [23].

Regulatory approaches to online gambling differ significantly worldwide, shaped by each country's cultural, economic, and legal contexts. Within the European Union (EU), there is a prevailing trend toward legalization and strict regulation of online gambling. Many Western European countries have established comprehensive legal frameworks governing the online gaming industry, enabling authorities to supervise market operations and safeguard consumer interests.

In the United States, online gambling regulations vary across states, reflecting differing policy choices. While jurisdictions like New Jersey have legalized and strictly regulate online gambling by imposing stringent requirements on operators and ensuring comprehensive oversight, other states maintain prohibitions, leading to a fragmented regulatory landscape. According to Thomas E. Lambert's research, New Jersey became the first state to legalize sports betting outside Nevada in May 2018, following a U.S. Supreme Court ruling that invalidated the federal ban on sports betting in states other than Nevada and the District of Columbia [24].

Singapore has adopted a highly restrictive approach to online gambling, prohibiting most forms of such activities. However, legislative amendments in 2016 introduced limited exemptions, allowing certain state and charitable organizations to offer online gambling services under strict government supervision [25]. This approach aims to mitigate potential social harms while addressing consumer demand for regulated gambling services. To curb unauthorized online betting activities, the Singaporean government enacted the Remote Gambling Act, which imposes financial penalties and imprisonment for both operators and users of unlicensed gambling platforms. In 2016, Singapore Pools and Singapore Turf Club were granted licenses to provide regulated online betting services.

Notably, the Remote Gambling Act includes provisions that distinguish games not based entirely on chance from traditional gambling activities. However, unlike in the United States, where such distinctions have been legally analyzed, Singapore has yet to assess the legal classification of fantasy sports under this framework. Nevertheless, indications suggest that Singaporean legislators consider fantasy sports as games requiring a certain degree of skill. In 2021, a proposal was introduced to consolidate regulatory functions under the newly established Gambling Regulatory Authority (GRA), potentially leading to further legislative clarifications regarding the legal status of fantasy sports [26].

International experience indicates that the legalization and licensing of online gambling, under a well-regulated framework, can contribute to reducing crime in this sector. Establishing formal oversight mechanisms enhances transparency in gambling operations, ensures consumer protection, and helps prevent financial crimes such as money laundering.

The implementation of clear regulatory standards for online gambling operators, combined with robust monitoring and enforcement mechanisms, reduces the risks associated with illegal activities and fosters a safer market environment. By analyzing global regulatory practices and adapting effective measures to Kazakhstan's legal framework, policymakers can improve national online gambling legislation, strengthen regulatory oversight, and mitigate gambling-related criminal activities.

Conclusion

President of the Republic of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev, has identified gambling addiction as one of the five major social evils facing the country, underscoring the urgency and significance of this study. The research confirms the high criminological risks associated with online gambling and highlights its role in the rising prevalence of gambling addiction in Kazakhstan. The findings reveal key factors contributing to crime in this sphere: the legal uncertainty surrounding digital platforms, challenges in monitoring illegal online casinos, and the population's insufficient financial literacy. The analysis demonstrates that current legislation, primarily designed for traditional gambling businesses, fails to fully address the specifics of online gambling, creating opportunities for money laundering, fraud, and illicit entrepreneurship.

These results expand existing scientific perspectives on the criminological aspects of online gambling and emphasize the need for a systematic approach to tackling this issue. A comprehensive analysis suggests that effective crime prevention in this area requires coordinated efforts from law enforcement agencies, financial institutions, educational organizations, and the adaptation of international best practices to national conditions. In conclusion, the study of online gambling's criminological aspects in Kazakhstan has identified several key characteristics and challenges associated with this phenomenon:

Firstly, online gambling has been found to have significant criminogenic potential, providing a favorable environment for crimes such as fraud, money laundering, and illegal business activities.

Secondly, the analysis revealed that the current legislation of the Republic of Kazakhstan on the gambling industry does not fully account for the specifics of digital platforms. This creates challenges in regulating online gambling and combating related crimes.

Thirdly, the study identified key factors contributing to the spread of online gambling, including wide accessibility, anonymity, the development of digital payment systems, and insufficiently effective state control.

Lastly, the most vulnerable population groups exposed to the negative effects of online gambling have been determined, particularly young people and individuals with low financial literacy.

This research is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR24992927).

The contribution of the authors:

The authors, **Taubayev B.R., Seriev B.A., Issakhov B.S.**, contributed equally to the writing of the article and the conduct of the study. Each author provided important information that played a significant role in shaping the study.

References

- 1 WHO.int (2024) Gambling 02.12.2024. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/gambling> (accessed: 05.12.2024).
- 2 Akorda.kz (2024) Глава государства принял председателя Агентства по финансовому мониторингу Дмитрия Малахова. Доступно по ссылке: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-predsdatelya-agentstva-po-finansovomu-monitoringu-dmitriya-malahova-2812214> (дата обращения: 10.04.2024 г.).
- 3 Tengrinews.kz (2024) Спецоперация МВД и КНБ: пресечена деятельность сети онлайн-казино. Доступно по ссылке: <https://tengrinews.kz/crime/spetsoperatsiya-mvd-knb-presechena-deyatelnost-seti-onlayn-523145/> (дата обращения: 12.04.2024).
- 4 Серебренникова, А.В. (2021) «Кибергемблинг: понятие, причины и условия (криминологические аспекты)», Социально-политические науки, 11(2), стр. 115-119.
- 5 Acat.kz (2024) Лудомания в РК стала угрозой нацбезопасности. Доступно по ссылке: https://www.acat.kz/news/970-ludomanija_v_rk_stala_ugrozoj_nacbezopasnosti/ (дата обращения: 12.04.2024).
- 6 Law.cornell.edu. Gambling Law: An Overview Available at: <https://www.law.cornell.edu/wex/gambling> (accessed: 12.04.2024).
- 7 Adilet.zan.kz (2007) The Law of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2007 № 219. On gambling industry Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000219_ (accessed: 10.04.2024).
- 8 Casu, M., Belfiore, C.I., and Caponnetto, P. (2023) 'Rolling the Dice: A Comprehensive Review of the New Forms of Gambling and Psychological Clinical Recommendations', Psychiatry International, 4(2), pp. 105-125. <https://doi.org/10.3390/psychiatryint4020014>.
- 9 Kurochkin I., Hotsyn D., and Yautodzyeva A. (2024) Gaming Law 01.11.2024. Practiceguides.chambers.com. Available at: <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/gaming-law-2024/kazakhstan> (Accessed: 14.11.2024).
- 10 Galekwa, R., Tshimula, J., Tajeuna, E., Kyamakya, K. (2024) A Systematic Review of Machine Learning in Sports Betting: Techniques, Challenges, and Future Directions. Available at: https://www.researchgate.net/publication/385353406_A_Systematic_Review_of_Machine_Learning_in_Sports_Betting_Techniques_Challenges_and_Future_Directions (Accessed: 10.11.2024).
- 11 WTO.org (2013) DS285: United States – Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds285_e.htm (accessed: 23.10.2024).
- 12 Unodc.org (2021) UNODC Global Report on Corruption in Sport. Section 9: Illegal betting and sport Available at: https://www.unodc.org/res/safeguardingsport/grcs/9_22-03221_SPORTS_CORRUPTION_2021.pdf (accessed: 10.11.2024).
- 13 Vigolex.net (2020) Основные положения европейского законодательства по гемблингу. Доступно по ссылке: <https://vigolex.net/ru/ganna-buyadji-ukraiyni-var-to-orientuvatisya-na-golovni-polojennya-evropeiskogo-zakonodavstva/> (дата обращения: 23.05.2024 г.).
- 14 Kgd.gov.kz (2024) Букмекерские конторы и тотализаторы будут обязаны передавать сведения в органы государственных доходов 06.02.2024. Доступно по ссылке: <https://kgd.gov.kz/ru/news/bukmekerskie-kontory-i-totalizatory-budut-obyazany-peredavat-svedeniya-v-organy-gosudarstvennyh> (дата обращения: 21.04.2024 г.).

15 Adilet.zan.kz (2024) Закон Республики Казахстан от 8 июля 2024 года № 116-VIII ЗРК. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам игорного бизнеса, лотерейной деятельности, охраны здоровья, государственной инспекции труда, государственного контроля и исключения излишней законодательной регламентации. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000116> (дата обращения: 20.10.2024 г.).

16 Adilet.zan.kz (2024) Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2024 года № 432. Об утверждении Комплексного плана по противодействию незаконному игорному бизнесу и лудомании в Республике Казахстан на 2024-2026 годы. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000432> (дата обращения: 20.10.2024 г.).

17 Adilet.zan.kz (2021) Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 10 сентября 2021 года № 282. Об утверждении Правил осуществления систематического сбора информации и анализа содержания интернет-ресурсов на предмет наличия признаков интернет-казино, иностранных букмекерских контор и (или) тотализаторов, не имеющих лицензий на право занятия деятельностью в сфере игорного бизнеса в Республике Казахстан. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024320> (дата обращения: 15.10.2024 г.).

18 Абазехова, З.И. (2021) «Проблема использования азартных игр в информационно-телекоммуникационной сети интернет для отмывания денежных средств, приобретенных преступным путем», Вестник Московского университета МВД России, 5, стр. 143-146. Доступно по адресу: <https://doi.org/10.24412/2073-0454-2021-5-143-146>.

19 Ranking.kz (2024) Рынок нездорового азарта в РК рулят иностранные казино и букмекеры. Доступно по ссылке: <https://ranking.kz/reviews/socium/gynkom-nezdorovogo-azarta-v-rk-rulyat-inostrannye-kazino-i-bukmekery.html> (дата обращения: 10.02.2024 г.).

20 Mail.kz (2023) Игромания в Казахстане: станет ли зависимость новой проблемой страны. Доступно по ссылке: <https://mail.kz/ru/news/kz-news/igromaniya-v-kazahstane-stanet-li-zavisi-most-novoi-problemoi-strany> (дата обращения: 26.12.2024 г.).

21 Ворошилин, С.И. (2011) «Игровая зависимость: социальные, психологические и биологические основы», Суицидология, 3(4), стр. 26-36.

22 Чагина, М.А. (2021) «Игровая зависимость как социальная проблема: механизмы социально-психологической профилактики и юридического регулирования», Новизна. Эксперимент. Традиции, 7(3), стр. 93-102.

23 Gov.kz (2024) Мемлекеттік қызметкерлер арасындағы Лудомания: сын-тегеуріндер мен салдарлар. Доступно по ссылке: <https://www.gov.kz/memleket/entities/departament-kkbtu-almatyobl/press/article/details/164337?lang=kk> (дата обращения: 26.05.2024).

24 Lambert, T.E. (2023) 'Commentary: US Gambling Stagnation: Will New Gambling Forms Make a Difference? ', Critical Gambling Studies, 4(1), pp. 77-89. <https://doi.org/10.29173/cgs152>.

25 Tan, M., and Antolihao, L. (2024) 'Deviance, Discourses, and Everyday Rationalities of Sports Betting in Singapore', Sociology Compass, 18(10), <https://doi.org/10.1111/soc4.70007>.

26 Das, M. (2021) 'Fantasy sports and gambling regulation in the Asia-Pacific', The International Sports Law Journal, 21, pp. 166-179. <https://doi.org/10.1007/s40318-021-00198-8>.

Таубаев Б.Р.¹, Сериев Б.А.¹, Исахов Б.С.*²

¹*Жетысуский университет имени Ильяс Жансугурова*

²*Центрально-Азиатский Инновационный Университет*

(e-mail: ¹*t_bauka1114@mail.ru*, ²*seriev_bolat@mail.ru*, ³*bakha86@gmail.com*)

Азартные игры в цифровую эпоху и криминологические вызовы преступлений в сфере онлайн-гемблинга

Аннотация: В условиях активного развития цифровой экономики и расширения интернет-пространства в Казахстане, проблема онлайн-гемблинга и связанных с ним криминологических рисков приобретает особую актуальность. Целью исследования является комплексный анализ криминологических аспектов онлайн-гемблинга, выявление основных видов преступлений в данной сфере, а также разработка предложений по совершенствованию законодательства и мер профилактики. Научная новизна исследования заключается в рассмотрении преступлений в сфере интернет-гемблинга через призму современных криминологических теорий и оценке эффективности действующего законодательства Казахстана с позиций международных стандартов. Практическая значимость определяется вкладом в совершенствование государственной политики в сфере регулирования азартных игр и профилактики преступлений. В результате исследования выявлены основные криминологические риски, связанные с онлайн-гемблингом, такие как мошенничество, отмывание денег и незаконная предпринимательская деятельность. Установлено, что существующее законодательство Республики Казахстан в сфере игорного бизнеса в недостаточной степени учитывает специфику цифровых платформ и требует совершенствования с учетом международного опыта. Проведенное исследование вносит вклад в развитие криминологической науки, расширяя представления о современных формах преступности в цифровой среде. Итоги работы имеют практическое значение для правоохранительных органов и органов государственного управления в сфере противодействия преступности и регулирования игорного бизнеса.

Ключевые слова: онлайн-гемблинг, криминология, азартные игры, цифровая экономика, преступность.

Таубаев Б.Р.¹, Сериев Б.А.¹, Исахов Б.С.*²

¹*Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті*

²*Орталық Азия Инновациялық Университеті*

(e-mail: ¹*t_bauka1114@mail.ru*, ²*seriev_bolat@mail.ru*, ³*bakha86@gmail.com*)

Цифрлық дәуірдегі құмар ойындар және интернеттегі құмар ойындардағы қылмыстардың криминологиялық мәселелері

Андатпа. Қазақстанда цифрлық экономиканың белсенді дамуы және интернет-кеңістіктің кеңеюі жағдайында онлайн-құмар ойындар және онымен байланысты криминологиялық тәуекелдер проблемасы ерекше өзектілікке ие болады. Зерттеудің мақсаты онлайн-құмар ойындардың криминологиялық аспектілерін кешенді талдау, осы саладағы қылмыстардың негізгі түрлерін анықтау, сондай-ақ заңнаманы және алдын алу шараларын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – интернет-гемблинг саласындағы қылмыстарды қазіргі криминологиялық теориялар тұрғысынан қарастыру

және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының тиімділігін халықаралық стандарттар негізінде бағалауда көрініс табады. Практикалық маңыздылығы – құмар ойындарды реттеу және қылмыстың алдын алу саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге қосқан үлесімен айқындалады. Зерттеу нәтижесінде онлайн-гемблингпен байланысты негізгі криминологиялық қауіптер: алаяқтық, ақша жылыстату және заңсыз кәсіпкерлік қызмет анықталды. Қазақстан Республикасының ойын бизнесі саласындағы қолданыстағы заңнамасы цифрлық платформалардың ерекшеліктерін жеткілікті ескермейтіні және оны халықаралық тәжірибені ескере отырып жетілдіру қажет екені анықталды. Жүргізілген зерттеу криминология ғылымының дамуына үлес қосып, цифрлық ортадағы қазіргі қылмыс түрлері туралы түсініктерді кеңейтеді. Жұмыстың қорытындылары құқық қорғау органдары мен қылмыспен күрес және ойын бизнесін реттеу саласындағы мемлекеттік басқару органдары үшін практикалық маңызға ие.

Түйін сөздер: онлайн құмар ойындар, криминология, құмар ойындар, цифрлық экономика, қылмыс.

References

- 1 WHO.int (2024) Gambling 02.12.2024. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/gambling> (accessed: 05.12.2024).
- 2 Akorda.kz (2024) Glava gosudarstva prinjal predsedatelja Agentstva po finansovomu monitoringu Dmitrija Malahova. Dostupno po ssylke: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-predsedatelya-agentstva-po-finansovomu-monitoringu-dmitriya-malahova-2812214> (data obrashhenija: 10.04.2024).
- 3 Tengrinews.kz (2024) Specoperacija MVD i KNB: presechena dejatel'nost' seti onlajn-kazino. Dostupno po ssylke: <https://tengrinews.kz/crime/spetsoperatsiya-mvd-knb-presechena-deyatelnost-seti-onlajn-523145/> (data obrashhenija: 12.04.2024).
- 4 Serebrennikova, A.V. (2021) «Kibergembling: ponjatie, prichiny i uslovija (kriminologicheskie aspekty)», *Social'no-politicheskie nauki*, 11(2), str. 115-119.
- 5 Acat.kz (2024) Ludomanija v RK stala ugroznoj nachezopasnosti. Dostupno po ssylke: https://www.acat.kz/news/970-ludomanija_v_rk_stala_ugroznoj_nachezopasnosti/ (data obrashhenija: 12.04.2024).
- 6 Law.cornell.edu. Gambling Law: An Overview Available at: <https://www.law.cornell.edu/wex/gambling> (accessed: 12.04.2024).
- 7 Adilet.zan.kz (2007) The Law of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2007 № 219. On gambling industry Available at: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000219_ (accessed: 10.04.2024).
- 8 Casu, M., Belfiore, C.I., and Caponnetto, P. (2023) 'Rolling the Dice: A Comprehensive Review of the New Forms of Gambling and Psychological Clinical Recommendations', *Psychiatry International*, 4(2), pp. 105-125. <https://doi.org/10.3390/psychiatryint4020014>.
- 9 Kurochkin I., Hotsyn D., and Yautodzyeva A. (2024) Gaming Law 01.11.2024. *Practiceguides.chambers.com*. Available at: <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/gaming-law-2024/kazakhstan> (accessed: 14.11.2024).
- 10 Galekwa, R., Tshimula, J., Tajeuna, E., Kyamakya, K. (2024) A Systematic Review of Machine Learning in Sports Betting: Techniques, Challenges, and Future Directions. Available at: https://www.researchgate.net/publication/385353406_A_Systematic_Review_of_Machine_Learning_in_Sports_Betting_Techniques_Challenges_and_Future_Directions (accessed: 10.10.2024).

11 WTO.org (2013) DS285: United States – Measures Affecting the Cross-Border Supply of Gambling and Betting Services Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds285_e.htm (accessed: 23.10.2024).

12 Unodc.org (2021) UNODC Global Report on Corruption in Sport. Section 9: Illegal betting and sport Available at: https://www.unodc.org/res/safeguardingsport/grcs/9_22-03221_SPORTS_CORRUPTION_2021.pdf (accessed: 10.11.2024).

13 Vigolex.net (2020) Osnovnye polozhenija evropejskogo zakonodatel'stva po gjemblingu. Dostupno po ssylke: <https://vigolex.net/ru/ganna-buyadji-ukraiyni-var-to-orientuvatisya-na-golovni-polojennya-evropejskogo-zakonodavstva/> (data obrashhenija: 23.05.2024).

14 Kgd.gov.kz (2024) Bukmekerskie kontory i totalizatory budut objazany peredavat' svedeniya v organy gosudarstvennyh dohodov 06.02.2024. Dostupno po ssylke: <https://kgd.gov.kz/ru/news/bukmekerskie-kontory-i-totalizatory-budut-obyazany-peredavat-svedeniya-v-organy-gosudarstvennyh> (data obrashhenija: 21.04.2024).

15 Adilet.zan.kz (2024) Zakon Respubliki Kazahstan ot 8 ijulja 2024 goda № 116-VIII ZRK. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam igornogo biznesa, loterejnoj dejatel'nosti, ohrany zdorov'ja, gosudarstvennoj inspekcii truda, gosudarstvennogo kontrolja i iskljuchenija izlishnej zakonodatel'noj reglamentacii. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000116> (data obrashhenija: 20.10.2024).

16 Adilet.zan.kz (2024) Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 maja 2024 goda № 432. Ob utverzhenii Kompleksnogo plana po protivodejstviju nezakonnomu igornomu biznesu i ludomanii v Respublike Kazahstan na 2024-2026 gody. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000432> (data obrashhenija: 20.10.2024).

17 Adilet.zan.kz (2021) Prikaz Ministra kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan ot 10 sentjabrja 2021 goda № 282. Ob utverzhenii Pravil osushhestvlenija sistematičeskogo sbora informacii i analiza sodержaniya internet-resursov na predmet nalichija priznakov internet-kazino, inostrannyh bukmekerskih kontor i (ili) totalizatorov, ne imejushhih licenzij na pravo zanjatija dejatel'nost'ju v sfere igornogo biznesa v Respublike Kazahstan. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024320> (data obrashhenija: 15.10.2024).

18 Abazehova, Z.I. (2021) «Problema ispol'zovaniya azartnyh igr v informacionno-telekommunikacionnoj seti internet dlja otmyvaniya denezhnyh sredstv, priobretennyh prestupnym putem», Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii, 5, str. 143-146. Dostupno po adresu : <https://doi.org/10.24412/2073-0454-2021-5-143-146>.

19 Ranking.kz (2024) Rynkom nezdorovogo azarta v RK rulyat inostrannye kazino i bukmekery. Dostupno po ssylke: <https://ranking.kz/reviews/socium/rynkomb-nezdorovogo-azarta-v-rk-rulyat-inostrannye-kazino-i-bukmekery.html> (data obrashhenija: 10.02.2024).

20 Mail.kz (2023) Igromaniya v Kazahstane: stanet li zavisimost' novej problemoj strany. Dostupno po ssylke: <https://mail.kz/ru/news/kz-news/igromaniya-v-kazahstane-stanet-li-zavisimost-novoi-problemoi-strany> (data obrashhenija: 26.12.2024).

21 Voroshilin, S.I. (2011) «Igrova ja zavisimost': social'nye, psihologičeskie i biologičeskie osnovy», Suicidologija, 3(4), str. 26-36.

22 Chagina, M.A. (2021) «Igrova ja zavisimost' kak social'naja problema: mehanizmy social'no-psihologičeskoj profilaktiki i juridičeskogo regulirovaniya», Novizna. Jeksperiment. Tradicii, 7(3), str. 93-102.

23 Gov.kz (2024) Memlekettik qyzmetkerler arasynda ry Ludomanija: syn-tegeurinder men saldarlar. Dostupno po ssylke: <https://www.gov.kz/memleket/entities/departament-kkbtu-almaty-obl/press/article/details/164337?lang=kk> (data obrashhenija: 26.05.2024).

24 Lambert, T.E. (2023) 'Commentary: US Gambling Stagnation: Will New Gambling Forms Make a Difference? ', *Critical Gambling Studies*, 4(1), pp. 77-89. <https://doi.org/10.29173/cgs152>.

25 Tan, M., and Antolihao, L. (2024) 'Deviance, Discourses, and Everyday Rationalities of Sports Betting in Singapore', *Sociology Compass*, 18(10), <https://doi.org/10.1111/soc4.70007>.

26 Das, M. (2021) 'Fantasy sports and gambling regulation in the Asia-Pacific', *The International Sports Law Journal*, 21, pp. 166-179. <https://doi.org/10.1007/s40318-021-00198-8>.

Information about the authors:

Taubayev B. – PhD, Associate Professor, Member of the Board – Vice-Rector for Academic Affairs, Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, Zhansugurov st., 187a, 040009, Taldykorgan, Kazakhstan

Seriev B. – candidate of Legal Sciences, Professor, Department of Legal Disciplines, Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, Zhansugurov st., 187a, 040009, Taldykorgan, Kazakhstan

Issakhov B. – PhD, Central Asian Innovation University, 80 Baitursynov st., 160000, Shymkent, Kazakhstan

Тaubayev Б.Р. – доктор PhD, ассоциированный профессор, Член Правления-Проректор по академическим вопросам, Жетысуск университета имени И.Жансугурова, ул. И.Жансугурова 187а, 040009, г. Талдыкорган, Казахстан

Сериев Б.А. – кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры «Правовые дисциплины», Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, ул. И.Жансугурова 187а, 040009, г. Талдыкорган, Казахстан

Исахов Б.С. – доктор PhD, Центрально-Азиатский инновационный университет, ул. Байтурсынова, 80, 160000, Шымкент, Казахстан

Тaubayev Б.Р. – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Басқарма мүшесі – Академиялық мәселелер жөніндегі проректоры, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, І.Жансүгіров к-сі 187а, 040009, Талдықорған, Қазақстан

Сериев Б.А. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, «Құқықтық пәндер» кафедрасының профессоры, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, І.Жансүгіров к-сі 187а, 040009, Талдықорған, Қазақстан

Исахов Б.С. – PhD докторы, Орталық Азия Инновациялық Университеті, Байтұрсынов к-сі, 80, 160000, Шымкент, Қазақстан



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



XҒТАР 10.77.91
Ғылыми мақала

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-191-206>

Сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама негіздері мен тетіктері

А.Ж. Ордаева¹ , М.С. Шекербекова¹ , С.Б. Абутова² 

¹Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті

²М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

(e-mail: ¹aygul.ordaeva@inbox.ru, ²maka_789@mail.ru, ³asb8008@mail.ru)

Аңдатпа: Бұл зерттеу мақаласында сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама негіздері мен тетіктерін зерттеу жүзеге асырылған. Ғылыми зерттеудің мақсаты сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы шетелдің заңнамасымен өзара салыстырмалы-құқықтық талдау көзделген және адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру айқындалған. Алыс жақын шет елдердің заңнамалары талқыланып сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы шетел заңнамасымен өзара салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілуі нәтижесінде бірқатар жекелеген ұсыныстардың жиынтығы жасалынған. Сталкинг (ізге түсу) түрлері айқындалып, олардың алдын алу жолдары айқындалған. Сондай-ақ, жеке тұлғаларды сталкинг (ізге түсу) құқық бұзушылығынан қорғаудың халықаралық-құқықтық жүйесі бойынша құқықтық негіздері мен тәжірибелік механизмдерін анықтау мақсатында Қазақстан Республикасында жеке тұлғаларды сталкинг (ізге түсу) құқық бұзушылығынан қорғау бойынша құқық қорғау мен сот органдарының іс-әрекеттер жүйесін саралау нәтижесі анықталған. Сонымен қатар, сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама негіздері мен тетіктерін ұсынған.

Түйін сөздер: сталкинг (ізге түсу), жеке тұлға, салыстырмалы құқықтық талдау, жәбірленуші, ар-намыс, сталкер, қадыр-қасиет.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған маңызды заңдарға қол қойды. Бұл заңдар отбасы институтын нығайтуға және дәстүрлі құндылықтарды сақтауға бағытталған [1].

Жаңа заңнама аясында неке және отбасы заңнамасына бірқатар өзгерістер енгізілді. Олар:

- Отбасы құндылықтарын нығайту
- Әке мен ана рөлін күшейту
- Балаларды адамгершілік пен рухани құндылықтарға тәрбиелеу

Президент Тоқаев өзінің «Әділетті Қазақстан» атты Жолдауында азаматтардың қауіпсіздігін басты басымдық ретінде атап өтті. Ол жеке тұлғадан бастап бүкіл қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мемлекеттің стратегиялық міндеті ретінде белгіледі.

Бұл заңнамалық өзгерістер Қазақстанның әлеуметтік саясатындағы маңызды қадам болып табылады. Олар отбасы институтын нығайтуға, әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғауға және қоғамдағы дәстүрлі құндылықтарды сақтауға бағытталған.

Жеке адамнан бастап тұтас қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету – мемлекет үшін стратегиялық маңызы бар басымдық. Президенттің басты міндетінің бірі – Қазақстанды қауіпсіз әрі жайлы елге айналдыру. Құқық қорғау органдарына және басқа да жауапты мекемелерге азаматтардың қауіпсіздігін барынша қамтамасыз ету жүктелді. Осы міндетті орындау барысында «Құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» заң жобасы әзірленуде [2].

Осыған орай сталкингтың (ізге түсудің), адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы шетелдің заңнамасымен өзара салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізіп, адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру мәселелері тақырыпты зерттеудің негізі.

Әдіснама

Салыстырмалы құқықтану ғылымының теориялық негіздерін, сондай-ақ аталған ғылым әрі құқық саласының зерттеулік әдіс мен тәсілдерін айқындап алайық. Профессор Е.М.Абайдильдинов ғылыми еңбегінде мынадай ғылыми тұжырымды сипаттап жазған. Салыстыру әдісі құқықтағы даралық, ерекшелік және жалпылықты анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс арқылы құқықтық құбылыстардың пайда болуы мен дамуы зерттеліп, салыстырылатын объектілердің жіктелуі мен жүйеленуі нақтырақ жүзеге асырылады. Құқықтық құбылыстарды салыстырмалы тұрғыда қарастырудың негізгі мәні – құқық қолдану саласындағы нақты бағыттарды айқындау, сондай-ақ жеке заң институттарын ғылыми тұрғыда зерттеуге қажетті ұғымдар мен категорияларды қалыптастыру болып табылады.

Аталған факторлар елімізде салыстырмалы құқықтанудың маңыздылығын арттырып, оның құқықтық жүйені жетілдірудегі рөлін көрсетеді.

Салыстырмалы құқықтану мектебінің негізі қаланып, өзіндік жолымен қалыптасып жатқандығын дәлелдейді. Ендеше осы салыстырмалы құқықтану ғылымының қағидаттарын жеке назарға ала отырып, сталкингтың (ізге түсудің), адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы шетелдің заңнамасымен өзара салыстырмалы-құқықтық талдауды жасауды жөн көрдік. Осы ретте біз салыстырмалы құқықтық талдау әдісі мен тәсілдерін қолданамыз. Ол әдістер мен тәсілдер зерттеуіміздің бір міндетін орындауға мүмкіндік береді.

Бірінші кезекте сталкингтың (ізге түсудің), адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы шетелдің заңнамасымен өзара салыстырмалы-құқықтық талдауды конституциялардан бастағанды жөн көреміз.

Нәтижелер мен талқылау

ҚР Конституциясында 17-бабы бойынша келесідей ереже бекітілген;

«1. Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды.

2. Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» [4].

Конституциялық норма мәтініне мынадай жеке толықтыру қажет. Мысалы, келесі 2-тармақтағы «оған зорлық-зомбылық жасауға» деген сөздерден кейін «сталкингтік ізге түсумен қудалауға» делінген құқықтық сипаттағы ұғымдық тіркес болуы тиіс деп ұсыныс етеміз.

Осылай ұсыныс беруіміздің негіздемесі мынадай жеке аргументтермен нақтыланады.

Біріншіден, бостандықта жүрген әйелдерге және түзеу мекемелерінде жазасын өтеп жүрген не кезінде жазасын өтеген әйелдерді заңсыз ізге түсу және қудалау арқылы жыныстық зорлық-зомбылық жасаған жеке тұлғалар, сондай-ақ түзеу мекеме қызметкерлерінің талайы сотталды.

Екіншіден, егер аталған норма осындай құқықтық терминдермен жеке толықтырылса, онда көптеген құқық бұзушылықтардың алдын алуға және оларды жасаған құқық бұзушылық субъектілерін өз кезегінде қылмыстық, әкімшілік, тәртіптік, азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартуға заңдық негізі болады.

Үшіншіден, тағы айта кетер жайт, интернет жүйесіндегі сталкерліктің түрлері ретінде киберсталкер, кибербуллинг, киберқудалау және өзге заңсыз ізге түсу мен қудалауға қарсы конституциялық норма арқылы құқықтық реттеуге нақты конституциялық-құқықтық негізі болады.

ҚР-ның Қылмыстық кодексінің тарау атауы бойынша «Адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтар»[5] деп берілген, ал енді 146-бап «Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас, азаптаулар»[5] деп аталған. Әрине, сталкерлік ізге түсуді алдын алуға тікелей реттей алмасы анық. Бұл ретте тіпті оны жанама құқықтық реттеу де мүмкін емес.

Біріншіден, қатыгездік сталкерлік ізге түсу барысында негізінен көріне бермейді. Керісінше сталкерлік ізге түсу мақсаты – өзінің нәпсі қалауына жетуі үшін жұмсақтық, мүләйімдік мінез-құлықты ұстанады.

Екіншіден, сталкерлік ізге түсу негізінен көбінде жеке дара тұлғаның тарапынан жасалады. Десек те лауазымды адамның айдап салуымен ондай іс-әрекетті жасайтындар болады.

Үшіншіден, сталкерлік ізге түсу көбінде ер адамның әйел кісіге өзінше қырындауы, көз салуы деген үстірт түсінік болып жатады. Оның негізгі бір белгісі жүйелі түрде соңына түсу дегенді білдіреді. Демек, сталкерлік ізге түсудің құқықтық табиғатын нақты айқындап алу қажет деп есептейміз. Арнайы талданып жатқан баптың келесі 2-бөлігінде мына норманың мәтіні көрініс тапқан. Қылмыстық кодекстің азаптау туралы бабы лауазымды тұлғалардың немесе ресми өкілдердің заңсыз әрекеттерін қарастырады. Бұл бап бойынша жазаланатын әрекеттерге мыналар жатады:

- Мәліметтер алу немесе мойындату мақсатында азаптау
- Жасалған немесе күдік келтірілген әрекет үшін жазалау
- Қорқыту немесе мәжбүрлеу
- Кемсітуге негізделген себептермен зардап келтіру

Бұл әрекеттер үшін қарастырылған жазалар:

- Белгілі лауазымдарды атқару құқығынан айыру (3 жылға дейін)
- Айыппұл (5000 АЕК-ке дейін)
- Түзеу жұмыстары
- Бас бостандығын шектеу немесе айыру (6 жылға дейін)

Алайда, бұл баптың сталкерлік әрекеттерге тікелей қатысы жоқ екені анық. Сталкинг мәселесі қазіргі заңнамада жеке қарастырылмаған.

Біріншіден, сталкерлік ізге түсу іс-әрекеті қоғамға қауіпті болуынан бөлек, оның қылмыстық субъективтік жағының міндетті белгісі ретінде бұл ретте қылмыстық ниет пен мақсаты бар. Десе де тікелей қасақана азаптау іс-әрекеттерін жасау негізінен көзделмейді.

Екіншіден, сталкерлік ізге түсу негізінен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан көрініс табады. Сондықтан сталкер қылмыс объектісіне өзінің жеке симпатиясын білдіргісі келеді.

Үшіншіден, сталкерлік ізге түсу тек белсенді әрекетпен ұштасып ғана жатады. Сол себепті сталкерлік ізге түсу әрекетсіздікпен ешбір жағдайларда өзара ұштаспайды. Демек, сталкерлік ізге түсудің құқықтық табиғаты мен болмысы осындай негіздермен сипатталады.

Сараланып жатқан баптың 3-бөлігінде мынадай норма бекітілген.

«3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, мынадай:

- 1) адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;
- 2) бірнеше рет;
- 3) денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтіріле отырып;

4) кінәлі адамға жүктілік жағдайында екені көрінеу белгілі әйелге немесе кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған іс-әрекеттер – белгілі бір лауазымдарды атқару

немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, төрт жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады» [5].

Жеке сараланып жатқан баптың 3-бөлігінің 1-ші және 3-ші тармақтары сталкерлік ізге түсуге тікелей қатысы жоқ, тек қана оның 2-ші және 4-ші тармақтарының жанама қатысу болуы мүмкін.

Біріншіден, сталкерлік ізге түсу іс-әрекеттері негізі адам тобы ретінде жасауды мақсат тұтпайды.

Екіншіден, сталкерлік ізге түсуде денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтіруден гөрі, психологиялық зардап келтіру мақсаты қойылады.

Лауазымды немесе ресми түрде әрекет ететін адамдардың заңды әрекеттері нәтижесінде келтірілген тәндік немесе психикалық зардаптар қатыгездік, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас, сондай-ақ азаптау ретінде қарастырылмайды.

Ресми түрде әрекет ететін адам – бұл лауазымды тұлға немесе билік өкілі ретінде танылмайтын, бірақ белгілі бір ұйымда тұрақты, уақытша немесе мерзімді негізде жұмыс істейтін, ем алатын, оқитын немесе тәрбиеленетін адамдарға қатысты өкім ету өкілеттігі бар тұлға. Мұндай адамдарға оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемелерінің қызметкерлері, педагогтар, нұсқаушылар және медицина қызметкерлері жатады. Сонымен қатар, шарт бойынша жұмыс істейтін қызметкерлер де осы санатқа кіреді.

Жеке талданып жатқан баптың 4-бөлігі де біздің зерттеуімізге тікелей қатысы жоқ екені айқындалып тұр. Тек қана бір айта кетерлігі, сол ескертпенің 2-бөлігіндегі анықтамалық норманың жанама қатыстылығы бар деп айтуға болады.

Біріншіден, сталкерлік ізге түсуші ретінде жоғарыда аталған лауазымы бар адам яки билік өкілі болмаса да, өкім етуші өкілеттіліктері бар адамды жатқызуға болады.

Екіншіден, лауазымды тұлға немесе билік өкілі аталмыш өкім етуші өкілеттіліктері бар адамды белгілі бір жеке адамның соңына салып та қоюы мүмкін. Яғни бұл ретте оның тікелей психологиялық зорлық зомбылығы болуы мүмкін.

Үшіншіден, емдеу және тәрбиелеу мекемелерінде тұрмыстық зорлық зомбылық іс-әрекеттері болып тұрады. Себебі, аталмыш сол мекемелердің пациенттері тұрақты тұрғын ретінде тұруы мүмкін.

Келесі 147-бап «Жеке өмірге қолсұғылмаушылықты және Қазақстан Республикасының дербес деректер және оларды қорғау туралы заңнамасын бұзу» деп аталған.

Бұл норманың мәтінінен анықталып тұрғандай, сталкерлік ізге түсудің мақсаты тікелей көзделмеген.

Біріншіден, дербес деректерді қорғау жөніндегі шараларды қолдану міндеті жүктелген адамның сталкерлік ізге түсу мақсаты болмайды.

Екіншіден, дербес деректер сталкерлік ізге түсуші тұлғаға қажеттілігі болғанымен, сол үшін үшінші тұлғамен байланысуға тәуекел ете бермейді.

Сараланып жатқан баптың 2-бөлігіндегі нормада сипатталған іс-әрекеттер сталкерлік ізге түсу іс-әрекеттеріне ұқсастау сияқты болып келеді. Дегенмен, бұл жерде аталған іс-әрекеттің сталкерлік қылмыстық ниеті мен мақсатын дәлелдеу қажеттілігі туындайды.

Арнайы сараланып жатқан баптың келесі бөлігінде кең мазмұндағы тағы бір норма қамтылған. Біріншіден, сталкер болған жеке тұлғалардың лауазымдық қызметін пайдаланатын болады. Мұндай жағдайларда сталкер әртүрлі заңсыз әдістерді қолдануы мүмкін:

- Арнайы техникалық құралдарды пайдалану;
- Электрондық ақпараттық ресурстарға рұқсатсыз кіру;
- Ақпараттық жүйелерге заңсыз қол жеткізу;
- Телекоммуникация желілері арқылы берілетін ақпаратты заңсыз түрде ұстап қалу.

Бұл әрекеттер жеке және отбасылық құпияны бұзып, адамның жеке өміріне қол сұғу болып табылады. Сондықтан, мұндай іс-әрекеттер заң бойынша қатаң жазаланады.

Екіншіден, аталмыш нормадағы қылмыс субъектісі арнайы лауазымды болуы тиіс. Яғни ол анығын айтқанда, өзінің қызметтік лауазымын теріс не асыра пайдалану іс-әрекеттерді жасайды.

Үшіншіден, лауазымды сталкер кек алу мақсатын қоюы мүмкін. Себебі оның жеке қалауына сталкер құрбаны болған тұлға еш жауап бермейді не ол мән бермейді немесе сталкердің жеке қалауына көнбейді.

Арнайы сараланып жатқан баптың келесі бөлігінде мынадай ықшамды норма бекітілген. Сталкинг жасайтын адам, әсіресе лауазымды тұлға болса, өз құрбанының жеке өміріне қатысты ақпаратты заңсыз жолмен жинап, таратуы мүмкін. Бұл әрекеттер адамның құқықтары мен заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі ықтимал.

Біріншіден, сталкердің лауазымы болсын немесе лауазымы болмасын, ол жеке тұлғаның жеке өміріне құқыққа сыйымсыз қол сұғады.

Екіншіден, лауазымы жоқ тұлғаға қарағанда, белгілі бір мемлекеттік органдарда қызмет ететін сталкердің жеке немесе отбасына қатысты құпияны іздестіру мен табуға қызметтік мүмкіндігі бар.

Үшіншіден, белгілі бір мемлекеттік органдарда қызмет ететін сталкер өзінің қызметтік лауазымын теріс пайдаланады.

Арнайы сараланып жатқан баптың соңғы бөлігінде мынадай көлемді норма белгіленген. Бұл норманың мазмұнынан белгілі болғандай, сол лауазымды сталкер көпшілік алдында, бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер және өзге интернет желілерінде сталкердің нысанына алынған сол бір жеке тұлғаға қатысты жоғарыда аталған қылмыстық іс-әрекеттерді жасайды.

Біріншіден, осындай жолдармен лауазымды сталкер өзінің ықпалын өз нысанына айналған тұлғаға өзіндік агрессиялық ықпалын жүргізеді.

Екіншіден, сталкер осы аталған жолдармен өзінің нысанына айналған адамға түбегейлі ықпал ете алмаса да, өзінің кектік айызын қандыруға бар күшін салуды көздейді.

Үшіншіден, бұл ретте лауазымды сталкер өзінің ырқына көнбей жүрген тұлғаны нақты іс жүзінде жеңе алмаса да, оны ең құрығанда психологиялық тұрғыда жеңуді қалайды.

Ресей Федерациясының (әрі қарай РФ) Конституциясының 21-бабында мынадай конституциялық норма бекітілген.

«1. Жеке тұлғаның қадір-қасиетін мемлекет қорғайды. Оны төмендетуге ештеңе негіз бола алмайды.

2. Ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа қатыгездікке немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға немесе жазалауға болмайды. Медициналық, ғылыми немесе басқа тәжірибелерге ерікті келісімсіз ешкім ұшырай алмайды» [6].

Беларусь Республикасы (әрі қарай БР) Конституциясының 25-бабында мына мәтінде норма қамтылған.

«Мемлекет адамның бостандығын, қол сұғылмаушылығы мен қадір-қасиетін қамтамасыз етеді. Жеке бас бостандығын шектеу немесе одан айыру заңда белгіленген жағдайларда және тәртіппен мүмкін болады.

Қамауға алынған адам оны ұстаудың немесе қамауға алудың заңдылығын сот арқылы тексеруге құқылы.

Ешкімді азаптауға, қатыгездікке, адамгершілікке жатпайтын не оның қадір-қасиетін қорлайтын емдеуге немесе жазалауға, сондай-ақ оның келісімсіз медициналық немесе өзге де тәжірибелерге ұшыратуға болмайды» [7].

Өзбекстан Республикасының (әрі қарай ӨР) Конституциясының 26-бабында мына норма бекітілген:

«Адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. Оларды төмендетуге ештеңе негіз бола алмайды.

Ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа қатыгездікке, адамгершілікке жатпайтын немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын емдеуге немесе жазалауға болмайды» [8].

Түркия Республикасы (әрі қарай ТР) Конституциясының 17-бабында мынадай норма бар:

«Әркімнің өмір сүруге, өзінің материалдық және рухани өмірін қорғауға және дамытуға құқығы бар.

Медициналық қажеттілік жағдайлары мен заңда көзделген тек тиісті жағдайларды қоспағанда, адамның физикалық тұтастығын бұзуға болмайды;

оның келісімсіз ғылыми және медициналық эксперименттерге ұшыратуға болмайды.

Ешкімді азаптауға немесе азаптауға болмайды; ешкімді жазалауға немесе адамның қадір-қасиетіне сәйкес келмейтін емдеуге болмайды» [9].

Жоғарыда аталған конституциялық нормаларды өзара салыстыратын болсақ, олардың ұқсастау тұстары көбірек екендігі аңғарылады. Аталмыш ол нормаларда негізі адамдардың ар-намысына және қадір-қасиетіне қол сұғуға қатаң тыйым салынған. Сонымен қатар олар өз кезегінде азаптауға тыйым салушы нормалар болып табылады. Ендігі ретте аталмыш елдердің қылмыстық заңнама нормаларын өзара салыстыра кетейік.

ҚР Қылмыстық кодексте 146-бап (Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қарым-қатынас, азаптаулар), 147-бап (Жеке өмірге қолсұғылмаушылықты және Қазақстан Республикасының дербес деректер және оларды қорғау туралы заңнамасын бұзу) және 148-бап (Хат жазысу, телефонмен сөйлесу, пошта,

телеграф хабарлары немесе өзге де хабарлар құпиясын заңсыз бұзу) [5] атты баптар болғанымен, олар сталкер болған тұлғаның ізге түсуін нақты сипаттап көрсетпеген.

РФ Қылмыстық кодексі 137-бабы (Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты бұзу) және 138-бабы (Хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф немесе өзге де хабарламалар құпиясын бұзу)[10] деп аталғанымен, оларды тікелей сталкерлік ізге түсуді қылмыс ретінде белгіленбеген.

БР Қылмыстық кодексін 197-бап (Сын айтқаны үшін қудалау), 203-бап (Хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, телеграф немесе өзге де хабарламалар құпиясын бұзу), 203-1-бап (Жеке өмір туралы ақпарат пен дербес деректерге қатысты заңсыз әрекет), 203-2-бап (Дербес деректерді қорғауды қамтамасыз ету шараларын сақтамау)[11] деп аталса да, зерттеудің объектісіне тікелей емес, тек қана жанама қатысы бар. Яғни сталкер осы қылмыстық құқықтық бұзушылық іс-әрекеттерді жасауы мүмкін.

ӨР Қылмыстық кодексі 126.1-бап (Отбасылық (тұрмыстық) зорлық-зомбылық), 141.1-бап (Жеке өмірге қол сұғылмаушылықты бұзу), 141.2-бап (Дербес деректер туралы заңнаманы бұзу), 141.3-бап (Адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін және адам өмірінің жақын жақтарын көрсететін мәліметтерді жария ету), 143-бап (Хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, телеграф немесе өзге де хабарламалар құпиясын бұзу) [12] деп аталған. Аталған нормалардың атауында «сталкерлік қудалау» атты ұғымдық тіркес жоқ.

ТР Қылмыстық кодексіндегі 105-бап (Жыныстық қудалау), 123/а-бап (Табанды қудалау) деп аталған. Аталған қылмыстардың ішінде, әсіресе біздің ойымызша табанды қудалау сталкерлік ізге түсу болып табылады.

Осы орайда, 105-бап (Жыныстық қудалау) мазмұнына зер салайық.

«1) біреуді жыныстық мақсатта қудалаған адам жәбірленушінің шағымы бойынша үш айдан екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға немесе егер әрекет балаға қатысты жасалса, сот айыппұлына, алты айдан үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға үкім шығарады.

(2) (18/6/2014-6545/61 бап өзгертілген:) Қылмыс;

а) қоғамдық міндеттер, қызметтік қатынастар немесе отбасылық қатынастар ұсынатын ыңғайлылықты пайдалана отырып,

б) қамқоршы, тәрбиеші, қамқоршы, асырап алушы отбасы немесе медициналық қызмет көрсететін немесе қорғау, күту немесе қадағалау міндеттері жүктелген адамдар,

в) бір жұмыс орнында жұмыс істеу арқылы қамтамасыз етілетін ыңғайлылықтың артықшылықтарын пайдалану,

г) пошта немесе электрондық байланыс құралдары ұсынатын ыңғайлылықты пайдалана отырып,

д) көрсету арқылы,

өңдеу жағдайында жоғарыда көрсетілген тармаққа сәйкес тағайындалған айыппұл екі есе көбейтілуі керек.

Егер жәбірленуші осы әрекетке байланысты жұмыстан, мектептен немесе отбасынан кетуге мәжбүр болса, тағайындалған жаза бір жылдан кем болмауы керек».

Түркия Республикасының Қылмыстық заңының 123/а-бабы (Табанды қудалау) мынадай мазмұнда бекітілген. «(12/5/2022 – 7406/8 бап) (1) кез-келген адамға физикалық қудалау немесе байланыс құралдарын, ақпараттық жүйелерді немесе үшінші тұлғаларды пайдаланып байланыс орнатуға тырысу арқылы үнемі қолайсыздықтар туғызатын немесе өзінің немесе туыстарының қауіпсіздігіне алаңдайтын қылмыскер алты айдан екі жылға дейін бас бостандығынан айырылады.

(2) қылмыс;

а) оларға қатысты бөлек тұру туралы шешім қабылданған немесе ажырасу берілген балаға немесе жұбайына қатысты қарауға жатады,

б) жәбірленушіні мектепті, жұмыс орнын, тұрғылықты жерін ауыстыруға немесе оқуын немесе жұмысын тастауға мәжбүрлеу,

в) өздеріне қатысты тұрғылықты жері, оқуы немесе жұмыс орны бойынша кетпеу туралы жазылу түріндегі жұмыстан уақытша шеттету немесе бұлтартпау шарасы туралы шешім қабылданған құқық бұзушының қарауына жатады, бұл жағдайда кінәлі бір жылдан үш жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін.

(3) аталған бап бойынша реттелетін қылмысты тергеу және қудалау келіп түскен арызға байланысты болады»[13].

Сондықтан осы олқылықты ескере отырып, өзге төрт елдің қылмыстық кодекстеріне сталкерлік ізге түсу қылмысына қатысты нақтырақ баптың болуы қажет. Ондай бап сталкерлік ізге түсу қылмысын зардаптарын алдын алуға құқықтық сипаттағы мүмкіндіктерді береді.

Жоғарыда бес мемлекеттің ұлттық заңнама негізгі нормаларын өзара салыстырмалы-құқықтық талдау көрсеткендей, олардың ұқсастау тұстары болғанымен, жеке ерекшеліктері мен кейбір айырмашылығы анықталды.

Талдау барысынан анықталғандай, ол айқындалған мәселелер тек заңи, құқықтық тұрғыдан ғана емес, сондай-ақ филологиялық және заңдық техника мәселелерінің бар екенін көрсетіп берді.

Сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама тікелей түрде болмағандықтан, тікелей түрде реттемейтін тек қана ұлттық заңдардың кейбір нормаларына салыстырмалы-құқықтық талдауды жүргіздік. Демек, сталкинг (ізге түсу), адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама жобасын дайындалуы тиіс.

Қорытынды

Сталкинг (ізге түсу) адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша жеке қарастырылған ұсыныстардың жиынтығын ескере отырып, мынадай қорытынды тұжырымды жасаймыз. Сталкингтың (ізге түсудің), адамның жеке кеңістігін бұзудың алдын алу бойынша ұлттық заңнама толыққанды қалыптастырылмаған.

Бірінші кезекте еліміздегі конституцияға, азаматтық, қылмыстық, азаматтық процестік, қылмыстық процестік кодекстерге, сондай-ақ өзге де нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар жасалуы тиіс.

Мысалы, «адамның жеке кеңістігі» және «адамның жеке өміріне қолсұғылмаушылық», «заңсыз ізге түсу» және «заңсыз қудалау» деген ұғымдық тіркестерге құқықтық сипаттағы анықтамалар беру қажет.

Екінші кезекте, «Сталкерлікке және кибербуллингке қарсы іс-қимыл туралы» заңын қабылдау қажет.

Бұл ретте шетелдік заңнамалардағы тиімді заңды техника әдістері мен тәсілдерін ескере отырып, өзіндік ұлттық стильде нормалардың жасақталуы керек.

Осы орайда, сол «Сталкерлікке және кибербуллингке қарсы іс-қимыл туралы» заңының жобасын әзірлеу кезінде ұлттық құқықтық тәжірибелерден бөлек, халықаралық құқықтық тәжірибелер жиынтығын ескерілуі тиіс.

Жекетұлғаларды сталкинг (ізге түсу) құқықбұзушылығынан қорғаудың халықаралық-құқықтық жүйесі бойынша құқықтық негіздері мен тәжірибелік механизмдерін анықтау мақсатында Қазақстан Республикасында жеке тұлғаларды сталкинг (ізге түсу) құқық бұзушылығынан қорғау бойынша құқық қорғау мен сот органдарының іс-әрекеттер жүйесін саралау нәтижесі анықталғандай, БҰҰ және өзге халықаралық аймақтық ұйымдардың басым көпшілігінде арнайы органдары жоқ екендігі анықталды. Сондықтан сондай органды құру қажет.

Қазақстан Республикасында сталкинг (ізге түсу) мәселесі заң шығарушылардың назарына ілікті. Жақында жүргізілген зерттеу нәтижесінде құқық қорғау және сот органдарының осы мәселеге қатысты әрекеттерінде бірқатар олқылықтар анықталды.

Қолданыстағы қылмыстық заңнаманы талдау барысында психикалық зорлық-зомбылықтың қылмыстық жауапкершілікке тартылатын түрлерінің жалпы сипаттамалары айқындалды. Оларға мыналар жатады:

Психикалық зорлық-зомбылықтың сыртқы ортада көрініс табуы,

Бұл әрекеттердің саналы түрде, қасақана жасалуы.

Осы мәселені шешу мақсатында Қазақстан парламентінде сталкинг жасағандарды жауапқа тарту туралы заң жобасы қаралуда. Бұл заң жобасы бойынша сталкинг жасағандарға айыппұл салу көзделген.

Сонымен қатар, заң шығарушылар қыз алып қашу мәселесіне де назар аударып отыр. Бұл әрекет үшін үш жылдан бес жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы ұсынылуда [14].

Бұл заңнамалық өзгерістер Қазақстандағы зорлық-зомбылықтың жаңа формаларына қарсы күрестің бір бөлігі болып табылады. Олар азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және қоғамдағы психологиялық зорлық-зомбылықты азайтуға бағытталған.

Қолданыстағы қылмыстық заңнаманың ережелерін талдау нәтижесінде мыналар анықталды:

1) қылмыстық жазаланатын психикалық зорлық-зомбылықтың жалпы белгілерінің қатарына:

– ол адам мінез-құлқының нақты саналы актілерінде көрінеді, қасақана жүзеге асырылады;

– белгілі бір нысандарда көрінеді (қорлау, қорқыту, бопсалау), жәбірленушіге ақпараттық әсер етеді, тікелей (жәбірленушіге бағытталған) және жанама (оның жақындарына қарсы, болашаққа бағытталған мүлік және т. б. сипатқа ие болуы мүмкін;

- нақты адресаты бар;
- белгілі бір мақсаттарды көздейді (физикалық, материалдық зиян немесе моральдық зиян келтіру, ерік бостандығын шектеу);
- қылмыс жасау тәсілі ретінде әрекет етеді немесе қылмыс жағдайын сипаттайды;
- невротикалық және/немесе психотикалық жағдайлар түрінде салдары болуы мүмкін.

2) қылмыстық-құқықтық шеңберде зерделенетін сталкинг феномені жан-жақты, қабылдау қиын және қылмыс құрамының қандай да бір белгісіне оңай жатқызыла алмайды. Сондықтан қылмыстық құқықтағы психикалық зорлық-зомбылық оның сыртқы белгілеріне байланысты, оның көрінуінің нақты жағдайларына байланысты қылмыс жасау тәсілі бола алады, сонымен қатар жасалған әрекеттің жағдайын сипаттай алады. Оның жиынтығында екеуі де әрекетті орындау тәсілін құрайды.

3) сталкингті қылмыс жасау жағдайының сипаттамасы ретінде түсіндіру оны іс-әрекет түрінде де, әрекетсіздік түрінде де білдіруге мүмкіндік береді (мысалы, адам кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаған кезде). Егер психикалық зорлық-зомбылық қылмыс жасаудың тәсілі болса, онда негізінен кінәлінің белсенді әрекеттері туралы айту әділетті. Бұл жағдайда қылмыстық психикалық әсер белгілі бір психоэмоционалды мазмұнмен сипатталатын заңсыз және әлеуметтік қауіпті мінез-құлықтан тыс көрінуі керек.

4) қылмыстық жазаланатын сталкинг – бұл тікелей ниетпен жасалатын және психикалық, физикалық немесе материалдық зиян (нұқсан) келтіретін, өз еркінен тыс немесе оған қарсы басқа адамның (немесе адамдар тобының) психикасына құқыққа қарсы қоғамға қауіпті әсер ету (іс-әрекетті орындау тәсілі).

5) Қазіргі қоғамда зорлық-зомбылықтың сипаты күрделене түсуде. Дәстүрлі физикалық зорлық-зомбылық психологиялық элементтермен толықтырылып, жаңа формаларға ие болуда. Соңғы он жылда физикалық зорлық-зомбылық статистикасы төмендегенімен, психологиялық зорлық-зомбылық арқылы жасалатын қылмыстар саны артып келеді [15].

Бұл үрдіспен қатар, заңнамада әлі қамтылмаған жаңа қауіпті әлеуметтік құбылыстар пайда болуда. Олардың ішінде: Обсессивті қудалау (сталкинг); Мүліктік және жеке қауіп-қатерлер; Корпоративтік қысым; Ұзақ мерзімді психологиялық зорлық-зомбылық.

6) Психологиялық зиян әртүрлі қылмыстық әрекеттердің нәтижесі немесе психологиялық зорлық-зомбылықтың салдары болуы мүмкін. Алайда, бұл зиян тек заңда нақты көрсетілген жағдайда ғана қылмыстық-құқықтық маңызға ие болады.

Жаңа зорлық-зомбылық түрлерінің ішінде газлайтинг ерекше орын алады. Бұл – құрбанның өз есте сақтау қабілеті мен шындықты қабылдауына күмән келтіруге мәжбүрлейтін манипуляция түрі. Сондай-ақ, виртуалды кеңістікте "бенчнинг" сияқты жаңа психологиялық зорлық-зомбылық формалары пайда болуда, онда адам қарым-қатынасқа қызығушылық танытқан болып, кейін жоғалып кетеді.

Авторлардың қосқан үлесі:

Ордаева А.Ж. – аннотация, түйін сөздер, кіріспе;

Шекербекова М.С. – зерттеудің материалдар мен әдістемесін, нәтижесі мен талқылауын;

Абутаева С.Б. – қорытынды, әдебиеттердің рәсімделуін, қайнар көздердің зерттелуін, авторлар туралы мәліметтерді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072> (өтініш берген күні: 10.09.2024)

2. Қасым-Жомарт Тоқаев (2024) «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдау. 02.09.2024. Akorda.kz. Келесі сілтеме бойынша: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659> (өтініш берген күні: 10.09.2024)

3. Абайділдинов Е.М. (2010) Қазақстан Республикасының ұлттық құқығы мен халықаралық құқықтың арақатынасы (басымдылықтың қалыптасу мәселелері). – Астана: ЕҰУ РББ.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995, Adilet.zan.kz. Келесі сілтеме бойынша: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берген күні: 10.09.2024)

5. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 03.07.2014 № 226-V. Adilet.zan.kz. Келесі сілтеме бойынша <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (өтініш берген күні: 10.09.2024)

6. «Конституция Российской Федерации» (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020) Consultant.ru. Доступен по ссылке: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399 (дата обращения: 10.10.2024)

7. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 года № 2875-XII (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.03.2022 г.) Online.zakon.kz Доступен по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30404260&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения: 10.10.2024)

8. Конституция Республики Узбекистан. Настоящая новая редакция Конституции Республики Узбекистан принята путем всенародного голосования на референдуме Республики Узбекистан, проведенном 30 апреля 2023 года. Lex.uz. Доступен по ссылке: <https://lex.uz/docs/6445147> (дата обращения: 10.10.2024)

9. Türkiye cumhuriyeti anayasasi. T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Mevzuat.gov.tr. Доступен по ссылке: <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (дата обращения: 10.10.2024)

10. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.10.2023 г.) Online.zakon.kz. Доступен по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения: 10.10.2024)

11. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.10.2023 г.) Online.zakon.kz Доступен по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения: 10.10.2024)

12. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-XII) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.08.2023 г.) Online.zakon.kz Доступен по ссылке: [//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110). (дата обращения: 10.10.2024)

13. Türk Ceza Kanunu. 26.09.2004.T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Mevzuat.gov.tr. Доступен по ссылке: <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (дата обращения: 10.10.2024)

14. Қазақстанда сталкинг жасағандарға айыппұл салмақ. Azattyq.org. Келесідей сілтеме: <https://www.azattyq.org/a/qazaqstanda-stalking-zhasagandarga-aiyppul-salmaq/33304399.html> (өтініш берген күні: 5.02.2025)

15. Дмитрий Соболев (2024) Какие облики может принимать психологическое насилие? Dmitriy-sobolev.ru Доступен по ссылке: <https://dmitriy-sobolev.ru/articles/kakie-obliki-mozhet-prinimat-psikhologicheskoe-nasilie/> (дата обращения: 5.12.2024)

Ордаева А.Ж.¹, Шекербекова М.С.¹, Абутаева С.Б.²

¹Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова

²Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова

(e-mail:¹aygul.ordaeva@inbox.ru, ²maka_789@mail.ru, ³asb8008@mail.ru)

Основы и механизмы национального законодательства по предотвращению сталкинга(преследований) и нарушения личного пространства.

Аннотация: В данной исследовательской статье проведено исследование основ и механизмов национального законодательства по предотвращению преследования (слежения) нарушения личного пространства человека. Цель научного исследования - провести сравнительно-правовой анализ национального законодательства о предотвращении нарушения личного пространства человека с зарубежным законодательством, а также совершенствование национального законодательства о предотвращении нарушения личного пространства человека. В результате обсуждения законодательства стран дальнего и ближнего зарубежья и сравнительно-правового анализа национального законодательства по предотвращению преследования (слежения) нарушения личного пространства человека был сформулирован ряд отдельных рекомендаций. Также в целях определения правовых основ и практических механизмов защиты физических лиц от преступления преследования (слежения) согласно международно-правовой системе приводится результат дифференциации системы действий правоохранительных и судебных органов по защите. лиц от преступления преследования (слежки) в Республике Казахстан. Кроме того, «Сталкинг» (слежение) предложил национальные законодательные рамки и механизмы предотвращения нарушения личного пространства.

Ключевые слова: сталкинг, личное преследование, сравнительно-правовой анализ, жертва, честь, сталкер, достоинство.

A. Ordaeva¹, M. Shekerbekova¹, S. Abutaeva²

¹Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov

²South Kazakhstan University named after M. Auezov

(e-mail: ¹aygul.ordaeva@inbox.ru, ²maka_789@mail.ru, ³asb8008@mail.ru)

Fundamentals and mechanisms of national legislation on the prevention of stalking violation of personal space

Abstract: In this research article, a study of the bases and mechanisms of national legislation on the prevention of stalking (tracking) violation of a person's personal space was carried out. The purpose of the scientific research is to provide a comparative legal analysis of the national legislation on the prevention of violation of the personal space of a person with foreign legislation, and to improve the national legislation on the prevention of violation of a person's personal space. As a result of the discussion of the laws of far and near foreign countries and the comparative legal analysis of the national legislation on the prevention of stalking (tracking) violation of a person's personal space, a set of separate recommendations was made. Also, in order to determine the legal bases and practical mechanisms of protection of individuals from the crime of stalking (tracking) according to the international legal system, the result of the differentiation of the system of law enforcement and judicial bodies' actions on the protection of individuals from the crime of stalking (tracking) in the Republic of Kazakhstan defined. In addition, Stalking (tracking) proposed national legislation frameworks and mechanisms to prevent violation of personal space.

Keywords: stalking, personal stalking, comparative legal analysis, victim, honor, stalker, dignity.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyng kejbir zangnamalyq aktilerine әjelderding quyqtary men balalardyng қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Qazaqstan Respublikasynyng Zangy 2024 zhylygy 15 sәuirdegi № 72-VIII ҚРЗ. Adilet.zan.kz Keseidei silteme: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072>(өтініш берген күні: 10.09.2024)
2. Kasym-Zhomart Tokaev (2024) «Adilette Kazakstan: zan men tartip, ekonomikalyk osim, kogamdyk optimizm» atty Qazaqstan halqyna Zholdau. 02.09.2024. Akorda.kz. Keseidei silteme: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adilette-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659> (өтініш берген күні: 10.09.2024)
3. Abaidildinov E.M. (2010) Qazaqstan Respublikasynyn ulttyk kukugu men halykaralyk kukuktun arakatynasy (basymdylyktyн kalyptasu мәселелері). – Astana: EYU RBB. [In Kazakh]
4. Qazaqstan Respublikasynyn Konstitusiasi, 30.08.1995. Adilet.zan.kz. Keseidei silteme: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берген күні: 10.09.2024)
5. «Kazarstan Respublikasynyn Kylmystyk kodeksi» Kazarstan Respublikasynyn Kodeksi 2014 zhylygy 3 shildedegi № 226-V. Adilet.zan.kz. Keseidei silteme: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (өтініш берген күні: 13.09.2024)

6. «Konstitucija Rossijskoj Federacii» (prinjata vsenarodnym golosovaniem 12.12.1993 s izmenenijami, odobrennymi v hode obshherossijskogo golosovaniya 01.07.2020) Consultant.ru. Dostupen po ssylke: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399. (data obrashheniya: 10.10.2024)

7. Konstitucija Respubliki Belarus' ot 15 marta 1994 goda № 2875-XII (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 04.03.2022 g.) Online.zakon.kz Dostupen po ssylke: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30404260&pos=6;-108#pos=6;-108. (data obrashheniya: 10.10.2024)

8. Konstitucija Respubliki Uzbekistan. Nastojashhaja novaja redakcija Konstitucii Respubliki Uzbekistan prinjata putem vsenarodnogo golosovaniya na referendumе Respubliki Uzbekistan, provedennom 30 aprelja 2023 goda. Lex.uz. Dostupen po ssylke: <https://lex.uz/docs/6445147>. (data obrashheniya: 10.10.2024)

9. Türkiye cumhuriyeti anayasasi. T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Mevzuat.gov.tr. Dostupen po ssylke: <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. (data obrashheniya: 10.10.2024)

10. Uголовный кодекс Rossijskoj Federacii ot 13 ijunja 1996 goda № 63-FZ (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 12.10.2023 g.) Online.zakon.kz. Dostupen po ssylke: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073&pos=6;-108#pos=6;-108. (data obrashheniya: 10.10.2024)

11. Uголовный кодекс Respubliki Belarus' ot 9 ijulja 1999 goda № 275-Z (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.10.2023 g.) Online.zakon.kz Dostupen po ssylke: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984&pos=6;-108#pos=6;-108. (data obrashheniya: 10.10.2024)

12. Uголовный кодекс Respubliki Uzbekistan (utverzhen Zakonom Respubliki Uzbekistan ot 22 sentjabrja 1994 goda № 2012-XII) (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 12.08.2023 g.) Online.zakon.kz Dostupen po ssylke: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110. (data obrashheniya: 10.10.2024)

13. Türk Ceza Kanunu. 26.09.2004.T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Mevzuat.gov.tr. Dostupen po ssylke: <https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (data obrashheniya: 10.10.2024)

14. Qazaqstanda stalking zhasagandarға айыппұл салмақ. Azattyq.org. Kelesidej silteme: <https://www.azattyq.org/a/qazaqstanda-stalking-zhasagandarga-aiyppul-salmaq/33304399.html> (өтініш берген күні: 5.02.2025)

15. Dmitrij Sobolev (2024) Kakie obliki mozhet prinimat' psihologicheskoe nasilie? Dmitriy-sobolev.ru Dostupen po ssylke: <https://dmitriy-sobolev.ru/articles/kakie-obliki-mozhet-prinimat-psihologicheskoe-nasilie/> (data obrashheniya: 5.12.2024)

Авторлар туралы мәлімет:

Ордаева А.Ж. – хат-хабар авторы, аға оқытушы, «тарих және құқық» кафедрасы, Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Төле би көшесі, 32, 160011, Шымкент, Қазақстан

Шекербекова М.С. – аға оқытушы, «тарих және құқық» кафедрасы, Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Төле би көшесі, 32, 160011, Шымкент, Қазақстан

Абутаева С.Б. – з.ғ.к., «Заң» факультетінің деканы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тәуке-хан даңғылы, 5, 160011, Шымкент, Қазақстан

Ордаева А.Ж. – автор для корреспонденции, старший преподаватель, кафедра "История и право", Университет дружбы народов имени А.Куатбекова, ул. Толе би, 32, 160011, Шымкент, Казахстан

Шекербекова М.С. – старший преподаватель, кафедра "История и право", Университет дружбы народов имени А.Куатбекова, ул. Толе би, 32, 160011, Шымкент, Казахстан

Абутаева С.Б. – к.ю.н., декан факультета «Юриспруденция», Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, проспект Тауке-хана, 5, 160011, Шымкент, Казахстан

Ordayeva A. – author of correspondence, senior lecturer, Department of history and law, Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov, 32 Tole bi Street, 160011, Shymkent, Kazakhstan

Shekerbekova M. – senior lecturer, Department of history and law, Peoples' Friendship University named after Academician A.Kuatbekov, 32 Tole bi Street, 160011, Shymkent, Kazakhstan

Abutaeva S. – candidate of Legal Sciences, dean of the Faculty of Law, South Kazakhstan University named after M. Auezov, 5 Tauke-Khan Ave., 160011, Shymkent, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



Халықаралық құқық / International law / Международное право

IRSTI 10.62.43

Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-207-218>

International experience in animal rights protection

A.S. Ibrayev*¹, A.A. Mukasheva*², N.O. Ybyray*³

¹Astana International University

^{2,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University

(e-mail: ¹alisher-ibraev@mail.ru, ²anarabai@mail.ru, ³ybyray.nursultan@mail.ru)

Abstract: The authors of this article have conducted an analysis of the advanced practices of foreign countries concerning the protection of animal rights. The research purpose is to explore the regulation of interactions with animals, responsible treatment, legislative measures for the protection of animal rights, and the positioning of animals within the framework of legal relationships.

To achieve this objective, the authors have examined the legislation of selected developed countries in Europe and Asia, as well as the overall regulatory framework of the European Union, within a single article. According to the Animal Protection Index, the best animal rights protections are found in the European countries.

In the Republic of Kazakhstan, faunal legislation primarily focused on the protection of wild animals from threats, ensuring their integrity as an essential part of the ecosystem, and preserving biodiversity. Unfortunately, the protection of the rights of all animal species is in its early stages and requires separate comprehensive studies aimed at improving the current unfavorable situation in the country.

Keywords: European Union, foreign experience, legislation, animals, responsible treatment.

Introduction

At the end of 2021, Kazakhstan enacted the Law “On Responsible Treatment of Animals” (hereinafter referred to as the Law), which served to appease public concern following a series of alarming incidents of inhumane treatment of animals. These incidents increased during the nationwide quarantine imposed due to the Coronavirus pandemic.

However, the challenges in implementing the Law “On Responsible Treatment of Animals” are becoming increasingly evident. Although new regulations have been introduced, the practice of euthanizing stray dogs and cats continues to persist. The “Collect-Neuter-Vaccinate-Return” (CNVR) system has been effectively implemented in only a limited number of regions, raising significant concerns about the quality of these efforts.

As our colleagues rightly note, “the law on responsible treatment of animals is the first of its kind, dedicated to the protection of animals not merely as fauna (such faunal laws are also enacted in the interest of people), but with the recognition that animals are beings capable of experiencing pain and suffering. The law is essentially a humanitarian act. This is its historical significance, as with the adoption of the Law, Kazakhstan has embarked on a journey toward the universal values concerning animals that some countries have been striving for over decades or even centuries, many of which have achieved significant success” [1].

It is becoming clear that the Republic of Kazakhstan is only at the beginning of a comprehensive and holistic regulation of relationships related to the responsible treatment of animals. For this reason, Kazakhstan can draw upon the foreign experiences of Western and other countries, which have a long history of regulating such relationships.

In the modern world, animals live within boundaries established by humans. They are not allowed to exist freely, except in designated areas, and typically, their population and every movement are controlled. Reserves and nature sanctuaries are established for their conservation, but as soon as an animal steps beyond the permissible limits and, simply by being near humans, poses a potential threat, it is captured, euthanized, or killed. The question that arises is: on what grounds does humanity consider itself superior to animals? [2].

Primarily, Kazakhstan should look to the European experience, as according to the World Animal Protection Index (WAPI) [3], the legislation of these countries most comprehensively regulates relationships involving the treatment of animals, and is the most successful in protecting animals from cruelty.

The methodology

Throughout this study, the authors effectively utilized a range of methodologies, drawing from both theoretical-dialectical frameworks and broader philosophical approaches. These included systemic analysis, analogy, synthesis, observation, and modeling.

Discussion

Analysis of Foreign Experience in Regulating Animal Treatment Issues

As it is well known, the majority of European countries are members of the European Union (hereinafter referred to as the Union). A unique feature of the Union's member states

is the supranational structure of the EU, which has the authority to adopt legally binding acts that apply to all member states. The welfare of animals is one of the Union's responsibilities, enshrined in Article 13 of the Treaty on the Functioning of the Union [4]. While this article does not grant direct rights to animals, it imposes an obligation on the Union's member states to consider animal welfare when formulating legislation.

To date, there are several Union directives aimed at improving animal welfare. One such directive is the European Parliament and Council of the European Union Directive 2010/63/EU of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes [5]. This directive restricts the use of animals for scientific purposes. The directive is particularly noteworthy as it explicitly acknowledges animals as sentient beings, deserving of appropriate treatment. In this regard, the Union's member states are pioneers in this field, as this status has never before been conferred upon animals and it carries an imperative character. Consequently, the Union's members are required to harmonize their national legislation with these directives. At the same time, individual countries retain the right to impose stricter regulations regarding the treatment of animals.

However, it should be acknowledged that these directives have limited scope. As a result, there is currently no pan-European act that regulates the treatment of domestic animals.

When examining individual European countries, the Animal Protection Index indicates that the highest levels of animal rights protection found in the United Kingdom, Sweden, Denmark, the Netherlands, Switzerland, and Austria [6]. The legislation of these countries rated at level "B", which is the second-highest possible rating. Interestingly, no country has been awarded the highest rating of "A" indicating that even in such progressive societies, there remains scope for improvement.

In Austria, there are no stray animals born and raised on the streets; only abandoned or lost pets found. If someone spots a dog wandering without an owner, they report it to the animal control officer, who promptly takes the dog to a local shelter. The dog held for seven days to determine if it has an owner. Almost half of the stray animals that were captured were reunited with their owners. The remaining animals were either transferred to private shelters and charitable organizations, of which there are around 300, adopted by new families, or, in extreme situations, euthanized.

In England, the situation with stray animals remains a significant problem, although the state and various charities are making efforts to solve it. The main measures include sterilization and castration programs, as well as the activities of animal shelters. However, despite these measures, the number of stray animals remains significant.

There are thousands of dogs and cats on the streets of England every year. Most of them either end up in shelters or return to their owners if they can be found. In some cases, animals find new homes thanks to the work of charities. However, some animals are euthanized, especially if they suffer from aggressive behavior, diseases, or if they cannot find a new home for a certain time.

The Government is also introducing legislative initiatives to protect animals. For example, according to the Animal Welfare Act of 2006 [7], owners are required to provide animals with appropriate conditions of care and maintenance. Violation of these requirements may result in fines and other legal consequences.

In addition, the legislation provides for measures to prevent the emergence of new stray animals, such as mandatory registration and chipping of dogs, as well as the promotion of responsible animal ownership, including sterilization.

Germany's experience indicates that addressing the issue of stray animals cannot be resolved in just one or two years; it requires a longer timeframe, typically 5 to 9 years. Similar to the United States and other countries, Germany emphasizes three key conditions to effectively tackle the problem:

- Establishing regulations to control animal reproduction;
- Implementing sterilization programs and providing support for shelters;
- Promoting education and raising public awareness.

Germany was the first country in the world to enshrine animal protection in its Constitution. In addition, the country has a comprehensive legal framework, including the Animal Protection Act, the Dog Keeping Ordinance, and a regulated shelter system.

Mistreatment of a dog can lead to it becoming homeless, and current legislation allows third parties to file complaints against irresponsible owners. The Law on Animal Protection provides for fines for violations of the rules for the treatment of animals. For example, leaving an animal on the street, which is considered abuse, or illegally killing it can result in a fine of 25,000 euros. If an animal can no longer be kept at home, the law obliges to transfer it to a shelter.

The State also seeks to reduce the number of animal births, even among professional breeders associated with officially registered organizations, by setting breeding quotas. Uncontrolled breeding is strictly prohibited.

In Germany, to regulate the number of stray dogs, mandatory annual payments for each dog have been introduced, the amount of which varies from 100 to 300 euros. If the dog belongs to a fighting breed, the payment amount is doubled. This is due to the fact that such dogs pose a danger to society, as well as the fact that owners often abandon them when dogs are injured. Accordingly, the number of fighting dogs in shelters is proportionally higher.

If a person's social status or income level does not allow them to pay the aforementioned taxes, they are exempt from payment. Service dogs and guide dogs are also exempt from these taxes. Every dog must be registered, have its own registration number, and be equipped with an electronic chip.

In Germany, a special free database has been created to help locate lost animals. This database allows each owner to enter their pet's information, including a photograph.

Sterilization is the main approach to controlling the animal population in Germany, as it is in other Western nations. This procedure carried out on stray animals in shelters and on pets in veterinary clinics.

As is well known, India and the People's Republic of China rank highest among countries in terms of population size. This characteristic has a significant impact on the regulation of animal welfare, as the sheer number of animals interacting with millions of people makes it difficult to determine the fate of individual animals, which inevitably affects their level of protection.

It is widely known that the cow is considered a sacred animal in India. The fact that killing a cow in this country can lead to a real prison sentence is not a myth [8]. However, it is also interesting to consider the situation regarding other animals. Since 1960, India has had a law in

place called the Prevention of Cruelty to Animals Act [9]. This law, which remains in force today, is aimed at promoting the welfare of animals in general, indicating that animals in India are protected regardless of their sacred status.

Chapter 3 of the aforementioned law outlines all possible forms of animal cruelty, from widely recognized acts of beating and any form of violence against animals to intentionally allowing any infected animal to roam freely. The law also contains numerous references to the inadmissibility of keeping animals in uncomfortable conditions. Thus, the law prohibits causing not only physical suffering but also mental distress. Moreover, negligent and careless treatment of pets can result in a person being sentenced to several months of imprisonment. All of this creates a comprehensive set of guarantees for animal welfare. The law also prohibits medical and cosmetic testing on animals within the country [9].

However, the situation regarding animal protection is not uniform across the entire country. Even today, cases of animal cruelty occur in various spheres in India. It is important to remember that India has an extremely diverse population in terms of cultural development. While animal rights are effectively protecting in large cities such as Mumbai, sacrificial rituals involving animals are still practicing in rural regions of the country [10]. In these practices, animals are not even stunned before being sacrificed, leading to cruel and unnecessary suffering for which no one held accountable [11].

Nevertheless, India represents a relatively successful model of legislative protection for animals in the Asian region, earning a “C” rating on the Animal Protection Index.

The situation in the People's Republic of China is far less optimistic. Currently, there is no comprehensive law in China that explicitly prohibits animal cruelty. In 2009, a draft law was created to establish rights and protections for animals; however, it was never passed. There are laws regulating the treatment of livestock and poultry, but these cover only a small portion of animals, leaving the majority of animals in China entirely unprotected. Furthermore, since 2014, Chinese law has required that cosmetics and medical products tested on animals before they can be approved for market access [12]. Animal testing is a compulsory requirement for market approval, with no allowance for alternative testing methods. The regulations only specify that animals must housed in comfortable conditions and that facility workers must handle them with “care”. This implies that laboratory animals should not endure hunger, mistreatment, or pain, should kept in clean cages, and must have daily access to food and water.

Additionally, in many provinces of China, it is traditional to consume wild animals such as snakes, bats, and many others. Until recently, these animals were freely available in urban markets. In 2020, in response to the COVID-19 pandemic, several new laws introduced in China. Initially, a temporary restriction on the trade of wild animals was implemented, and in March, the ban became permanent. This was due to a theory in the media suggesting that the coronavirus outbreak linked to the consumption of bats, which are carriers of the disease. While the outbreak of this new disease led to a positive change in legislation for wild animals, unfortunately, the protection of animal rights in this case was not the goal, but rather a side effect. Regrettably, China lags significantly behind developed countries in the regulation of animal rights and protections.

In December 2000, the Japanese Parliament passed a law holding people accountable for their pets. This law required city mayors to take responsibility for establishing special parks

where pets can run, play, and take care of their needs, even if on a commercial basis (with the owner, not the dog, paying the fee). Builders were instructed to ensure that future residential complexes would be pet-friendly, with features like special pet doors, flooring resistant to pet claws, and possibly even ventilation systems or specialized air conditioning to eliminate unwanted odors in areas where pets reside.

Pet owners can file complaints through specially designated websites on the Internet, and animal protection societies are ready to immediately advocate for the rights of the animals involved.

In 1973, Japan enacted a law stating that “no one has the right to kill animals, cause them harm, or make them suffer without a valid reason” [13].

Acts of cruelty, such as neglecting to provide food or water without valid reason, can result in fines up to 500,000 yen. Abandoning animals, such as leaving a dog on the street, is also punishable by a fine of up to 500,000 yen. The killing of an animal without cause or inflicting harm on an animal is punishable by imprisonment.

A notable example is the Netherlands. Since the 19th century, the country had a significant population of dogs. However, the widespread presence of dogs led to an outbreak of rabies, which resulted in numerous deaths among the population. Fearing the disease, many owners began abandoning their pets, and since this act was legal, the streets became filled with stray dogs of all kinds. The Dutch decided to change the situation. To address the issue, the government mandated sterilization and castration as compulsory procedures. These operations were provided free of charge, with the state covering all expenses. As a result, 70% of the dogs were sterilized. Any dog could also be brought in for a medical examination to determine which vaccines and procedures were necessary. To better control the situation and permanently resolve the problem, the government enacted a series of laws aimed at protecting the health and well-being of animals. The new legislation encouraged owners to provide timely treatment for their pets and strictly prohibited any form of animal cruelty. Violating these rules could result in a prison sentence of up to 3 years and a fine exceeding \$16,000 [14].

When deciding to adopt a dog, people often choose purebred animals, believing them to be more beautiful and healthier. To counter this, the Dutch government increased taxes on the purchase of dogs from pet stores. This measure prompted potential owners to consider alternative ways of acquiring a pet and increased the chances of shelter animals finding a home. Simultaneously, the government launched an awareness campaign to educate the public on the importance of caring for and protecting animals just as they do humans. Local residents were given the opportunity to care for stray puppies. This initiative proved effective, with over 1 million stray dogs finding families and safe homes. The campaign had a substantial influence on the citizens, resulting in 90% of the population adopting a dog as a pet.

To solidify this success, in 2011, the government assigned this responsibility to Animal Cops—a group of police officers tasked with ensuring the protection and safety of dogs. Today, puppies in the Netherlands not only live in homes but also welcomed in most shops, restaurants, and other establishments across the country.

Contemporary Realities of Implementing the Republic of Kazakhstan's Law on Responsible Treatment of Animals

With the enactment of the Law on Responsible Animal Care, Kazakhstan embarked on a challenging path toward comprehensive regulation of human-animal relationships. However, the implementation of these legal norms has highlighted fundamental and deeper issues within society.

In 2023, over a dozen procurement lots for the care, sterilization, and vaccination of stray animals posted on the government procurement portal. Separate tenders conducted for each district, resulting in a lack of a unified contractor and dispersed animal control efforts across the republic.

For example, the area designated for animal control in Taldykorgan resembles a construction site: vehicles and construction equipment parked near the cages, and a dump is located a short distance away. No vehicles for capturing and transporting animals were present on the premises, with staff claiming they are located elsewhere. Recently installed cages are quite spacious, with animals housed individually, but they exposed to the elements.

Sanitary standards are not observed. Instead of bowls, plastic canisters are used, and instead of proper feed, waste from local cafes and canteens is provided. Staff members believe that street animals, unaccustomed to dry food, are better off being fed «regular food». A dog was euthanized with an injection of xylazine, a veterinary anesthetic, with no scales available in the veterinary office to measure dosage accurately, which is determined by eye. There are no stretchers for transporting animals to the operating room; instead, a construction sack is used [15].

In 2023, changes were made to the standard regulations for animal trapping, temporary housing, and euthanasia [16], including the release of non-aggressive animals back to their original habitats. However, in Astana, where these rules were enacted, they are not being followed. Animals are not released as stipulated by the rules, and no proper conditions for their care are provided. The shelter houses ten times more dogs than permitted, with insufficient food and care. The temporary isolation facility was planned to be moved to another building this spring, but enclosures have yet to be purchased. Based on the capital's shelter, the Law on Responsible Animal Care has not yet led to significant changes in practice. Concerns remain regarding the public's attitude towards stray animals, with a considerable number of Kazakhs still advocating for the culling of dogs, who often end up on the streets due to the irresponsibility of their former owners.

Conclusion

Regarding the legislation of Kazakhstan that regulates responsible animal care, it must be acknowledged that it is not without flaws, as pointed out by animal rights advocates across the country [12]. The law, which came into effect on March 1, 2021, represents only the initial step toward comprehensive regulation in this legal area, and it is evident that additional legal acts will follow. Therefore, it is crucial to consider the feedback from experts and draw upon international experience when drafting these future regulations.

Despite the progressive and significant nature of the adopted Law, attention should be given to the following problematic issues:

Consistent Legal Definition: There is a need for a unified legal approach to the definition of “animal”. In faunal legislation, animals are defined exclusively as wild creatures living in natural freedom, while other regulations establish different definitions at the level of subordinate acts.

It is worth noting that animals are the only object of civil relations that passes from a state of inspiration to a state of inanimate without loss of product properties. Based on the above, we believe that the objects of civil rights should be divided into animate and inanimate things. Therefore, the definition of an animal should be as follows:

An animal is a movable, indivisible, inspired being, in civil circulation possessing the property of a commodity, characterized by a developed nervous system, capable of experiencing a feeling of pain, as well as the ability to move from the state of an inspired thing to an inanimate one as a result of external factors.

Establishment of Humane Treatment Norms: The law should include provisions that enshrine humane approaches to the treatment of animals, specifically by revising the principles to regard animals as sentient beings capable of experiencing emotions and suffering.

Reevaluation of the “Collect-Neuter-Vaccinate-Return” System: The current system requires reassessment, as it allows for the possibility of illegal euthanasia of animals, including the potential use of meat from captured non-food animals.

Strengthening State Control and Legal Accountability: There is a need to tighten state control and oversight, as well as to enhance legal accountability for the illegal use and exploitation of animals for entertainment purposes (e.g., dog fighting) and for profit (e.g., breeding of pedigree cats and dogs).

Acknowledgements

The scientific article was prepared within the framework of the project AP19679495 “Problems of regulation of the legal regime of animals: domestic and foreign experience” funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

The contribution of the authors.

A.S. Ibrayev – Writing the text of the manuscript; Critical revision of the manuscript text (including the stages before or after the publication of the manuscript); Editing the text of the manuscript; The design of the manuscript;

A.A. Mukasheva – Substantiation of the research concept (formulation of the idea, research goals and objectives); Development of research methodology;

N.O. Ybyray – Analysis and synthesis of literature data; Collection of literature data;

References:

1. Animal protection index. Available at: <https://api.worldanimalprotection.org/> (accessed: 11.11.2024)
2. F. De Waal, Are We Smart Enough to know how smart Animals are? New York 2016

3. Consolidated version of the Treaty on the European Union Available at: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (accessed:11.10.2024)
4. Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council on the protection of animals used for scientific purposes. Available at: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC098296/> (accessed: 11.10.2024)
5. World Animal Protection, Animal Protection Index. Available at: <https://api.worldanimalprotection.org/#>(accessed at 12.10.2024)
6. India National and State Cow Protection Laws. Available at: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/india0219_appendix_1.pdf (accessed: 12.10.2024)
7. Animal Welfare Act 2006. Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/contents> (accessed at 20.10.2024)
8. The Prevention of Cruelty to Animals Act, 1960. Available at: https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/1547?sam_handle=123456789/1362#:~:text=India%20Code%3A%20Prevention%20of%20Cruelty%20to%20Animals%20Act%2C%201960&text=Long%20Title%3A,prevention%20of%20cruelty%20to%20animals. (accessed: 05.11.2024)
9. Animal sacrifice in Hinduism. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_sacrifice_in_Hinduism#:~:text=The%20practice%20of%20Hindu%20animal,scriptures%20such%20as%20the%20Yajurveda. (accessed: 03.11.2024)
10. Кровавая резня в Непале. Тысячи буйволов погибли в честь богини. Available at: <https://www.bbc.com/russian/features-50642771>(accessed: 11.11.2024)
11. China Implements Rule Change in First Step Towards Ending Animal Testing of Cosmetics. Available at: <https://www.hsi.org/news-media/china-implements-rule-change-063014/> (accessed: 05.11.2024)
12. «Наши замечания не учитывались в стенах Мажилиса»: зоозащитники подвергли критике новый законопроект. Available at: <http://nv.kz/2021/12/10/265898/> (accessed: 11.11.2024)
13. Act on Welfare and Management of Animals Act No. 105 of October 1, 1973. Available at: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3798/en> (accessed: 10.11.2024)
14. How did the Netherlands manage to become the first country with no stray dogs? // <https://everydogmatters.eu/how-did-the-netherlands-manage-to-become-the-first-country-with-no-stray-dogs/> (accessed: 30.10.2024)
15. Карательная ветеринария: как проходит стерилизация бездомных животных в Казахстане. Available at: <https://informburo.kz/fotoreportazh/karatelnaya-veterinariya-kak-proxodit-sterilizaciya-bezdomnyx-zivotnyx-v-kazaxstane> (accessed: 30.10.2024)
16. Об утверждении типовых правил отлова, временного содержания и умерщвления животных. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028125> (accessed:10.11.2024)

А.С.Ибраев¹, А.А.Мукашева², Н.Ө.Ыбырай³

¹Астана халықаралық университеті

^{2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(e-mail: ¹alisher-ibraev@mail.ru, ²anarabai@mail.ru, ³ybyray.nursultan@mail.ru)

Жануарлар құқығын қорғаудағы халықаралық тәжірибе

Аннотация: осы мақаланың авторлары шет елдердің жануарлар құқығын қорғауға қатысты озық тәжірибелеріне талдау жасады. Бұл зерттеудің мақсаты-жануарлармен өзара әрекеттесуді реттеуді, жауапкершілікпен қарауды, жануарлардың құқықтарын қорғаудың заңнамалық шараларын және жануарлардың құқықтық қатынастар шеңберіндегі орналасуын зерттеу.

Осы мақсатқа жету үшін авторлар бір мақалада Еуропа мен Азияның жекелеген дамыған елдерінің заңнамасын, сондай-ақ Еуропалық Одақтың жалпы нормативтік-құқықтық базасын зерттеді. Жануарларды қорғау индексіне сәйкес, Еуропа елдерінде жануарлар құқығын қорғаудың ең жақсы шаралары кездеседі.

Қазақстан Республикасында фауналық заңнама бірінші кезекте жабайы жануарларды қауіп-қатерден қорғауға, олардың экожүйенің ажырамас бөлігі ретінде тұтастығын қамтамасыз етуге және биоәртүрлілікті сақтауға бағытталған. Өкінішке орай, жануарлардың барлық түрлерінің құқықтарын қорғау ерте сатысында және елдегі қазіргі қолайсыз жағдайды жақсартуға бағытталған жеке кешенді зерттеулерді қажет етеді.

Түйінді сөздер: Еуропалық Одақ, шетелдік тәжірибе, заңнама, жануарлар, жауапкершілікпен қарау.

А.С.Ибраев¹, А.А.Мукашева², Н.Ө.Ыбырай³

¹Международный университет Астана

^{2,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(e-mail: ¹alisher-ibraev@mail.ru, ²anarabai@mail.ru, ³ybyray.nursultan@mail.ru)

Международный опыт в области защиты прав животных

Аннотация: Авторы данной статьи провели анализ передовой практики зарубежных стран, касающейся защиты прав животных. Целью данного исследования является изучение регулирования взаимодействия с животными, ответственного обращения, законодательных мер по защите прав животных и позиционирования животных в рамках правовых отношений.

Для достижения этой цели авторы изучили законодательство отдельных развитых стран Европы и Азии, а также общую нормативную базу Европейского союза в рамках одной статьи. Согласно Индексу защиты животных, наилучшие меры по защите прав животных были приняты в Европейских странах.

В Республике Казахстан фаунистическое законодательство в первую очередь направлено на защиту диких животных от угроз, обеспечение их целостности как неотъемлемой части экосистемы и сохранение биоразнообразия. К сожалению, защита прав всех видов животных

находится на ранней стадии и требует отдельных комплексных исследований, направленных на улучшение текущей неблагоприятной ситуации в стране.

Ключевые слова: Европейский союз, зарубежный опыт, законодательство, животные, ответственное обращение.

References:

1. Animal protection index. Available at: <https://api.worldanimalprotection.org/> (accessed at 11.11.2024)
2. F. De Waal, Are We Smart Enough to know how smart Animals are?, New York 2016
3. Consolidated version of the Treaty on the European Union Available at: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (accessed: 11.11.2024)
4. Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council on the protection of animals used for scientific purposes. Available at: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC098296/> (accessed: 11.11.2024)
5. World Animal Protection, Animal Protection Index. Available at: <https://api.worldanimalprotection.org/#>(accessed:12.10.2024)
6. India National and State Cow Protection Laws. Available at: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/india0219_appendix_1.pdf (accessed: 12.10.2024)
7. Animal Welfare Act 2006. Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/contents> (accessed at 20.10.2024)
8. The Prevention of Cruelty to Animals Act, 1960. Available at: https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/1547?sam_handle=123456789/1362#:~:text=India%20Code%3A%20Prevention%20of%20Cruelty%20to%20Animals%20Act%2C%201960&text=Long%20Title%3A,prevention%20of%20cruelty%20to%20animals. (accessed: 05.11.2024)
9. Animal sacrifice in Hinduism. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_sacrifice_in_Hinduism#:~:text=The%20practice%20of%20Hindu%20animal,scriptures%20such%20as%20the%20Yajurveda. (accessed: 03.11.2024)
10. Krovavaja reznja v Nepale. Tysjachi bujvolov pogibnut v chest' bogini. Available at: <https://www.bbc.com/russian/features-50642771>(accessed:11.11.2024)
11. China Implements Rule Change in First Step Towards Ending Animal Testing of Cosmetics. Available at: <https://www.hsi.org/news-media/china-implements-rule-change-063014/> (accessed: 05.11.2024)
12. «Nashi zamechanija ne uchityvalis' v stenah Mazhilisa»: zoozashhitniki podvergli kritike novyj zakonproekt. Available at: <http://nv.kz/2021/12/10/265898/> (accessed: 11.11.2024)
13. Act on Welfare and Management of Animals Act No. 105 of October 1, 1973. Available at: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3798/en> (Accessed:10.11.2024)
14. How did the Netherlands manage to become the first country with no stray dogs? // <https://everydogmatters.eu/how-did-the-netherlands-manage-to-become-the-first-country-with-no-stray-dogs/> (accessed: 30.10.2024)

15. Karatel'naja veterinariya: kak prohodit sterilizaciya bezdomnyh zivotnyh v Kazahstane. Available at: <https://informburo.kz/fotoreportazh/karatelnaya-veterinariya-kak-proxodit-sterilizaciya-bezdomnyh-zivotnyh-v-kazahstane> (accessed: 30.10.2024)

16. Ob utverzhdenii tipovyh pravil otlova, vremennogo sodержaniya i umershivleniya zivotnyh. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028125> (accessed: 10.11.2024)

Сведения об авторах:

Ибраев А.С. – доктор философии (PhD), старший преподаватель Высшей школы права Международного университета Астана, проспект Кабанбай батыра, 8, Астана, Казахстан.

Мукашева А.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатбаева 2, 010000, Астана, Казахстан.

Ыбырай Н.О. – докторант кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатбаева 2, 010000, Астана, Казахстан.

Ibrayev A. – doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer, Higher School of Law, International University of Astana, Kabanbay batyr str. 8, Astana, Kazakhstan.

Mukasheva A. – Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Ybyray N. – doctoral Student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Ибраев А.С. – философия докторы (PhD), Астана халықаралық университетінің Жоғары құқық мектебінің аға оқытушысы, Қабанбай батыр көшесі 8, Астана, Қазақстан.

Мукашева А.А. – заң ғылымдарының докторы, Еуразия ұлттық университетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры. Л.Н. Гумилева, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан.

Ыбырай Н.О. – Л.Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық университетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының докторанты, Сәтбаев 2 көшесі, 010000, Астана, Қазақстан.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.87.79
Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-219-227>

Legal Aspects of Data Security Cooperation in the Development of Digital Economy of the Shanghai Cooperation Organization Member States

Zh.T. Sairambaeva¹, Zhang Ju*¹

¹al-Farabi Kazakh National University

(e-mail: ¹zhuldyz.sairam@gmail.com, ²zhangju@hrbipe.edu.cn)

Abstract: Digital economy cooperation has become an emerging area of cooperation for the SCO. However, data security issues such as data leakage and cross-border data flow risk have been highlighted. The fundamental reason is that there are obvious differences in data security laws and the lack of a legal mechanism for data security cooperation. Therefore, according to the characteristics of the SCO member states, the basic principles and the idea of a legal mechanism. These legal mechanism ideas include a win-win cooperation data security concept, a data security cooperation platform, digital products, and a digital services supply chain security legal framework system to protect the citizens of personal data security legal mechanism and form a "good data protection" and "data development and utilization" system environment. At the same time, these mechanisms must provide data subjects between "data resources and data assets" "sharing, reciprocity, trading, and exchange" activities of data security cooperation system compatibility. The legal mechanisms of data security cooperation in the SCO digital economy cooperation should be a sustainable development and dynamic legal mechanism.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, digital economy cooperation, legal aspects of data security cooperation.

Introduction

The SCO has gradually improved its organizational structure and legal framework agreements. For example, in 2019, the Kazakh government formulated and adopted the Roadmap for the Development of E-commerce until 2025. In June 2020, Kazakh President Kassym-Jomart Tokayev signed the Bill on the Amendment and Supplement to the Law on the Management of Digital Technology. This legislation, which included 35 amendments, revised the information law and introduced numerous new terms, such as chain blocks, distributed data platforms, data analysis, intelligent robots, Kazakhstan Internet space, digital assets, digital document services, digital mining, and digital tokens. In October 2020, the Kazakh government revised the National Plan for Digital Kazakhstan, defining 10 priority development directions, including the development of digital tools for public security. According to the international experience, the basic ways, and goals of developing the domestic relevant industries are put forward. In 2023-2024, Kazakhstan is developing the Digital Code. The Code covers three main areas: digital human rights and civil rights, digital economy, and digital state. The goal is to create a secure, accessible, and comfortable digital environment that provides high-tech, reliable, accessible, and secure information communication. A series of legal mechanisms have been formed. However, with the continuous expansion and upgrading of cooperation areas, data security issues such as data leakage and cross-border data flow risks have also become prominent. Therefore, in the era of big data, using legal mechanisms to ensure data security is the requirement of regulating the development of the SCO's digital economy. Without data security, the SCO cannot achieve digital economy cooperation.

Research methods

This article uses the historical analysis, literature analysis, and comparative legal analysis method through the analysis of the Shanghai economic cooperation in the process of data security legal documents, comparing the differences and the legal system from the perspective of international law conception of the SCO legal mechanisms, promoting the digital economic cooperation and the development of data security.

This article analyzes a series of important documents on the economic cooperation of the SCO, including the National Plan for Digital Kazakhstan, the Cyber Security Law, and the National Cyberspace Security Strategy successively issued by China in recent years. At present, the research on SCO economic cooperation, especially digital economy cooperation, mainly focuses on two aspects. The first is the development status of the digital economy infrastructure. Second, to review and discuss the impact of data security legal regulations on the SCO digital economy cooperation, to provide reference and basis for this study. On this basis, to find more effective legal ways to improve data security.

Discussion and results

The necessity of the legal construction of the SCO data security cooperation.

The development of the digital economy has become the key to global development and competition. For example, the Kazakh government formulated a digital Kazakhstan, and the

Chinese government issued a different digital economy development plan [1]. For instance, during the first China-Central Asia Summit in May 2023, Huawei Kazakhstan Company and Kazakhstan National Railway Company signed a partnership agreement to build smart and digital railways. In February 2024, the Joint Innovation Center of Huawei-Kazakhstan National Railway Company was officially established in Astana, the capital of Kazakhstan. Kazakh President Tokayev unveiled the center and delivered a speech. The Joint Innovation Center will rely on Huawei's advanced technologies and solutions in artificial intelligence, cloud, LTE, and other fields to help Kazakhstan build an efficient, safe, personalized, and intelligent railway system. The above cooperation in the field of the digital economy of the SCO member states requires legal mechanisms to ensure their data security. However, the current legal mechanism does not fully guarantee the data security of the SCO member states in the development of the digital economy.

There is a big gap between the data security laws of the SCO member states and the developed countries in the world. The members of the SCO have recognized the strategic value behind these data resources. At the same time, the data security rule of law among the member states has been elevated to the level of "national security" and "national competitiveness". For example, China has promoted the construction of a new legal relationship for data security and actively participated in the reform and construction of the global data security governance system. Kazakhstan has improved the domestic data security legislation, established a data security legal system, prevented the data system from being attacked and threatened, improved the national data security guarantee capability, and established a data security emergency mechanism. Despite the numerous efforts of the member states, there is still a gap with the developed countries [2].

The SCO lacks a unified and applicable data security legal system in economic cooperation. Data security has been recognized and concerned in the process of the economic cooperation of the SCO, but there is no unified legal system to regulate and restrict the data security of the SCO. This is an important issue that deserves both attention and research. At present, multi-domain and multi-dimensional SCO data security involves the inconsistency of the needs of multiple data subjects, which also leads to the fragmentation and lack of legal supervision and supervision in the development of data security rules. The SCO data security involves the subject of, diversity and the demands of members, making the SCO members data security regulation difficult to reach a consensus on. It is difficult to form data security cooperation will, which led to the development of the SCO data security governance data security rules fragmentation and lack of legal regulation, etc. In addition, many countries employ data localization measures as the primary means of data security, with each member implementing distinct legal regulations governing cross-border data flow and localized storage data security. This leads to a lack of unified data security legal regulation across the region, resulting in a more distinct global data security legal system. The efficacy of data security measures is ambiguous, and the global data flow is restricted, which consequently leads to the stagnation of global data security legal regulations. Therefore, this reflects the complexity of the SCO data security legal regulation.

The SCO rules and regulations for data security cooperation are missing. The data security cooperation is limited to initiatives and statements, and there are no binding legal rules and

institutions, let alone relevant cooperative operating platforms. Because the SCO does not have a legal system for data security cooperation, it lacks strict constraints on cooperation. There are no data-secure communication channels between Member States, cooperation initiatives are loose, and there are no rules for implementation. At the same time, there is no platform for unified action. In the absence of the data security cooperation platform of the SCO, the consensus on data security cooperation only stays in the statement and appeal and cannot be implemented in the system construction of action constraints.

Data security cooperation is not deep enough. The development history of the SCO has a short economy. In recent years, cross-border e-commerce trade between China and Kazakhstan, as well as digital communication, warehousing and logistics, information communication, and digital construction, have become new highlights of bilateral economic and trade cooperation. In October 2022, Huawei Technology, the Kazakhstan company, and the digital development, innovation, and aerospace industry signed a memorandum of understanding to create a digital center and open the digital economy in the field of cooperation. The main areas of cooperation are in the communication infrastructure development that introduced advanced digital solutions, broadband Internet, mobile Internet, and 5G project. The legal guarantee of data security still needs to be explored and developed gradually in practice.

In order to address the above issues, we need to establish a legal mechanism for data security cooperation in the development of the SCO digital economy. Here are some fundamental principles for building this data security legal mechanism within SCO framework.

Data security is an important area to ensure the development of the SCO's digital economy. Its basic principles should include the principles of data sovereignty, security development, fairness and justice, and cooperation.

This is the core principle of the legal mechanism of the SCO for data security cooperation. Data security is the key strategic resource guarantee of modern countries, and it is related to human security, national security, and social stability. Having the generation, utilization, processing, management, security, and exchange of any data within the sovereign jurisdiction, as well as the decision of data procedures and methods to participate in international data activities, to protect its data security and avoid the data rights and interests of any country, which is an important part of ensuring national data security.

The principle of security development is an important principle to be followed in the construction of the SCO data security legal mechanism; that is, countries should seek the development of a digital economy while strengthening the protection of data security. The principle requires the SCO to adopt laws to protect the data security of the countries, enterprises, and individuals of its member states and not to harm the national data security of any member state. To provide security protection for the digital services of the SCO enterprises.

The SCO member states follow the basic spirit of fairness, mutual benefit, win-win cooperation, and equal development. All the member states should achieve the goal of common development. The SCO member states advocate data security multilateralism and respect data sovereignty, and the status of the member states should be equal, not privileged, big, or small.

The SCO data security cooperation is a key factor. In the construction of the data security legal mechanism, the SCO should strengthen data security cooperation, seek common data

development, and jointly promote the construction of the SCO data security cooperation platform and legal mechanism that meets the requirements of member states and does not violate the data interests of member states.

The SCO Data Security Cooperation Committee has been established. Staff members will meet and establish the corresponding organizational structure. The security data concession agreement connects the institutions and rules of data security and stability and establishes the consultation and decision-making mechanism, supervision mechanism, and dispute resolution mechanism of the data security platform. Sub-committees include Trade Data Security Committee, Investment Data Security Committee, Financial Data Security Cooperation Committee, Intellectual Property Data Security Committee, etc. Through the data security platform, supervise, use, and protect the security of all kinds of data, and sign the data security agreement through the platform to ensure that the data security has a legal basis. The SCO data security cooperation platform can carry out data security law enforcement cooperation, crack down on and prevent data security crimes, and promote data security in the economic cooperation [3]. The data security platform is also the basis of sharing the future network community. The SCO data security platform can cooperate with the data security law enforcement. In November 2020, the SCO member states called on the international community to strengthen cooperation in the digital economy and jointly build a community that shares the future in cyberspace, including preventing disputes caused by data security, ensuring economic development, and improving people's livelihoods [4].

Digital products and digital service supply chains are a kind of network structure that links the demand side and the supply side in the process of digital data resources and data services. The data products and data services provided to the demand side are the supply chain links connecting the supplier and the demand side in each link of the data products and data services, including production, use, and circulation. If there are supply chain problems such as security loopholes and security defects, the whole order of the supply chain will be affected, and even both the supply side and the demand side may suffer losses. Therefore, there needs to be a stable, open, and secure data-running environment for the digital products and data services supply chain.

Legally collected and used citizens' names, genders, ID card numbers and other information related to individual citizens, that is, citizens' personal information. Information that a citizen does not wish to disclose or shall not be disclosed without the consent of the individual. This is the personal privacy of the citizens. At present, the personal information and privacy on the SCO Internet are facing the risk of leakage, theft, and tampering. To protect the data security and privacy rights of citizens in the SCO member states, efforts must be made at the technical, organizational, and legal levels to innovate and build safeguards [5].

The SCO Data Security Cooperation Organization performs its duties as a data security-related agreement. The function of the organization is to establish the basic principles, legal system, and operation mechanism of SCO data security cooperation through negotiations to help its member states better formulate legal systems related to data security. The domestic data security legal systems of all members promote the establishment of formal and informal

review exchanges through SCO data security organization activities, such as regular meetings and policy reviews. The SCO data security cooperation initiative should be implemented in the construction of legal mechanisms. The SCO Data Security Cooperation Organization and its legal mechanisms include data security rules and institutions and establish a legal system related to data security.

The dispute settlement mechanism of the SCO data security cooperation is to handle peaceful disputes over data security in the process of data generation, application, circulation, and exchange of data in the SCO digital economy cooperation. Dispute settlement experts should be selected from the members of the SCO data security expert group, and the SCO data security disputes should be under the jurisdiction of the agency. The SCO Data Security Cooperation Organization Agreement authorizes the jurisdiction of the SCO body, and its data security entity rules and procedural rules are established through the rules of the SCO Data Security Dispute Settlement Mechanism. The data security dispute of the SCO shall first be settled through negotiation and consultation. If an agreement cannot be reached, it shall be conducted through the agency [6].

Conclusions

On July 2, 2024, the Chinese President Xi Jinping arrived in Astana attend the Shanghai Cooperation Organization summit. In *Kazakhstanskaya Pravda* and the Kazakh international news agency published and signed an article titled "Concentric Written China-Kazakhstan Relations New Chapter". The article stated that China is willing to work with "fair Kazakhstan" economic policy, deepen economic and trade cooperation, fully explore the potential digital economy collaboration, and add more new momentum for cooperation between the two countries. It is the proper meaning of the big data era to make reasonable legal regulation on the data security development in the SCO digital economy cooperation. Based on the SCO's consensus on developing a digital economy and information security cooperation and the experience of innovation cooperation in countries developed in digital information technology, the SCO needs to achieve synergy in legal mechanisms. Specific measures include the principle of data sovereignty, security and development, and the concept of a digital economy featuring win-win cooperation in accordance with the principle of fairness and justice. Establish the Shanghai Cooperation Organization data security cooperation platform, establish a digital products and digital services supply chain security legal framework system, and create the protection of citizens' personal data security and privacy. The SCO data security cooperation dispute settlement mechanism and establish the SCO digital economic cooperation committee set up the data security cooperation working group to ensure the data security has a stable working mechanism. The best legal mechanism for data security in the SCO digital economy cooperation should maintain a balance between data security and data availability, effectively connect the laws and regulations related to data security of member states in digital economy cooperation and be a legal mechanism for sustainable development.

Contribution of the authors

The authors contribute equally. **Zhang Ju** completed the collection and collation of the preliminary data and wrote the first draft of the article. **Zh.T. Sairambaeva**, on this basis, a critical review, made many suggestions and opinions and further guided the completion of the final article, especially in the conclusion section.

References

1. Liu Huaqin. (2016) «Promote a new space for SCO regional economic cooperation with digital economy », Russian Academic Journal, Vol-12(3) , pp. 5-24. Available at: https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=RkYMyaebi8VdXJ47717eXuEzwIrAFDNB4IRY6C2eV2I8isb-CZOft97eUEzGJ_tIE5WIEe6Uud7k0hVPHHTHDyQa3QeEoLGIAXn1B09IU02ZGAWnSRRNQ0STT7LF1nXlqjkF8tHdoWk=&uniplatform=NZKPT&language=CHS. (accessed: 12. 07. 2024).
2. Chen Yongmei, Guo Shufang. (2023) «The Construction of the SCO data Security Cooperation Legal Mechanism », Journal of Southwest University for Nationalities (Humanities and Social Sciences Edition), Vol-44(12), pp. 59-65. Available at: https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=m22VhQxdXydgvgkvVJ8d0QpFs7FEzif6NmC1IglJn0Jh_7FyQHsOPc8ZwQVof1eS0IVrSi9_gnMRF4RSNP5wX9EPafbL1V8fhAhjxhtuwjZbW9i0qvzdC0GJbTC1kyB-axCExoyKR9IuPfqK2Zsokg==&uniplatform=NZKPT&language=CHS. (accessed: 14.07. 2024).
3. «Statement of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization on safeguarding cooperation in the field of international information security, 2020.11.10». Available at: <https://chn.sectsc.org/20201110/689647.html>. (accessed: 20.08. 2024).
4. Xiao Bin. (2021) «Developing the SCO Digital Economy: Based on the perspective of data security cooperation», China Information Security, Vol-44(8), pp.81-82. Available at: https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=RkYMyaebi8Vb9bfGSuPpZp_KkMf3pkTH2S4jO9N-yKUqdAPv_eoX52SZg8Qr9_Ip0nftIoHW7kNI2Js3gp9ERxtDi09ZyroFcr0OCclUmAZ_ZkKlFtPAUZL8RhI6Pr7-5DHf0CMYDv8=&uniplatform=NZKPT&language=CHS. (accessed: 22.08. 2024).
5. Wang Haiyan. (2021) «Mechanism construction and challenges of SCO information security cooperation », Information Security in China, Vol-44(8), pp. 77-80. Available at: https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=RkYMyaebi8Ur4oL2u9FI_6WkzGDjVZdwrQ6ZSsqK9jNBNDnvxbzqTRRHOPFvRzx_P0J9r2MnFyGttAmS7UA3p07hVQEc7aU8Z2oOycTtz3D2FQhgE8rTeyAEX6mFGfq8k7yRksgCCsGw=&uniplatform=NZKPT&language=CHS77-80. (accessed: 22.09.2024).
6. Yue Shumei. (2021) «Research on the construction of international cooperation legal mechanism for civil Nuclear Energy Safety guarantee », Wuhan Review of International Law, Vol-1(4), pp. 1-17. Available at: <https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=RkYMyaebi8VIplo0SWxo4-nZeVjJ-IZjor4v5Uuyfi086d50zGMC-gyOSXhG67AxoBvapqgLI8ZDrXM5-dZ8nMfY0Mellsv3rkDMdNwCzwHk06XeCWiMqJzLgBxx8puRm7TQ77hPIAo=&uniplatform=NZKPT&language=CHS>. (accessed: 22.09.2024).

Ж.Т. Сайрамбаева¹, Джан Цзю¹

*¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(e-mail: ¹zhuldyz.sairam@gmail.com, ²zhangju@hrbipe.edu.cn)*

Правовые аспекты сотрудничества в области безопасности данных в развитии цифровой экономики государств – членов Шанхайской организации сотрудничества

Аннотация: Как многосторонняя региональная международная организация, правовой аспект сотрудничества является важной поддержкой его существования и развития. Сотрудничество Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) в экономической сфере углубляется и расширяется, а режим и механизм сотрудничества постепенно меняются и модернизируются. Сотрудничество в области цифровой экономики стало новой областью сотрудничества для ШОС. Однако были подчеркнуты проблемы безопасности данных, такие как утечка данных и риск трансграничного потока данных. Основная причина заключается в том, что между государствами-членами ШОС существуют очевидные различия в законодательстве и нормативных актах по безопасности данных, а также в отсутствии правового механизма сотрудничества в области безопасности данных. Поэтому, в соответствии с особенностями государств-членов ШОС, основными принципами и идеей правового механизма. Эти идеи правового механизма, включая концепцию безопасности данных взаимовыгодного сотрудничества, платформу сотрудничества в области безопасности данных, систему правовых рамок безопасности цепочки поставок цифровых продуктов и цифровых услуг, защиту граждан правового механизма безопасности персональных данных, формирование системной среды "хорошей защиты данных" и "разработки и использования данных", в то же время необходимо обеспечить субъект данных между "ресурсами данных и активами данных" "обмен, взаимность, торговля, обмен" деятельностью совместимости системы сотрудничества в области безопасности данных. Правовой механизм сотрудничества в области безопасности данных в сфере цифровой экономики должен быть устойчивым развитием и динамичным правовым механизмом.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, сотрудничество в области цифровой экономики, Правовые аспекты сотрудничества в области информационной безопасности.

Ж.Т. Сайрамбаева¹, Джан Цзю¹

*¹ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(e-mail: ¹zhuldyz.sairam@gmail.com, ²zhangju@hrbipe.edu.cn)*

Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің цифрлық экономиканы дамыту саласындағы деректер қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастықтың құқықтық аспектілері

Андатпа: Көпжақты өңірлік халықаралық ұйым ретінде ынтымақтастықтың құқықтық аспектісі оның өмір сүруі мен дамуы үшін маңызды қолдау болып табылады. Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) экономикалық саладағы ынтымақтастығы тереңдеп, кеңейе түсті, ынтымақтастық режимі мен тетігі біртіндеп өзгеріп келеді және жаңарту. Цифрлық

экономика саласындағы ынтымақтастық ШЫҰ үшін ынтымақтастықтың қалыптасып келе жатқан саласына айналды. Сонымен қатар, деректердің жылыстауы және трансшекаралық деректер ағынының тәуекелі сияқты деректер қауіпсіздігі мәселелері ерекше атап өтілді. Негізгі себеп - ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер арасында деректердің қауіпсіздігі туралы заңдар мен ережелерде айқын айырмашылықтар болуы және деректердің қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастықтың құқықтық тетігінің жоқтығы. Сондықтан ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің ерекшеліктеріне сәйкес, негізгі қағидаттар мен құқықтық тетік идеясы. Бұл құқықтық тетік идеялары, оның ішінде ұтыс кооперациясының деректер қауіпсіздігі тұжырымдамасы, деректер қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастық платформасы, цифрлық өнімдер және цифрлық қызметтер жеткізу тізбегінің қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құқықтық базасының жүйесі, дербес деректер қауіпсіздігінің құқықтық тетігінің азаматтарын қорғау, «деректерді жақсы қорғау» және «деректерді әзірлеу және пайдалану» жүйелік ортасын қалыптастыру, сонымен бірге «деректер ресурстары мен деректер активтері» арасындағы деректер субъектісін қамтамасыз ету қажет. Өзаралық, сауда, биржалық" деректер қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастық жүйесінің үйлесімділік қызметі. ШЫҰ цифрлық экономика саласындағы ынтымақтастықта деректер қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастықтың құқықтық тетігі орнықты даму және серпінді дамып келе жатқан құқықтық тетік болуы тиіс.

Түйінді сөздер: Шанхай ынтымақтастық ұйымы, цифрлық экономика саласындағы ынтымақтастық, деректер қауіпсіздігі саласындағы ынтымақтастықтың құқықтық аспектілері.

Information about the authors:

Сайрамбаева Ж.Т. – з.ғ.к., халықаралық құқық кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қарасай батыр көш., 95 А, Алматы, Қазақстан

Чжан Цзю – хат-хабар авторы, магистр, халықаралық құқық кафедрасының докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қарасай батыр көш., 95 А, Алматы, Қазақстан

Сайрамбаева Ж.Т. – к.ю.н., доцент кафедры международного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, ул. Карасай батыра, 95А, Алматы, Казахстан

Чжан Цзю – автор для корреспонденции, магистр, докторант кафедры международного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, ул. Карасай батыра, 95А, Алматы, Казахстан

Sairambaeva Zh. – PhD in Law, Associate Professor, Department of International Law, Al-Farabi Kazakh National University, Karasay Batyr str., 95A, Almaty, Kazakhstan

Zhang Ju – corresponding author, master, doctoral student, Department of International Law, al-Farabi Kazakh National University, Karasay Batyr str., 95A, Almaty, Kazakhstan



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).



IRSTI 10.21.63
Scientific article

<https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-228-242>

A Euro Model for the Tobin Tax? The (Possible) Impact of the Tax on the European Financial Market (and on the Non-EU Investors)

M. Gregg^{}

University of Ferrara

(e-mail: marco.greggi@unife.it)

Abstract: This article offers an overview of the Financial Transaction Tax (FTT) proposed by the European Commission, with a focus on its innovative character and origins in the "Tobin Tax". The study examines the FTT's potential impact on the European financial market and non-EU investors. The FTT is notable for being the first tax introduced in the European Union under enhanced cooperation, a procedure allowing certain Member States to implement legislation when unanimity has not been achieved. Moreover, it is the first tax based on the principle of issuance of the underlying asset, irrespective of the taxpayer's residence, thus affecting even non-EU investors. The analysis includes a literature review of academic discourse on the FTT, discussing its objectives, potential economic ramifications, challenges in implementation, and the behavioral changes it may induce among market participants. Key findings highlight that the FTT, while aiming to generate revenue and stabilize markets, faces challenges such as potential market disruption, tax avoidance, and the complexity of ensuring harmonization across different legal systems. The article concludes by discussing the implications of the FTT's implementation, emphasizing the need for an "all in, all out" approach to avoid distortions and ensure effectiveness.

Keywords: financial transaction tax, European union, Tobin tax, enhanced cooperation, taxation.

Introduction

The problem of Taxing Finance: from the “Tobin Tax” to the Financial Transaction Tax. For a lawyer with a civil law background, studying a tax inspired by the model proposed by James Tobin about 50 years ago presents one of the most fascinating challenges available these days.

The reason is that, in the field of tax law, it is rare to discuss a theoretical proposal which was part of a more comprehensive and complex reform of the currency system in place when it was introduced. When Professor Tobin illustrated his idea about what is now known as a “Financial Transactions Tax” (FTT, from now on), he arguably perceived his proposal as a component of a broader reform aimed at the international currency and financial markets on the eve of the post-Bretton Woods era [35, 37].

The first and most significant contribution to the “Tobin Tax” saga was an article focused on the currency issue sparked by US President Nixon [33], who ended the Bretton Woods system in the mid-seventies.

In this respect, the conceived tax was mainly aimed at slowing down currency fluctuations, particularly that of the US dollar. Drafted at a time when the world was divided into two parts, it arguably originated from the author's skepticism about the self-regulatory power of the currency market [19]. He understood that the ability to trade on the spot (to buy and sell short) would provide investors with significant opportunities for speculation and profit but also for losses. The erratic behaviour of the markets was (and is) not in the interests of the states.

A tax on qualified currency transactions, therefore, had to be regarded as an attempt to balance two opposing needs: on the one hand, the necessity for a dominant global market and a liberalized economy, and on the other, the need to manage the invisible hand, curtailing the inherent unpredictability of floating exchange rates, their trends, and excessive fluctuations. For this reason, James Tobin was considered in academia as a “Free Market Keynesian” [19]. The American economist was convinced that free-floating exchange rates of currencies would not solve all the problems facing the US economy: the Oil Shock, and the challenges of the European Monetary System. Ultimately, the recent issues with the Euro currency somehow reaffirmed his stance on this matter [1, 17].

In this respect, the tax aimed to slow down speculative investments in cross-currencies (and only in cross-currencies), imposing a fee of 1% as an indirect tax. Although brief, his proposal presents tax lawyers with several points that seem to have been overlooked by the mainstream literature (both scientific and otherwise) that developed later on.

These features of the so-called “Tobin Tax” make it different from the European proposal of a harmonised FTT, which would have been implemented starting from January 1st 2014 (EU Commission proposal COM (2013) 71 Final), had the EU member state found the needed unanimous consensus and that some countries (including for instance, Italy and France) had already enacted [2].

First of all, the draft proposal by James Tobin was aimed at qualified transactions as mentioned above: the taxable base was indeed formed by (1) cross (2) currency transactions that occurred (3) on the spot. The rationale was that the tax was intended to slow down

speculative investments, which were considered non-optimal in the interest of the market and the global community of states (the Author at that time suggested the picture of “putting some sand” in the machine of international finance) [7, 12]. In the eyes of the Nobel prize winner, the optimal scenario was somehow a system in which the currency exchange ratios were as stable as possible.

This stability was historically safeguarded by the Gold standard and then by the Dollar standard after 1944 [11]. Once the US withdrew their commitment to exchange US dollars with gold, a comprehensible fear spread across the markets, inflated by uncertainty about the future and the actual value of assets in various currencies [14].

Professor Tobin argued that a tax could have helped maintain the status quo and stable exchange rate in an emerging era where neither Gold nor the US Dollar could have done the job. A tax so conceived would have slowed down the speculative movement of exchange rates while providing the State with adequate resources to contrast the adverse trends in exchange ratios [14].

For these reasons, the tax must be applied exclusively to cross-currency exchanges (not to financial instruments in general, as the EU Commission currently mandates) and, among these, only to those on the spot: that is, to those primarily (or solely) motivated by speculative intent.

The latter of the papers mentioned above [35, 36] on a “Currency exchange tax proposal” does not mention derivative contracts on currencies. The reason is probably that James Tobin's first proposal was drafted at a time when the derivatives market had yet to flourish. Undoubtedly, cross-currency derivatives would have been included in the first tax proposal if they were known and used at that time.

This is the “FTT” as Professor Tobin intended. It's not easy to understand when and why it was changed to address financial market transactions, as the European Commission suggested more than a decade ago.

At the very beginning, the tax was aimed at a specific market with a preventive purpose. More precisely, it aimed to reduce possible future fluctuations in currency exchange rates. Later, the “Tobin Tax” emerged from subsequent reinterpretation. It aimed at targeting all financial transactions (without a clear definition of the latter), including currencies, but without limiting its application to them. In this respect, shares, obligations, warrants, and almost endless species of financial instruments, including hybrids, were considered.

The “Tobin Tax,” supported by various groups [13, 4, 27, 19] and stakeholders today, is an indirect tax on all financial transactions. Its only purpose is to raise more money and thus more fairly distribute the burden of the welfare state and of the more recent costs States incurred into [32].

There's no room here to go into details of the various proposals of a second-generation “Tobin Tax”, a kind of tax that Professor Tobin never considered as his own, and that he rejected questioning the use of his name to promote it [19]. However, on one point, both tax proposals converge: the levy must be applied worldwide according to the same scheme, the same rules and, most important of all, the same rates and taxable base [32, 23].

Currency and financial assets are the most volatile forms of investment, so the introduction of a tax of this kind (either in the first or the second version) would quickly result in the

relocation of investment into more favourable (tax) jurisdictions [10]. This would eventually lead to an erosion of the taxable base that would frustrate the scope of the tax.

James Tobin has always considered it a *condicio sine qua non*: it had to be applied to all jurisdictions worldwide, both on the regulated market and not.

In this respect, even the subsequent proposals inspired by his article always maintained the condition that the tax to be implemented had to be applied to every transaction on a global scale. Attempts made in the past to implement it on a local (State) scale demonstrated how doomed these attempts were to fail, such as in the case of the Swedish Tobin Tax that was later repealed [39].

The debate on a “Tobin Tax”, either in an orthodox way to interpret it or in the more unorthodox way as it was subsequently intended, was limited to the academic world or to the political discussion on scientific papers or (mainly) other non-scientific sources [6, 17, 29, 30].

The situation changed drastically with the explosion of the so-called “Global Financial Crisis” and its aftermath on the balances of various Western states, including the US and most European countries (the subsequent COVID-19 crisis and eventually the conflict in the East exacerbated the scenario).

In particular, in Europe, the need to raise more revenue and the rigorous constraints of the Euro system urged to find alternative solutions and, to a certain extent, atypical tax bases to be considered by the legislators. The need for a new taxable base and the fact that a lot was done for the financial sector (and in particular for European banks) perhaps pushed academics and policymakers to re-consider the “Tobin Tax” from a different perspective: as a matter of fact, even the US were not immune from this rethinking [15, 18, 28].

Literature Review

The academic discourse surrounding the European Financial Transaction Tax (FTT) proposal is characterised by a multifaceted analysis, navigating the intricate balance between potential fiscal gains and the risks of market disruption. Scholarly works [16] consistently address the core objectives driving the FTT, primarily the pursuit of substantial revenue generation, particularly in the context of post-financial crisis economic stabilization. This focus is frequently coupled with investigations into the tax's capacity to mitigate speculative trading, thereby fostering greater market stability. However, the potential for the FTT to achieve these objectives is heavily debated [18].

A significant portion of the literature concentrates on the projected economic ramifications, with particular emphasis on the delicate interplay between taxation and market liquidity. Researchers extensively explore the possibility of reduced trading volumes, a consequence that could potentially undermine market efficiency. Concurrently, the impact on the competitive landscape of European financial markets remains a central concern, as scholars assess the likelihood of capital relocation and the subsequent effects on economic growth. The complexities of tax base definition and the challenges of preventing tax avoidance are also recurring themes. Studies delve into the intricacies of implementation, acknowledging the inherent difficulties in establishing a robust and equitable tax framework.

Furthermore, the academic community dedicates considerable attention to the potential for the FTT to induce behavioral changes among market participants. Analyses of historical and contemporary FTT implementations provide valuable insights into the possible responses of financial institutions, including the potential for relocation and the development of tax avoidance strategies. The question of whether the FTT will have a negative impact on the real economy, versus just speculative trading, is also a key area of study. The literature consistently underscores the inherent uncertainties surrounding the FTT's ultimate impact, emphasizing the sensitivity of projections to various economic and regulatory factors. In essence, the body of academic work offers a nuanced perspective on the European FTT proposal, acknowledging both its potential merits and the significant challenges associated with its implementation.

The European Commission released two proposals concerning a possible financial transaction tax which, at first glance, were (and are) similar to what we could superficially qualify as a sort of “Tobin Tax 2.0” mentioned above. While the first one (the first proposal was released on 28 November 2011), was struck down by EU member states (according to EU rules and the TFEU, unanimity is still needed to pass directives in the field of taxation), the second was supposed to come into force from 1 January 2014 (see the Press release by the Commission’s service IP/12/1138).

However, Europe’s price was remarkable: the forthcoming directive in the field of taxation was the first one adopted only by qualified Member States. Only 11 Countries out of 27 accepted to implement it in the framework of the so-called “enhanced cooperation,” a procedure that allows the EU to pass directives or other regulations that will come into force only in qualified member States of the Union (namely, those who accepted them) [38].

The pros of this procedure are described in the TFEU [38]. It allows States to empower the Union in some fields and issues (taxation in this case) in which unanimity would have been otherwise impossible to reach, thus pushing harmonisation far beyond what could be possible otherwise. The cons are that the more enhanced cooperation is used, the more (tax) harmonisation throughout all Europe is jeopardised, and the EU tax law is somehow gerrymandered across the Old Continent depending on the will of the States to join some harmonization projects and to refuse others.

The list of European States that chose to proceed with enhanced cooperation in the field of FTT covers mainly two categories of Countries: those which need more revenue for internal issues (most of them have already implemented a State-based FTT right in 2013, such as France and Italy for instance) and those that decided to go for it for political reasons, either because found reasonable to ask for more to the financial sector or because during the crisis have demonstrated a particular will to influence the trend of the market using legal instruments in a broad sense of the word. In the case of Germany, for instance, while the global financial crisis was peaking, Mrs. Merkel’s Government, in charge at that moment, prohibited selling short on the stock exchange, thus trying to limit the (unfavourable) fluctuation of the stock market [9].

Some remarkable opt-outs from the cooperation exist: they include jurisdictions that make the most of their national GDP from financial market (such as Luxembourg), those with a well-developed stock market that would be impaired by an FTT (such as the Netherlands), and eventually those that do not need it at all.

The UK fell in the first of these categories before the Brexit. It filed a case in front of the ECJ (case C-209/13 from an action brought on 18 April 2013, the UK v. Council of the European Union), considering enhanced cooperation in this field (and in the ways and means it is carried on) as in contrast with the TFEU and, therefore, urging the ECJ to declare the Directive in comparison with the Treaty and deprived of any effect. The case was struck down by the Court of Luxembourg of formal ground (case C-209/13 decided on 30 April 2014, see in particular § 38).

Irrespective of the state's position, one point is clear: a new tax with a global aspiration requires new criteria to regulate its application.

James Tobin depicted his version of the tax to be applied globally by all the States of the International Community according to an "all in or all out" scheme. The European version applies to a territory that does not encompass the Old Continent, limited mainly (although not exclusively) to southern states. Moreover, it had to be consistent with TFEU guidelines for enhanced cooperation. Still, at the same time, it had to minimise either tax avoidance or tax base erosion by allocating the taxable base to a more friendly tax jurisdiction.

The Commission tried to address all these needs by introducing new criteria for the territorial scope of the tax, which is somehow new to European experience and perhaps also worldwide: the place of issuance of the financial instrument the tax is applied to (or, more precisely, to whose trade it is levied).

This is also the more remarkable distinction between the two proposals of the FTT (in 2011 and 2013, respectively), with the second being driven by the necessity to fine-tune the taxable base to the new necessities that enhanced cooperation arose. With a more limited number of States involved in applying the tax, the Commission had to find a way to safeguard its introduction (in particular, reducing tax erosion within Europe) without violating the constraint conditioning to the enhanced cooperation.

Therefore, while the first version of the directive applied to taxpayers resident within the Union's territory, the second applies to non-resident investors trading on financial instruments issued within the Union (see for instance Article 4, (1), (g) of the Directive). In this respect, the European FTT might target Kazakh financial companies if they decide to trade or operate on financial instruments issued in Europe.

The scope of the tax is remarkably broadened, eventually crossing the border of the Union as such and also involving traders resident outside the EU that, however, negotiate Financial instruments issued in one of the 11 tax jurisdictions interested by the tax [16].

The Methodology

For several reasons, the FTT is a unique kind of tax in Europe (and perhaps in the global scenario). Its analysis deserves a specific methodology.

It was born for a compensatory purpose, as is set out in the consideranda to the Directive approved (paragraph 1.1.). It's perhaps the first time in the European scenario (with the exclusion of the so-called Environmental Taxes) that a tax is imposed to compensate for previous damage incurred to the State (and to the EU) budget. The reference made in the text

of the directive is to the costs that emerged because of the various bailouts of banks across the old continent, and the price supported by individual taxpayers to rescue the banking system via capitalisation or nationalisation of credit institutes.

However, while the “compensatory” principle of environmental taxes is drafted in the Treaty (in which polluters must pay the ecological damages) [26], nothing is clarified for the financial sector.

It’s essential to see whether this ratio is compatible with the EU principles that allow intervention (also) in taxation. Still, this is necessary only insofar as it creates a level playing field on the Continent or implements and empowers an actual common market (Article 115 TFEU).

While this is the first attempt to introduce a tax in the financial sector, targeting particular financial transactions, it is evident that one of the first legal difficulties to be overtaken is the definition of financial instruments and the financial market.

In fact, in recent history, all tax proposals have been carried forward by economists and policymakers who have been keen on the basic features of the tax without going into details, including the definition of the taxable base, the kind of transactions to be targeted, and so on.

James Tobin was probably aware of this slippery situation when he suggested linking the tax application to currencies only. When the proposal was drafted, the derivative market for currencies was not as developed as it is today (and as it became in the middle of the subsequent decade); therefore, it could have been reasonably neglected. Today, this is not the case any longer.

However, when the scope of the tax is shifted from the notion of currency (and instrument of payment) to the idea of a financial instrument, the situation becomes much more complicated. If the legislator follows an itemised approach, the risk of tax avoidance is high.

Consistent with a longstanding tradition in the EU, the Directive opens with a list of definitions to clarify the subsequent articles (most notably Articles 1 and 2 of the Directive).

Although it deals with taxation, it relies mainly on previous interventions to harmonise the financial sector in the EU. In this respect, and for tax purposes in general and the application of the directive in particular, the concept of a financial instrument is the one reported in Section C, Annex I to the Directive 2004/39/EC, which includes, inter alia, Transferable securities, money market instruments, derivative contracts and similar assets.

This approach can clearly align tax definitions with those provided by commercial law to interpreters and practitioners, thus avoiding redundant clarifications and ambiguous interpretations.

The disadvantage is that definitions “per relationem” such as the one provided by the Directive, sometimes leave room for interpretation by the interpreter. This is because the drafting of commercial law rules differs from that of tax law, and the scope of the legislator is also not identical. In the Italian experience, for instance, while commercial law is drafted based on principles and rules that are sufficiently general to allow the judiciary a margin of interpretation, tax law rules are written more precisely to minimise the margin of appreciation by the interpreter, be they the taxpayer or the revenue service [24, 31]. To a certain extent, one could argue that many other countries in Europe and around the world also follow this approach.

Legal transplants are, therefore, risky even when operated within the same legal system. If this is true at the national level, it is also true when the case law is the EU one [22].

The same approach applies when the directive references the idea of “Financial transaction”: the operation to which the tax is applied (Article 2, (1), (2)).

In this case, taking into account the lack of definitions in other European provisions, the legislator considers the transaction to include, among other things, the purchase and sale of a financial instrument (any potential netting is disregarded for tax purposes) or its transfer among companies (entities) within the same group. The FTT confirms its nature as an indirect tax on the contracts the parties enter into or on the equivalent disposal of ownership of the assets considered by the law (financial instruments, including derivative contracts).

It is well known that the financial market, in particular was and still is a source of new contracts and instruments through which investments are carried on and rightly negotiated. Therefore, the directive's wording reflects the legislator's fear of forgetting some instrument or, more precisely, some form of legal disposal of assets.

The effort to introduce a comprehensive concept of “Financial transaction” was not executed as intended; instead, there was a preference for enumerating (see Article 1, (2) point from (a) to (e)) various contracts or operations that could be characterised as forms of transactions for taxation purposes. This approach obligates the company (or the individual) conducting the operation to pay tax accordingly.

Most of the operations listed focus on selling and purchasing instruments, their swaps, creating qualified derivative contracts, and establishing specific hybrid instruments. Although it may be hard to believe that the legislator overlooked anything at first glance, the extreme flexibility in setting up transactions that the market affords financial traders arguably makes Article 1 one of the directive's more outdated aspects in the short term.

Discussion

The discussion on FTT is not over, of course. Another issue the FTT will have to address is the “neighbourhood” problems related to other directives and taxes that the EU has already regulated. These problems concern harmonisation and the establishment of a true common market.

The first issue is the compatibility of FTT with Directive 2008/7/EC, which regulates the raising of capital by EU-based companies, specifically regarding indirect taxes on capital raising. In fact, in 2008, the European legislator recast one of the earliest provisions introduced in the EU to harmonise indirect taxation outside the scope of VAT.

In 1969, the European Community prioritized (Directive 1969/335/EEC) establishing uniform rules applicable when a company chose to increase its capital by issuing new shares, allocating various assets, and so on.

At that time, the Commission prioritised removing any form of fiscal limitation on raising risk capital by EU-based companies and, therefore, banned any (indirect) tax on the aforementioned operations. This decision significantly impacted many national tax systems, including the Italian one, where the attribution of assets to companies (whether businesses,

IP rights, money, etc.) was subject to a registration tax proportional to the value of the assets actually attributed at that time.

Currently, Registration tax applies only when the attributed asset is real estate (not part of a business as a going concern), at least in Italy. The EU legislator provides various member states with this option, and it would not be surprising if one of them chose to exempt even this type of attribution.

Despite this derogation, the aims pursued by the EEC at that time and the policy underpinning that decision highlight the potential overlap with the FTT. A possible application of the FTT may occur when a company raising its capital issues financial instruments, including hybrids or other forms of atypical shares, to achieve that goal.

The EU addressed this potential conflict in Directive (Article 3, (4), (g)), prioritising neutrality over imposing a tax on financial transactions, even if such a tax would be harmonised across the continent. This conclusion aligns with the priorities on the European agenda if we consider, as highlighted years ago, that the primary purpose of the directive on capital raising was to empower European-based companies relative to their non-European counterparts.

In other words, the scope pursued in 1969 was not to harmonise (to a zero level) the indirect taxation on capital raising but rather to facilitate these operations as much as possible to enhance the competitiveness of EU companies.

In this respect, FTT, harmonised as it is, would constitute a remarkable limitation to the strengthening of companies and, therefore, would have a negative impact even on a non-financial market. This is why any business combination of financial operations leading to the emission or negotiation of financial instruments issued in the framework of directive 2008/7/EC won't trigger the FTT.

The issue concerning 2006/112/EC is entirely distinct and, to some extent, novel as well (Article 15 of the proposed directive on FTT).

It is well known that most operations that qualify as financial or fall into the core business of insurance companies, banks, and similar firms are exempt for VAT purposes (Article 135 Directive 2006/112/EC).

The concept of "VAT exempt" operations is arguably a distinctive feature of the European VAT system, not replicated in various other (and more recent) VAT/GST laws, such as those in New Zealand. It is well known that within EU law, a crucial distinction exists between zero-rated VAT operations and exempt ones, as the latter prevents businesses from deducting the VAT they have been charged [3, 5, 8, 35].

Academia recently recommended reconsidering the scope of VAT exemption, suggesting replacing the exemption concept with "zero tax" [8]. Stakeholders in that field and states with more developed financial sectors supported and encouraged this position.

Even the ECJ played an essential role in defining the concept of VAT-exempt operations in its case law (see case C-275/11 GfBk Gesellschaft für Börsenkommunikation mbH v. Finanzamt Bayreuth decided on March 7th 2013). It clarified which types of operations could qualify. It addressed some highly complex tax planning schemes, ultimately leading to abuses of law aimed at circumventing the prohibition on deducting input VAT by banks and other financial institutions.

One of the leading cases in this field, Halifax (C-255/02, Halifax plc, decided on 21 February 2006), involved a bank seeking to recover the VAT it had been charged for purchasing real estate through the involvement of satellite companies and trusts.

Similar to directive 2008/7/EC, VAT could also conflict with the FTT, but in this case, the conflict is twofold, with both taxes potentially poised to overtake one another.

The FTT and VAT Directives include a clause that excludes similar taxes based on a comparable taxable base. For instance, in the case of VAT, Article 33 of the former VI Directive, mirrored by the current Directive 2006/112/EC, clearly states that Member States are prohibited from implementing and maintaining a tax resembling VAT. This provision resulted in a significant decision (The Banca di Cremona case C-475/03 decided on 3 October 2006) involving the Italian system and the potential survival of IRAP, an Italian tax that some authors view as similar to VAT [25].

The same applies to the Financial Transactions Tax: the legislator determined that once implemented, the FTT must be the sole tax applicable to financial transactions within the borders of the Member States which opted for it. In this respect, the application of the tax to financial transactions, although exempt from VAT, could theoretically lead to a conflict of laws, warranting closer attention from the European legislator.

The proposed directive solves the possible conflict by stating that the two taxes are not intended to be similar and can coexist. More precisely, the application of FTT by qualified member states is made possible by derogation from the provisions concerning VAT.

From this perspective, it would have been better to reconsider the exemption system applicable to financial transactions for VAT purposes instead of designing a new tax.

Rethinking the exemption system would have simplified it, reduced distortion, and eventually constituted another step towards making European VAT a value-added tax.

The reasons why the Commission and the Council went in different directions can be found in elements that go beyond the technicalities of the law and are found in a cost-benefit analysis along with a consideration of its sustainability.

Findings

The introduction of the FTT has had a remarkable impact on various investors in the financial sector. Although it has only been implemented in a limited number of European States, some of them, for the dimension of their economies and the quality of their markets, are included in the G-7 ranking, such as Germany, France, and Italy.

Although only 11 out of 28 states are included in the enhanced cooperation, the tax affects more than 50% of the European economy, despite the significant European financial center remaining out of [21].

The first version of the proposed tax, which was designed to apply across Europe, did not take into account important elements affecting the territoriality of the tax. Consistent with the traditional principles regulating EU and International tax law, the tax was triggered by businesses entering into financial operations, either for themselves or on behalf of others.

More precisely, liability to tax was linked to the residence of the latter in any of the European States. The risks of avoidance or tax erosion were considered. Still, in the eyes of the Commission, specific anti-avoidance rules, along with the low rate at which the tax

is applied, would have reduced both the risks to an acceptable level (Article 13 of the FTT, current version, contains a GAAR).

The failure of that project, the need for enhanced cooperation with only 11 tax jurisdictions in Europe, and the significant increase in the risk of avoidance/erosion of the taxable base urged the Commission to think differently.

In particular, the European experts (their positions are explained at page 10 of the Proposed Directive, and more precisely at paragraph 3.2.2.) shared that traditional territoriality principles and regulations would not have adequately addressed the abovementioned risks.

Therefore, it was decided to introduce a new condition under which a transaction would have been liable to tax: the issuance principle.

Under these new rules, as outlined in Article 4(1)(g) and Article 4(2)(c) of the directive, a financial transaction is liable for tax (and the taxpayer must be considered the seller of the asset alongside the financial institution acting on his or her behalf) when the underlying asset is issued in one of the eleven jurisdictions, regardless of where the operation takes place or where the parties to the transaction are situated.

It's evident that, in this way, the scope of the tax is widened as perhaps never before, opening the door for its application even to non-European operators investing in European assets, such as the Kazakhs.

The wording of the directive and the opinion of the first commentators suggest that the issuance principle will deserve careful attention from the practitioners and revenue services of the different Member States (together with the legislators of the countries that will have to enact the directive).

The risk is that this will trigger potential conflicts within EU law from at least two perspectives: the free movement of capital and the legal conditions that permit enhanced cooperation within Europe [16].

Starting from the latter risk, the UK has underlined in the appeal to the ECJ years ago that a tax like the one that will be implemented soon will have a spillover effect even on countries that didn't opt for the FTT. The UK's fear, probably shared by other States, was that financial operators based in the UK but negotiating, for instance, instruments issued in Germany, will be liable to this tax in the latter country.

Obviously, this fear was not ill-founded since the issuance principle also aims for this result.

From a theoretical perspective, the decision taken by the Commission (in fact, a compulsory decision since without the issuance principle, the scope of the directive would undoubtedly have been frustrated by the relocation of assets to more favorable jurisdictions within the EU) opens the floor to a debate that will likely engage academics and practitioners for years to come. It is the first time that a taxing rule is linked, regarding its application, to the nature of the item to be taxed rather than the residence (or domicile) of the taxpayer.

The only precedent in this sense is the VAT regime for movable goods during the importation procedure. Unless they are national or in EU free practice, their sale falls outside the scope of VAT. This is perhaps a unique case in which the legal status of a good (for customs purposes) may play a significant role in the application of a tax.

In this situation, FTT is applied depending on the law governing the issue of the goods or, more precisely, the location where the financial instrument is issued. Therefore, it could be

argued to some extent that it is the law of the State where the asset is 'born'. The nationality of the goods (i.e., financial instruments) plays a decisive role in determining whether to apply the tax.

Conclusion

It's difficult to draw concluding remarks for an ambitious Directive that has yet to come into force. Nonetheless, the European approach to the "Tobin Tax 2.0" already raises two issues: one concerning the methodology of its introduction and the other the moment in which it was introduced.

Enhanced cooperation is outlined in the TFEU and permitted as a sort of extreme measure in the ongoing process of EU harmonization. Incorporating it into the construction of the "Common European house" seems quite paradoxical since the use of this procedure effectively divides the Union into various groups that may partially overlap, in which harmonization is implemented to differing degrees. Realpolitik suggests its use in instances where the actions of certain States in safeguarding their national interests prevent unanimity from being achieved. The rule of reason should also be considered when determining the areas and issues that warrant it.

Certainly, this situation derives from political choices that are beyond the scope of this paper. First, it should lead Europeans to consider the opportunity to proceed in building the common project with all the States. In this respect, the "all in, all out" approach should be maintained in the making of a true Union, even at the cost of reducing the number of States involved.

In this specific case, perhaps the nature of the issue and the lack of need for harmonization would have suggested thinking twice before splitting the Member States into two categories of Countries, thus originating all those tensions that seem to emerge.

The need for an "all in, all out" approach to dealing with FTT should also have been considered in light of the words expressed by James Tobin more than 50 years ago when he suggested his idea of a tax. He was aware that fair taxation of financial transactions (or just those related to currency exchange) can be managed only if the largest number of States is involved (potentially all of them). Implementing that tax on a much smaller scale would have led to distortive effects on the allocation of financial resources and, eventually, to the frustration of the goal.

In this respect, within the framework of the global financial community, Europe is just one of the players: unilateral solutions to tax issues are rarely effective and tend to be counterproductive. Since the decision on a financial transaction tax (FTT) is made by fewer than half of the EU countries, all the doubts and uncertainties are likely to increase.

The contribution of the authors

Marco Greggi has done research and written entirely the article.

References

1. Arestis, P., Sawyer, M., 1999. What role for the Tobin Tax in world economic governance? *Global Instability* 151–170.

2. Astolfi, F., Vittore, V., 2013. Italy introduces financial transaction tax. *International Tax Review* 24, 67–68.
3. Bohn Jespersen, C., 2011. *Intermediation of insurance and financial services in European VAT*. Copenhagen: DJØF Pub.; Alphen aan den Rijn, The Netherlands: Kluwer Law International.
4. Chen, J.R., 2003. *The role of international institutions in globalisation: The challenges of reform*. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar.
5. Chesham, M., 2012. *VAT and financial services*. London: Spiramus Press.
6. Darvas, Z., Weizsäcker, J., 2011. *Financial transaction tax: Small is beautiful*. *Society and Economy* 33, 449–473.
7. Davidson, P., 1997. Are grains of sand in the wheels of international finance sufficient to do the job when boulders are often required? *The Economic Journal* 107, 671–686.
8. De La Feria, R., 2009. *The EU VAT system and the internal market*. Amsterdam: IBFD.
9. Dempsey, B.J., Jolly, D., 2010. Germany acts alone to protect the euro and big banks against speculators. *The New York Times*.
10. Dooley, M.P., 1996. The Tobin Tax: Good theory, weak evidence, questionable policy, in: *The Tobin Tax: Coping with Financial Volatility*. pp. 83–108.
11. Eichengreen, B.J., 2008. *Globalizing capital a history of the international monetary system*. Princeton: Princeton University Press.
12. Erturk, K.A., 2006. On the Tobin Tax. *Review of Political Economy* 18, 71–78.
13. Felix, D., 1995. The Tobin Tax proposal: Background, issues and prospects. *Futures* 27, 195–208.
14. Ghosh, A.R., Gulde, A.M., Wolf, H.C., 2002. *Exchange rate regimes: Choices and consequences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
15. Greenhouse, B.S., Bowley, G., 2011. Tiny tax on financial trades gains advocates. *The New York Times*.
16. Hutley-Hurst, C., Egerton-Peters, J., Egerton-Peters, 2013. *EU Financial Transaction Tax: Legality and challenge*. *International Tax Review* 24, 52–54.
17. Jeanne, O., 1996. Would a Tobin Tax have saved the EMS? *The Scandinavian Journal of Economics* 503–520.
18. Kanter, B.J., 2012. Tax on financial trades gains support in Europe. *The New York Times*.
19. Krugman, B.P., 2011. Things to tax. *The New York Times*.
20. Krugman, B.P., 2002. Missing James Tobin. *The New York Times*.
21. Lannoo, K., 2007. The future of Europe's financial centers. *ECMI Policy Brief* 1–8.
22. Mattei, U., 1997. Three patterns of law: Taxonomy and change in the world's legal system. *The American Journal of Comparative Law* 45, 5–44.
23. McCulloch, N., Pacillo, G., 2011. The Tobin Tax: A review of the evidence (No. 2011(68)). *IDS Research Reports*.
24. Merryman, J.H., 1966. The Italian style III: Interpretation. *Stanford Law Review* 583–611.
25. Nanetti, F., Mazzotti, G., 2006. The (un)lawfulness of IRAP in the European legal system: The European Court of Justice's potential new trends concerning temporal limitation of its interpretative decision. *EC Tax Review* 15, 166–170.
26. O'Connor, M., 1997. The internalization of environmental costs: Implementing the polluter pays principle in the European Union. *International Journal of Environment and Pollution* 7, 450–482.
27. Patomäki, H., 2001. *Democratizing globalization: The leverage of the Tobin Tax*. London, New York: Zed Books.

28. Pollin, R., Baker, D., Schaberg, M., 2003. Securities transaction taxes for US financial markets. *Eastern Economic Journal* 29, 527–558.
29. Raffer, K., 1998. The Tobin Tax: Reviving a discussion. *World Development* 26, 529–538.
30. Reisen, H., 2002. Tobin Tax: Could it work? *OECD Observer* 23–23.
31. Sacco, R., 1991. Legal formants: A dynamic approach to comparative law (instalment I of II). *The American Journal of Comparative Law* 39, 1–34.
32. Schulmeister, S., 2009. A general financial transaction tax: A short cut of the pros, the cons and a proposal (No. 344). WIFO Working Papers.
33. Sparke, M., 2013. *Introducing globalization ties, tension, and uneven integration*. Chichester, West Sussex, UK: Wiley-Blackwell.
34. Terra, B., Kajus, J., 2012. *A guide to the European VAT directives*. Vol. 1, vol. 1, (Vols. 2). Amsterdam: IBFD.
35. Tobin, J., 2003. *World Finance and Economic Stability. Selected Essays of James Tobin*. Cheltenham (UK); Northampton (Mass.): E. Elgar.
36. Tobin, J., 1996. A currency transactions tax, why and how. *Open Economies Review* 7, 493–499.
37. Tobin, J., 1978. A Proposal for International Monetary Reform. *Eastern Economic Journal* 4, 153–159.
38. Trybus, M., Rubini, L., 2012. *The Treaty of Lisbon and the future of European law and policy*. Cheltenham, UK: Northampton, MA: Edward Elgar.
39. Umlauf, S.R., 1993. Transaction taxes and the behavior of the Swedish stock market. *Journal of Financial Economics* 33, 227–240.

M.Greggi¹

¹Ferrara universiteti

(e-mail: marco.greggi@unife.it)

Еуропалық Тобин салық моделі: (мүмкін) салықтың Еуропалық қаржы нарығына және ЕО-ға кірмейтін инвесторларға әсері

Андатпа: Мақалада Еуропалық Комиссия ұсынған қаржылық транзакция салығына (NFT) қысқаша шолу жасалады. Сонымен қатар, оның инновациялық сипатына және оның негізінде, яғни "Тобин салығы" деп аталатын нәрсеге ерекше назар аударылады.

NFT – кеңейтілген ынтымақтастық аясында Еуропалық Одақта енгізілген алғашқы салық. Бұл процедура тек кейбір мүше мемлекеттерге заңнаманы жүзеге асыруға мүмкіндік береді, себебі мәселе бойынша бірауыздылыққа қол жеткізілмеген. Сонымен қатар, оны қолдану үшін NFT мәміле жасалған базалық активті шығару принципіне негізделген бірінші салық болады. Бұл NFT салық төлеушінің резиденциясына қарамастан қолданылады дегенді білдіреді, осылайша ЕО-ға кірмейтін инвесторларға да әсер етуі мүмкін.

Түйін сөздер: қаржылық операцияларға салық, Еуропалық Одақ, Тобин салығы, кеңейтілген ынтымақтастық, салық салу

М. Грегги¹

¹Университет Феррара

(e-mail: marco.greggi@unife.it)

Европейская модель налога Тобина: (возможное) влияние налога на европейский финансовый рынок и инвесторов из стран, не входящих в ЕС

Аннотация: В данной статье представлен обзор налога на финансовые операции (ФТТ), предложенного Европейской комиссией, с акцентом на его инновационный характер и происхождение от «налога Тобина». Исследование рассматривает потенциальное влияние ФТТ на европейский финансовый рынок и инвесторов государств, не входящих в ЕС. Особенностью данного налога является то, что он стал первым налогом, введенным в Европейском Союзе в рамках механизма расширенного сотрудничества, который позволяет группе государств-членов принимать законодательные меры без единогласного согласия всех стран ЕС. Кроме того, он основан на принципе выпуска базового актива, независимо от места жительства налогоплательщика, что делает его применимым даже к инвесторам за пределами ЕС.

Анализ включает обзор научных публикаций, посвященных ФТТ, с обсуждением его целей, возможных экономических последствий, сложностей при реализации и изменений в поведении участников рынка. Основные выводы показывают, что, несмотря на стремление налога к увеличению доходов и стабилизации рынков, он сталкивается с такими проблемами, как возможные рыночные потрясения, уклонение от налогообложения и сложность обеспечения гармонизации между различными правовыми системами. В заключении обсуждаются последствия введения ФТТ, подчеркивая необходимость принципа «все участвуют или никто» для предотвращения рыночных искажений и обеспечения эффективности налога.

Ключевые слова: налог на финансовые транзакции, Европейский союз, налог Тобина, усиленное сотрудничество, налогообложение.

Information about author:

Greggi M. – PhD in International tax law, Full professor of tax law, the University of Ferrara, Corso Ercole I D'Este, 37, 44121, Ferrara, Italy.

Грегги М. – халықаралық салық құқығы бойынша PhD докторы, салық құқығының профессоры, Феррара университеті, Corso Ercole I D'Este, 37, 44121, Феррара, Италия.

Грегги М. – доктор PhD в области международного налогового права, профессор налогового права, Университет Феррара, Corso Ercole I D'Este, 37, 44121, Феррара, Италия.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: И.С. Сактаганова
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
– 2025. – 1 (150). – Астана: ЕҰУ. 243 б.
Шартты б.т. – 30,25. Таралымы – тапсырыс бойынша
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bullaw.enu.kz/>
Басуға 29.03.2025 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды